

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**KATEGORİLER SORUNU: IMMANUEL KANT VE CHARLES
SANDERS PEİRCE FELSEFELERİ EKSENİNDE**

Doktora Tezi

Hatice KIRMACI

ANKARA-2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**KATEGORİLER SORUNU: IMMANUEL KANT VE CHARLES
SANDERS PEİRCE FELSEFELERİ EKSENİNDE**

Doktora Tezi

Hatice KIRMACI

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. Gürbüz DENİZ

ANKARA-2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

HATİCE KIRMACI

**KATEGORİLER SORUNU: IMMANUEL KANT VE CHARLES
SANDERS PEİRCE FELSEFELERİ EKSENİNDE**

BÜTÜNLEŞİK DOKTORA TEZİ

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. GÜRBÜZ DENİZ

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

ADI-SOYADI

İMZASI

1.Prof. Dr. Gürbüz DENİZ	
2. Prof. Dr. Şamil DAĞCI	
3. Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN	
4. Prof. Dr. Mehmet VURAL	
5. Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ÇELİK	

Tez Sınav Tarihi: 20.08.2021

Türkiye Cumhuriyeti
Ankara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Prof. Dr. Gürbüz DENİZ danışmanlığında hazırladığım "Kategoriler Sorunu: Immanuel Kant ve Charles Sanders Peirce Felsefeleri Ekseninde (Ankara 2021)" adlı bütünleşik doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim. Tarih: 14/07/2021

Hatice KIRMACI

İçindekiler

Önsöz.....	vi
Kısaltmalar	viii
Kategoriler Sorununa Giriş	9
Problematik ve Tezin Konusu	9
Araştırmanın Önemi ve Konunun İzahı	20
Kategorilere İlişkin Çalışmalar ve Konunun Özgünlüğü	21
Araştırmanın Sınırları.....	25
Araştırmanın Amacı, İzlenilen Yöntem ve Terminolojik Açıklamalar.....	27
I. Birinci Bölüm:	29
Immanuel Kant ve Charles S. Peirce Felsefelerinde Kategorilerin Neliği ve Uygulandıkları Nesneler Alanı.....	29
I. 1. Kategorilerin Neliği Sorunu.....	29
I. 1. a. Farklı Disiplinlerle İlişkili Olarak Kategorilerin İnşa Alanının Belirlenimi.....	29
I. 1. b. Kategorilerin Neliği/Betimlenmesi	38
I. 1. c. Nicelik ve Nitelik	60
I. 1. d. Bağlantı/Reaksiyon ve Modalite.....	62
I. 1. e. Kategorilerin Tanım Sorunu	63
I. 1. f. Kant'ın Kategori- Türev KavramlarAyrımı ve Peirce'ün Kategori-Dejenere Kategoriler Ayrımı	67
I. 2. Yargının Oluşum Sorunu	75
I. 3. Kategorilerin Uygulandığı Nesneler Alanı: Kant ve Peirce Kategorilerinin Eş Kaplamalı (Coextensif) Olmayışları Üzerine	90
I. 3. a. Kategorilerin Uygulandıkları Nesneler Alanı	90
I. 3. b. Kant'ın Kategorileri İnşa (Construction) Teşebbüsü ve Peirce Kategorilerinin Mekanik Alanından Örnekleri.....	100
İkinci Bölüm:.....	105
Kategorilerin Kaynağı Sorunu, Kategori ile Nesnenin <i>Birleşme</i> Alanları, Kategorilerin Meşruluğu (Çıkarımı), Nesnelliği ve Reelliği Sorunları	105
II. 1. Kategorilerin Kaynağı ve " <i>Düşünüyorum</i> " Sorunu	105
II. 1. a. Kategorilerin Kaynağı Sorununun Ortaya Konuluşu.....	105
II. 1. b. Yargı Fonksiyonları ve Tamalğının <i>A Priori</i> Sentetik Birliği İlkesi veya " <i>Düşünüyorum</i> " Yargısı	106
II. 1. c. Peirce Açısından Kategorilerin Oluşumu	119

II. 1. d. Temel Yargılar Olarak İzlenimler	122
II. 1. e. Kant ve Peirce'e Göre Kategorilerin Kaynağı.....	125
II. 2. Kategori ve Nesnenin Bir Araya Gelme Zeminleri	128
II. 2. a. Tahayyül Alanında Kategoriler ile Nesnenin Bir Araya Gelişi.....	129
II. 2. b. Olgü Alanında Kategoriler ile Nesnenin Bir Araya Gelişi.....	134
II. 2. c. Kant ve Peirce'e Göre Kategoriler ile Nesnelerin Daimiliği.....	139
II. 3. Kategorilerin Meşruluğu, Nesnel Değeri ve Reelliği Sorunları	141
Sonuç	155
Kaynakça	170
Özet	175
Abstract	176

Önsöz

École Centrale de Marseille, Aix-Marseille Université'sinde aldığım matematik, fizik ve kimya alanlarında lisans ve yüksek lisans eğitimleri, Türkiye'de ilahiyat ve felsefe alanında çalışmam için temel teşkil etmiştir. Bu çerçevede matematik alanı üzerinde çalıştığı nesnelerin mevcudiyetlerinden şüphe etmezken; fizik ve kimya alanları varsayılan bir nesnenin hangi bileşen ve hangi etkileşimlerle ortaya çıkabileceğini ölçülebilen büyüklükleri göstermesi bakımından dikkatimi çekmişti. Sözgelimi, parçacık fiziğine dair aldığım teorik ve pratik dersler, bana henüz ölçülmeyen bir parçacığın teoride mevcut olduğunu, pratik fizikte ise söz konusu parçacığın var olmasının deneylerle tespit edilmesi gerektiğini; daha açık bir ifadeyle teoride öne sürülenin pratik alana kattığı dinamiği anlamının önemini göstermişti. Yine söz konusu bilimlerle felsefe alanını birleştiren diğer bir nokta araştıran özne ile araştırılan nesnenin ayrı olup-olamadığı ya da ne kadar ayrı olduğu sorusu olmuştur. Fizikte her ne kadar nesne öznenin ayrı olarak ele alınsa da öznenin nesneden ayrı olamayacağı, ölçen ile ölçülenin birbirlerini etkileyebileceği fikrini felsefe çalışmaları esnasında Charles Sanders Peirce'ün düşüncesiyle pekiştirmek mümkün olmuştur.

Doktora dersleri sürecinde Peirce'ün mantığa verdiği önem ve özellikle onun kategoriler meselesine ilişkin çalışmalarını tüm kariyeri boyunca devam ettirmesi özellikle dikkatimi çekmişti. Söz konusu dikkat, kategoriler konusuna aşinalığımı arttırdı ve meseleye dair pek çok metin okumasına başladım. Nihayet kategoriler konusunun hem felsefesinin temel konusu olduğu hem de disiplinler arası bir alan olduğunu fark ederek danışman hocamla istişare sonucunda doktora çalışmamın kategoriler sorunu üzerine olması, meselenin özellikle Immanuel Kant ve C. S. Peirce'ün felsefeleri zaviyelerinden ele alınması kararı alınmıştır.

Elinizdeki bu çalışma, düşünülür dünya ile duyulur dünyalara ait farklı nesnelerin bir arada ifade edilmesini sağlayan kategoriler sorununu, I. Kant ve C. S. Peirce felsefeleri ekseninde incelemeyi hedefler. Bu inceleme kategorilerin mezkûr her iki dünya nesneleri arasında nasıl bağlantı kurduklarına dair problematiğin çözümlenmesini amaçlar. Bu doğrultuda mesele, giriş kısmında belirtildiği gibi araştırma hipotezinin çözümlenmesi açısından altı kısımda ele alınan alt sorunlara bölünmüştür. Her alt sorunda ortaya çıkan çözümlemeler, çalışmamıza dair hipotezimizin farklı zaviyelerden geçerli kılınmasını hedefler.

Doktora tezimi kendisiyle savunduğum, çalışmamı okuyup katkılarda bulunan, eğitim sürecimde ilmî ve manevi desteğini esirgemeyen danışmanım sayın Prof. Dr. Gürbüz Deniz'e içtenlikle şükranlarımı sunarım. Doktora sürecimde tavsiye, öneri ve desteğiyle yanımda olan sayın Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi'ye şükranlarımı sunarım. Çalışmanın bir kısmını okuması

ve katkı sağlamasından dolayı, tez sürecimde müzakerelerde bulunduğum ve bir süre danışmanlığımı yapmış olan sayın Prof. Dr. Celal Türer'e ve yine, görüşleri ve desteklerinden dolayı tez izleme komite üyeleri sayın Prof. Dr. Şamil Dağcı'ya ve sayın Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir'e teşekkür ederim. Çalışmamı okuyup değerlendiren tez jüri üyeleri sayın Prof. Dr. Müfir Selim Saruhan'a, sayın Prof. Dr. Mehmet Vural'a ve sayın Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Çelik'e şükranlarımı sunarım. Yine çalışmayı okuyup, dil ve anlam açısından kontrol eden ve katkılarda bulunan sayın Doç. Dr. Necati Demir'e, sayın Doç Dr. Murat Kelikli'ye ve sayın Uzm. Neşe Seçkin'e teşekkür ederim.

Bütünleşik doktora sürecimde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde eğitim veren ve manevi desteğini hissettiğim öğretim üyelerine; çalışmamın sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için süreç içerisinde gerekli izin ve imkânları sunan Ankara Üniversitesi Rektörlüğüne İlahiyat Fakültesi Dekanlığına, Felsefe ve Din Bilimleri Bölüm Başkanlığı'na, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğüne, İlahiyat Fakültesi Dekanlığına ve Felsefe ve Din Bilimleri Bölüm Başkanlığı'na şükranlarımı sunarım. Ayrıca Fransa'da tezime ilişkin araştırma yapma imkânı bulduğum Aix-Marseille Üniversitesine ve davet mektubu gönderen sayın Prof. Dr. Isabelle Pariente-Butterlin'e ayrıca teşekkür ederim. Nihayet, 2214-A yurt dışı araştırma bursu ile tezime yurt dışı desteği sağlayan TÜBİTAK BİDEB'e teşekkürlerimi arz ederim.

Sadece doktora sürecimde değil, tüm eğitim sürecimde en iyi şekilde yetişmem için emek ve çaba sarf eden güzel aileme minnetlerimi sunarım.

Hatice KIRMACI

Ankara-2021

Kısaltmalar

Bkz.	: Bakınız
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa aralığı
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör veya editörler
et. al.	: Latince "alius"un kısaltması olup, tezimizde "ve diğeri", "ve diğerleri" anlamlarıyla, birden fazla yazarın olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır.
MS.	: Manuscript(s)/El Yazması
MÖ.	: Milattan önce
CRP	: <i>La Critique de la Raison Pure</i>
CP	: <i>Collected Papers of Charles Sanders Peirce</i>
WP	: <i>Writings of Charles S. Peirce: A Chronological Edition</i>
HL	: <i>Pragmatism as a Principle and Method of Right Thinking: The 1903 Harvard Lectures on Pragmatism</i>
CCL	: <i>Reasoning and the Logic of Things: The Cambridge Conferences Lectures of 1898</i>

Kategoriler Sorununa Giriş

Problematic ve Tezin Konusu

Felsefe tarihinde Aristoteles (MÖ 384-MÖ 322). başta olmak üzere, Farabi (872-950), İbn-i Sina (980-1037), İbn Rüşd (1126-1198), Thomas Aquinas (1225-1274), Duns Scotus (1266-1308), Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), Immanuel Kant (1724-1804), Charles Sanders Peirce (1839-1914), Gottlob Frege (1848-1925) ve Edmund Gustav Albrecht Husserl (1859-1938) gibi birçok filozof, düşünülür dünya ile duyulur dünya arasındaki muhtemel uyuma işaret etmiş ve var olanların var olabilmesi için, -nispi de olsa- unsurların birbirleriyle ilişkili olmaları gerektiğini varsaymışlardır. Filozofların sistemlerinde varsaydığı söz konusu ilişkinin, bağıntı olabileceği gibi bağıntısızlık olması da kabul edilmiştir. Aynı şekilde varsayılan bağıntının, nesneler arasında çeşitli derinliklerde¹ olabileceği gibi ve nesneleri sınıflandırabilen bağıntı derinliği de olabileceği düşünülmüştür. Hatta farklı boyutlarda nesnenin bağıntılarının yapılabilme imkânı onlardaki farklı niteliklere işaret olarak yorumlanmıştır. Buna ilaveten niteliklerin bağıntının zeminleri veya bağlantı noktaları olarak okunabileceği de ifade edilmiştir. Bu noktadan hareketle duyulur dünyada yer alan nesneler arasında bile farklı derinliklerde bağlantı kurabiliyorsa, düşünülür dünyanın kendi bünyesinde ve hatta her iki dünya arasındaki unsurlar arasında çeşitli bağıntıların mevcut olabileceği pekâlâ düşünülebilir. Ancak iki farklı dünya arasındaki muhtemel bağıntıların, -sözgelimi sadece düşünsel nesneler arasında veya sadece duysal nesneler arasındaki- aynı dünyaya ait nesneler arasındaki bağıntıdan daha karmaşık bir durumu yansıtacağı tahmin edilebilir.

Nesnelerin farklı ölçeklerde çeşitli katmanlara sahip olmasının, duyu çeşitliliğiyle ilgili olduğunu ilk planda öne sürebiliriz. Bu durumda duyulur dünyadaki çeşitlilik ile nesnelerin taşıdıkları farklı nitelikler, söz konusu *nesnelerin* çeşitli bağlantı noktalarından itibaren diğer nesnelerle *bağıntılarını* mümkün kılabilir. Nitekim fizikte *nesneler* arasındaki farklı derinliklerde yer alan *niteliklerin*, *güçlerin*, *ilişkilerin*, farklı nesneleri oluşturan temel unsurların farklı mesafelerde, yani farklı ölçeklerin çözünürlükleriyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Hatta *maddi* dünyaya ait öğelerin bir hizada olmadıklarını ve şeyler arasında mesafelerin mevcut olduğunu hatıra getirebiliriz. Söz konusu mesafe, aksiyomatik olarak nesneleri oluşturan *sayıli* temel unsurlardan, yani nesnelerin farklı derinlikler veya katmanlarda olabilen *bağıntılarından* kaynaklanır. Nesnelerde farklı katmanların oluşu, bazı nesnelerde ortak, bazılarında ise farklı özellikleri ve böylece farklı nesne sınıflarını ortaya

¹ Metinde "derinlik" kelimesiyle kastedilen, var olanların gözlemlendiği ve/veya deneyimlendiği ölçeğin

çıkarabilir. Bu husustan hareketle duyu çeşitliliğinde katmanlı ve karmaşık bir zemin olduğu söylenebilir. Tam bu noktada karmaşık bağıntılarla inşa edilmiş olan duyulur dünyanın nesnelerini, farklı bir dünya olan düşünülür dünya nesneleriyle muhtemel bağıntılandırma teşebbüsünün oldukça güç bir iş olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim yukarıda ispat edilemez (axiomatic) bir tarzda ortaya konulan duyulur dünyadaki nesneleri sınıflama ediminin, bir adım sonra bizi epistemik alana yönlendirerek tümeller sorununa götürdüğünü söyleyebiliriz.

Duyulur dünyadaki nesnelerin sınıflandırılabilmesi elbette epistemik çerçevede ifade edilmiş olup, onların sınıflanabileceğini ve kendiliklerinde farklı katmanları veya farklı yönleri veyahut da farklı yüzleri olabileceği varsayımını seslendirir. Çünkü eşyayı anlamak için ödünç aldığımız her zaviye veya her epistemik tavır, bir yargıya dayandığımız anlamına gelmektedir. Bu çerçevede bir yargıda bulunmanın, nesneleri belirli kavramların *yörüngesine* sokmak ya da felsefenin diliyle, onları tümel söylemlerle ifade etmek manasına geldiği söylenebilir. Bu çerçevede bir nesne hakkında yargıda bulunmanın nesnenin ontolojisini *doğru* bir şekilde içeren tasavvur veya idrake temel olan *unsurlara* dayanan bir belirleyiş olduğunu düşünebiliriz. Hatta söz konusu belirleyiş olmaksızın nesne hakkında bir yargıda bulunmanın anlamsız bir çaba olacağını söyleyebiliriz.

Nesnenin kavranması veya ifade edilmesine ilişkin sorunun felsefe tarihinde genel olarak iki yaklaşım içinde çözümlenmeye çalışıldığını söyleyebiliriz: İlkin ya nesnelerin sabitelerini ve belirli özelliklerde olmalarını aksiyomatik olarak kabul edeceğiz ve onlar hakkında yargıda bulunacağız ya da ikinci olarak, nesnelere dair varsayımlarımızı ve hazır yargılarımızı onlara uygulayacağız. Söz konusu iki yaklaşımın da riskler barındırdığı aşikârdır. Nitekim nesnenin kavranmasına dair birinci yaklaşımın, nesnelerle ilgili gözlem, ölçüm ve deney süreçlerine ilişkin hatalarla malul olduğu söylenebilir. Buna ilaveten duyu ve ölçü alanımızın ötesindeki nesnelere ilişkin indirgeyici belirlenimler (*détermination*), nitelikler ve belirsizlikler de söz konusu yaklaşımın risklerini oluşturur. İkinci yaklaşım arızı olarak ölçü risklerine malul olup, deneyime başvurmaksızın yapılan spekülatif zeminde yargının öznelliğinde kendisini gösterir. Bu çerçevede *duyulur nesnelere* ilişkin risk, onları aldatıcı olabilmesiyle ilgili iken, duyulur olmayan nesnelerle ilgili risk, hem arızı olarak fiziki nesnelere ilişkin ölçü riskleriyle hem de bilincin hatalarıyla maluldür.

Yukarıda söz konusu edilen ilk yaklaşımı ele alacak olursak, bir nesneyle ilgili olan veri hatasını ölçebilmek için nesneyi bilinçten ayırarak üzerine gözlem ve deney yapabilmemiz gerekir. Mezkûr engeli aştığımızı varsaysak bile, bu aşamada devreye giren bir diğer sorun, nesnenin diğer nesnelerle olan muhtemel bağıntısı olup onu yalıtılmış haliyle incelemenin zorluğudur. Nitekim duyulur dünyada birçok nesnenin başka nesneler ağında seyrini

sürdürdüğü görülebilir. O halde bu karmaşık sorunlar arasında sormamız gereken ilk sorulardan biri, nesnelerin kendi aralarında nasıl bir bağıntı içinde olduklarıdır. Söz gelimi nesnelere belirli bir uzamı doldurması anlamında bir *derinlik/kalınlık* atfedecek olursak, onların hangi derinliklerinde birbirlerine *bağlandıklarını* ya da *daimilik* kurduklarını söylemiş oluruz? İlk yaklaşıma göre nesneleri bir arada tutan ya da aralarında bir daimilik ve geçişkenlik olmasını sağlayan ve söz konusu nesneleri ortaklıklarında birleştirme görevine sahip olan kavram veya kavrayışların mevcut olduğunu öne sürebiliriz. Çünkü *şeyler* arasında ortaklıklar olmasa, yalıtılmış nesneler dünyasında bir insan bedeninden bahsetmemiz mümkün olabilir miydi? Elbette mümkün olmazdı.

İkinci yaklaşım mevcudata ilişkin belirlenimlerin insanda hazır bulunduğunu ve insanda nesnelere ilişkin hazır yargıların bulunduğunu dile getirir. Bu husus nesneye dair hiçbir deneyime başvurmadan salt spekülatif temelli yargılarda hatanın olması imkânını içerir. Oysa nesnenin yerine *ben*'i koyduğumuzda ve *ben*'in kendisini hazır yargılarla yargılamaya girişildiğinde sorunlar ortaya dökülür. Zira bilinç, her ne kadar *ben*'in dışında bir nesneye ilişkin hata yapmadığını düşünse de söz konusu nesne kendisi olduğunda, hataya düştüğü zehabına kapılabilir. Tüm bu hususlar, ikinci yaklaşımın hem birinci yaklaşımdaki riskleri *ben*'in dışındaki nesnelere taşıdığını hem de nesne olarak *ben*'in konusunda, kendi kendini yargılamanın sübjektifliği ile baş başa bırakarak ilave riskleri beraberinde getirdiğini gösterir.

Her iki yaklaşımın sorunları, nesnelerin çok çeşitli olabildiklerini, söz gelimi onların, kavramlar, kavrayışlar (conception), figürler, fenomenler ya da tahayyül/imgelem unsurları olabildiklerini ortaya koyar. Bazı nesnelerin sınırları, matematiksel doğru gibi bir çizgiyle belirli olabilirken, bazı nesnelerin sınırları *maddi* bir kalınlığa, yani bir mukavemete sahip olabilir. Söz gelimi zihnimizde bir hatıra, bir ders ya da belirli duyguları canlandırdığı için varlıklarının işaretlerini veren ve birçok nesnenin bir araya gelişiyse belirli bir zaman ve mekânda vuku bulan bir olgu, yani belirli şartlarda gerçekleşmesi ve kendi kimlikliğini belirten sınırlara sahip olması bakımından nesne olarak görülebilir. Yine, vuku bulan bir deneyimin ahlaki, estetik ve bilimsel izdüşümleri, nitelikleri *ölçülebilme* şartıyla farklı nesneler olarak düşünülebilir. Aynı şekilde metafiziksel nesneler, duyu alanına doğrudan açık olmasalar da kimliklerini belirleyen sınırlara sahip olmaları, otoriteleri ve yaptırımları bakımından nesne olarak da kabul edilebilirler. Kurgu veya rüya ürünleri de etkileri ve bizde bıraktıkları akli ve duygusal yansımalar bakımından reele ilişkin oldukları ölçüde nesne olarak sayılabilirler. Kısaca mümkün dünyada kendisinden söz ettirebilecek her şeyin, nesne sınıflarını oluşturdukları söylenebilir.

Şu ana kadar nesnelerin aralarında farklı ilişkiler bulunduğunu, yaklaşımlarımızın da çeşitli riskleri barındırdığını gördük. Fakat bütün nesneler, özellikle de farklı dünyaya ait olan nesneler arasındaki ilişkileri daha iyi anlayabilmek, söz konusu ilişkileri daha iyi ifade edebilmek ve bu meseleyi derinleştirebilme adına, nesneler arasında ayırım yaparak bir gerilim oluşturmak gereklilik olarak karşımıza çıkar. Bu çerçevede, düşünsel olan ile düşünsel olmayan alanlar ayırımının yapılabileceğinin mümkün olduğunu ve nesnelerin mezkur iki kümede yer alabileceğini düşünebiliriz. Tam bu noktada, çalışmamızın dinamiği olan ana problematik şöyle formüle edilebilir: Düşünsel ve düşünsel-olmayan nesneler alemi birbirlerinden farklı ve heterojen görünmelerine rağmen nasıl bir uyum/bağıntı içinde olabilir? Problematiki çözümlemek adına Kant ve Peirce'ün kategorileri çerçevesinde doğrulanmasını istediğimiz hipotezi şöyle formüle edebiliriz: Kadim dönemdeki kategorilerden farklı olarak modern dönemde Kant ve Peirce felsefelerinde kategoriler, fenomenleri en kısa şekilde ifade etmeye yarayan ve yapı bakımından kendi ortamları dışındaki unsurlarla bağıntı kurma ya da daimilik sağlama potansiyeli olan kavram veya kavrayışlar olarak görülebilir. Başka bir ifadeyle kategoriler, adeta düşünülür dünya ile duyulur dünya nesneleri arasındaki karma alanın "temel yapı taşları" ya da "atomları" anlamında oluş'un bir nevi *alfabesini* temsil ederler. Araştırmamızın konusu yukarıda belirtmiş olduğumuz problematiki Immanuel Kant ve Charles Sanders Peirce'ün kategorilerle ilgili görüşleri zaviyesinden ileride belirtilecek ilave sınırlamaları da içerecek şekilde çözümlemek ve hipotezimizi doğrulamaktır.

Peki, yukarıda ifade ettiğimiz problematiki kategoriler zaviyesinden çözümlemek ne anlama gelir? Bunun için kategori *teriminin* etimolojisinden işe başlamak uygun görünüyor. Grekçe κατηγορία κατηγορέω fiilinden türemiş olan kavram,² "suçlamak"³ anlamında olup özellikle Aristoteles mantığında "ifade etmek, anlamına gelmek", bir nesneye bir nitelik atfetmek anlamına gelir.⁴ κατηγορία kelimesi ise "karşı, hakkında" anlamındaki κατά ile "bir mecliste, meydanda konuşmak, ilan etmek"⁵ anlamlarındaki ἀγορεύω birleşiminden oluşur.⁶ ἀγορεύω ise "(çömlekçi) pazar(ı)"⁷ anlamında ἀγορά'dan türemiştir. Sözlüklerde kategori kelimesinin aşağıdaki anlamları ihtiva ettiğini görebiliriz:

"(Kategori), varlığın ya da düşüncenin kendisinden daha yalına bölünemeyen biricik yüklemi; varolan şeyleri bölümleyip öbeklemeye, cinslerine ya da türlerine göre ayırmaya

² Alain Rey et al., **Dictionnaire Historique de la Langue Française**, ed. Alain Rey, Dictionnaires le Robert, Paris, 2012, c. 1, s. 620.

³ A. Bailly, **Dictionnaire Grec Français**, ed. L. Séchan ve P. Chantraine, Hachette, Paris, 2000, s. 1065; Henry George Liddell ve Robert Scott, **A Greek-English Lexicon**, Oxford University Press, New York, 1996, s. 926.

⁴ Bailly, **Dictionnaire Grec Français**, s. 1065; Liddell ve Scott, **A Greek-English Lexicon**, s. 926;

⁵ Rey et al., **Dictionnaire Historique de la Langue Française**, c. 1, s. 620.

⁶ Rey et al., **Dictionnaire Historique de la Langue Française**, s. 620.

⁷ Bailly, **Dictionnaire Grec Français**, s. 14.

olanak tanıyan, taşıdıkları ortak öznitelikler uyarınca varlıkların biraraya toplanabilmelerini sağlayan kavramsal varlık çatısı; sıradan kavramlardan ayrı bir kökenleri ve temelleri olduğu varsayılan, düşüncenin, dilin ve gerçekliğin en genel, en temel kavramları; kavramsal çerçevemizde olabilecek en köklü nitelikler sınıfı; olanaklı varlık türlerini belirlediği öngörülen şeylerin en temel varolma biçimi; aynı türden olan benzerlerin kendi içlerinde taşıdıkları ortak özellikler temelinde sınıflanmalarına olanak tanıyan belirleyici özniteleç; birçok kavramı ya da yüklemi kendi içinde barındıran ana kavram ya da yüklem; nesnelere ya da özneye hangi yüklemın nasıl yükleneceğini belirleyen düşünsel varlık tartışısı(dır)."⁸

"(1) Kategori, bir yükleme türüdür, bir yüklemın özneye izafe edilme tarzıdır. Bu anlamda kategori, insan düşüncesinin nihai ve en temel bölme ya da türlerini gösterir. (2) Kategori, varlık türleridir ve varlığın nihai ve bölünemez türlerini ifade eder. (3) Yukarıdaki iki tanımın bir sentezi olarak kategori, kavramsal analiz ya da sınıflama bakımından, var olan şeyler arasında ayırım yapma imkânı veren sınıf, bölme ya da cinstir. Aynı cinsten verilerin, ortak özellikler taşıdıkları için, öbeklenmesine imkân veren sınıflama tarzıdır. (4) Kategori, bir felsefe sisteminin temelinde bulunan ana ilke, ide, fikir ya da kavramdır."⁹

Yukarıda ifade edilen anlamların ilk bakışta belirleyici ve açıklayıcı olmasına karşılık dikkatlice incelendiğinde her bir tanımın, kime ve neye göre belirlendiği sorunlarıyla malul olduğu ve söz konusu kategorilerin betimlenmesinin, onlara dair bir tanım sorununa kapı araladığını görebiliriz. Nitekim felsefe tarihinde filozoftan filozofa kategorilerin gerek sayısı gerek anlamları, işlemleri ve kaplamalarının değişiklik göstermesi, yukarıda ifade edilen sorunu doğrulamaktadır. Yine de kategoriler, kategori olmak bakımından, farklı sayıda, farklı konumda ve farklı rollere sahip olsa da kategori *ismini* taşıması bakımından ortak bir noktada buluşmalıdır. O halde çeşitli kategori tanımlarında ya da anlayışlarındaki söz konusu edilen ortak nokta nedir?

Düşünce tarihinde kategori teriminin Aristoteles öncesinde farklı şekilde kullanılmış olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim her ne kadar kategori kelimesi ilk defa Platon tarafından kullanılmış olsa da¹⁰ F. Khodoss'un işaret ettiği gibi bir terim olarak "kategori" Aristoteles

⁸ Abdulbaki Güçlü et al., **Felsefe Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s. 798-799.

⁹ Ahmet Cevizci, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 917. Cevizci'nin bu dört tanımının üçünü kabul etsek de ikinci tanımın kime ve neye göre farklı olabilmesi ve keyfi yönlerinin olabilmesi bakımından, istikrarlı bir tanım olmadığını düşünüyoruz.

¹⁰ Platon, **Apologie de Socrate-Criton-Phédon**, Fransızca'ya çev. Émile Chambry, Paris, 1965, 19a, s. 29.

tarafından,¹¹ "bir özneye ilişkin ifade edilebilecek büyük yüklem sınıfları için ve birçok şekilde ifade edilen oluş'un (être) büyük bölümleri için"¹² kullanılmıştır. E. Bienveniste'ye (1902-1976) göre kategorilerin Yunan diliyle alakalandırılması, "dil, zihnin varolanlara ilişkin tanıdığı özelliklerin temel konfigürasyonlarını sağlamasından" dolaydır.¹³ Böylece dil hem zihinsel olan hem de var olanlar arasında bir yakınlık zemini sağlamıştır. Söz konusu yakınlık, kategorilerin bir yandan mantıksal ve dilsel zemin ile diğer yandan ise duyulur dünyadaki var olanlar alanı arasında muhtemel bir alakanın kurulmasında önemli bir rol oynadıkları içindir. Gerçekten Aristoteles felsefesinde kategoriler, oluş'u ifade etmekle/söylemekle alakalı olarak dilsel unsurları, yani *dil* kategorilerini seslendiriyordu.¹⁴ Ancak Aristoteles'ten sonra onun kategorilerinin sadece dil temelli olduğuna dair yapılan yorumun, yani kategorilerin dilsel düzleme indirgediği yönündeki görüşün, Aristoteles'in nominalist olduğu anlamına gelmeyeceğini ifade etmek gerekir. Zira söz konusu yorumun sadece kategorileri olmaları gerektiği konumda tanıtmayacağı ve söylenilen *gerçeklik* ile gerçekliğin bizatihi kendisinin özdeş olmadığı yönündeki nominalistlerin eleştirilerine kapı aralayacağını görebiliriz.

Aristoteles'in kategorilerinin dilsel bir zeminde anlaşılması ve Rönesans dönemine kadar bilimin doğrudan onun mantığının izlerini taşıması, kategorilerin reel oldukları fikrini tehdit etmiş ve böylece nominalistleri haklı kılacak bir durum ortaya çıkmıştır. Ancak Rönesans dönemiyle birlikte, bir yandan tümellerin reel olmadığına dair nominalistlerin desteklediği hareket, diğer yandan tümellerin reel olduklarına dair iddiaların ön plana çıkması kategorilere yönelik anlayışı büsbütün değiştirmiştir. Nitekim XVII. yüzyılda Descartes'ın "*düşünüyorum/cogito*" önermesini kullanımı, kişinin kendi reelliğini, tümel bir reelin varlığından çıkarımı için öncül olarak kullanması anlamında kullanılmıştır. Mesele böyle anlaşılınca sorun, tikellerle daimilik kurma potansiyeli olan kategorilerin reelliklerini ne kadar temellendirebildiğimiz meselesine evrilmiştir.

Rönesans dönemiyle birlikte *eski* metafiziğin temellerinin sarsılmaya başlaması, çağın hararetli tartışma ortamında kategoriler sorununu yeniden gündeme getirmiştir. Söz konusu

¹¹ Aristoteles'in *Kategoriler* adlı kitabının dördüncü bölümünde kategoriler, töz, nicelik, nitelik, bağıntı, yer, zaman, durum, sahip olma, etkinlik, edilginlik olarak geçer. Bkz: David Ross, Aristoteles, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 48; Aristote, **Oeuvres Complètes-Organon**, Fransızca'ya çev. Michel Crubellier ve Pierre Pellegrin, Flammarion, Paris, 2014, s. 33.

¹² F. Khodoss, "Catégorie", **Encyclopédie Philosophique Universelle-II Les Notions Philosophiques**, ed. André Jacob ve Sylvain Auroux, Presses Universitaires de France, Paris, 2002, c. 1, s. 277. F. Khodoss, "Catégorie", **Encyclopédie Philosophique Universelle-II Les Notions Philosophiques**, c. 1, s. 277.

¹³ F. Khodoss, "Catégorie", **Encyclopédie Philosophique Universelle-II Les Notions Philosophiques**, c. 1, s. 277.

¹⁴ Pierre Aubenque, **Problèmes Aristotéliens**, Vrin, Paris 2009, s. 31.

dönemde dilin, deyim yerindeyse bir anlam genişlemesine uğradığı ve farklı metafiziksel bir dilin tezahür etmeye başladığı söylenebilir. Söz konusu *dilin*, artık sadece duyulanı değil, görünenin kendisini de ön plana çıkarmasıyla gerçekleştiği ileri sürülebilir. Nitekim Rönesans'tan itibaren dilsel veya mantıksal yüklem sadece mantıksal bir önermedeki yüklem olmakla kalmayıp, fiziki bir yüklem¹⁵ anlamını da kazanmaya başlamıştır. Özellikle mekanik alanındaki gelişmeler, daha spesifik olarak güçlerin formüle edilip sentaksa çevrilerek bir bilim dalı olarak görülmesiyle, bir gücün bir nesneye yüklem olabileceği hususu kabul edilmeye başlamıştır. On yedinci yüzyılda formüllere özel ilgi gösteren Gottfried Wilhelm Leibniz'in çalışmaları, mezkur metafiziksel viraja girildiğini haber vererek, nesnenin söz gelimi bir güce maruz kalarak etkilenmesi veya yön değiştirmesine ilişkin yüklemün ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır.¹⁶

Kant ve Peirce, Antik Yunan döneminden itibaren kategoriler sorununun mantıksal ve metafiziksel bir alanda konumlandırıldığını, hatta dile indirgendiğini, Ortaçağ döneminde ise sorunun yine neredeyse aynı mantıksal metafiziksel bir alanda ikamet ettiğini, Rönesans'tan beri meselenin dilsel zemini aştığını ve fiziki güçleri¹⁷ barındıran *bir alana* uzandığını fark etmişlerdi. Nitekim her iki filozof kendi dönem ve koşullarında kategoriler sorununu *yeniden* gündeme getirerek yeni çözüm arayışlarına girişmişlerdir. Bu noktada Kant ve Peirce yaşadıkları dönemde bilim alanındaki gelişimleri takip etmiş ve olup biteni dikkatlice izlemişlerdir. On sekizinci yüzyıla damgasını vuran düşünürlerden biri, Leibniz'in çağdaşı ve Kant'ın *Kritik* dönemden önce esinlenmeye başladığı Isaac Newton'dur (1643-1727). Yüklemin sadece dilsel olmayacağı konusunda ikna olmuş görünen *Salt Aklın Kritiği* dönemindeki Kant'ın, Newton ve Leibniz'in fizik düşüncesinden etkilendiğine dair izlerin olduğunu iddia etmek mümkündür. Nitekim F. Marty'nin de belirtmiş olduğu gibi Kant'ın Leibniz'in verilerini kullanıma sunan Wolff çizgisinden esinlendiği unutulmamalıdır.¹⁸ Yine

¹⁵ Metinde "fiziki yüklem" kelimeleriyle kastedilen bir cismin taşıdığı ölçülebilen bir büyüklüktür.

¹⁶ Jean-Pierre Belna, Leibniz'in "geleneksel mantığı daha evrensel bir mantığın numunesi" olarak gördüğünü, bir sembol sistemi sayesinde karakteristikleri ifade etmeye çalıştığını aktarır. Leibniz'le artık nitelikler semboller vesilesiyle formüllerle ifade edilmiştir. Bkz: Jean-Pierre Belna, **Histoire de la Logique**, Ellipses, Paris, 2005, s. 63. Okur, Leibniz'in evrensel bilimi (Mathesis Universalis), niteliklerin sembollerle ifade edilmesiyle yakından alakalıdır. Söz konusu bilim için *Kombinatorik Sanatı/De arte Combinatoria* (1666) ve *İnsan Anlığı Üzerine Yeni Denemeler/Nouveaux essais sur l'entendement humain* (1700-1704) adlı eserlere bakılabilir. Söz konusu iki eserin güvenilir yayımlarının olmadığı belirtilir. Bkz: Gottfried Wilhelm Leibniz, **Mathesis Universalis-Écrits sur la Mathématique Universelle**, Vrin, Paris, 2018. "Evrensel form" veya "evrensel matematik" için bkz: Leibniz, **Nouveaux Essais sur l'Entendement Humain**, Flammarion, Paris, 1990, s. 378.

¹⁷ Metinde "fiziki güç" kelimeleriyle kastedilen, kendine bırakıldığında ilelebet dümdüz gidebilecek bir cisim varsayıldığında, söz konusu cismin hızını ve/veya yönünü değiştirebilecek hatta cismi deformasyona uğratabilecek bir aksiyondur/şeydir. Bkz: Lalande, **Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie**, Quadrige/Presses Universitaires de France, Vendôme, 1997, c. 1, s. 368.

¹⁸ François Marty, "Kant héritier de Leibniz-Le Principe de raison suffisante ", **Les Sources de la Philosophie Kantienne au XVIIe et XVIIIe siècles**, s. 159.

Leibniz'in devasa külliyyatının dinamikle ilgili çalışmaları, özellikle yüklemnin fiziki olması konusundaki görüşlerden etkilendiği söylenebilir. Kant, başlangıcından itibaren fizikle, hususi olarak da mekanikle yakından ilgilenmiş; özellikle, gençlik metinlerinde Newton mekaniğine atıfta bulunmuştur. Nitekim Vuillemin'in belirtmiş olduğu gibi Kant'ın *Kritik* öncesi yazmış olduğu *Doğanın Genel Tarihi ve Gök Teorisi*¹⁹ adlı eseri, Kant felsefesinin Newtoncu fiziğin ve mekaniğin izlerini taşıdığının delilidir.²⁰ Söz konusu etkinin, kategori anlayışında ve özellikle güç nosyonunda odaklandığı söylenebilir. Nitekim araştırmamızda spesifik olarak farklı yönlerdeki güçlerin toplamının ne olduğuna ilişkin Newtoncu fiziğin Kant tarafından model olarak alındığını ortaya koyacağız. Benzer şekilde Peirce'ün de mekaniğe olan ilgisi güç, ivme, hız ve konum gibi çeşitli fiziki büyüklükleri örneklerinde kullanmasıyla açıkça görülür. Peirce'ün düşüncesiyle Leibniz ve Newton mekanikleri arasında uzun bir zaman dilimi olması, konulara vukufiyeti nedeniyle mekanikten ziyade artık kendi çağındaki mantıksal, matematiksel, kuantum mekaniği hazırlıkları ve kimya gibi bilimsel gelişmeler çerçevesinde düşündüğünü ve Kant'tan farklı bilimlere atıfta bulunduğu da araştırmamızda gösterilecektir.

Çalışmamız her iki filozofun kategori anlayışlarını açıklamak için klasik mekanik alanından örnekler ve fiziki büyüklüklerin yüklem olarak kategorilerinde örnek olarak kullanmasını inceleyecektir. Bu çalışmada her iki filozofun kategorilerinin *işlediğine*, işlevini yerine getirdiğine dair farklı bilimlere müracaat ettikleri, özellikle mekanik, mantık ve kimya alanlarının meşruluğuna dayanarak kategorilerini makul, nesnel ve tümel/evrensel kılmaya çalıştıkları; hatta Kant'ın mekaniği kullanarak kategorilerini inşa (construction) etmeye teşebbüs ettiği ortaya koyulacaktır.

Her iki filozofun kategorilerini oluştururken en büyük engelin İngiliz ampirisistlerinin çalışmaları olduğu söylenebilir. Özellikle John Locke'un felsefesinde niteliklerin kısmen eşyadan *koparılması*, Hume felsefesinde nihai halini almış ve böylece niteliklerin nesnelerden adeta *kaldırıldığı* düşünülmüştür. İngiliz ampiristlerinin eşyaya dair olanı idelere taşıması; Kant'ın kategorilerinin de artık zihne taşınmasında önemli bir etken olarak görülmelidir. Nitekim Kant, kategorilerin mantıksal formlara dayandığını ve onların zihni olduğunu iddia ederek, kategorilerinin sayı ve yapılarını kendine has bir şekilde ifade etmiştir. Ancak Peirce,

¹⁹ Bkz: Emmanuel Kant, **Œuvres Philosophiques I- Histoire Générale de la Nature et Théorie du Ciel**, çev. François Marty, Éditions Gallimard, Tours, 1980, c. 1, s. 37-107.

²⁰ Jules Vuillemin, **Physique et Métaphysique Kantiennes**, Presses Universitaires de France, Paris, 1955, s. 7-8.

Kant'ın kategorilerini anlıkta²¹ konumlandırmasını bir psikolojizm olarak niteleyerek eleştirmiştir. Peirce, deneyimi düşünceye ezdirmemek adına kategorilerine *a priori* bir değer vermemiş; reel dünyanın engellerini bertaraf etmek adına onları mantıksal bir zeminde inşa etmeye çalışarak söz konusu psikolojizmin izlerinden kurtulmak için çaba sarf etmiştir.

Çalışmamız her iki filozofun kategorilerini anlamaya yönelik olduğu için mercek altına tutulacak sorunlardan ilki, kategorilerin *neliği* sorunudur. Kategorilerin neliği sorununda Kant ve Peirce zaviyesinden araştırmamızın hipotezini geçerli kılacak ipuçları aranacaktır. Kategorilerin neliği sorununun neredeyse her ucu ayrı bir kapıya çıkan bir *labirent* olduğu fark edildiğinde mezkur sorunun katmanları, bize Kant ve Peirce'ün kategorilerini ilk olarak hangi zeminlerde inşa etmeyi hedeflediklerini ya da başlangıçta hangi zeminlerde onları kurmak/inşa etmek durumunda olduklarını gösterir. Buna ilaveten hangi bilimsel çerçevede meseleyi ele aldıklarını; kategorilerini tanımlayıp tanımlayamadıklarını ve onları hangi derinlikte betimleyebildiklerini gösterecektir.

Kategorilerin neliği sorunu, her iki filozof açısından *yüklenebilirler (prédicable)* ile *yüklemeler (prédicament)*²² ayırımı ile daha anlaşılır olacaktır.²³ Söz konusu kavramlar Aristoteles tarafından kullanılmış olsa da, A. J.-L. Delamarre ve F. Marty gibi yorumcular, Aristoteles geleneğindeki *yüklenebilirlerin* saf mantıksal olup cins ve türün (genre et espèce) soyutlamadan kaynaklanan bir ayırımına işaret ettiklerini; *yüklemelerin* ise özü oluşturan bileşenlere ilişkin olup, ontolojik değere sahip olduklarını bildirirler.²⁴ Aristoteles geleneğinde, söz konusu kavramların birincisi mantıki bir zeminde yer alırken, ikincisi daha çok eşyanın niteliğine yönelik ontolojik bir değer taşır. Delamarre ve Marty'nin ifade ettiği gibi, Aristoteles geleneğinde yapılan yüklenebilirler ile yüklemeler ayırımı benzer olmasa da Kant'ın her iki kavramı farklı anlamda ödünç aldığı, Kant ve Peirce'ün mezkûr ayırımdan farklı olsa da kategorilerle onlara benzer bir yapı arasında kendilerine has bir ayırım yaptıkları dile getireceklerdir.

²¹ Kant, *Salt Akılın Kritiği*'nin "Transandantal Analitik" bölümünde "anlık"ı, özellikle de insan anlığını, görüş vasıtasıyla olmayan yani duyulur olmayan tarzda bir "bilme gücü" olduğunu, söz konusu *anlığın* bilgisinin ise kavramsal olduğunu belirtir. Bkz: Emmanuel Kant, **Œuvres Philosophiques I-Critique de la Raison Pure**, çev. Alexandre J. -L. Delamarre ve François Marty, Éditions Gallimard, Tours, 1980, c. 1, A 67-68/B 92-93, s. 825.

²² Aristoteles'in yüklemeleri/kategorileri on tanedir: Töz, nicelik, nitelik, bağıntı, yer, zaman, durum, sahip olma, etkinlik, edilginlik. kategorileridir. Aristoteles'in *Kategoriler* adlı kitabının dördüncü bölümün 1b-2a arası pasajlar için bkz: Aristote, **Œuvres Complète-Organon**, s. 33; David Ross, **Aristoteles**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 48. Filozofun yüklenebilirleri ise dört tanedir: Tanım, hassa, cins ve iline. Bkz: Aristote, **Œuvres Complète-Topiques**, Fransızcaya çev. Jacques Brunschwig, Flammarion, Paris, 2014, s. 300. Yüklemeler ile yüklenebilirler arasındaki ayırıma ilişkin daha geniş bilgi için bkz: Madeleine van Aubel, "Accident, catégories et prédicables dans l'œuvre d'Aristote", **Revue Philosophique De Louvain**, Éditions de l'Institut Supérieur de Philosophie, Louvain, 1963, c. 61, sayı 71, ss. 361-401.

²³ Kant, **Œuvres Philosophiques I-CPR**, c. 1, A81-82/B 107-108, s. 835-836.

²⁴ Alexandre J.-L. Delamarre et François Marty notu için bkz: Kant, **Œuvres Philosophiques I**, s. 1597.

Çalışmamız duyulur dünya ile düşünülür dünya arasındaki daimiliği²⁵ kategorilerin nasıl sağladığına yönelik hipotezi geçerli kılmak adına, "Kategorilerin Neliği Sorunu" adlı kısımda Kant ve Peirce'ün meseleyi nasıl sunduğunu gösterecektir. Her iki filozof için de yapılacak ayırım, her ne kadar -onlara göre- Aristoteles'in *yüklenebilir* ve *yüklem* ayırımının aynısı olmasa da *yüklem*in kategori olma konusunda hemfikir oldukları, bununla birlikte *yüklenebilir olanın* ise kategoriler olmayıp onlara *benzediği* konusunda hemfikir oldukları görülecektir. Nitekim Kant'ın ve Peirce'ün kategorilerinin, birinin türev formlarının diğerinin dejenere formlarının olması hakkındaki görüşleriyle; tümeller sorununa yaklaştıkları, kategorilerinin içlemleri ve kaplamalarının sınırları belirli olmadığı için tanım problemiyle karşı karşıya kaldıkları ve *duyu* veya *izlenim* çeşitliliğindeki tekilin veya *küçük unsurların* algılanma sorunu nedeniyle meselenin yargıların oluşum sorununa uzandığı ihsas edilecektir.

Yargıların oluşumu, özellikle bir tekilin veya tikelin bir tümele, genel bir kategoriye bağlanması, yani düşünülür dünya ile duyulur dünya arasındaki *yakınlığı* mercek altına almak bakımından önemlidir. Mantıksal zeminde yargının temsili olan önermelerde elzem olan kopulanın, eşyaya dair yapabileceğimiz yargıların temel malzemelerinden birisi olduğu düşünülebilir. O halde yargıların oluşumu, duyulur dünya ile düşünülür dünya arasındaki *alaka/bağıntı* hakkında problematiğimizizin çözümümlenmesi adına önümüzde duruyor.

Yargıların oluşum sorunu, kategori ve nesnelerin önerme zemininde bir araya getirilme teşebbüsü meselesidir. Esasen yargı veya önerme zemini problematiğimizizin çözümü açısından, kategoriler ile uygulandıkları nesnelerin bir araya getirilebildiği enteresan bir zemin olarak düşünülmelidir. Ancak söz konusu önermeler zemininde kategoriler ile onların uygulandığı nesnelerin, böyle bir vasatta tam kimlikleriyle bir araya gelemediklerini gözden kaçırmamak gerekir. Çünkü duyulur dünya ile düşünülür dünyanın unsurları arasındaki daimiliği sağladıklarını varsaydığımız kategorilerin uygulandıkları nesneler, ne kadar duyulur alana ilişkin olurlarsa, problematiğimizizin duyulur nesnelere ilişkin çözümümlenmesi de o kadar gerçekçi olacaktır. Bu noktada önermelerde yer alan yüklemelerin temsillik durumundan arınmaları, bir alt sorun olarak karşımıza çıkacaktır. Problematiğimizizin daha derin bir şekilde çözümümlenmesi için, nesnenin kavranabilir duyulurluğunun mümkün deruniliğe ulaşması gerekir. Bu nedenle, kategorilerin hangi çerçevede hangi nesnelere uygulandığı konusu ele alınıp, Kant ve Peirce kategorilerinin hangi tür nesnelere uygulandıkları odaklanacağımız bir diğer konu olacaktır. Böylece kategorilerin nelik sorunundan neşet eden kategorilerin tanım

²⁵ Metinde "daimilik"ten kastımız matematiksel anlama yakındır. Söz gelimi kategori ile duyulur dünyaya ait nesnenin, bitişik/hemhudut olmadan birbirleriyle uyumlu olacak kadar yakın olmalarıdır. Bu husus bir masa tablasının altındaki mıknaş ile üzerinde yer alan metal iğne örneğiyle daha kolay anlaşılabilir. Nitekim mıknaş ve iğne birbirlerine değmeden uyumlu bir şekilde hareket ederler.

sorunu, onların uygulandıkları nesnelerin belirlenimleriyle yakından alakalı olduğu için, kategorilerin uygulandığı nesneler hakkında getirilecek açıklık, problematiğimiz daha kapsamlı şekilde çözümlenmesini mümkün kılacaktır.

Yukarıda belirtilen amaca yönelik olarak, birinci bölümün son kısmında, her iki filozofun kategorilerinin uygulanım alanlarının sınırlı olup olmadığı konusuna değinilerek, hangi durumda bir sınırlama söz konusu olduğu belirlenecektir. Yine aynı kısımda - kategorilerin meşruluk ve çıkarımına bir tür hazırlık mahiyetinde- filozofların kategorilerine ilişkin verdikleri örnekler ve özellikle de Kant'ın durumunda, kategorilerini indirgenmiş bir nesneden yola çıkarak, rasyonel mekanik alanındaki kategorilerinin izdüşümlerini bulmak amacıyla nasıl bir inşa yaptıklarına kısaca değinilecektir.

Kategorilerin uygulama alanının belirlenmesinde söz konusu *kavrayışların* hem kaplamaları hem de içlemleri hakkında nasıl belirlenim sağlayacağını göreceğiz. Yargıların oluşum sorununda, *kategoriler* ve *nesneler* yerine, temsillerinin devreye girmesi, duyulur dünya ile düşünülür dünya arasındaki daimilik sorununun çözümlenmesi için, düşünülür dünya unsurlarını ve duyulur dünya unsurlarını ait oldukları dünyaya dair özsel karakterleriyle önerme veya yargıda devreye girmelerinin önemini tekrar hatırlayacağız. İmdi düşünülür dünyaya ait unsurların derununa gidip hız alarak, duyulur dünyaya ait nesnelerin epistemik yapılarının ötesinde bir kavrayışa ulaşmak için, duyulur dünyanın duyulurluğunun derununa daha fazla inebilme imkânını araştırmamız gerekir. Söz konusu amaç adına, kategorilerin kaynağı ve "*düşünüyorum*" sorununu mercek altına alacağız. Bu çerçevede *ben* nesnesinin *kritik* bir nesne oluşu ile "*düşünüyorum*" yargısının duyu veya izlenim çeşitliliğinin birleşmesi için temel teşkil etmesini araştıracağız.

Kategoriler ile uygulandıkları nesneler arasındaki ayırım hakkında belirlenim kazandıktan sonra, bu defa Kant ve Peirce'ün kategorileri ile uygulandıkları nesnelerin hangi alanlarda birleştikleri ele alınarak problematiğimiz çözümlenmesinde ve hipotezimizi geçerli kılma işleminde büyük bir adım atacağımızı varsayıyoruz. Nitekim ikinci bölümde her iki filozofun kurgularındaki kategorilerin nesnelliği, gerçekliği, meşruluğu ve çıkarım meselesi işlenecek ve nihayetinde kategorilerin gerçekliğini filozofların nasıl temellendirdiklerini göreceğiz. Nihayetinde tüm bu sunumlarla hipotezimizin geçerli olduğunu ve ortaya koyduğumuz ana problematiğin çözümlenmesinin gerçek ve ikna edici bir çözümleme olduğunu savunacağız.

Araştırmanın Önemi ve Konunun İzahı

Aristoteles *Kategoriler* adlı eserinin dördüncü bölümünde,²⁶ bize on listelik kategoriler tablosu sunar.²⁷ H. R. Atademir, Aristoteles düşüncesinde kategorilerin "varlığın yüce cinsleri" olduğunu, varlığın bilgisinin umumi yüklemi ve reel tezahürleri olduklarını ve yine Trendelenburg'un, Aristoteles'in kategorilerini gramerdeki söz ayrıntılarıyla ilişkilendirdiğine dair yorumunu iletir.²⁸ Mezkûr bilgi, kategorilerin varlığın veya tüm nesnelerin temel yapısını veya omurgasını oluşturduğunu ve onların yer aldığı dünya üzerinden konuşabilmemize kapı araladığını gösterir. Yine Pierre Aubenque, Aristoteles'in kategorileri yüklemlemenin dilsel fenomenleriyle bağlantılandığını ve bunu yaparak filozofun, mevcut olanların kategorileştirilmesiyle gerçekliğin (réalité) birlikte yapılanmasını ortaya koyduğunu hatta böyle bir tavır ile Aristoteles'in kategorilerin dilsel tikelliklere bağlı olduğunu ve böylece her türlü evrenselliği yadsıdığını belirtir.²⁹ Eğer dili tikelliğinden çıkarmak istiyorsak onun alanını cümlelerden gerçekliklere aktararak genişletmek gerekecektir. Aristoteles'in kategorileri tikel yapıdaki dile bağlanınca önem arz eden konumlarının sarsıldığı düşünülebilir. O halde söz konusu sorunun çözülmesi için iki şeyden birisinin yapılması gerekir; ya dil alanının sınırları reele doğru genişletilip, dilin nesnelerden oluşan suje, onun yüklemeleri ve aralarındaki bağ da reel olup *gözlemlenebilecek* tarzda yeniden inşa edilmesi gerekir ya da dil kendi sınırlarında kalıp deyim yerindeyse doğal dilden ayrı ele alınması gerekir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Rönesans döneminden itibaren özellikle Leibniz'in matematiksel formüllere verdiği önemle, yüklemelerin dilin tezahür ettiği işitsel alandan öte görme alanında da yansımalarının gerektiği düşünülmüştür. Nitekim Leibniz projesi, evrensel bir *dil* kurmakla, birçok alanla birlikte dinamiğin de getirdiği fiziki güç yüklemelerini hesaba katmıştır. Kategorilerin sadece *dilsel* yüklemeler olmayıp fiziki yüklemeler olabileceğinin en bariz tezahürlerinin Leibniz'in çabalarında gerçekleştiği söylenebilir.

Onyedinci yüzyıldan itibaren yüklem dil sınırlarından fiziki yüklemelere uzanma teşebbüsü, kategoriler sorununu başka bir evreye taşımıştır. Söz konusu dönemden sonraki filozoflar arasında Kant, yukarıda belirtilen Leibnizci temayül ile projenin farkına varmış ve söz konusu projeyi devam ettirmeye çalışmıştır. Kant, kendisine kadar gelen felsefi ve bilimsel müktesebatı kullanıp, sınırları genişletilmiş bir *dil* amaçlayarak oluş'u (being) en kapsamlı bir şekilde ifade etmek adına sistematik ve açık bir şekilde kategoriler listesini

²⁶ Aristote, **Oeuvres Complète-Organon**, s. 33.

²⁷ Bunlar: Töz, nicelik, nitelik, bağıntı, yer, zaman, durum, sahip olma, etkinlik, edilginlik. kategorileridir. Aristoteles'in kategorilerinin sayımı için bkz: Aristote, **Catégories de l'Interprétation-Organon I et II**, Fransızcaya çev. J. Tricot, Vrin, France, 2008, s. 23-66.

²⁸ Hamdi Ragıp Atademir, **Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı**, Köprü Kitap, İstanbul, 2019. s. 107.

²⁹ Aubenque, **Problèmes Aristotéliens**, s. 37-38.

ortaya koymuştur. Kant'ın kategorilere merkezi bir statü vermesi düşünce tarihinin en dikkat çekici kırılmalarından birini yansıtır. Kant'ın kategorileri yüzyıllar boyunca rasyonalist spekülâtif anlama alanından empirik alana çevirmesi, yani soruna yepyeni bir bakış açısı kazandırması; sistematik ve kapsamlı bir liste oluşturması bakımından Kant'ın kategoriler anlayışı üzerine araştırmalar yapılmasını bir gereklilik olarak karşımıza çıkar. Diğer taraftan, "Kendi listem başlangıçta Kant'ın tablosunun etüdüyle ortaya çıkmıştır."³⁰ ifadesiyle sorunu anlamaya başlayan, iyi bir Kant okuyucusu ve yorumcusu olup Kant'ın kategorilerine ilişkin sorunları görebilen, kendi dönemindeki önemli bilimsel gelişimlerle etkileşim sağlayacağı bir anlayış zemininde klasik mekanikten kopuşu sağlayarak -Rönesans döneminde ifade edilen- gerçekliği görsellerle en sadık biçimde yansıtmaya hassasiyetiyle meseleye yaklaşan ve nihayetinde açık bir kategori listesi oluşturan Charles Sanders Peirce'ün kategoriler anlayışının da söz konusu kırılma hadisesini anlamak açısından araştırılması gerektiği aşikardır. Düşünce tarihi okumalarımız söz konusu iki filozofun kategoriler anlayışını devamlılıklar ya da kesintiler ekseninde anlamayı, problematiğimizi hem *rasyonel* zaviyeden hem de *empirik* açıdan kapsamlı bir çözümlemeyle ortaya koymayı gerektirmiştir.

Kategorilere İlişkin Çalışmalar ve Konunun Özgünlüğü

Kategorilere ilişkin çalışmaların yapıldığı alanlar, uluslararası geniş bir yelpazeye sahiptir. Nitekim kategoriler sorunu veya kategoriler teorisine ilişkin mantık, matematik, felsefe, kognitif psikoloji ve sınıflamaya ilişkin birçok alanda çalışmalar mevcuttur.³¹ Yine özellikle felsefi alanındaki kategoriler ile matematik alanındaki kategoriler teorisi arasında

³⁰ Charles Sanders Peirce, **Collected Papers of Charles Sanders Peirce**, ed. Charles Hartshorne ve Paul Weiss, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1974, c. 1, § 300, s. 148.

³¹ Matematik alanında kategoriler teorisi ilk defa 1940'lı yıllarda cebir topoloji çerçevesinde S. Eilenberg ve S. Mac Lane çalışmaları ile başlamış ve günümüze kadar gelişmiştir. Her ne kadar matematik alanındaki kategoriler teorisi felsefi alandaki kategorilerden farklı görünse de, isimsel benzerlikten ziyade bazı matematikçi ve felsefeci araştırmacılar her iki kategori anlayışı arasında bir köprü kurmaya çalışmışlardır. Matematiksel bir çerçevede olup kategoriler teorisini tarihsel ve felsefi bir zeminde ele alan önemli bir eser Jean-Pierre Marquis'in *From a Geometrical Point of View* adlı eseridir. Bkz: Jean-Pierre Marquis, **From a Geometrical Point of View**, Springer, Canada, 2009. Yine Kategorilerin farklı disiplinlerde kullanılmasına ilişkin birçok eser mevcuttur: David I. Spivak, **Category Theory for the Sciences**, the MIT Press, London, 2014. Spivak'ın çalışması, birçok matematik alanını birleştirmek için 1940'lı yıllarda ortaya çıkan kategori teorisinin matematik dışında, özellikle de bilim alanında yararlılığını göstermeye çalışarak; bilgisayar, nörobilim ve fizik gibi alanların kullandığı modeller ile matematiksel kavramlar arasında bir geçit kurmaya çalışır. Kategoriler nöropsikoloji ve gelişimsel psikoloji alanlarında da çalışılır. Nitekim Emer M. E. Forde ve Glyn W. Humphreys'in editörlüğünü yaptığı *Category Specificity in Brain and Mind* adlı çalışma, nöropsikoloji ve gelişimsel psikoloji alanlarında, zihinde kategorilere ilişkin bilginin nasıl kazanıldığı ve organize olduğuna dair; mezkur kazanım ve organizasyonun, beynin hangi bölgesinde temsil edildiğine dair önemli çalışmalar içerir. Bkz: Emer M. E. Forde ve Glyn W. Humphreys, **Category Specificity in Brain and Mind**, ed. Emer M. E. Forde ve Glyn W. Humphreys, Psychology Press, 2002. Kognitif Psikoloji alanında önemli bir çalışma daha belirtelim: Koen Lamberts and David Shanks, **Knowledge, Concepts, and Categories**, ed. Koen Lamberts and David Shanks, the MIT Press, Cambridge, 1997. Söz konusu çalışma kognitif psikolojide önemli olan zihinsel temsile ilişkin bir çalışma olup; gelişimsel psikoloji, formel modelleştirme, nöropsikoloji, birleştirme ve felsefe alanlarında veriler içeren; kavram ve kategoriler, insan bilgisinin sınıflanmasına dair önemli bir kitaptır.

alaka kurmaya çalışan araştırmalar da vardır.³² Oysa felsefe alanındaki³³ kategorilere ilişkin haritayı bize verebilecek çalışmalar, yukarıda ifade edildiği gibi çoğunlukla Aristoteles üzerine olmuştur.³⁴ İslam düşünürlerinden Fârâbi (872-950) ve İbn Sînâ (980-1037), Aristoteles kategorilerini araştırmış ve onlar üzerine açıklama ve yorumlarda bulunmuşlardır.³⁵ Orta Çağ döneminde Duns Scot'un (1266-1308) Aristoteles kategorileri üzerine yorum yaptığı bir eser mevcuttur.³⁶ Rönesans'tan itibaren realitenin dile indirgenemeyeceği görüşü veya yüklem dil zemininden öte bir zemine doğru genişletme eğilimi onların transandantal yapılarının varsayılmasına, bilimden uzak dogmatik hususlar olarak algılanmasına neden olmuş ve böylece felsefe tarihinde kategorilere olan ilginin azalmasına sebep olmuştur.³⁷ Rönesans döneminden itibaren belli bazı filozoflar, kategoriler sorununu araştırmaya devam etmişler ve onların hem ontolojinin hem de mantığının temel unsurları olabileceğini ifade etmişlerdir. Rönesans döneminden sonraki filozoflarda fark edilebilecek bu eğilim, onların kategoriler hususunda mantıksal ve metafiziksel zeminlerinden birini deyim yerindeyse kiralayarak boş bıraktıkları alanı inşa edebilme çabaları olduğu söylenebilir. On yedinci yüzyılda R. Descartes (1596-1650) ve Leibniz'den itibaren kategoriler konusu zımnen tüm filozofların göz önünde bulundurduğu, XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki mekanikle birlikte gelişen bir alana dönüşmüştür. Daha sonraki yüzyıllarda

³² Söz konusu eserlerden birisi de Franck Jedrzejewski'ye aittir: Franck Jedrzejewski, **Ontologie des Catégories**, Editions l'Harmattan, Paris 2011. Mezkur kitap matematik alanındaki kategoriler teorisine ilişkin gelişmelerin yeni felsefi kavramları zenginleştirebileceğine dair bilgiler verebilecek önemli bir kitaptır. Jedrzejewski, matematik alanındaki kategori teorisinden esinlenerek görünmenin mantığını yazma teşebbüsünün bir örneği olarak Alain Badiou'nun *Logique des mondes* adlı eserine işaret eder. Yine, matematik ve felsefe alanında kategoriler açısından önemli bir başka eser için bkz: Elaine Landry, **Categories for the Working Philosopher**, Oxford University Press, United Kingdom, 2017.

³³ Geniş anlamda, ontolojik, mantıksal ve dilsel alanı bir arada kastediyoruz. Zira çalışmamızdaki varsayımımız, Kant ve Peirce'ün kategorilerini ne salt mantıksal, ne salt dilsel ne de salt metafiziksel olarak ele almayıp, her üç açıdan da ele alabiliyorlar.

³⁴ Aristoteles kategorilerini sadık bir şekilde ele alan ve yine Ammonios'un Aristoteles'in kategorilerinin yorumlarına ilişkin tespit ettiği hatalara karşı durması yönündeki bir görüş çerçevesinde yapılan açıklamalı bir tercüme için bkz: Aristote, Ammonios ve Yvan Pelletier, **Les Attributions (Catégories)-Le Texte Aristotélicien et les Prolégomènes d'Ammonios d'Hermeias**, çev. Yvan Pelletier, Les Belles Lettres, Paris, 1983. Yine, *Concept et Catégories dans la Pensée Antique* adlı kitap, başka çalışmalar ile birlikte, Aristoteles kategorilerini, neoplatoncu Simplicius'un yorumlarından esinlenerek açıklama sağlayan çalışmalar içerir. Bkz: Pierre Aubenque, **Concept et Catégories dans la Pensée Antique**, Vrin, Paris, 1980.

³⁵ Bu çerçevelerde filozofların kendi eserleri için bkz: Farabi, **Kategoriler ve Retorik Kitabı'l-Makulat ve Kitabı'l-Hatabe**, Klasik Yayınları, çev. Ali Tekin, 2019; İbn Sînâ, **Kategoriler**, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2010.

³⁶ John Duns Scotus, **Questions on Aristotle's Categories**, çev. Lloyd A. Newton, the Catholic University of America Press, Washington, 2014.

³⁷ Ortaçağ dönemindeki kategoriler yorumu için bkz: Lloyd A. Newton, **Medieval Commentaries on Aristotle's Categories**, Brill, Boston, 2008; Biard Joel ve Rosier-Catach Irène, **La Tradition Médiévale des Catégories (XII-XV siècle)**, Peeters, Leuven, 2003.

kategorilerin modern bilimde kullanılması onlara mantık ve matematik alanlarında yeni bir form kazandırdığı söylenebilir.³⁸

Ülkemizdeki literatürde, kategoriler konusu Aristoteles, Farabi, İbn Sina ve nispeten İbn Rüşd ekseninde ele alınıp yorumlanmış ancak söz konusu çalışmaların haricinde kategoriler konusu kanaatimizce *arkaik* bir konu olarak algılanmış; modern dönemde ise meseleyi ele alan eserlerin sayısı, konunun önemine nispetle azdır. Uluslararası literatürde hem sadece Kant'ın kategoriyle veya Peirce'ün kategorileriyle ilgili eserler hem de her iki filozofun kategori anlayışlarını bir arada ele alan belirli çalışmalar mevcuttur.³⁹ Kant ve Peirce'ün

³⁸ Kategorilerin tarihi için bkz: O. Bruun ve L. Corti, **Les Catégories et Leur Histoire**, Vrin, Paris, 2005. Yine felsefi açıdan kategorilere ilişkin önemli çalışmalar için bkz: Michael Gorman ve Jonathan J. Sanford, **Categories Historical and Systematic Essays**, ed. Michael Gorman ve Jonathan J. Sanford, The Catholic University of America Press, United States of America, 2004; Leila Haaparanta ve Heikki J. Koskinen, **Categories of Being**, ed. Leila Haaparanta ve Heikki J. Koskinen, Oxford University Press, New York, 2012.

³⁹ Batı literatüründe, araştırmamızın konusu olan I. Kant ve C. S. Peirce felsefeleri ekseninde kategoriler sorununu ele alan bazı çalışmaları zikredebiliriz: Leslie Edward Van Marter, **Categories As a Non-Arbitrary, Finite System of Mutually Irreducible Simple Unities: A Study Based on Comparative Analysis of Aristotle, Kant, and Charles Sanders Peirce**, University of Chicago, Yayınlanmamış doktora tezi, 1964; Rose Christopherson, **The Categories of Logic and Experience in Kant and Peirce**, Pennsylvania State University, Yayınlanmamış doktora tezi, 1978; Russell Tyler McCabe, **The Origin and Role of the Categories in Experience and Inquiry: (A Comparision of the Theories of Kant and Peirce**, University of North Carolina at Chapel Hill, Yayınlanmamış doktora tezi, 1981. John Howard, Jr. Kepchar, **Kant, Peirce, and the Transcendental Method**, University of North Carolina at Chapel Hill, Yayınlanmamış doktora tezi, 1981; Nlandu Tamba, **Le Pragmatisme de Charles Sanders Peirce Comme Dépassement de Kantisme: Signification et Valeur Philosophique Essai d'Analyse Comparative et Critique**, Université de Lubumbashi, Congo, Yayınlanmamış doktora tezi, 1985; Dennis Bradley Knepp, **C. S. Peirce's revision of Kant's transcendental analytic (Immanuel Kant)**, York University (Canada), Yayınlanmamış doktora tezi, 2001. Bununla birlikte felsefe alanında Kant'ın kategorilerini ve Peirce'ün kategorilerini doğrudan veya dolaylı bir şekilde ayrı ayrı ele alan birçok önemli eser mevcuttur. Bunlardan bazıları için bkz: Ewing, A. C. "Kant's Transcendental Deduction of the Categories", **Mind**, 1923, c. 32, sayı 125, ss. 50-66; H. J. Paton, "The Key to Kant's Deduction of the Categories", **Mind**, 1931, c. 40, sayı 159, ss. 310-329; H. J. De Vleeschauwer, **La Dédution Transcendantale dans l'Œuvre de Kant**, Champion, Paris, 1934, c. 1; Eugene Freeman, **The Categories of Charles Peirce**, the Open Court Publishing Compagny, United States of America, 1934. Mezkur kitap Peirce'ün kategoriler anlayışına ilişkin derli toplu bir çalışmadır; H. J. De Vleeschauwer, **La Dédution Transcendantale dans l'Œuvre de Kant**, Ernest Leroux, Paris, 1936, c. 2; H. J. De Vleeschauwer, **La Dédution Transcendantale dans l'Œuvre de Kant**, Ernest Leroux, Paris, 1937, c. 3; Jules Vuillemin, **Physique et Métaphysique Kantiennes**, Presses Universitaires de France, Paris 1955; Mohamed Zuhdi Taji Faruki, **The Universal Categories of Charles Sanders Peirce**, Indiana University, Yayınlanmamış doktora tezi, 1957; William L. Ryan, **The Universal Categories in the Metaphysics of Charles Sanders Peirce**, Université de Montréal, Yayınlanmamış doktora tezi, 1959; David Sterling, Jr. Clarke, **An Interpretation of Charles Peirce's Category of Firstness**, Emory University, Yayınlanmamış doktora tezi, 1963; Joseph M. Ransdell, **Charles S. Peirce: The Idea of Representation**, Columbia University, Yayınlanmamış doktora tezi, 1966; Richard Donohue Beatty, **The Logical Foundations of Peirce's Categories, 1867-1885**, University of Notre Dame, Yayınlanmamış doktora tezi, 1966; Gregory A. Ross, **Peirce, Strawson, and the Quest for Categories**, State University of New York at Buffalo, Yayınlanmamış doktora tezi, 1970; Joseph Louis Esposito, **An Examination of Category-Relativism**, New York University, Yayınlanmamış doktora tezi, 1970; Richard Joseph Lohkamp, **The Meaning and Significance of Charles S. Peirce's On a New List of Categories**, University of Notre Dame, Yayınlanmamış doktora tezi, 1970; Ercole Chiari, **La Deduzione Trascendentale delle Categorie nella Critica della Ragione Pura**, Casa Editrice Dott. Antonio Milani,

CEDAM, Padova, 1971; Donald E. Buzzelli, "The Argument of Peirce's 'New List of Categories'", **Transactions of the Charles S. Peirce Society**, 1972, c. 8, sayı 2, ss. 63-89; William Lasker Rosensohn, **The Phenomenology of Charles S. Peirce**, State University of New York at Buffalo, Yayınlanmamış doktora tezi, 1972; Donald E. Buzzelli, **The New List of Categories: A Study of the Early Philosophy of Charles Sanders Peirce**, Fordham University, Yayınlanmamış doktora tezi, 1974; Joseph L. Esposito, **The Development of Peirce's Categories**, Transaction of the Charles S. Peirce Society, Winter 1979, c. 15, sayı 1, ss. 51-60; Kenneth Laine Ketner, "Hartshorne and the Basis of Peirce's Categories", **Hartshorne Process Philosophy and Theology**, ed. Robert Kane ve Stephen H. Phillips, State University of New York Press, Albany, 1989; André de Tienne, "Peirce's Early Method of Finding the Categories", **Transactions of the Charles S. Peirce Society**, Fall 1989, c. 25, sayı 4, ss. 385-406; Pierre Thibaud, "Catégories et raison chez C. S. Peirce", **Archives de Philosophie**, Paris, 1989, c. 52, sayı 4, ss. 539-552; Hector-Neri Castañeda, "The Role of Apperception in Kant's Transcendental Deduction of the Categories", **Noûs**, 1990, c. 24, sayı 1, ss. 147-157; Claudine Tiercelin, **Le Problème des Universaux chez C. S. Peirce**, Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne, Yayınlanmamış doktora tezi, 1990; Rossella Fabbrichesi Leo, **Il Concetto di Relazione in Peirce: dalla Genesi Categoriale alla Notazione Logico-Diagrammatica**, Edizioni Universitarie Jaca, Milano, 1992; Béatrice Longuenesse, **Kant et le Pouvoir de Juger**, Presses Universitaires de France, Paris, 1993; Sandra B. Rosenthal, **Charles Peirce's pragmatic pluralism**, State University of New York Press, Albany, 1994; V. Colapietro, "A Lantern for the Feet of Inquirers: The Heuristic Function of the Peircean Categories", **Semiotica**, 2001, 136, ss. 201-216; Celal Türer, **Charles S. Peirce'ün Pragmatik Felsefesi**, Üniversite Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003; Vincent Colapietro, "Peirce's Categories and Sign Studies", **Approaches to Communication: Trends in Global Communication Studies**, ed. Susan Petrilli ve Atwood Publishing, 2008, ss. 35-50; Masato Ishida, **A Philosophical Commentary on C. S. Peirce's "On a New List of Categories": Exhibiting Logical Structure and Abiding Relevance**, The Pennsylvania State University, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2009; Zaki Beydoun, **Le Problème de la Signification des Catégories: Son Origine et Son Traitement Réflexif chez Kant**, Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne, yayımlanmamış doktora tezi, 2011; Melsen Tunca İşeri, **Unveiling Kant's Transcendental Deduction of the Categories**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2011; Dennis Schulting, **Kant's Deduction and Apperception- Explaining the Categories**, Palgrave Macmillan, New York, 2012; Thomas C. Vinci, **Space, Geometry, and Kant's Transcendental Deduction of the Categories**, Oxford University Press, New York, 2015; Gabriele Gava ve Robert Stern, **Pragmatism, Kant, and Transcendental Philosophy**, ed. Gabriele Gava ve Robert Stern, Routledge Taylor & Francis Group, New York, 2017; Cheryl Misak, "Peirce Kant, and What We Must Assume", **Pragmatism, Kant, and Transcendental Philosophy**, ed. Gabriele Gava ve Robert Stern, Routledge Taylor & Francis Group, New York, 2017, ss. 85-93. Mezkur kitap, Peirce kategorilerine ilişkin bir çalışmayı da ele alır bkz: Daniel Herbert, "Peirce and the Final Opinion: Against Apel's Transcendental Interpretation of the Categories", **Pragmatism, Kant, and Transcendental Philosophy**, ed. Gabriele Gava ve Robert Stern, Routledge Taylor & Francis Group, New York, 2017, ss. 94-114. Kankonde Mamba S., **La Théorie de la Vérité dans le Pragmatisme de C. S. Peirce**, Éditions universitaire européennes, Rome, 2019; Celal Türer ve Hatice Kırmacı, "Gerçekliğin İkamet Alanı Olarak Deneyim: Charles Sanders Peirce Felsefesi", **FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, ed. Işıl Bayar Bravo ve Hamdi Bravo, e-dergi, Güz 2019, c. 14, sayı: 28, ss. 275-292. Mezkur çalışma, Peirce'e ilişkin kategorileri dolaylı bir şekilde ele alan yerli bir çalışmadır. Ebru Pehlivan, **Kant'ta Eleştiri ve Sınır Kavramları Üzerine bir İnceleme**, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış doktora tezi, 2020; Halime Hicret Gültekin, **Kant ve Frege'de Varlık Yükleme**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2020. İlaveten, yerel çalışmalar arasında, kategoriler konusunu Kant ve Peirce'ün dışında bulunduğu farklı filozofların kategorilerinin çalışıldığı bazı çalışmalar bulunmaktadır. Söz konusu eserler için bkz: Evrim Kaya, **Withering Away of Cartesian Dichotomies: The Theses on Feuerbach and Praxis as an Epistemological Category**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2013; Merve Nur Yılmaz, **İbn Sînâ Felsefesinde Bilginin Kategorisi**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2015; İlknur Özallı, **Évaluation de la Catégorie du Relatif par Rapport au Lien entre l'Acte et la Puissance**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Galatasaray Üniversitesi, 2015; Adnan Akdağ, **David Hume'da Temel Yaşam Kategorisi Olarak Tutkular**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2016; Salih Yalın, **İbn Rüşd Felsefesinde Kategoriler**, Kimlik Yayınları, Kayseri 2017; İbn Rüşd, **Telhisu Kitabı'l-Makulat Kategoriler Kitabının Orta Şerhi**, çev. Salih Yalın, Elis Yayınları, 2017; Oğuz Deniz Ceylan,

kategoriler sorununa odaklanan bu çalışma, her iki düşünceyi, her iki filozofun kategori anlayışlarını, filozofların kendi metinlerinden yola çıkarak temelden anlamayı deneyecek, kategorilerin duyulur dünya ile düşünülür dünyaya ait nesneler arasındaki muhtemel daimiliğin nasıl ve hangi ortamda kurduklarına odaklanacaktır.

Araştırmanın Sınırları

Çalışmamızın problematiğini çözümlemek üzere, belirtilen amaca ulaşmak için araştırmamız iki bölüm içinde ele alınacaktır. Birinci bölümde Kant ve Peirce'nün kategoriler listelerini oluşturmalarında etkili olan bilim anlayışlarını hesaba katan bir yaklaşımla *kategorilerin neliği* sorunu inceleme konusu yapılacaktır. Bu çerçevede, kategorilerin bire bir tanımının yapılamayacağını görüp, tümeler sorununa bir yol açıldığı görülecektir. Kategorilerin tanımındaki sorunlar nedeniyle her iki filozofun felsefesinde eşsesli (homonim) kategorileri problematiğimize çözüm çerçevesi olarak ele alacağız. Kategorilerin işlem ve kaplamalarındaki farklılık, yine de onların önerme veya yargı çerçevesinde kullanılabildiklerini ama yargıların oluşumunun bir sorun olduğu birinci bölümün ikinci kısmında ortaya konulacaktır. Zira yargıların oluşum sorununun çözülmesi ana problematiği çözümlemek için formüle ettiğimiz hipotezimizin geçerli kılınmasında bir adım daha ileri gitmemizi sağlayacaktır. Bölümün son kısmında ise her iki filozofun kategorilerinin -belirtilen çerçevelerde- uygulandığı nesne alanlarındaki farklılıklar, daha açık bir ifadeyle kaplamalarının ve işlemlerinin farklı olduğu veya eş kaplamalı (coextensif) olmadıkları ortaya konacak; yine bu kısımda harekette olan bir cisme indirgenmiş *nesneden* yola çıkarak Kant felsefesindeki kategorilerin işlediğine dair konstrüksiyon teşebbüsü ve bununla birlikte Peirce tarafından kategorilerin çeşitli alanlarda uygulanışlarına yer verilecektir. Belirtmiş olduğumuz serimlemenin, filozofların meseleleri ele alış çerçevesine de uygun olduğunu düşünüyoruz.

İkinci bölümde ilk olarak, yargıların kategorilerle olan alakası belirtilip kategorilerin kaynağı sorunu ele alınacaktır. Kategorilerin uygulandıkları nesnelerin *tamamen maddesel şeyler* olmayıp, Kantçı anlamda temsil olduğunu; Peircecü anlamda ise izlenimlerin kendisinin olmadığı, onların soyutlanmış formu olduğu temellendirilecektir. Bu sorunun "*düşünüyorum*" sorunsalıyla iç içe olduğu ve *ben*'den bağımsız anlaşılamayacağı titizlikle vurgulanacaktır. Sırasıyla, problematiğimizin çözülmesinin *merkez üssü* olarak niteleyebileceğimiz konular gelecektir: Kant felsefesinde tahayyül alanındaki *şematizm* işlemi

ve Peirce kategorilerinin soyutlama işlemi. Nihayet, kategorilerin nesneyle birleştiği alanlar her iki filozofun görüşleri doğrultusunda irdelenecek ve sağlanan daimiliğin kategorilerin meşruluğu, çıkarımı ve nesnelliği hususları ortaya konulacaktır. Sonuç kısmında ise her iki bölümde yer alan kısımların ana esaslarını ortaya koyarak ana problematiğin çözümlenmesi adına çıktılarının değerlendirilmesi yapılacak ve oluşan perspektifler sunulacaktır.

Çalışmanın sunumunda her iki filozofa ait kaynaklar oldukça hacimli ve zengin olup araştırmamızı sınırlandırmak bir zorunluluk olmuştur. Nitekim Kant'ın *Kritik* dönem sonrasında (1781) zamanı mutlak olarak kabul etmeme eğilimi ve bununla alakalı olarak *Salt Aklın Kritiği* adlı eserinde kategorileri yoğun bir şekilde belirli bir sınırlamayla ele alışı; araştırmamızı derinlikli bir nitelikte gerçekleştirme isteğimiz çerçevesinde, Kant kaynaklarının etüdünü sınırlandırmaya yöneltmiştir. Söz konusu nedenler araştırmamızı *Salt Aklın Kritiği* adlı eserle ve özellikle yoğunluklu olarak kategorilerin *fiziki* nesnelere uygulanma bağlamındaki "Transandantal Analitik" kısmıyla sınırladirmayı gerektirmiştir. Kant'ın kategorilerinin *fiziksel* nesnelere uygulanmalarına yoğunlaşan "Transandantal Analitik" kısmını merkeze almamız, *Salt Aklın Kritiği*'nin birinci (1781) ve ikinci baskılarında (1787) yer alan filozofun düşünce adımlarını/hamlelerini görmek istediğimizden kaynaklanmaktadır. Çalışmamızda hem Kant hem de Peirce'ün düşüncelerini aynı zeminde ele almamız gerektiği için Kant'ın *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizığe Prolegomena* adlı eserine, araştırmamızın son kısmı haricinde, neredeyse atıfta bulunmadık. Bununla birlikte mezkûr sınırlandırılmış kaynağın dışında çalışmamıza yön verecek Kant'ın başka eserlerinde yer alan pasajları da takip edip göz önünde bulundurduğumuzu belirtelim. Söz gelimi Kant'ın eserlerinde kategorilere ilişkin ahlak ve estetik nesneler, kısaca fenomen ötesi *nesnelere* ilişkin imalar ve farklılıklar olsa da söz konusu meseleleri bahs-i diğer olarak ertelediğimizi, bu çalışmanın sınırlı kapsamı içine dahil etmediğimizi vurgulamak isteriz.

Aynı şekilde Peirce'ün kategori anlayışı da farklı çalışmalarına yayılmış ve ilk listesinden (1867) yıllar sonra en yoğun ve en sistematik bir şekilde Harvard konferanslarında (1903) sunulmuştur. Peirce, çoklu mantıkla ilgilenerek, kategorilere ilişkin önemli bilgileri Cambridge konferansında (1898) vermiştir. Peirce'ün kategori anlayışının bütünüyle belirli bir eserde yoğunlaşmayıp, farklı eserlerine yayılmış oluşu ve kariyeri boyunca kategoriler düşüncesinden vazgeçmeyip onların eksikliklerini tamamlamak için çalışması göz önünde bulundurulduğunda, "Kategorileri Araştırma Metoduna Dair/On a Method of Searching for the Categories" adlı çalışması, *Collected Papers I* 'de yer alan *Fenomenoloji* kitabının büyük bir kısmı; Cambridge'de gerçekleştirdiği "Bağıntılar Mantığı" adlı konferansı ve Harvard konferanslarını çalışmanın odağına almak bir zorunluluk olmuştur. Peirce'ün kategorilerin

kısa listesini nispeten uzun bir süre gündemde tutmaya çalışsa da bundan vazgeçtiği uzun bir kategori listesini hazırladığı kaynaklarda belirtilmektedir. Bu noktada Peirce zaviyesinden inceleyeceğimiz konuyu, onun tümel kategorilerini içeren “kısa listesi” ile sınırlandırmayı araştırmamız açısından bir zorunluluk olarak gördüğümüzü belirtmek isteriz. Yine Kant'ın kategorilerinin uygulandığı nesneler alanının sınırlandırılmasıyla uyum sağlamak adına Peirce'ün kategorilerinin nesne olarak kategorilere, yani kendi kendilerine uygulanma konusuna girmeyeceğimiz de ifade etmek isterim.

Araştırmanın Amacı, İzlenilen Yöntem ve Terminolojik Açıklamalar

Çalışmanın amacı, dil sınırlarından çıkarılan yüklem anlayışıyla kategorilerin duyulur dünya ile düşünülür dünya arasında nasıl bir daimilik kurduğu ve böylece oluş dilinin nasıl şekillendiğini Kant ve Peirce kategorilerinden yola çıkarak tespit etmektir. Her iki filozofun kategorilerine ilişkin olarak varlığı bölümleme ve onu en ince detaylarıyla birlikte ifade edebilmeyi sağlama potansiyeline sahip olan kategorilerin, duyulur dünya ile düşünülür dünya arasındaki varsayılan harmonideki rollerini inceleme, yani nesne ile düşüncenin farklı temas noktalarını bulma hedefine odaklanacağız.

Araştırmamızda ilk olarak kategoriler üzerine bir literatür çalışması yapılmış ve konunun birçok farklı alan ile alakası olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra felsefi alana mahsus olan eserler gözden geçirilmiş ve spesifik olarak Kant ve Peirce'ün kategorilerine ilişkin bilgiler taranmıştır. Her filozofun dönemindeki bilimsel ve felsefi gelişmeler farklı olduğundan dolayı her birinin kategori anlayışını bulundukları bilimsel ve dönemsel gelişmeler çerçevesinde anlamaya çalışmış ve her adımda mezkur bilimsel çerçevelerin çağrışımları düşünülerek araştırma ortaya konulmuştur. Her iki filozofun kategori konfigürasyonlarının birbirlerinden farklı bir yapıya sahip olması nedeniyle çalışmamız, her iki filozofun kategori anlayışlarını yarıştırmayacak ve her bir kategori arasında sistematik bir kıyas yapılmayacak; aksine onları anlamayı, analiz ve kritik etmeyi ve nihayet değerlendirerek, her iki filozofun kategorilerinden itibaren yapılan soyutlamalarla ana problematiği çözümlmeye çalışacağız.

Aynı şekilde çalışmamız, her iki filozofun kategorileri arasındaki ikili benzerlik veya farklılıklardan ziyade, ana problematiğin çözümü için onun çeşitli bileşenleri olan ve çalışmamızın çeşitli kısımlarını temsil eden *alt* problemler çerçevesinde kategorilerin önemi, rolleri, varlığı kapsama kapasiteleri, esneklikleri, sınırları ve özellikle, düşünülür dünya unsurları ile duyulur dünya unsurları arasında *bağ* kurma performanslarına odaklanacaktır. Sözün özü, araştırmamızın Kant'ın ve Peirce'ün kategorileri çerçevesinde, her bir düşünce

uzaylarının *sabiteleri* veya deyim yerindeyse *öz vektörleri* olan problematikleri tespit edip çözümleyerek, elde edilen çıktıların bütününe, hipotezimizi doğruladığı ve nihayet problematiğimizizin cevabını oluşturduğu ortaya konulacaktır.

Çalışmamızda her iki filozofun kullandığı bazı İngilizce, Almanca kelimelerin ve söz konusu kelimelerin Fransızca karşılıkları üzerinden Türk diline tercüme etmemize ilişkin bazı izahlarda bulunmamız yerinde olacaktır. Nitekim İngilizce'de "being" kavramını "oluş"⁴⁰ olarak; "exist" fiilini "var olmak" veya "mevcut olmak"; "existence" ismini "var olan" veya "mevcut olan" olarak, mezkur kelimenin çoğulunu ise "varlıklar", "var olanlar" veya "mevcut olanlar" şeklinde tercüme etmiş bulunuyoruz. "Mevcut olanların" gıyabında bir hususu ifade etmek için ise yer yer "varlığın" şeklindeki tekil formu kullanmayı tercih ettik. Kant'ın "existence-non existence" kategorisini Peirce'ün "being" kategorisinden ayırt etmek için, söz konusu "existence-non existence" kategorisini "mevcut olmak-mevcut olmamak" şeklinde tercüme etmeyi tercih ettik. Yine yargılarda özne ve nesneyi birbirine bağlayan oluş'u kopula olarak, yine "özne" ile "süje", "objektif" ile "nesnel", "subjektif" ile "öznel" kelimeleri aynı anlamlarda kullandık. Çalışmamızda "realite" ile "gerçeklik"i, yine "reel" ile "gerçek"i genelde aynı anlamda, zaman veya mekânla alakası olabilen varlıklar veya böyle bir sıfatı taşıyan varlıklar için kullanmayı tercih ettik. Kant'ın kullandığı Almanca 'Apperzeption' kavramı Fransızca'da 'aperception' olarak kullanılır ve Türkçe sözlüklerinde söz konusu kavrama en yakın olan kelime 'tam algı' olarak ayrı yazıldığı için, söz konusu 'aperception' kelimesini tek bir kelime ile ifade edilmesinden yana olarak onu tek kelimeyle 'tamalgı' şeklinde kullanmayı tercih etmiş bulunuyoruz. Yine Kant'ın "yargının formları", "anlığın mantıksal fonksiyonları", "düşüncenin mantıksal formları", "yargı fonksiyonları", "yargının mantıksal fonksiyonları" şeklinde, aynı temel yargıların formuna referans olarak kullanılmıştır.

Çalışmamızda her iki filozofun kullandığı kavramların dilimizdeki veya düşünce uzantısındaki Türkçe karşılıkları sorununu aşmak adına, söz konusu kavramlara en yakın anlamları taşıyan ve en istikrarlı olduğunu düşündüğümüz manaları dilimizde kullanılıp, parantez içerisinde yabancı dil ile ifade edilen karşılığı yazılmıştır.

⁴⁰ İngilizce'de "being", hem isim hem de fiil olarak kullanılabildiğinden dolayı, onun Türkçe karşılığı için "oluş" terimini kullanmayı tercih ettik. Yine İngilizce "I am" veya Fransızca "je suis" önermesi ise, "olmam" şeklinde tercüme edilmiş, çalışmamızdaki geçtiği pasajda "olduğum" şeklinde kullanılmıştır.

I. Birinci Bölüm: Immanuel Kant ve Charles S. Peirce Felsefelerinde Kategorilerin Neliği ve Uygulandıkları Nesneler Alanı

I. 1. Kategorilerin Neliği Sorunu

I. 1. a. Farklı Disiplinlerle İlişkili Olarak Kategorilerin İnşa Alanının Belirlenimi

Kategorilerin neliği⁴¹ sorunu Kant ve Peirce felsefelerinde merkezî bir konuma sahip olmuştur. Her ne kadar iki filozof da varlığın ifadesi olarak kullanılan *genel kavram* veya *kavrayışlar* için "kategori" terimini kullanmış olsalar da kendi kategorilerini ortaya koyarken farklı yollar izlemiş ama aynı temel amacı gütmüşlerdir. *Giriş* kısmında ifade edildiği gibi kategorilerin neliğine ilişkin sorun, düşünülür dünya ile duyulur dünya arasındaki unsurların birbirleriyle ilişkilerinde nasıl bir daimiliğin olduğuna dair problematiğimizizin çözülmesi için ele alınabilecek konular arasında merkezî bir konumdadır. Başka bir ifadeyle kategorilerin nelik sorunu onların bir yandan düşünülür dünya diğer yandan duyulur dünyaya nasıl nüfuz edip her iki dünyanın nesnelerini nasıl kapsadıkları konusuyla alakalı bir mesele olarak karşımıza çıkar. Bu meselenin duyulur dünya ile düşünülür dünya arasındaki dikotominin/ikiliğin aşılması için elzem olduğu fark edilebilir. Her iki filozof söz konusu dikotomiye aşmak adına, kategorilerin var olanları en doğru şekilde kapsayabilme özelliklerini gösterme çabasına girişmiştir.

Kategorilerin var olanları en doğru şekilde kapsayabilme arayışı her iki filozofta da farklı bilim alanlarının etkileri altında vuku bulmuştur. Bu çerçevede Kant ve Peirce mantık, matematik, mekanik ve kimya gibi alanların etkilerini kategoriler alanına taşıyarak, açıklamalar yapmış ve örnekler vermişlerdir. Kategorilerinin açıklanmasında veya izahında; Kant'ın Newton mekaniğinden; Peirce'ün ise Boole mantığından etkilendikleri söylenebilir. Aynı şekilde her iki filozof da mekanik alanından hareketle güç, ivme, hız ve konum nosyonlarını açıklama ve örneklerinde kullanmışlardır.

Hatırlanacağı gibi Kant'tan itibaren dilsel yüklemden fiziki yükleme geçiş daha belirgin bir biçimde görülmüş ve kategorilerin daha kapsamlı bir anlam kazanması umulmuştu. Her iki filozof da kategorilerini Leibnizci projeyle uyumlu olarak, dil ile sınırlı kalmadan realitenin bütün unsurlarını kapsayacak şekilde evrensel bir *dil* içinde sunmak istemiştir. Bu evrensel dili oluştururken her iki filozof döneminde geçerli bilimsel gelişmelere dayanmıştır. *Şeylere*

⁴¹ Kategorilerin neliğine ilişkin "nelik" kelimesini, kategoriler hakkında neleri ifade edebileceğimiz anlamında ve "kategoriler nedir?" sorusuna cevap arayışı sürecinde kullanıyoruz.

has olan ve birçok şeye ortak olan niteliklerin bilim tarafından tespit edilmesini takip eden her iki filozof, kategorileri fiziki yüklemlemlerle alakalandırarak, yüklemlemin artık bir cismin taşıdığı ölçülebilir bir büyüklük olarak anlaşılmasını gündeme getirirler.

Ferdinand Alquié'nin belirtmiş olduğu gibi *Kritik* öncesi dönemde Kant, Newton'un mekaniğe dayalı dünya görüşünü benimser. Gerçekten Kant, uzama tesadüfen yayılan, kaos başlangıçlı ve güçlerin birbirlerine zıt olmalarıyla alakalı bir mekanizmi benimsemiştir.⁴² Oysa *Kritik* dönemde Kant, Vuillemin'in belirttiği gibi, maddenin yüklemlemlerinin anlık tarafından devinime getirildiği,⁴³ nitelik kategorisinde yer alan realite, olumsuzluk ve sınırlılık kategorilerine sırasıyla itici güç, çekim gücü ve uzamı doldurma derecesinin tekabül ettiği bir mekaniği kabul etmiştir.⁴⁴ Söz konusu mekanik, zaman ve mekân anlayışını *görü* olarak kabul eden ve Newtoncu etkilerden nispeten uzaklaşmaya başlayan bir yaklaşıma dayanır. *Yine* söz konusu yaklaşım, Newtoncu etkileri azaltsa da *Salt Aklın Kritiği*'nin "Transandantal Analitik" kısmında *nitelik sınıfı* altında yer alan kategorilere ilişkin Newtoncu etkileri uzaklaştıramamıştır. Kant felsefesinin Newton etkilerini taşıdığına ilişkin çalışmaların nispeten az olduğunu bildiren A. Bachta,⁴⁵ bu hususun Newton okumalarının zorluğuna dayanmayıp, esas nedenin felsefe-bilim ayırımına dayandığını ileri sürer.⁴⁶ Zira Kant, özellikle *Doğanın Genel Tarihi ve Gök Teorisi* ve *Felsefede Negatif Büyüklük Kavramına Giriş Denemesi* adlı eserinde Newtoncu anlayışa atıfta bulunur⁴⁷ ve onun çekim gücü yasasını kabul ettiğini açıkça belirtir.⁴⁸ Bu husus Kant'ın yeniden oluşturmak istediği metafiziğin temellendirilmesinde Newton mekaniğinden geçici olarak yararlandığını ortaya koyar. Nitekim filozof, Newton mekaniğine verdiği önemi şöyle ifade eder:

"Metafiziğin doğru metodu aslında Newton'un ortaya koymuş olduğu fizikteki metoda özdeşir; (bu metot) söz konusu alanda yararlı sonuçlar doğurmuştur. Orada doğadaki

⁴² Ferdinand Alquié'nin Kant'ın ilk yazılarına giriş kısmına bkz: Kant, **Œuvres philosophiques I**, c. 1, s. 7. "Kategorilerin Uygulandığı Nesne Alanı" kısmında, Kant'ın mekaniğe dayanarak kategorilerin konstrüksiyonunu, nesneyi harekette olan bir cisme indirgeyerek yaptığı görülecektir.

⁴³ Emmanuel Kant, **Premiers Principes Métaphysiques de la Ccience de la Nature**, Almandan Fransızcaya çev. J. Gibelin, Vrin, Paris, 1971, s. 20.

⁴⁴ Vuillemin, **Physique et Métaphysique Kantiennes**, s. 29.

⁴⁵ Abdelkader Bachta, **L'Espace et le Temps chez Newton et chez Kant**, L'Harmattan, Paris, 2002, s. 15-16.

⁴⁶ Abdelkader Bachta, **L'Espace et le Temps chez Newton et chez Kant**, L'Harmattan, Paris, 2002, s. 15-16.

⁴⁷ Bkz: Kant, **Œuvres Philosophiques I-Histoire Générale de la Nature et Théorie du Ciel**, c. 1, s. 43, 47, 48, 52, 54, 58, 61, 68, 85, 161; Emmanuel Kant, **Œuvres Philosophiques-Essai pour introduire en philosophie le concept de grandeurs négatives**, Fransızcaya çev. Jean Ferrari, Éditions Gallimard, Tours, 1980, c. 1, s. 263; Kant, **Œuvres Philosophiques-Essai pour Introduire en Philosophie le Concept de Grandeurs Négatives**, c. 1, s. 283.

⁴⁸ Kant, **Œuvres Philosophiques I-Histoire Générale de la Nature et Théorie du Ciel**, c. 1, s. 43.

bazı fenomenlerin meydana gelmek için dayandıkları kuralların, kati (sûres) deneyimler vasıtasıyla veya olmazsa, geometri yardımıyla aranması gerektiği söylenmiştir."⁴⁹

Pasajdan anlaşılacağı üzere Kant, yeni metafiziğini temellendirmek için Newton mekaniğini deyim yerindeyse basamak olarak kullanmıştır. Gerçekten kategoriler Kant'ın kurmaya çalıştığı *yeni metafiziğin* önemli unsurları olan ilkelerin reçetesini yansıtmıştır. Söz konusu ilkelerin mekaniğe benzetilerek belirlenmesi, Kant'ın Newton fiziğinden yola çıkarak bir metafizik üretmeye çalıştığını, bunu yaparken de bilimin tekniklerine girmeden onun tasarımıyla (conception) ilgilendiğini ifşa eder.⁵⁰ Açıkçası Kant, kategorilerin yüklem olma özelliğini sadece harekette olan indirgenmiş bir cisim ve onun maruz kaldığı mekaniksel içeriklerden yola çıkarak açıklamaya çalışmıştır. Bu husus kategorilerin hedeflenen metafiziğin ilkelerini yönetmede kullanılması olarak yorumlanabilir.

Çalışmamızın diğer konusu olan Peirce, kategorileri mekanikle alakalı görüp, çağının modern fiziği ile Newton mekaniği arasında bir bağıntıya işaret etmiştir.⁵¹ Peirce'ün modern fizikte ilgi odağı, kesik ve ayrı unsurların *bağıntı* imkânı olmuştur:

"Kadim mekanik, sebep ve etki arasındaki asli dikotomik ilişkinin ötesine bakmaksızın güçleri, -kendilerinin doğrudan etkileri olarak- devinimi üreten sebepler olarak kabul ederdi. Bu yüzden dinamik gelişmeler yapılamazdı. Galile ve ondan sonra gelen haleflerinin çalışmaları, güçlerin -kendisiyle [bir] hız durumunun tedricen meydana geldiği- ivmeler olduklarını ortaya koyan birikimdir. "Sebepler" ve "etki" kelimeleri hâlâ gündemdedir ama eski kavrayışlar felsefi mekanik tarafından terk edilmiştir, çünkü hâlihazırda bilinen olgu, bazı göreceli konumlarda, cisimlerin belirli ivmelere maruz kalmalarını yansıtır. Oysa bir ivme, hız gibi iki konum arasındaki bir bağıntı olmak yerine, üç (unsur) arasında bir bağıntıyı gösterir; öyle ki, yeni doktrin, üçüncülük kavrayışının uygunlukla (devreye) girişinden ibarettir. Tüm modern fizik söz konusu bu ide üzerine inşa edilmiştir. Modern fiziğin* üstünlüğünün, eski bilimin altından kalkamadığı sayısız farklı durumlar arasında köprü kurma ve birçok alanda bilimsel metod tarafından atılan en büyük adımın, daha önceden ayrık (discrete) olan durumları ilişkiye sokabilme özelliğine dayandığını söyleyebiliriz."⁵²

⁴⁹ Kant, **Œuvres Philosophiques I-Principes de la Théologie Naturelle**, Fransızcaya çev. Jean Ferrari, Éditions Gallimard, Tours, 1980, c. 1, s. 229-230.

⁵⁰ Bachta, **L'Espace et le Temps chez Newton et chez Kant**, s. 18.

⁵¹ Peirce, **CP**, c. 1, § 75, s. 32.

* Bu pasajda adı geçen bilim, Peirce'e ait birçok versiyonda farklı bir bilim olarak geçerken, *Collected Papers*'in birinci cildinde, söz konusu bilim dalı için Peirce, "modern geometri"yi kullansa da Gérard Déledalle'in söz konusu bilimi Fransızcaya, "modern fizik" olarak tercüme etmesi, kanaatimizce bağlam bakımından isabetli olduğunu söyleyebiliriz. Fark için bkz: Peirce, **CP**, c. 1, § 359, s. 185; Charles S. Peirce, **Écrits sur le Signe**, ed. ve çev. Gérard Deledalle, éditions du Seuil, Paris, 1978, s. 75.

⁵² Peirce, **CP**, c. 1, § 359, s. 185.

Yukarıdaki pasajda Peirce; mekaniğin ivme, hız ve konum gibi büyüklükleri gündeme getirerek, ivmenin üçlü bir yapının arasındaki bağıntı oluşuna, yani çoklu bir yapı arasındaki birliğe kavuşturma kaygısına dikkat çeker. Aynı şekilde filozof, *birleştirmenin* nitelik zemininde değil nicelik zemininde olabileceğine vurgu yapar. Zira filozof, söz konusu çokluğu birleştirmek veya niceliği niteliğe dönüştürmek adına Kant felsefesinde de görülen dikotomiye çözümlemek için Newton mekaniğinin uygun bir zemin olduğunu düşünür. Bu zemin Newton mekaniğinin sağladığı güç ve karşıt güç anlayışını bir sentez güçle birleştirerek, ayrıksı tüm hususları çözümleme potansiyelini taşır. Her ne kadar Peirce, Newtoncu mekaniğin dikotomileri çözümlemek için uygun görse de mantık alanının, fiziğe, özellikle de mekaniğe öncül bir alan olduğunu metodunda belirtir.

Peirce, fizik ve onun alt dalı olan mekaniğin metafiziğe,⁵³ "metafizik biliminin ise mantık teorisine dayandığını" beyan ederek,⁵⁴ metafizik alanına ancak mantık biliminden geçilebildiğine işaret eder. Çünkü mantık, formel yapısıyla çokluğu birliğe kavuşturmada uygun bir zemin oluşturur. Bu, filozofun kategorileri mantıksal bir zeminde inşa etmenin avantajını, yani duyulur verileri işleme zorluğunu geçici de olsa askıya alma avantajını kullanmak istemesi olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte filozof, mantık ve matematik alanının gerektirdiği zorlukları işe katmadan *fenomenolojik* açıdan kimya alanına dayanarak ve atomlar ile kategoriler arasında benzerlik kurarak onları açıklama yolunu tutar. Nitekim Peirce'ün yorumcularından G. Deledalle, Peirce felsefesinin anahtarının kimya alanı olduğunu ileri sürer.⁵⁵ Açıktır ki moleküller ya da atomlar arasındaki bağlar, söz konusu bağların hangi şartlarda daha olası olacağı, bağların kuvvet derecesinin açıklanması kimya alanında kolayca anlaşılabilir hususlardır. Bu çerçevede Peirce kimya alanından esinlenerek, muhtemelen atomlardaki elektronların organizasyonlarını örnek alarak; yine atomların elektronlar vasıtasıyla gerçekleşen iç ve dış bağlar misallerini kullanarak; özellikle de Mendeleiev'in periyodik tablosuna benzeterek⁵⁶ kategorilerinin düşünce dünyasındaki önemini ve neliğini açıklamak ister. Başka bir ifadeyle filozof temel atomik unsurlardan hareketle, kategorilerine düşüncenin temel *atomları* veya oluş'un *alfabesi* konumunu tayin eder ve kimyasal elementlerin işlevine benzer bir rolü onlara verir. Söz konusu analogi, atomlar maddeye göre

⁵³ Charles Sanders Peirce, **Collected Papers of Charles Sanders Peirce**, ed. Charles Hartshorne and Paul Weiss, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1974, c. 2, § 121, s. 68-69.

⁵⁴ Peirce, **CP**, c. 2, § 121, s. 68-69.

⁵⁵ Gérard Deledalle, **Lire Peirce Aujourd'hui**, De Boeck-Wesmael, 1990, s. 75.

⁵⁶ Her ne kadar Peirce'ün kategoriler listesi ("On a New List of Categories", 1867) Mendeleiev'in periyodik tablosundan (1869) önce çıksa da, her iki araştırmacının aynı düşünce zemininde olması ve aynı sorunlarla uğraşması; dolayısıyla benzer yaklaşımlar sergiledikleri söylenebilir.

ne ise, -kategorilerin özünü oluşturan kavranabilen veya zihinde olan nesneler olarak⁵⁷ -*faneronların*⁵⁸ da düşünceye göre o durumda olduğunu ortaya koymak içindir. Nitekim Peirce'e göre *faneronlar, iki tür öğeden oluşur: Bunlar indirgenemeyen unsurlar olan ayrıştırılamayan (indecomposable) öğeler ile -bölünme potansiyeli olup, bölündüğünde ayrıştırılamayan unsurlar doğurabilecek- ayrıştırılabilen (decomposable) öğelerdir. Tıpkı, unsurların periyodik tablosunda yer alan temel atomlar gibi Peirce, ayrıştırılamayan öğelere dikkat çekerek, onların her birinin reel karakterlerinin çeşitliliğine göre bir sınıflama yapmak ister.*⁵⁹

Yukarıda işaret edildiği gibi, Peirce düşüncesinde kimya alanı ve özellikle de atomların neliği, mantıksal zeminde kategorilerin neliğini açıklamak için muazzam bir zemin oluşturmuştur. Peirce'e göre mantıksal yapının içsel ayrışımı imkânsız iken; onun dışsal ayrışımı mümkündür, zira mantık, semboller arası bağıntılarla ilgilenip, sembolün kendi bünyesindeki muhtemel bağıntılarla ilgilenmez. Bu çerçevede Peirce maddenin temel unsurları atomların ortak özelliklere sahip olduklarını hatırlatır. Ona göre bazı atomlar *monad*, bazıları *diad*, diğer bazıları da *triyad* olurken, poliyad olan atomlar da mevcuttur. Filozof, söz gelimi, "H, Li, Na, K, Cu" sembollerine tekabül eden atomları monad olarak; yine " Mg, Ca, Zn" gibi atomları diad; "B, Al, Sc, Ga, Y" gibi atomları triyad; "C, Si, Ti, Ge, Zr" gibi atomları ise poliyad örneği tetrad olarak niteler.⁶⁰ Peirce'ün atomlara ilişkin vermiş olduğu monadik, diyadik ve triyadik yapılar kolayca anlaşılabilir. Söz gelimi bir *monad* olarak nitelendirilebilecek hidrojen atomunun dış tabakasında bulunan bir serbest elektron, atomun normal şartlarda tek bir *bağlantı* kurabilmesine ve böylece -istikrarlı bir durum kazanması için atomların periyodik sınıflanmasında kendisine en yakın soy gaz⁶¹ olan- helyum (He)'un yapısına ulaşmasına imkân verir.⁶² Yine Magnezyum atomu (Mg) diad olarak iki bağ

⁵⁷ Peirce, **CP**, c. 1, § 284, s. 141.

⁵⁸ Peirce yaklaşık 1904 tarihinden itibaren kategorilerin kaplamını fenomenen fanerona doğru genişletmeye çalışır. Filozof, 1904 yılında "Göstergebilim olarak Mantık, İkinci Giriş, Faneroskopi/Logic viewed as Semiotics, Introduction Number 2, Phaneroscopy" adlı çalışmasında ve Adirondack konferanslarında (1905), faneronların ne olduklarını açıklar. Faneronlar, "reel bir şeye tekabül edip etmediğine bakmaksızın zihinde olanlardır" ve onlardan "daha çok doğrudan izlenebilen bir şey yoktur." Bkz: Peirce, **CP**, c. 1, § 284, s. 141; Peirce, **CP**, c. 1, § 286, s. 142. Daha fazla bilgi için, çalışmamızın kategorilerin uygulama alanına bakınız.

⁵⁹ Peirce, **CP**, c. 1, § 288, s. 142-143.

⁶⁰ Peirce, **CP**, c. 1, § 289, s. 143.

⁶¹ Soy gazlar, periyodik tablonun son sütununda yer alan; helyum (He), neon (Ne), argon (Ar), kripton (Kr), ksenon (Xe) ve radon (Rn) gazlarıdır.

⁶² Güncel kimya bilimine göre geçiş atomu olan bakır atomu, Vsevolod Klechkowski (1900-1972)'nin kuralında bir istisnadır. Çağımızda bilinen Klechkowski kuralı, Anglosaksonlar tarafından Erwin Madelung (1846-1926)'un kuralı olarak bilinir. Söz konusu kural, atomların elektronlarının belirli bir kurala göre dolmasını belirler. Bakır atomu mezkûr kurala göre bir istisna olarak, baş kuantum sayısı dört olan "s" orbitalinde tek bir elektron barındırır. Peirce, her ne kadar atomların elektronlarının yerleştiği güncel isimlendirmeleri kullanmasa da, bakır atomunun kurala istisna olmasından ve valans yörüngesinde bir elektron barındırmasından haberdar olduğu ve bu nedenle bakır atomunu monad olarak kabul ettiği söylenebilir. Peirce'ün bakır atomunu bir monad

kurabilir çünkü magnezyum atomunun sık bilinen iyon formu " Mg^{2+} " olup, dış tabakasında boş/eksik iki elektron yeri barındırır ki, bu durum söz konusu magnezyum iyonunun iki elektronu çekme ve böylece iki bağ kurma potansiyeli olduğunu gösterir. Aynı çerçevede örnek bir özellik Mendeleiev tablosunda birinci grupta yer alan lityum (Li), sodyum (Na) ve potasyum (K) gibi atomların, alkali metal olma özelliğinde görülür. Anlaşılacağı üzere Peirce, tıpkı maddede olduğu gibi var olanların bütünündeki *nesnelere* ortak olan en temel özellikleri kategorilere yükleyerek bir liste oluşturmak ister.

Yukarıda belirtildiği gibi filozofun kategorilerini açıklamak için kimya alanından esinlenmesi, onların fenomenolojik açıdan hangi anlama geldiğini belirtir:

"(...) tıpkı kimyasal elementler gibi kategoriler de az sayıdadır. Fenomenolojinin rolü kategorilerin bir listesini oluşturmak ve (başka bir alana müracaat etmeksizin) kendi kendine yeterli olduğunu; her kategorinin karakteristiklerini gün yüzüne çıkarmak ve aralarındaki ilişkileri göstermektir."⁶³

Pasajdan fenomenolojinin rolünün eşyada mevcut kategorileri ortaya çıkarmak, mevcudun bütününü ve benzer özelliklerini ortaya koyarak aralarındaki farklara işaret etmek olduğu anlaşılabilir. Peirce fenomenolojinin, pozitif bilimlerin en ilkeli olduğunu;⁶⁴ saf matematikten yardım almadığında onun eksik, yani aksak bir bilim olabileceğini belirtir.⁶⁵ Nitekim Girel, kategorilerin yeterliliğini göstermenin fenomenolojiyi aşan bir görev olduğunu⁶⁶ ve matematik bilmeyenler için bir açıklama zemini teşkil ettiğini ifade ederek Peirce'ün görüşünü izah eder.⁶⁷ Peirce, Harvard'da gerçekleştirdiği "Fenomenoloji ya da Kategoriler Doktrini" adlı ikinci konferansının (1903) yazılı versiyonunun birinci kısmını "Mantığın Temeli olarak Matematik" şeklinde adlandırırken, yazılı versiyonun ikinci kısmına "Fenomenoloji Üzerine" başlığını vererek meseleyi öncelikle matematiksel açıdan ele almayı tasarlar.⁶⁸ Ancak filozof, zaman kısıtlılığından dolayı kategorileri matematiksel açıdan ele alan mezkûr kısmı bırakarak meseleyi fenomenolojik açıdan sunmakla yetinir. Hasılı filozof, kategorilerini anlaşılır kılmak için atomları, reaksiyonları ve atomların valans değerleri olarak

olarak kabul etmesi, çağındaki kuantum fiziği ve kimyasının etkin olduğunun ve filozofun söz konusu gelişmeleri yakından takip ettiğinin göstergesidir.

⁶³ Charles Sanders Peirce, **Pragmatism as a Principle and Method of Right Thinking: The 1903 Harvard Lectures on Pragmatism**, ed. Patricia Ann Turrissi, State University of New York Press, Albany, 1997. s. 153; Peirce, **Pragmatisme et pragmatisme**, Fransızca'ya çev.: Claudine Tiercelin ve Pierre Thibaud, Éditions du Cerf, Paris, 2002, s. 285.

⁶⁴ Peirce, **HL**, s. 120; Peirce, **Pragmatisme et pragmatisme**, s. 279

⁶⁵ Peirce, **HL**, s. 121; Peirce, **Pragmatisme et pragmatisme**, s. 279.

⁶⁶ Mathias Girel, "L'Ordre des Relations: Catégories et Pragmatisme dans les Harvard Lectures de C. S. Peirce", **Catégories**, Éditions L'Harmattan, Paris, 2003, s. 30.

⁶⁷ Girel, "L'Ordre des Relations: Catégories et Pragmatisme dans les Harvard Lectures de C. S. Peirce", **Catégories**, s. 31.

⁶⁸ Matematiksel kısmın sunulmayacağına dair not için bkz: Peirce, **HL**, s. 260.

kimyayı bir yapı olarak kullanırken, kategorilerinin söz konusu yapısını temellendirmek için matematik ile mantık alanlarının formel yapısını, özellikle de matematiksel kavramlar olarak sayıların formel yapılarını ve saf matematiğin şeylerin nasıllığını varsayma yönünü kullanır.

Peirce'e göre fenomenoloji her ne kadar pozitif bilimlerden bağımsız olabilse de doğru bir şekilde inşa edildiğinde onun saf matematiğe bağımlı olması ve ondan destek alması gerekir. Saf matematiğin yegane amacı ise "şeylerin olguda nasıl olduklarını keşfetmek değil, onların nasıl olduklarını varsaymaktır (hypothesize)".⁶⁹ Bu noktada Peirce, ontolojik bir bakış açısı gözeterek, *şeyleri* olduğu gibi verebilme potansiyeline sahip olan saf matematiğe ihtiyaç duymuştur. Filozofun kategorileri saf matematiksel açıdan ele alışı, esasen mantıksal açıdan onları ele almaya yakın olduğunu, matematiğin mantığını kullanarak kategorilerini geliştirmeye çalıştığını gösterir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Peirce, ikinci Harvard konferansında kategorilerini matematiksel zaviyeden açıklamak üzere yazılı olarak hazırlamış; üç kategorisini de sırasıyla; saf matematik,⁷⁰ dikotomik matematik⁷¹ ve trikotomik matematik⁷² olarak ele almıştır. Bu durum, Peirce düşüncesinde kategorilerin tam bir temellendirilmesinin yapılabilmesi için formel mantığa en yakın olan saf matematik alanına müracaat edilmesi gerektiğini gösterir.

İmdi Peirce'ün duyu çeşitliliğini kavramak, reelin karmaşıklığını bertaraf etmek ve Kant'ın aşmaya çalıştığı dikotomi sorununu çözümlmek adına uygun bir mantık zemini arayışında olduğunu tespit edebiliriz. Nitekim filozof, 1870 yılında G. Boole mantığının⁷³, söz konusu sorunu çözümlmek için uygun bir hareket noktası olduğunu belirtir:

"1867 tarihinde üç kategoriye ayırt ettikten sonra, birçok olgu bana formel mantık sistemimin eksik olduğunu kesin bir şekilde kanıtladı. Söz gelimi, Boole'un cebir mantığı dışında (başka hiçbir mantıkta) geometrideki veya cebirdeki herhangi bir akıl yürütmenin kıyas içerisinde temsil etmenin imkânsız olduğunu bulmuştum. Boole cebirinin sıradan üçüncü figürdeki kıyasların temsili için uygun olmadığını tespit etmiştim ve bu kusura çare olarak onun küçük bir uzantısını icat etmiş olsam da, (söz konusu icat) henüz görünmeyen bir şey olduğunu, organik bir şekilde Boole tarafından keşfedilen cebir kısmına bağlı olduğunu ilan ediyordu. Bir başka ifadeyle, Boole'un sistemi güçlü bir şekilde kendi kusurunu öneriyordu. Bu hususlar üzerinde düşünerek, not karnemin

⁶⁹ Peirce, **HL**, s. 121; Peirce, **Pragmatisme et pragmatisme**, s. 279.

⁷⁰ Peirce, **HL**, s. 124.

⁷¹ Peirce, **HL**, s. 125.

⁷² Peirce, **HL**, s. 126.

⁷³ K. L. Ketner ve H. Putnam, Peirce'ün Hristiyanlığın kendisinden önceki Asya törelerinin bir gelişimi olduğu hipotezini benimsediğini bildirirler. Yine, yorumcular Peirce'e etki eden bir düşünürün G. Boole olduğunu belirtirler. Bkz: Charles Sanders Peirce, **Le Raisonnement et la Logique des Choses**, ed.: Kenneth Laine Ketner, Fransızcaya çev. Christiane Chauviré, Pierre Thibaud ve Claudine Tiercelin, Éditions du Cerf, Paris, 1995, s. 22.

yakında bağıntılar mantığına geldiğimi ve tüm diyadik bağıntıları hesaba katma kapasitesini vererek Boolcu cebiri tamamladığımı bana gösterir."⁷⁴

Yukarıdaki pasaj Peirce'ün 1867 yılında üç kategorisini⁷⁵ sunduğunu, o dönemde kategoriler listesinin eksikliğinin farkında olduğunu, iki değerli bir mantık olan G. Boole mantığının genişletilmeye müsait olsa da yetersiz kaldığını ortaya koyar. Realitenin sınırlı değerlerle ifadesinin, özellikle iki değerli mantığı aşan başka bir mantıkla mümkün olabileceğine ikna olan Pierce, her nesneye uygulanabilecek çok değerli bir mantığın gerekliliğini belirterek üçlü bir mantıksal yapıyı önerir. Nitekim İnönü'nün de belirtmiş olduğu gibi Peirce, 1870'li yıllarda kategorilerinin matematiksel açıdan açıklamasını, G. Boole'un cebir mantığını genişleterek yapmaya çalışır.⁷⁶

Peirce'e göre mantığın iki değerli oluşu, *şeylere* mutlak olarak yanlış bakılmasından kaynaklanır. Zira filozof, olumlu ve olumsuzun yanı sıra her ikisinin arasındaki (intermediate) olası ifadeler ile "tümel (universal) ve tikel (particular) önermelerin ve bunlara ilaveten sayısal nicelikte her çeşit önermenin de mevcut olduğunu belirtir"⁷⁷ ve bu çerçevede aşağıdaki örneği verir:

"Bazı A'lar B'dir", "en az bir A, B'dir" anlamına gelir. Ama şunu da söyleyebiliriz: "En az iki A, B'dir", yine "biri hariç tüm A'lar B'dir" vs. sonsuza kadar (devam eder). (Burada düal nicelikten ya da sadece iki değerli Boolecu cebirdeki nicelik sisteminden, çoklu bir niceliğe geçiyoruz."⁷⁸

Yukarıdaki pasaj Peirce'ün klasik mantıktaki ikili yapıdan çoklu bir mantığa geçişini beyan eder. Nitekim Peirce "Bağıntılar Mantığı" adlı çalışması G. Boole'un cebir mantığını genişletme teşebbüsünü yansıtır. Bu konferansta filozof, fenomenolojik bir girişten matematiksel bir zemine geçerek, iki kutup kategori konumunda tanıtmış olduğu oluş ile töz kategorileri arasında yer alan nitelik, bağıntı ve temsil kategorilerini sırasıyla birincilik, ikincilik ve üçüncülük adları vererek,⁷⁹ bu aşamada bile kategori sayılarının ikiden fazla olduğunu göstermiş, onların çoklu bir yapıya ulaşması gerektiğini savunmuştur. Peirce düşüncesinde töz ve oluş her ne kadar kategori olarak kabul edilse de o, nitelik,

⁷⁴ Charles Sanders Peirce, **CCL**, ed. Kenneth Laine Ketner, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1992, s. 150; Peirce, **Le Raisonement et la Logique des Choses**, s. 205-206.

⁷⁵ Söz konusu üç kategoriye ilaveten varlık ve töz kategorilerin de olduğunu, Peirce'ün birincilik, ikincilik ve üçüncülük mantığına odaklandığı ve bu çerçevede kastedilen üç kategorilerin mezkur kategoriler olduğunu hatırlatalım.

⁷⁶ Peirce, **CCL**, s. 150; Nazlı İnönü, "Charles Sanders Peirce'ün Bağıntılar Mantığı Üzerine Yazdığı İlk Makalenin Açıklanması", **Felsefi Düşün**, ed. Yücel Yüksel, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2016, sayı 7, s. 126.

⁷⁷ Peirce, **CP**, c. 1, § 354, s. 181.

⁷⁸ Peirce, **CP**, c. 1, § 354, s. 181.

⁷⁹ Peirce, **CCL**, s. 147.

bağıntı/reaksiyon ve temsil kategorileri üzerinde durmuş ve birçok alanda söz konusu *üçlü* yapının izdüşümünün mevcut olduğunu savunarak, çokluğu ifade etmeye çalışmıştır. Bu noktada filozof, birçok filozofun kategorilerin sayısı hususunda bir sayısına olan eğilimini belirttikten sonra, keyfi bir şekilde üç rakamına eğilimi olduğunu itiraf etmiş⁸⁰ ancak daha sonra, *üçlü yapıyı* ilk kullanan filozof olarak Kant'a dayandırarak, onun her *başlık* altına üç kategori koymasını benimsediğini ifade etmiştir.⁸¹ Nitekim S. Türker 'in de belirtmiş olduğu gibi Peirce, felsefedeki gerçekleri üçlemenin lehine zorlayarak, konuyla ilgili birçok çalışma gerçekleştirmiştir.⁸² Kanaatimizce Peirce, Kant' ın kategorilerinin de üçlü bir yapıya sahip olduğunu ifade etmekle, mezkûr üçleme görüşünü güçlendirmeye çalışmıştır.

Problematikimizi çözümleme sürecinde bu aşamaya kadar tespit ettiğimiz hususları şöyle özetleyebiliriz: Kant ve Peirce, dikotomiye aşmak istemleriyle ya da duyulur dünya ile düşünülür dünya arasındaki uyumun veya daimiliğin çözümlenmesi yönünde önemli bir adım atarlar. Söz konusu amacı gerçekleştirmek için her iki filozof da çokluğun karmaşasına ilişkin zorlukları erteleyerek, kategorilerini başlangıçta mantıksal zemine dayandırmışlardır. Nitekim Kant, kategorilerinin mantıksal yargı fonksiyonlarına birebir tekabül ettiklerini iddia ederken Peirce, Kant'ın meseleyi ele alışındaki sorunu görerek, ilk aşamada hiçbir benzetmeye başvurmadan kategorilerinin ana hatlarının mantığın temel yapılarına dayandığını ileri sürer. Yine kategorilerinin sadece mantıksal alanla alakalı kalamayacağını bilincinde olan her iki filozof, farklı bilim dallarına başvurarak duyulur dünya ile düşünülür dünyanın nesnelerinden oluşan heterojenliği homojen kılmak üzere, ara form olacak bir yapı arayışına girerler. Kant, söz konusu ara formu Newton mekaniğinde, özellikle de güç zemininde arama gayretinde iken Peirce kategorilerini periyodik tablosunda yer alan atomlara benzeterek kategorilerini - matematiksel açıdan temellendirmek için hiçbir hazırlık gerektirmeyen ve kolaylıkla anlaşılabilir- fenomenolojik alanda ortaya koyar. Başka bir ifadeyle Kant, farklı yönlerdeki güç bileşenlerinin birbirine eklenmesiyle birlikte, çıktılarını temsil eden toplam güç sayesinde meseleyi klasik mekanik alanına başvurarak çözümlemeye çalışırken Peirce, Kant'ın mekanik zeminde kullanmış olduğu ara formu benimsemiş olsa da onu yetersiz görüp söz konusu ara formun mantık zemininde bulunması gerektiği görüşünde karar kılmıştır.

Yine her iki filozofun, duyu çeşitliliğini duyu alanının engellerinden *soyutlayarak* kategorilerini ifade etmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Nitekim Kant kategorilerini -ilerde göreceğimiz gibi, mantıksal alanda olduğunu iddia ettiği yargı fonksiyonlarıyla alakalandırsa

⁸⁰ Peirce, *CP*, c. 1, § 355, s. 182.

⁸¹ Peirce, *CP*, c. 1, § 369, s. 193-194.

⁸² Sadık Türker, **Batı Düşüncesinde Üçleme Sorunu**, Külliyyat Yayınları, İstanbul, 2012, s. 205. Peirce'ün üçleme konusuna dair daha geniş bilgi için bkz: Türker, **Batı Düşüncesinde Üçleme Sorunu**, s. 205-206.

da- söz gelimi güç, karşıt güç ve toplam güç temsilleriyle içeriklendirme çabasında iken Peirce mantık alanını kullanarak öncüllerin doğruluğu sorununa girmeden/formel bir açıklama ile dikotomiyi aşma gayretinde olmuştur. Daha açık bir ifadeyle Kant, kategorilerinin içereceği temsillerin duyu çeşitliliğini ne derecede yansıtacağı meselesini transandantal bir mantık çabasıyla çözmeye çalışırken Peirce, reelin karmaşıklığından kendini muaf tutacağı bir mantık alanı arayışında olur ama reelin verilerini daha doğru bir şekilde kavramak için iki değerli Boolecu mantığı geliştirmeye çalışır.

I. 1. b. Kategorilerin Neliği/Betimlenmesi

Gelinen bu aşamada, duyulur dünya ile düşünülür dünya arasında *köprü* kurduğunu varsaydığımız kategorilerin hangi konumda olduklarını ve onların söz konusu konumlarından itibaren iki farklı dünyanın unsurlarına nasıl *uzanabileceklerini* sorgulayabiliriz. Kategorilerin konumu meselesi, onların bir yandan düşünülür dünyaya diğer yandan duyulur dünyaya göre *nerede* durduklarına, mezkûr dünyalardaki nesnelere uzanabilme potansiyellerine ve *esnekliklerine* dair önemli kazanımlar verebilir. Ancak kategorilerin konumu meselesine girmeden önce, her iki filozofun kategori ile neyi kastettiklerini görmek gerekir.

Kant, kategorilerini Aristotelesçi anlayıştan farklı olarak *klasik dilsel zeminden* anlık konumuna taşımıştır. Filozof, *Salt Aklın Kritiği* adlı eserinin "Transandantal Analitik" kısmında kategorileri şöyle sunar:

"İşte bu (kategoriler), anlığın kendinde *a priori* olarak içerdiği ve sadece kendileri sayesinde saf bir anlık olduğu, [...] kavramlar listesidir; nitekim (anlık) sadece onlar sayesinde görü çeşitliliğindeki bir şeyi anlayabilir, yani (sadece onlar sayesinde) görüdeki bir nesneyi düşünebilir."⁸³

Pasajda Kant, kategorilerin anlığı anlık yapan unsurlar olduğunu ve onlar sayesinde duyu çeşitliliğini düşünmenin mümkün olduğunu belirtir. Buna ilaveten o, kategorilerinin sadece kavram değil; "anlığın hakiki (vrais) kök-kavramları"⁸⁴ olduklarını iddia eder. Hipotezimizin geçerli olması ve problematiğimizizin çözümlenmesi adına Kant'ın kategorilerinin anlıkta *a priori* olarak içerilmesi ve dolayısıyla düşünülür dünyada konumlanması önem arz eder. Zira kategorilerin düşünülür dünyada yer alması, onların tek bir

⁸³ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 80/B 106, s. 835. Çalışmamızın bütününde Kant'ın *Salt Aklın Kritiği* adlı eserine referansa ilişkin olarak: Kullanılan A ve B harfleri, Kant'ın *Salt Aklın Kritiği* eserinin sırasıyla birinci ve ikinci baskısına yapılan referans için kullandığımız notasyondur. A harfiyle 1781 tarihli birinci *Salt Aklın Kritiği* eserine referanstır. A harfinden sonra belirtilen numara, söz konusu baskıda numarayla belirtilen pasaja yapılan referanstır. Yine, B harfiyle belirtilen, Kant'ın 1787 tarihli ikinci *Salt Aklın Kritiği* baskısına yapılan referanstır ve B harfinden sonra gelen numara, mezkur baskıda numarayla belirtilen pasaja yapılan referanstır.

⁸⁴ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CPR*, c. 1, A 81/B 107, s. 835.

yönde, sadece duyulur dünya nesnelere doğru uzanmaları ve onlarla daimilik kurmalarını gerektirecektir.

Diğer taraftan Peirce, düşünce tarihinde kategorilerin dilsel zemine indirgenme sorununu fark etmiş, onlara *a priori* bir konum vermeden evrenselliklerini iddia edip, ana hatlarını mantıksal zeminde tanımlayarak bir inşa sürecine sokmuştur.⁸⁵ Nitekim C. Türer'in de belirtmiş olduğu gibi Peirce, kategorilerini mantıksal zemininde normatif olarak tasarlarken onların reelliklerine ilişkin verilerin de ekleneceği imkânları oluşturmuş⁸⁶ ve bu durumu Harvard konferansında detaylıca dile getirmiştir. Peirce'ün kategorilerinin duyulur dünya veya izlenimlerle ne denli alakalı olduğu hususu, esasen onların oluşumuyla yakından alakalı olup ikinci bölümde etraflıca ele alınacaktır.

İmdi her iki filozofun kategorilerini gerçekliğin karmaşık yapısında kaybolmamak adına mantıksal bir zeminde tanıttıklarını, Kant'ın kategorileri anlığın kök kavramları olarak mantıksal yargı fonksiyonlarına dayandırdığını ve onlara birebir tekabül ettirdiklerini; Peirce'ün ise kategorilerini mantığın temel unsurları olarak tanıtip, onları duyulur dünyanın aşındırıcı yapısından koruduğunu bir kez daha hatırlatalım.

Problemamızın çözümlenmesinde sıranın Peirce'ün kategorilerinin hangi zeminlere doğru esnemeleri gerektiğine geldiğini söyleyebiliriz. Filozofun önerdiği çözüm, elbette Kant'ın görüşünden farklı olup izlenimlerin hem zamansal hem de mantıksal açıdan öncelikli olmalarını ve kategorilerinin konumlarının anlığın *dışında* olmasını gerektirir. Bu husus, Peirce'ün kategorilerinin hem düşünülür hem de duyulur dünyalara doğru çift yönlü bir esneklik sergilemesini icap ettirir.

Kant ve Peirce'ün kategorilerinin düşünülür ve duyulur dünyalara olan nispiyeti bakımından neliklerini gördükten sonra, söz konusu unsurlar için neden aynı "kategori" kelimesini kullandıkları merak edilebilir. Kant'ın kategorilerine ilişkin olarak *kavram*; Peirce'ün kategorileri için ise *kavrayış* kullanırken, var olanları en genel hatlarıyla ifade etmek istediklerini görebiliriz. Ancak kategoriler her iki filozof tarafından farklı sayıda ve farklı yapıda sergilenirken Kant için anlığın *a priori* kök kavramlarını Peirce için ise izlenimlerle örülü kavrayışlarını temsil etmiştir. Bu noktada Peirce'ün farkı, Kant'ın kategorilerinin mantıksal zeminden psikolojik zemine indirgenebileceğini görerek kendi

⁸⁵ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **Writings of Charles S. Peirce: A Chronological Edition**, ed. Max H. Fisch, Christian J. W. Kloesel, Edward C. Moore, Don D. Roberts, Lynn A. Ziegler, Indiana University Press, Bloomington, Indiana, 1982, c. 1, s. 524.

⁸⁶ Peirce, MS. 204: automne 1872 pasajı için bkz: Peirce, **HL**, s. 208; Celal Türer "Charles S. Peirce'ün Epistemolojisi", **Bilimname II**, 2003/2, s. 34.

kategorilerini -mantıksal zemindeki konumlarını koruyarak- duyulur bir zeminde inşa etmesidir.

Kategorilerin reel alanla alakaları ileride detaylıca ele alınacak olsa da, alt problematiklerin aydınlatılması için şimdilik kısa bir açıklamada bulunabiliriz. Kant'ın kategorilerinin duyulur dünyaya ait nesnelerle *birleşmelerine* önemli bir engel, onların uygulandıkları fiziki nesnelerden farklı bir dünyaya yani, *a priori* olarak düşünülür dünyaya ait olmalarıdır. İki dünyanın bir uyum içerisinde olması gerektiğini düşünen filozof, kategorilerinin düşünülür dünyaya ait oldukları halde duyulur dünyaya ait *nesneleri* kapsayabilmeleri için reel ile alakalı olmaları gerektiğinin elbette farkındadır. Kant'ın kategorilerinin söz konusu işlevleri yerine getirebilmeleri için üç durumdan birisi vuku bulmalıdır: a) ya *kristalleşmiş a priori*'liklerinden taviz vererek nispeten *duyusallaşmaları*, b) ya uygulandıkları nesnelerin düşünsel bir form alması c) ya da kategoriler ile onların uygulandıkları nesnelerin *daimilik* sağlamak üzere uygun bir zeminde bağlantı kurması gerekir. İkinci bölümde de görüleceği üzere Kant, zikredilen en son seçeneği tercih ederek; hem kategorilerini nispeten duyu alanına nispeten yaklaştırmış -C. Duverney'in yorumuyla somutlaştırmış⁸⁷- hem de duyu çeşitliliğinde barınan nesneleri maddi *şeyler* çerçevesinden çıkarmıştır. Peirce ise duyulur ile düşünülür dünyalara ait olan nesnelerin birbirleriyle ilişkili olmasını izlenimlerden elde edilen temel algısal yargı sayesinde dışsal bir zeminde tedricen gerçekleştirmekle kategorilerinin reelliklerini ispat etmeye çalışmıştır. Her iki filozofun kategorilerinin reelliklerine ilişkin kısa bir açıklamadan sonra araştırmamızın bu aşamasında, her iki filozofun kategori anlayışlarını –onların kimliklerine yaklaşmak adına- mercek altına alacağız.

Açıktır ki kategorilerin tam bir tanımını vermek, her birinin işlem ve kaplamalarının bilinmesini; mümkün tüm nesnelerin sayılmasını ve onların tüm belirlenimlerinin listelenebilmesini, kısaca bilim alanında keşfedilecek şeylerin tüketilmesini gerektirir. Her iki filozofun kategorilere ilişkin betimlemede bulunduklarını, onları farklı zaviyeden açıklamaya çalıştıklarını ancak kategorilerinin tam olarak tanımlarını vermediklerini hatırladığımızda onların niçin kategorilerin tam bir tanımını sunamadıklarını anlayabiliriz. Zira kategorilerin uygulanabileceği nesneler zaman içerisinde her daim keşfe açık, tüketilemez hususlar olarak kalacaktır. Bu hususla uyumlu olarak, her iki filozofun kategorilerine ilişkin bilgileri deyim yerinde ise parametrik, zira fenomenolojik açıdan kategoriler birbirlerinden bağımsız olamazlar. Bu durum, onların sadece kendilerine has olmayan başka kategorilerle de ortak

⁸⁷ Claude Duverney, **Lire Kant**, Éditions Slatkine, Genève, 2015, s. 90.

olan *bileşenleri* olduğu ve yine söz konusu kategorilerin kendilerine has olmayan, birçok kategorinin uygulanmasına müsait olan ortak nesne *kümelerine* uygulanabilecekleri anlamına gelir. Bu nedenle her iki filozof kategorilerin birbirlerinden ne kadar bağımsız olduğu konusuna girmeksizin, her kategorinin her nesneyi kendine has bir şekilde kapsaması gerektiğinin bilincindedirler.

Kant, *Salt Aklın Kritiği*'nde kategorilerin birbirinden bağımsız oluşuna -muhtemelen içinde bulunduğu bilimsel zeminin elverişli olmaması nedeniyle- değinmez. Buna karşın Peirce bilimin *yüz elli* yıllık gelişmesinden sonra, kategorilerin birbirlerinden bağımsız olduğunu kanıtlamanın mantık ve matematiğin işi olduğu kanaatindedir. Nitekim Peirce'ün kategoriler listesini sunduğu ilk çalışmasından itibaren ayrıştırma işlemlerine dikkat çektiğini, özellikle de "Bağıntılar Mantığı" adlı çalışmasından sonra kategorilerini birbirlerinden bağımsız kılma gayretine daha belirgin bir şekilde giriştiğini görebiliriz. Her ne kadar Peirce, kategorilerin birbirlerinden bağımsızlığına ilişkin hassasiyetini Kant'tan daha belirgin bir şekilde yansıtsa da duyu çeşitliliğinin *temel algıda kavranma* yani algı uyarıcı sayesinde temel algısal yargıyı oluşturma sorunu, onun karşısına ilave bir sorun ve engel olarak çıkmıştır. Bu doğrultuda kategorilerin tanım problemine geçmeden önce, her iki filozofun kategorileri nasıl betimlediklerine yakından bakalım.

Kant ve Peirce kategorilerini hem evrensel hem de gerçek olmak üzere tasarlamış; aşağıdaki tabloda (Tablo:1) görüleceği gibi sayıları, organizasyonları, içlemleri ve kaplamaları bakımından farklı bir şekilde sergilemiştir:

Tablo 1: Kant ve Peirce'ün Kategoriler Listeleri	
Kant'ın Kategoriler Listesi ⁸⁸	Peirce'ün Tümel Kategoriler Listesi
<i>Nicelik (Quantity):</i> Birlik (unité) Çokluk (pluralité) Tümlük (totalité) <i>Nitelik (Quality):</i> Realite⁸⁹ (réalité) Olumsuzluk (négation) Sınırlılık (limitation) <i>Bağıntı (Relation):</i> Töz ve İlinti (<i>substance et accident</i>) Nedensellik ve Bağımlılık [sebeup ve etki (causalité et dépendance)] Ortaklık veya Karşılıklı Eylem [etken ile edilgin arasındaki karşılıklı eylem (communauté et action réciproque entre l'agent et le patient)] <i>Modalite:</i> İmkan-İmkansızlık (possibilité et impossibilité) Mevcut olmak-Mevcut olmamak (existence- non-existence) Zorunluluk-Olumsallık (nécessité- contingence)	Oluş (Being) Nitelik (Quality)-Birincilik Bağıntı/Reaksiyon (Relation/Reaction)- İkincilik Temsil (Representation)-Üçüncülük Töz (Substance)

Yukarıdaki tabloda Kant'ın kategorilerinin on iki adet olduğu, dört *sınıfa ayrıldığı*, her bir *sınıfın* altında ise üç kategorinin yer aldığı; Peirce'ün kategorilerinin ise beş adet olduğu, ilk ve son sıradaki kategorilerin, aradaki diğer üç kategoriden farklı bir konumda olduğunu görülebiliyoruz. Ancak Kant kategorilerinin listesinin Aristoteles listesi gibi ilkesiz ve

⁸⁸ Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, A80/B106, s. 834-835.

Kant'ın birçok kategorilerinin tercümesi için Necati Öner'in *Klasik Mantık* adlı kitabından yararlandık. Konuyla ilgili bkz: Necati Öner, **Klasik Mantık**, Divan kitap matbaacılık, İstanbul, 2011, s. 48.

⁸⁹ 'Realite' kategorisi 'gerçeklik' kategorisi olarak da ifade edilebilir.

gelişigüzel olmadığını, onları keşfetmenin bir güzergâhı olduğunu belirtse de⁹⁰ nasıl bulunabileceklerine dair ayrıntılı bir açıklamada bulunmaz. Hatta Kant'ın on iki kategorisine ilişkin yazmış olduğu betimlemeler, Peirce'ün beş kategorisine ilişkin yazdığı tasvirlerden nispeten daha kısa ve daha belirsizdir. Bu durum, kategoriler sayısı arttıkça onların yönetilme zorluğu ile çeşitli dezavantajları içermesinden kaynaklanır. Şöyle ki uzun bir kategori listesinde ikili, üçlü veya çoklu birleşimlerin (*combinaison*) daha çok olacağı ve dolayısıyla kategoriler arası ayırıştırmanın da daha karmaşık olacağı göz önüne alındığında Kant'ın kısa betimlemelerle yetindiği, söz konusu sorunu fark eden Peirce'ün listesini daha öz tasarlama yoluna giriştiği söylenebilir.

Tablo 1'de görüldüğü gibi Kant, kategorilerini nicelik, nitelik, görelilik ve modalite sınıflarına ayırarak her sınıfta üçer kategoriye bir arada sunmuştur. Filozof, her sınıfta yer alan üç kategorinin farklı işlevleri olduğunu ileri sürerek her sınıfta yer alan üçüncü kategorinin kendine mahsus rolüne aşağıdaki pasajda dikkat çeker:

"(Üçüncü kategori) ikinci kategorinin birinci kategori ile birleşmesinden doğar. Böylece, *tümlük* (totalité), birlik (unité) olarak kabul edilen çokluktan (pluralité); *sınırlılık* (limitasyon), realitenin olumsuzluğa (negation) olan bağından (*liaison*); ortaklık (*communauté*) birbirlerini karşılıklı olarak belirleyen tözlerin *nedenselliğinden*; *zorunluluk* ise imkânın kendisi tarafından verilen mevcudiyetten (existence) başka bir şey değildir."⁹¹

Yukarıdaki metinden anlaşılacağı üzere her sınıfta yer alan üç kategori, aralarında kendi *sınıflarına* özgü bir bağıntı içerisinde olup üçüncü kategori, birinci ve ikinci kategoriye birbirlerine *bağlar*. Söz konusu *bağlamanın*, iki kategoriye bir araya toplamaktan öte, ikisinde bulunmayan yeni bir kognitif yenilik getirdiği söylenebilir. Oysa Kant'ın kategori listesinde tartışma konusu olan esas husus, listede her üç kategoriye altında toplayan nicelik, nitelik, bağıntı ve modalitenin *kategori olarak* görülüp görülmeyeceği meselesidir. H. J. De Vleeschauwer (1899-1986), her üç kategori üzerinde bulunan nicelik, nitelik, bağıntı ve

⁹⁰ Kant Aristoteles'in ilk önce on kategori (*prédicaments*) oluşturduğunu, daha sonra beş tane ilave ettiğini ve onlara "postprédicaments" ismini verdiğini yazar. Bkz: Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, A 81/B 107, s. 835. Aristoteles'in ekledikleri *postyüklemler*, *Kategoriler* adlı kitabının onuncu bölümünden sonra yer almaktadır. Bunlar; karşıt varlıklar, önceki, eşzamanlı, devinim ve sahip olmaktır. Postyüklemler için sırasıyla bkz: Aristote, **Œuvres Complète-Organon**, s. 55-58; Aristote, **Œuvres Complète-Organon**, s. 59-60; Aristote, **Œuvres Complète-Organon**, s. 60-61; Aristote, **Œuvres Complète-Organon**, s. 61-62; Aristote, **Œuvres Complète-Organon**, 63.

⁹¹ Kant, **Œuvres Philosophiques I-Critique de la Raison Pure**, c. 1, B 110-111, s. 838. Söz konusu pasajın Fransızcadan Türkçeye tercümesi, Aziz Yardımlı'nın tercümesinden esinlenerek tarafımdan yapılmıştır. Aziz Yardımlı'nın söz konusu pasajın Almandan Türkçeye yapılmış olan tercümesi için bkz: Immanuel Kant, **Arı Usun Eleştirisi**, Almandan Türkçeye çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2017, B110-111, s. 94.

modalitenin; üç kategoriye toplayan sınıf olduğu ve onların kategori olmadığı görüşündedir.⁹² Delamarre ve Marty ise Kant'ın nicelik yerine Almanca 'Größe' kelimesini kullanırken,⁹³ kategori tablosunda ise 'Quantität' kelimesini tercih ettiğine, özellikle ilk üç kategoriye toplayan niceliğin kategori olmayıp, sadece başlık olduğuna dikkat çekerek, tabloda yer alan başlıkların kategori olup olmaması konusunda okuyucuların özgür olabileceğini sonucunu vurgularlar.⁹⁴ Oysa Peirce, Kant'ın nicelik, nitelik, bağıntı ve modalitesini evrensel kategorileri olarak kabul ederek,⁹⁵ her sınıfta yer alan kategorilerden sadece bir tanesinin fenomenlerde yer alabileceğini yani her fenomende evrensel/tümel kategorilerin dördünün de bulunduğunu ileri sürer.⁹⁶ Söz gelimi nitelik kategorisinde bulunan realite, olumsuzluk ve sınırlılık kategorilerinden sadece bir tanesi her fenomene uygulanırken aynı şey nicelik, bağıntı ve modalite kategorilerinde bulunan üçer kategorinin uygulanmasında da geçerlidir. Öyleyse Peirce'e göre Kant'ın kategori tablosunda ifade ettiği nicelik, nitelik, bağıntı ve modalite evrensel/tümel kategoriler olup,⁹⁷ her birisi her fenomeni kapsayabilir niteliktedir. Peirce'ün Kant'ın söz konusu dört sınıfını kategori olarak görmesi, kanaatimizce onun -kısa listesinde bulunan- kendi tümel kategorilerine benzetmesinden kaynaklanır.

Kant'ın listesindeki nicelik, nitelik, bağıntı ve modalitenin kategori olarak görülüp görülmeyeceği meselesinde sorun olan bir diğer husus, meseleyi ele aldığı ilgili pasajlarından birinde nicelik ve nitelik sınıfları için kategori kelimesini kullanmasıdır.⁹⁸ Bu tespitten yola çıkarak Kant'ın, bağıntı ve modalite sınıfları için de kategori kelimesini kullanabileceği öne sürülecek olursa; *Salt Aklın Kritiği* çerçevesinde kendi sentetik *a priori* arayışında kategorilerin sadece *a priori* görüler vasıtasıyla sunulan duyu çeşitliliğine uygulanmasına ilişkin sınırlandırmasından dolayı sorun teşkil edeceğini ileri sürebiliriz. Eğer Kant mezkûr dört sınıfın kategori olduğunu ifade edecek olsaydı, onları kategorilerin kategorisi konumuna yükseltmiş olurdu ki, böyle bir teşebbüse engel olan; her şeyden önce kategorilerini görüler ile sınırlandırması olurdu. Filozofun bu süreçlerde söz konusu dört sınıfın isimlendirilmesi ve kullanımı konusunda titiz ve çekingen davrandığı ileri sürebilir.

Kant'ın kategori tablosunda yer alan nicelik, nitelik, bağıntı ve modalitenin tümel kategori olduklarına ilişkin Peirce'ün görüşünün kabul edilebilir olduğunu, ancak filozofun

⁹² H. J. De Vleeschauwer, *La Déduction Transcendantale dans l'Œuvre de Kant*, Ernest Leroux, Paris, 1936, c. 2, s. 105.

⁹³ Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1998, s. 200.

⁹⁴ Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, s. 156; A. J.-L. Delamarre ve F. Marty'nin yorumu için bkz: Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, s. 1611.

⁹⁵ Peirce, *HL*, s. 153.

⁹⁶ Peirce, *HL*, s. 153.

⁹⁷ Peirce, *HL*, s. 153.

⁹⁸ Kant, *Oeuvres philosophique-CRP*, A 161/B 201, s. 901.

iddia ettiği gibi, Kant'ın *tümel* kategorilerinin her fenomene uygulanabileceği görüşünü benimsemiyoruz. Çünkü Kant'ta söz konusu kategoriler birbirlerine bağımlı, her kategorinin birbirinin yerine geçebileceği, söz gelimi nitelik sınıfında yer alan realite ile töz kategorisinin benzer işlevleri görebilmeleri mümkün görünür. Nitekim Renouvier, Kant'ın töz kategorisinin *bağıntı kategorisine* yerleştirildiğini, "niteliklerin öznesi olarak" onun asıl mantıksal yerinin *nitelik kategorisinde* olması gerektiğini öne sürerek Kant'ın bazı kategorilerinin birbirlerinin yerine kullanılabileceğine işaret eder.⁹⁹ Yine düşünür, realite, olumsuzluk ve sınırlılığın, nitelik *kategorisinin* altında olmaması, *bağıntı kategorisinde* bulunması gerektiğini, *bağıntı kategorisinin* ise her kategoride realite, olumsuzluk ve -onların bilişsel sonucu veya "anlığın nesnesinin belirlenmesi"¹⁰⁰ olan- sınırlılık şeklinde yer alması gerektiği konusunda Kant'ı eleştirir.¹⁰¹ Görüldüğü üzere Renouvier'nin eleştirisi, Kant'ın kategorilerinin arasında keskin ayrımların olmadığı, birçok kategorinin aynı rolü üstlenebileceği görüşüyle kanaatimizi destekler.

Kanatimizce Kant'ın kategorilerinin yapısı, var olanları bilme hususunda aynı fenomenler alanını kapsamayı; bilgi açısından üst üste gelmesi ve tekerrürlere yol açması nedeniyle yeterince organize değildir. Kant'ın kategorilerine ilişkin yapısal yetersizlik, onun nicelik, nitelik, bağıntı ve modalite sınıflarına dair kesin bir tanım verememesinin önemli bir nedeni kabul edilebilir. Bu doğrultuda tanım sorununda daha derinleşmek ve Peirce'ün tümel kategorilerini benzer bir genellik seviyesinde ele alabilmek adına, kategorileri tek tek betimlemekten ziyade onları altında toplandıkları nicelik, nitelik, bağıntı ve modalite çerçevesinde biraz daha yakından inceleyeceğiz.

Kant'ın düşüncesinde nicelik, ölçülemeyecek kadar küçük ya da işleme sokabileceğimiz bir *büyüklüğü* elde edeceğimiz *nesnelerin* altında toplanması gereken elverişli bir sınıfı temsil eder. Söz gelimi çok az miktarda şeker tükettiğimizi düşünelim; belirli bir aşamaya kadar, şekerin tadına vardığımızı fark etmediğimiz halde, belli bir aşamadan sonra şekerlilik niteliğine ulaştığımızı idrak ediyoruz. Yine gökyüzünde belirli tozların uzun ışıık yılları içinde hareket ettiğini ve nihayetinde bir yıldızın oluştuğunu düşünelim; yıldızın oluşum sürecinde bir araya gelme temayülünde olan tozlara belirli bir nicelik kategorisinin uygulanabileceği bir aşamadan oluşur. Bir müddet sonra, yıldızın yeterince ışıık yaydığını ve ışıığının *büyükliğini* ölçebilme imkânına sahip oluruz. ışıığının *büyükliğini* ölçebilmemiz, o ışııktan bir parlaklık niteliğini elde etmiş olduğumuz anlamına gelir ki, bu artık söz konusu ışıığa nitelik kategorisi

⁹⁹ Charles Renouvier, *Critique de la Doctrine de Kant*, Félix Alcan, Paris, 1906, s. 274-275.

¹⁰⁰ Renouvier, *Critique de la Doctrine de Kant*, s. 275.

¹⁰¹ Renouvier, *Critique de la Doctrine de Kant*, s. 275.

uygulanabileceğini gösterir. Hâsılı, nicelik *kategorisinin* belirli bir eşikten sonra nitelik *kategorisinin* uygulanabileceği nesnelere zemin teşkil ettiğini söyleyebiliriz.¹⁰²

Açıktır ki, Kant kategorilerini fizik ile açıklamaya ve onları gerekçelendirmeye çalışmıştır. Filozofun nicelik *sınıfı*, nitelik kazanma sürecinde olan fenomenlere uygulanabilen bir *kategori* konumundadır ve o, birlik, çokluk ve tümlük kategorilerini bünyesinde barındırır. Birlik kategorisi, tek cins tanecik nesnelere, çokluk kategorisi, birden fazla çok sayıdaki nesne taneciklerine ve nihayet tümlük bilişsel bir tarzda, birçok taneciğin bir araya gelmesinden oluşan makul bir fenomeni temsil eder. Hâsılı ölçülemeyen küçüklüklerin bir araya gelmesi bir tekil hakkında neredeyse niteliksel bir yargıda bulunma imkânı verir.

Kant'ın nitelik *sınıfı* altındaki bir kategori reel fenomenlere uygulandığında realite kategorisi devreye girmiştir; realite kategorisinin uygulandığı fenomenlere bir tür ters olan fenomenlere ise olumsuzluk kategorisi uygulanabilir. Söz gelimi düz bir zeminde duran bir cisim, yer çekimiyle aşağı doğru çeken güce realite uygulanabilirken cismin dengede durmasını sağlayan reaksiyon güce olumsuzluk kategorisi uygulanabilir. Mezkûr güçlerin *vektöryel* toplamı olarak ortaya çıkan güce ise sınırlılık kategorisi uygulanabilir. Tüm bunlar nitelik sınıfı altında bulunanların birbiriyle ilişkili olduğu anlamına delalet eder.

Kant, nicelik ve nitelik *kategorilerine* "matematik sınıf" adını verirken, bağıntı ve modalite *kategorilerine* "dinamik sınıf" adını verir; ilk sınıftaki kategorilerin bağılılıklarının (corrélât) olmadığını, ikinci sınıftaki kategorilerin ise bağılılıklarının olduğunu belirtir.¹⁰³ Kant'ın bağıntı ve modalite altındaki kategorilerin bir şeyi başka bir şeye *bağlama* işlevine dikkat çekmesi, bağıntı kategorilerinin uygulandığı nesnelerin izole olmadığını ve herbirinin başka unsurlarla bağıntı içerisinde olduğunu; modalitenin ise söz konusu bağıntının nasıl gerçekleştiğini göstermek içindir.

Kant "Transandantal Analitik"de töz ve neden *kavramlarını* bağladığımızda, tözün başka bir şeyin sebebi olduğunun anlaşılması için üçüncü kategorinin gerekliliğine işaret ederek bağıntı *sınıfındaki* ortaklık kategorisine dikkat çeker.¹⁰⁴ Kant'ın söz konusu gerekliliğe işareti, bağıntının üçüncüsü olan ortaklık kategorisinin anlığın "özel bir edimi"¹⁰⁵ olmasından ziyade ona mahsus ilave bir zorluğu taşıdığını belirtmek içindir. Nitekim filozof, ortaklık kategorisi ile onun mukabili olan ayırıcı yargı fonksiyonu arasındaki uyumun diğer sınıflarda

¹⁰² Metinde kastedilen nesneler, zaman ve mekân tarafından sunulan büyüklüklere ilişkin veriler olup, güzellik, iyilik gibi *nesneler* değildir. Zira araştırmamızda Kant zaviyesinden kategorileri bilgi çerçevesinde ele almış bulunuyoruz.

¹⁰³ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 110, s. 837.

¹⁰⁴ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 111, s. 838.

¹⁰⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 111, s. 838.

yer alan üçüncü kategorilerin mukabili olan yargı fonksiyonları arasındaki uyumdan daha farklı olduğunu ifade eder.¹⁰⁶ Şöyle ki o, ayırıcı yargının altında içerilenin "kısımlara bölünmüş bir bütün gibi temsil"¹⁰⁷ edildiğini; "aralarında bir hiyerarşinin olmadığını"¹⁰⁸, "biri diğerini içermeyeceği için aralarında karşılıklı bir düzenin varsayıldığını"¹⁰⁹ ve "bir bütünü oluşturan unsurlar gibi karşılıklı olarak belirlendiklerini" beyan eder.¹¹⁰

Kant düşüncesinde modaliteye gelecek olursak, modaliteye ait kategoriler yüklendikleri kavramın referansı olan nesnenin belirleniminde niceliksel ya da niteliksel bir artış sağlamazlar; sadece "bilmeye ilişkin bir alakayı ifade ederler".¹¹¹ Daha açık bir ifadeyle modalite kategorileri, töz ile nitelik arasındaki bağıntıyı, deyim yerindeyse oluş *yoğunluğunu* (intensity) yansıtırlar. Söz konusu *yoğunluk*, töz ile nitelik arasındaki bağıntının gücünü imkân bakımından ifade eder. Başka bir ifadeyle modalite kategorileri, söz konusu töz konumundaki kavram ile yüklem arasındaki *gerilimi*; mümkün, gerçek ve zorunlu skalasında yansıtır.¹¹² Eğer nesnenin belirlenimleri nitelikler yoğunluğu vasıtasıyla ifade edilecek olursa, söz konusu modalite kategorileri töz ile yüklemi *bağlarken*, töz kavramının referansı olan nesnenin mümkün niteliklerinde bir artış ya da azalma sağlamayarak, sadece malum niteliklerin imkân *gücüne* dair bir *ölçü* sağlar.

Yine Kant modalite *kategorisinde* yer alan olumsuzluk kategorisi ile ilgili önemli bir ayırım yaparak, ampirik olumsuzluk ile akli (intelligible) olumsuzluğu birbirinden ayırır. Ona göre ampirik olumsuzluk reelin karşıtı olan belirlenimlere ilişkin iken akli olumsuzluk mantıksal çelişiklik ile alakalıdır.¹¹³ "Kategorinin saf anlamında çelişik (contradictoire) karşıtı/çelişigi mümkün olan olumsaldır."¹¹⁴ "Olumsuzluk ise belirlenimlerin çelişkili karşıtlığını zorunlu olarak gerektirendir."¹¹⁵ Filozofa göre çelişki aynı anda vuku bulan şeylerde gerçekleştiği için, farklı zamanlarda vuku bulan fenomenlerde akli olumsuzluk aranmaz. Şöyle ki A'nın olumsal olması için aynı anda onun çelişkili karşıtının olması gerekir. Bu çerçevede olumsuzluk kategorisi çelişki kavramına bağlı olmasından dolayı mantıksal bir düzlemde yer

¹⁰⁶ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 111-112, s. 838-839.

¹⁰⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 112, s. 839.

¹⁰⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 112, s. 839.

¹⁰⁹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 112, s. 839.

¹¹⁰ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 112, s. 839; 'Sübordinasyon' ve koordinasyon için bkz: Kant, *Œuvres Philosophiques I*, c. 1, s. 1599.

¹¹¹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 219/B 266, s. 948-949.

¹¹² Yaptığımız çıkarımın öncül teşkil eden pasaj için bkz: Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 219/B 266, s. 948-949.

¹¹³ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 459-460/B 487-488, s. 1114.

¹¹⁴ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 459/B 487, s. 1114-1116.

¹¹⁵ Delamarre ve Marty notu için bkz: Kant, *Œuvres philosophiques I*, c. 1, s. 1692.

alır ve çelişkinin aynı anda vuku bulmadığı durumda, t zamanında A'nın olması ve t+dt¹¹⁶ zamanında A'nın çelişik karşıtının olması da sadece ampirik olumsuzluğu gösterir.¹¹⁷

Kant "Transandantal Analitik"de çelişkinin iki durumun aynı anda vuku bulduğunda oluştuğunu şöyle belirtir:¹¹⁸

"Örneğin genç bir adam aynı anda yaşlı olamaz; ama aynı adam bir zamanda genç başka bir zamanda genç-olmayan, yani yaşlı olabilir. Oysa saf mantıksal ilke olarak çelişme ilkesi, kendi savlarını (assertions) zaman ilişkileriyle sınırlandırmamalıdır."¹¹⁹

Yukarıda verilen örnekten anlaşılacağı üzere, çelişme ilkesinin savları zamansal bir zeminde işlemez. Bu doğrultuda bir adamın gençliği ile yaşlılığı arasında zamansal bir fark vardır ve söz konusu "genç" ve "yaşlı" yüklemeleri, farklı zamanlarda süjeden ayrıştırılmıştır. Bu ayrıştırma daha sonra farklı zamanlarda yan yana getirildiğinde çelişik olmaz.¹²⁰ Bu çerçevede Kant'ın "saf anlamda kategorinin çelişik karşıtı mümkün olan olumsal"¹²¹ olduğu yönündeki ifadesi aklî olumsala gönderme yapar.¹²² Nitekim filozof, ampirik olumsaldan hareketle aklî olumsala varılamayacağını¹²³ zira aklî olumsalın aynı anda vuku bulan çelişiklerle mümkün olduğunu belirtir. Kant, değişimden hareketle varılan olumsuzluğu reddederek,¹²⁴ ampirik olumsaldan akli olumsala ulaşılamayacağını iddia eder:

"Değişen, aksi durumunun bilfiil olarak başka bir zamanda gerçekleşmesi ve dolayısıyla onun mümkün oluşudur; o halde (bu durum) bir önceki durumun çelişik karşıtı değildir. Böyle çelişik bir karşıtı elde etmek için bir önceki durumun olduğu aynı zaman içinde onun yerine çelişik karşıtının olması gerekirdi, bunu ise değişimden çıkarımlayamayız. Devinimde olan bir cisim=A, durağan bir duruma geçer =A-olmayan. Oysa A durumuna karşıt olan bir durum onun peşinden gelirse bundan A durumunun çelişik karşıtının mümkün olduğu, dolayısıyla A'nın olumsal olduğu sonucuna varamayız; zira bunun için devinin vuku bulduğu aynı zamanda, durağanlığın onun yerinde olması gerekir. Oysa bizim tek bildiğimiz, durağanlığın (repos) bir sonraki zamanda bilfiil olması ve dolayısıyla mümkün olmasıdır. Dolayısıyla değişim ya da art arda gelen karşıt belirlenimler, saf anlının kavramları bakımından olumsuzluğu kanıtlamaz ve bizi, anlının

¹¹⁶ "t+dt", t zamanına eklenen çok küçük bir zaman dilimi dt anlamında kullanılmıştır.

¹¹⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 459-460/B 487-488, s. 1114.

¹¹⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 459-460/B 487-488, s. 1114.

¹¹⁹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 153/B192-193, s. 894-895; Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A 152/B 192, s. 147.

¹²⁰ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 153/B192, s. 895

¹²¹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 460/B 487, s. 1114.

¹²² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 459-460/B 487-488, s. 1114.

¹²³ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 459-460/B 487-488, s. 1114.

¹²⁴ Delamarre ve Marty notu için bkz: Kant, *Œuvres Philosophiques I*, c. 1, s. 1692.

saf kavramları bakımından zorunlu bir oluş'un (être) mevcudiyetine götürmez. Değişim, sadece ampirik olumsal kanıtlar(...)."125

Yukarıdaki pasajda Kant, farklı zamanlarda birbirlerinin karşıtı olan fenomenlerin çelişik olmadığını; ampirik olumsal ile -kategori anlamındaki- saf olumsalın farklılığına vurgu yaparak, çelişik karşıtı mümkün olanın saf kategori anlamında olumsal olabileceği ve ampirik olumsaldan akli olumsala geçemeyeceğimizi ileri sürer.¹²⁶ Kant'ın, bağıntı ve modalite *kategorilerinin* birbirlerine bağlı olduğunu hatırladığımızda, olumsallık kategorisinin esasen zorunluluk ve olumsallıktan oluşan bir kategori olup, aynı zaman diliminde karşıtlarının vuku bulması mümkün olan *fenomenleri* içermeyi beklediğini çıkarımlayabiliriz. Ancak bu durum, söz konusu olumsallık kategorisini içeriksiz olmaya ya da hiçbir olguyu kapsayamama durumuna mahkûm eder.

Kant modalite *kategorisinde* yer alan imkân kategorisini madde ile ilintilendirerek, duyu nesnelerinin imkânına dair şu ifadeleri kullanır:

"Duyu nesnelerinin imkânı, onların düşüncemizle olan alakasında yatar; öyle ki (düşüncede) bir şey *a priori* olarak düşünülebilse de maddeyi oluşturan fenomendeki (duyusal olana tekabül eden) realitenin ona verilmesi gerekir. Zira o, (söz konusu maddeyi oluşturan fenomendeki realite) olmadan (bir şey) düşünülemez, dolayısıyla onun imkânı bile tahayyül edilemez. Oysa duyulura ait olan bir nesne, ancak ve ancak fenomenin tüm yüklemlerine kıyaslandığında ve bu yüklemeler vasıtasıyla olumlu (affirmative) veya olumsuz (négative) bir şekilde temsil edildiğinde, tamamıyla belirlenmiş olur."¹²⁷

Pasajdan anlaşılacağı üzere, imkân kategorisi Kant tarafından, her ne kadar duyusal olandan uzak olsa da madde ile kendi kimliğini kazanan bir form olarak tasarlanmıştır. Söz konusu imkân kategorisinin mevcudiyet kategorisini devreye sokmasıyla "*düşünüyorum*" yargısının tüm yargılara eşlik ettiği görülebilir. Aynı şekilde yukarıdaki pasajdan modalite sınıfına ait zorunluluk kategorisinin, dolaylı olarak nesnenin tüm belirlenimleriyle temsil edildiğinde devreye girdiğini çıkarımlayabiliriz. Nitekim Delamarre ve Marty söz konusu imkân kategorisinin aldatıcı bir "hiç" ya da aldatıcı bir "tahayyül" olduğunu ileri sürer.¹²⁸ Onlara göre imkân kategorisinin hem *a priori* hem de maddeye ilişkin olması büyük bir sorun teşkil eder.

¹²⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 459-460/B 487-488, s. 1114-1116; Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A 460/B 488, s. 309.

¹²⁶ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 459-460/B 487-488, s. 1114.

¹²⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 580/ B 609, s. 1202-1203.

¹²⁸ Alexandre J. -L. Delamarre ve François Marty notu bkz: Kant, *Oeuvres philosophiques I*, c. 1, s. 1658.

Açıktır ki Kant'ın imkân kategorisi, hem *a priori*'liğini korumak hem de nesneyi temsil edebilmek için maddesel içeriğe ihtiyaç duymaktadır. Kant'ın kategorileri genel olarak *a priori* olmalarının yanında deneyimin imkân şartlarına sahip iken, sanki imkân kategorisi duyusal olanın onu şartlandığı bir zeminde hareket eder; nesnenin imkânını kapsaması ve nesnenin imkân temsilinin oluşabilmesi için fenomendeki realiteye ihtiyaç duyar. Kant'ın söz konusu problemi tamalgının sentetik birliği ilkesi zemininde zamanın içsel bir *a priori* görüş olmasıyla çözümlemeye çalıştığı öne sürülebilir. Tam bu noktada Renouvier Kant'ın *problematic*, *assertoric* veya *apodiktik* yargılardan yola çıkarak oluşturduğu modalite kategorilerini reddederek, modalitesinin "nedensellik kategorisine özsel bir aidiyet" olduğunu ileri sürer.¹²⁹ Ona göre "kategorik, hipotetik ya da ayırıcı yargı türlerinden çıkarılan bağıntı kategorisi, diğer bütün kategorileri kapsar"¹³⁰ çünkü onların tümü bağıntı cinsleriyle birbirlerinden ayrılırlar.¹³¹ Bu noktada Renouvier'nin Kant'ın modalitesine ilişkin eleştirilerine kısmen katılabiliriz. Şayet düşünürün ifade ettiği gibi modalite kategorileri nedensellikte içerilseydi, onlar nedenselliğin bir alt kavramı olurlardı ve bu durumda Kant'ın onlara atadığı kök kavram statüleri ortadan kalkardı. Renouvier'nin eleştirisini bizce meşru kılan gerçekten Kant'ın metinlerinde, kategorilerinin yerlerini izah eden ve onların birbirlerinden bağımsız olabileceklerine dair bir temellendirmeye rastlanılmamasıdır. Aynı şekilde imkânsızlık veya mevcut olmama (*non existence*) kategorilerinin hangi fenomenlere uygulanacağı sorusuna ilişkin Kant'ın *Salt Aklın Kritiği*'nde herhangi bir örneğe rastlanmaz. Söz konusu kategorilerin ancak reel olmayan spekülative *fenomen* türlerine uygulanabileceği düşünülebilir. Nitekim Kant, söz konusu girişimini kategorilerin uygulama alanını fenomenlerin ötesine taşımak, nesnelerin keşfine imkân vermek adına bu işe giriştiği söylenebilir.

Çalışmamızın diğer bir konusu Peirce'ün kategoriler anlayışına geçecek olursak, onun listesindeki kategorilerin, yukarıdaki tabloda belirtildiği üzere beş tane olduğunu hatırlayabiliriz. Peirce'ün kategoriler yapılandırması, Deladalle'ın da belirttiği gibi, *sıralıdır* (*ordinal*), çünkü düşünüre göre Peirce kategorilerin sayısına değil; onların sırasına, yani konumuna önem verir.¹³² Kanaatimizce Deledalle'ın tespiti, filozofun kategorilere nasıl bir rol biçtiğine ilişkin görüşünü açılar. Gerçekten Peirce, oluş ile tözü *kutup* kategorilerini¹³³ oluşturduğu için; nitelik, bağıntı ve temsil kategorilerinden ayırır. Filozof, yapılandırmasında

¹²⁹ Renouvier, *Critique de la doctrine de Kant*, s. 274-275.

¹³⁰ Renouvier, *Critique de la Doctrine de Kant*, s. 274.

¹³¹ Renouvier, *Critique de la Doctrine de Kant*, s. 274.

¹³² Gérard Deledalle, "Phanéroscopie", *Encyclopédie Philosophique Universelle-II Les Notions Philosophiques*, ed. André Jacob, André Presses Universitaires de France Yayınları, Paris 2002, c. 2 , s. 1925.

¹³³ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", *WP*, c. 1, s. 518.

nitelik, bağıntı ve temsil kategorilerine belirli bir düzen vererek onları sırasıyla birincilik, ikincilik ve üçüncülük olarak adlandırır. Peirce'ün kategorilerini matematiksel sayılar ile adlandırması, matematik çerçevesinde onları inşa etme girişimiyle alakalıdır.

Peirce, "Kategorileri Arama Yöntemi Hakkında/On a Method of Searching Categories" adlı makalesinde oluş (being), ilinti (accidents) ve töz (substance) olmak üzere üç evrensel kavrayışı (conception), kategoriler olarak isimlendirilebileceğini ifade eder.¹³⁴ Aynı şekilde filozof, "bir niteliği oluşturan şeye gönderme yapan böylesi saf bir soyutlamaya,"¹³⁵ 'zemin' adını verir.¹³⁶ Söz konusu makaleye rağmen Peirce'ün kategorilerine dair yeni listesini ilk defa 1867'de "Yeni Bir Kategoriler Listesi/On a New List of Categories" adlı sunumunda ortaya koyduğu kabul edilir ve söz konusu makalede filozof, nitelik (quality), bağıntı (relation) ve temsil (representation) kavrayışlarının da kategoriler olduğunu ifade ederek kategoriler sayısının beş olduğunu ifade eder.¹³⁷ Filozofun oluş ile töz arasındaki kavramları önce ilinek olarak niteleyip daha sonra onları da kategoriler olarak belirtmesi; oluş ve tözü, *nitelik*, *bağıntı* ve *temsil* kategorilerinden farklı olarak, temel ama *ulaşılmaz* kutup kategorileri olarak gördüğüne işaret eder. Ona göre oluş ve töz, yukarıda da ifade edildiği gibi her kavrayışın başı ve sonudur.¹³⁸ Bu çerçevede oluş ve töz kategorilerinin arasında yer alan diğer üç kategori, deyim yerindeyse, idrak edilebilecek tarzlar olarak görülürken, oluş ve töz kategorileri, insan zihninin tam bir kavrayışa ulaşamadığı ve onları *teğet geçen* uç kategoriler olarak nitelendirilebilir.

Peirce'e göre töz kategorisi, tüm belirlenimleri potansiyel olarak mevcut olan ama önerme içerisinde kopula vasıtasıyla ve yüklemle tezahür eden bir yapı olarak sergiler. Söz konusu kategori bir önermenin şekillenmesinde *oluş* (being) kavrayışına uğrar.¹³⁹ Bu çerçevede oluş ve töz, adeta birbirlerinin karşılıklı dayanakları olurlar. Başka bir ifadeyle oluş, önerme içerisinde tözün ifşa etmediği nitelikleri çeşitli modalitelere büründürerek, *bir oluş şiddeti değeriyle* töze eklemeye çalışır.

Peirce düşüncesinde oluş kategorisi, *bağlaç* olarak *önerme* içerisinde izlenim çeşitliliğini bire indirgeme işlevini yerine getirir.¹⁴⁰ Peirce, oluş kategorisiyle söz konusu

¹³⁴ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 520.

¹³⁵ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 522. Burada C. Türer'in tercümesinden yararlanılmıştır. Bkz: Celal Türer, **Charles S. Peirce'ün Pragmatik Felsefesi**, Üniversite Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 99.

¹³⁶ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 522.

¹³⁷ Tablo 1'de yer alan Peirce kategoriler listesine bakınız.

¹³⁸ Peirce Charles Sanders, "On a New List of Categories", **Writings of Charles S. Peirce: A Chronological Edition**, ed. Moore, Edward C., et al., ed. Indiana University Press Bloomington, 1984, c. 2, s. 50; Peirce, **CP**, c. 1, § 548, s. 288.

¹³⁹ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 521.

¹⁴⁰ Peirce, "On a New List of Categories", **WP**, c. 2, s. 49-50.

izlenimler *birliğini*; izlenimlerin toplanmasıyla elde edilen *bir*'in oluş ya da kopula ile nasıl ilişkilendirildiğini¹⁴¹ şöyle açıklar:

"(...) kopulada ya da *oluş* (*being*) kavrayışında içerilenler, kavrayışlar tarafından yürütülen çeşitliliğin bir'e indirgenmesiyle tamamlanır. Kopula (veya daha doğrusu, bir anlamıyla kopula olarak işe yarayan fiil) *fiilen olan* (*actually is*) ya da *olabilen* (*would be*)¹⁴² anlamındadır, tıpkı "-kartal başı ve kanatlarına sahip, aslan bedenli- yaratık (griffon)¹⁴³ yoktur" ("There is no griffin") ve "-kartal başı ve kanatlarına sahip, aslan bedenli- kanatlı yaratık (griffon) dört ayaklıdır" önermelerinde olduğu gibi, *oluş* kavrayışı sadece yüklem ile öznenin uygun olduğu bağlantıyı gösterir (...)." ¹⁴⁴

"(...)bu iki önerme süjelerinin anlaşılmasını sağladıkları için, kopulaların anlamları (*meaning*) oluş altında toplanmalıdır (subsume)." ¹⁴⁵

Yukarıdaki pasajlardan anlaşılacağı üzere, Peirce felsefesinde oluş kategorisi, kendi kendine içerikten tamamen mahrum olan bir kavrayışı betimler. Peirce'ün de kabul ettiği gibi oluş'un ifadesi olan '-dır' kopulası, kendinde hiçbir içerik taşımaz. Nitekim filozof, "oluş düşünceye bir şey eklemesiz"¹⁴⁶ ve "oluş kavrayışının açıkça hiçbir içeriği yoktur"¹⁴⁷ diyerek kategorinin birleştirme işlevine dikkat çeker. Ona göre oluş kategorisi "materyal olarak hipotetik değil; daha çok her türlü hipotezin -birliğin tamamlanması için kurulan hipotezin-sonudur." ¹⁴⁸

İmdi Peirce'ün *kutup* kategorilerinden töze tekrar gelecek olursak filozof, söz konusu hususu açıklamak için oluş'u devreye soktuğunu ve bir önermeden hareketle anlaşıldığını ifade eder. Filozofa göre "Mürekkep siyahtır" önermesinde 'mürekkep', 'siyahlık'tan ayırt edilmemiş (undifferentiated) *tözdür*; 'dır' (bağlacı) ise tözü görünür hale sokarak, hipotetik bir yüklem gibi 'siyahlık'ı töze uygulayarak onun karmaşık durumunu açıklar. ¹⁴⁹ Töz, belirsiz oluşuyla varsayılabilirken yüklem belirleme gücüyle onu bir değere sahip kılar. Peirce şöyle der:

"(...) Bir önermenin kopula ve yüklemine bilseydik; "kuyruğu olan, bir adamdır" gibi, yüklem varsayabileceğimiz bir şeye uygulandığı en azından bilinebilirdi. Dolayısıyla, konuları tamamen tanımsız (indefinite) olan önermeler mevcuttur: 'güzel bir elips vardır

¹⁴¹ Peirce, "On a New List of Categories", **WP**, c. 2, s. 49-50.

¹⁴² "Would", reel olmayan bir hipotezin sonucu/şarta bağlı olarak olabilecek olan anlamını içerir.

¹⁴³ "Griffon" bir destan yaratığı olup, kartal başı ve kanatları olup, iki arka ayağından itibaren arslan bedenine sahip olarak temsil edilir.

¹⁴⁴ Peirce, "On a New List of Categories", **WP**, c. 2, s. 49-50.

¹⁴⁵ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 517.

¹⁴⁶ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 517.

¹⁴⁷ Peirce, "On a New List of Categories", **WP**, c. 2, s. 49-50.

¹⁴⁸ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 517-518.

¹⁴⁹ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 517-518.

(there is)' ifadesinde süje basitçe *bir şeydir*. Ama yüklemi tamamen belirsiz (indeterminate) olan önerme yoktur, bu yüzden 'A, her şeye ortak olan karaktere sahiptir' ifadesinin hiçbir anlamı yoktur, zira bu türden bir karakter mevcut değildir. Dolayısıyla bir *niteliğin (quality)* oluş'a sahip olduğunu ya da oluş bulduğunu söylemenin bir anlamı vardır; ama *tözün (substance)* oluş'a sahip olduğunu söylemek abestir; zira o, oluş ya da oluş-olmayan (non-being) hâlihazır anlamında oluş ona uygulanmadan töz olmayı bırakamaz.

Töz (substance) ve oluş, düşüncenin iki kutbudur; töz, her kavrayışın (conception) başlangıcı iken oluş, onun *sonudur*. Töz bir yükleme uygulanamaz, aynı şekilde oluş da konuya uygulanamaz."¹⁵⁰

Yukarıdaki metinlerden anlaşılacağı üzere Peirce felsefesinde, oluş kategorisi sayesinde belirlenim bir adım daha ileri gider. Çünkü "oluş, özneyi etkilemese de yüklem tanimsız (indefinite) belirlenebilirliğine (determinability) delalet eder (implies)."¹⁵¹ Bu yüzden oluş, potansiyel olarak belirlenimlerin dinamiği veya kaynağı olarak yorumlanabilir. Yine Peirce'ün töz kategorisini, diğer kutup kategorisi ile açıklamaya çalışması, tözün neliğinin ortaya çıkmasının oluş'a bağlı bir problem olduğunu çıkarımlayabiliriz. Şayet tözü bir nitelik topluluğu olarak varsayarsak, tözün son niteliğini ona bağlayarak onu tamamen açığa çıkarmak, sadece oluş'un yapabileceği bir işlemdir. Bu durumun tersi de doğrudur; oluş kategorisinin işlevinin tezahür etmesi için tözü gerektirdiği de söylenebilir.

Toparlayacak olursak Peirce, "töz ve oluş kategorilerinin her kavrayışın başı ve sonu olduğunu"¹⁵² belirterek, onları tüm kavrayışların başlangıç ve varış noktası olarak sunar. Bu çerçevede Peirce'ün bir yandan tözü farklılıklar yelpazesi olarak sunduğunu, diğer taraftan oluş'un birliği arasındaki *koridora* -düşünce ile düşünce dışı- nesnelerin ilişkilerini yerleştirmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Problematikimizi hatırlayacak olursak, Peirce'ün töz ile oluş kategorilerini duyulur dünya ile düşünülür dünya arasındaki daimiliği sağlamak için 'olmazsa olmaz kategoriler' olarak düşündüğünü belirleyebiliriz. Zira *duyulurun temsili* olan töz, ya salt duyulur ile izlenimin kendisi olarak ya da salt düşünsel veyahut tahayyüli içerik olarak özne rolü ifa ederken; oluş kategorisi bağlama işlevini görür. Peki, Peirce'ün oluş ile töz arasındaki diğer üç kategorisi, *nitelik*, *bağıntı* ve *temsil* hangi işlevlere sahiptir?

Peirce, "Bağıntılar Mantığı/The Logic of Relatives" başlıklı üçüncü Cambridge konferansında öncelikle ikinci kategorisini ifade etmek için bağıntı (relation) yerine *reaksiyon*

¹⁵⁰ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 518.

¹⁵¹ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 518.

¹⁵² Peirce, "On a New List of Categories", **WP**, c. 2, § 4, s. 50; Peirce, **CP**, c. 1, § 548, s. 288.

kelimesini tercih ettiğini bildirir.¹⁵³ Yine Peirce, sunumunda *nitelik*, *reaksiyon* ve *temsil* kelimelerini keşfetmeye çalıştığı üç kavrayış için sırasıyla *birincilik*, *ikincilik* ve *üçüncülük*¹⁵⁴ olarak adlandırmak (designate) isteğini; kategorilere ilişkin sorunun isimler değil, asıl önemli olanın söz konusu kavrayışların anlamına nüfuz etmek olduğunu bildirir.¹⁵⁵ Yine filozof, üç kategorisinin betimlemesini yaparken çeşitli *nosyonlar* kullanarak, kendi zaviyesinden onlara en yakın *tekabülleri* belirtir. Bu çerçevede filozof, birincilik kategorisini, *nitelik*, *his niteliği*, *tazelik*, *özgürlük*, *imkânlar* ile; ikincilik kategorisini, *bağıntı (relation)*, *reaksiyon*, *güç*, *etki* *sebepe*, *çatışma*, *mücadele* ile; üçüncülük kategorisi için ise *temsil*, *yorumlayıcı*, *kanun*, *düzen* gibi *fikirler* ile karşılaşmaya çalışır.¹⁵⁶

Yine Peirce, birincilik kategorisini bazen his niteliği, bazen nitelik bazen imkân olarak kullanır. Filozofun imkân olarak isimlendirdiği nitelik kategorisi, oluş'tan töze doğru geçilince karşılaşılan ilk kavrayıştır.¹⁵⁷ Ona göre nitelik izlenimler tarafından verilir görünse de esasen içe katlanmanın güvenilir olmayan bir sonucunu seslendirir.¹⁵⁸ Çünkü filozofa göre, birincilik imkânlar dünyasındaki nitelikleri kapsar ve ontolojik olarak mevcut olanları ifade eder. Aşağıdaki pasaj, Peirce'ün birincilik kategorisi ile ilgili görüşü bakımından kayda değerdir:

"Birinci/lik, inisiyatifli, özgün, spontane ve özgür olmalıdır; aksi taktirde belirleyici bir sebebe göre ikinci/lik olur. Yine o, canlı ve bilinçli bir şeydir; sadece bu şartla bile bir duyunun (sensation) nesnesi olmaktan kaçınabilir. O, her sentez ve ayırımdan (differentiation) öncedir; ne bütünü ne de parçası vardır. Açık bir şekilde (articulately)

¹⁵³ Peirce, *CCL*, s. 147.

¹⁵⁴ Peirce yer yer, söz konusu üç kategoriye kastetmek için birincilik, ikincilik ve üçüncülük, kullandığı gibi, çeşitli metinlerde; bir, iki ve üç veya birinci, ikinci ve üçüncü *kelimelerine* rastlamamız mümkündür.

¹⁵⁵ Peirce, *CCL*, s. 147.

¹⁵⁶ Peirce söz konusu üç kategoriden oluşan kategorilerine, Pisagor'a (MÖ 570-MÖ 495) atıfta bulunarak 'cenopythagorean' kategoriler olarak isimlendirir:

"Birincilik, pozitif olarak ve başka hiçbir şeye referans olmadan, olduğu gibi var olanın varlık modudur.

İkincilik, bir üçüncü hesaba katılmadan, bir ikinciye göre nasılsa (öyle olan) varlık modudur.

Üçüncülük, bir ikinci ile bir üçüncüyü karşılıklı ilişkiye sokarak o şekilde var olan varlık modudur.

Bu üç ideye cenopythagorean kategoriler adını veriyorum."

Bkz: Charles S. Peirce, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, ed. Arthur W. Burks, Harvard University Press, Cambridge, 1958, c. 8, § 328, s. 221.

Her ne kadar Peirce Pisagor için dört rakamının önemli olduğunu vurgulasa da (bkz: Peirce, *CP*, c. 1, § 355, s. 182) kendi neopisagorcu listesinde üç kategori barındırır. Esasen Peirce'ün Pisagor düşüncesinde dikkatini çeken dört sayısının değil sayı nosyonunun olduğunu söyleyebiliriz. Zira Peirce'ün üç sayısına bir temayülü olduğu açık olup, söz konusu ilginin Peirce'ün trikotomik arayışından kaynaklanması muhtemeldir. Zira her ne kadar kategorilerin mantığın temel yapısı olduğunu söylese de onları ampirik alandan çekerek form ve matematiksel *kavram* olarak sayı şeklinde ifade eder ve nihayet onları yine ampirik alana uygulayarak trikotomik yapının birçok alanda bulunabileceğini gösterir. Yine Peirce, söz konusu 'cenopythagorean' veya faneroskopik kategorilerin Kant'ın her dört sınıfında yer alan üç kategori olabileceğini veya Hegel'e ait düşüncenin üç modu olduğunu fark ettiğini belirtir. Bkz: Peirce, *CP*, c. 8, § 329, s. 221-222.

¹⁵⁷ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", *WP*, c. 1, s. 521; Peirce, "On a New List of Categories", *WP*, c. 2, s. 52; Peirce, *CP*, c. 1, § 551, s. 291.

¹⁵⁸ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", *WP*, c. 1, s. 521.

düşünülemez: iddia ettiğiniz an o, saf karakteristiğini kaybeder; zira bir şeyi iddia etmek zımnen başka bir şeyi her daim yadsımdır. Onu düşünmeyi bıraktığınızda uçuverir! Adem, dünyaya gözünü açtığında hiçbir ayırım yapmadan ya da kendi mevcudiyetinin bilincine varmadan (dünyada) ne idiyse, işte birinci/lik de, hâlihazırdalık, dolaysızlık, tazelik, yenilik, inisiyatiflilik, orijinallik, spontanelik, özgürlük, parlaklık, bilinçlilik ve gittikçe küçülüp (gözden) kaybolandır. Onunla ilgili bir betimlemenin her zaman yanlış olabileceğini hatırlayın."¹⁵⁹

Yukarıdaki pasajda birincilik kategorisinin dokunulmaz olduğu, onun ne kıyasa ne de yargılanmaya uygun olmadığı anlaşılır. Bununla birlikte Peirce, nitelik kategorisinin saf soyutlama olduğunu da beyan eder.¹⁶⁰ Ona göre niteliği bilmenin en kolay yolu psikolojidir. Burada nitelik ya bir zıt olanla ya da onun başka bir nitelik arasındaki farkla kolayca bilinir.¹⁶¹

Peirce'ün birincilik kategorisinin arka planında bir olumsuzlama idesini uygun gördüğü söylenebilir. Söz konusu olumsuzlamanın işlevi, birinciliğin baskın görünmesini sağlaması açısından önemlidir.¹⁶² Buradan hareketle birinciliğin bir başkası veya bir olumsuzlama üzerine *dayandığı* söylenebilir. Birincilik, oluş kategorisine en yakın olan ilk kategoridir ve salt form olan oluş'tan farklılığı, onun en azından bir olumsuzlamaya dayanarak, kendisiyle birlikte bir olumsuzlama varsaydığı ve ikili bir çeşitliliği temsil ettiği söylenebilir.

Peirce'ün birincilik kategorisine dair belirlenimleri tazelik (freshness), hayat (life) ve özgürlük idelerinde yoğun bir şekilde görünür. Özellikle "özgürlük, arkasında aksiyomlarını belirleyen bir başkası olmadığı durumdur."¹⁶³ Filozof, birincilik kategorisinin betimlenmesini açıklamaya şöyle devam eder:

"Özgürlük (freedom) sadece limitsiz ve kontrolsüz çeşitlerde ve çoklukta kendisini açığa vurur ve böylece birincilik, ölçülemeyen (measureless) çeşit ve çokluk idelerinde baskın olmaya başlar. Bu, Kant'ın 'duyu çeşitliliği'nin önde gelen idesidir. Ama Kant'ın sentetik birliğinde *üçüncülük* idesi daha baskındır. Erişilen bir birlik olup onun bütünlük (totality) olarak isimlendirilmesi daha uygun olurdu. Bu yüzden (bütünlük) içinde bir mekânın/yurdun bulunduğu bir kategoridir. Oluş idesinde ideanın soyutluğu sebebiyle değil ama kendi içeriğinden dolayı zorunlu olarak *birincilik* baskındır. Birincilik, niteliklerin ayrıldığı oluş'un içinde daha çok baskın olmayıp, kendine mahsus (peculiar) ve *tikelliğine has bir şekilde var olan* (idiosyncratic) bir şey olarak oluş'un içinde daha

¹⁵⁹ Peirce, **CP**, c. 1, § 357, s. 183.

¹⁶⁰ Peirce, "On a New List of Categories", **WP**, c. 2, s. 52; Peirce, **CP**, c. 1, § 551, s. 291.

¹⁶¹ Peirce, "On a New List of Categories", **WP**, c. 2, s. 53; Peirce, **CP**, c. 1, § 552, s. 292.

¹⁶² Peirce, **CP**, c. 1, § 302, s. 148-149.

¹⁶³ Peirce, **CP**, c. 1, § 302, s. 148.

baskındır. Birincilik nesnel algı, güç ve düşünceden farklı olarak hissediş içinde baskındır."¹⁶⁴

Yukarıdaki metinden anlaşılacağı üzere Peirce'e göre birincilik fikri, çeşitlilik ve çokluğun ölçülemediği aşamada *neliğini* en çok hissettiren bir yapıdadır. Aynı şekilde birinciliğin hissedişte baskın olduğu ve güç zemininde izdüşümünün olmadığı söylenebilir. Bu özellikler birincilik kategorisinin filozof tarafından nesnel algı, güç ve düşünceden ayrı tutulduğunu gösterir. Peirce, birincilik kategorisini Kant'ın duyu çeşitliliğine benzeterek, söz konusu çeşitliliğin zaman ve mekân görülerinde baskın olduğunu beyan eder. Oysa duyu çeşitliliği Kant felsefesinde *a priori* görüler sayesinde zaman ve mekânın verdiği formla, veri olma yoluyla, sınırlandırılarak kategorilerin işlemine girer. Bu yüzden Peirce, Kant'ın sentetik *a priori* birliğinde birinciliğin değil, üçüncülüğün baskın olduğunu ifade eder.

Peirce'ün ikincilik kategorisi, daha önce de ifade edildiği gibi, başlangıçta bağıntı olarak isimlendirilirken daha sonra "reaksiyon" anlamına yakın olduğu görüşüyle yer değiştirir. O, ikincilik kategorisini betimlemek için sıklıkla güç, kaba güç, çaba, çatışma, reaksiyon, bağıntı ve deneyim gibi *terimler* veya *büyüklikler* kullanmayı tercih eder. Zira onun ikincilik kategorisini en genel anlamıyla temsil eden husus deneyim olduğu için, deneyimde ortaya çıkan hususları kullanmayı yeğler. Nitekim filozof, deneyimi güç ile açıklar;¹⁶⁵ ikinciliğin nedensellik ve statik güçte baskın olduğunu ifade eder.¹⁶⁶ O, düşünme yolumuzdaki değişime dayatılan güce, dış dünya etkisi ya da deneyim adını verip¹⁶⁷ güç ve deneyim arasındaki yakınlığı ifade ederek ikincilik kategorisini neredeyse deneyimle eş bir anlamda kullanır.¹⁶⁸

Filozof, "Bağıntılar Mantığı/The Logic of Relatives" adlı konferansında ikincilik kategorisini bir öznenin oluş'unun değişimi (modification) olduğunu ifade eder.¹⁶⁹ Peirce'e göre ikincilik, arızı bir başkalaşım gibi, iki özne arasında oluşan hedefsiz/kör¹⁷⁰ bir reaksiyondur. Bu reaksiyon birbiriyle çarpışan/karşılaşan ikili, yani diyadik bir yapı sergiler.¹⁷¹ Bu hususlardan geçişlilik ile deneyimin ikincilikte baskın olduğu çıkarımı yapılabilir.¹⁷²

¹⁶⁴ Peirce, **CP**, c. 1, § 302, s. 149.

¹⁶⁵ Peirce, **CP**, c. 2, § 84, s. 44.

¹⁶⁶ Peirce, **CP**, c. 1, § 324-325, s. 162-163.

¹⁶⁷ Peirce, **CP**, c. 1, § 321, s. 160-161.

¹⁶⁸ Daha geniş bilgi için bkz: Peirce, **CCL**, s. 146-150; Peirce, **CP**, c. 2, § 84, s. 44-45.

¹⁶⁹ Peirce, **CCL**, s. 148; Peirce, **Le Raisonnement et la Logique des Choses**, s. 203.

¹⁷⁰ Deneyimin söz konusu sıfatlandırılmasını, deneyimin sonucunda hangi niteliğin gerçekliğini elde edileceğine dair bir malumat içermeyen bir deneyim olarak anlayabiliriz.

¹⁷¹ Peirce, **CP**, c. 1, § 328, s. 164.

¹⁷² Peirce, **CP**, c. 1, § 324-325, s. 162-163.

Peirce'e göre yine ikincilik,¹⁷³ amacına ulaşması için, -doğasında değişmeye yer vermeyen- birincilik tarafından sürekli olarak belirlenip sabitlenmesi gereken ve böylece, tahrip edilmez sabitlik (fixity) sıfatına sahip olan bir kategoriye seslendirir.¹⁷⁴ Filozof ikincilik kategorisine ilişkin açıklamalarına şöyle devam eder:

"İkinciliği rastlantıda buluruz, zira rastlantı öyle bir şeydir ki, (onun) mevcudiyeti ona çarpmamızdan ibarettir. Sert bir olgu (onunla) aynı çeşittendir, bir başka ifadeyle o (ikincilik), burada olan ve kendisini düşünemediğimi ve benim dışımda olan bir nesne ya da ikinciliği tanımaya zorlandığım, mecbur bırakıldığım ve irademin egzersizine malzeme olan bir şeydir."¹⁷⁵

Pasaj, Peirce'ün ikincilik kategorisini alışılmışın dışında beklenmedik bir karşılaşma olarak betimler. Bu çerçevede ikincilik kategorisi, mevcut ortamda yeni bir *nesnenin mevcudiyetinin* ortaya çıkması olarak, söz gelimi karşıt güçlerin etkileşime girmesi, reaksiyonun veya deneyimin vuku bulması gibi sarsıcı bir karşılaşma ve muhatap olma durumuna işaret eder. Filozofa göre ikincilik kategorisini anlamak kolaydır, ama birincilik idesi:

"(...) o kadar hassastır ki, onda hasara yol açmadan ona dokunamayız ama ikincilik idesi üst seviyede sert ve teğet geçilebilendir. Yine (ikincilik), senli benlidir, zira o gündelik olarak kendisini bize dayatır; hayatın asıl olan dersidir. Gençlik zamanlarında, hayat tazedir ve özgürdür, ama kısıtlamalar, çatışmalar, baskılar ortaya çıkınca ikincilik, genel olarak deneyimin eğitimi oluşturur."¹⁷⁶

Yukarıdaki ifadeler, ikinciliğin yine bir mukavemet durumu olarak betimlendiğini gösterir. Bizce göre Peirce felsefesinde mukavemet olarak deneyim ile mevcudiyet arasındaki temel fark, deneyimdeki karşıt güçlerin birbirine karşı *mücadelesinin*, *ölçülebilir bir zeminde* ortaya çıkabilmesi, *şeyin* potansiyeli olarak *mevcudiyetin* bir süredurum olmakla, enerjisini tezahür ettirmeden var olma durumunu korumasıdır.

Peirce'ün oluş'tan töze doğru ilerlerken sıraladığı üçüncülük kategorisi de pek çok isimle ifade edilmiştir. O, söz konusu kategorisi için *temsîl* kavramını kullandığı gibi *yorumcu* veya *yorumlayıcı* kavramlarını da kullanmıştır. Filozof üçüncülük kategorisini şöyle betimler:

"Üçüncülük, bir nesnenin arasında olma karakterinin tecessüm etmesidir ya da en basit ve en gelişmemiş formunda dolayımlanmasıdır ve onu (Üçüncülük), dolayımılığın baskın

¹⁷³ Peirce yer yer, birincilik, ikincilik ve üçüncülük kategorileri için, sırasıyla "birinci", "ikinci" ve "üçüncü" kelimelerini kullanır. Bkz: Peirce, CP, c. 1, § 358, s. 184.

¹⁷⁴ Peirce, CP, c. 1, § 358, s. 184.

¹⁷⁵ Peirce, CP, c. 1, § 358, s. 184.

¹⁷⁶ Peirce, CP, c. 1, § 358, s. 184.

olduğu her yerde tezahür eden ve tamlığına temsilde ulaşan fenomenin unsuru olarak kullanıyorum."¹⁷⁷

"Bir ve iki; etken ve edilgen; evet ve hayır, kabaca deneyimin olgularını betimlememizi sağlayan kategorilerdir ve zihin, uzun süre bunlarla yetinmiştir. Nihayet onları yetersiz bulduk ve başka bir kavrayışa, üçüncülüğe çağrı yaptık. Üçüncülük, birinci ve mutlak son olan arasındaki uçurum üzerine bir köprü kuran ve onları bağıntılandırandır."¹⁷⁸

Yukarıdaki metinden anlaşılacağı üzere Peirce felsefesinde üçüncülük, mevcudiyet alanına inmemiş birincilik (temel) ile deneyim şokunu birbirine bağlayan bir kategoridir. Başka bir ifadeyle üçüncülük kategorisi, "mümkün dünya ile mevcut dünya arasında bir dolayıcılıkla¹⁷⁹ oluşan, düşünce tarafından kavranan her şeye işaretidir. Nitekim Bruzy, birincilikleri ve ikincilikleri bağlaması sebebiyle üçüncülüğün, zorunlu olarak onlardan farklı bir doğada olduğu yorumunu yapar.¹⁸⁰ Üçüncülük kategorisi, aslında deneyimin çıktılarının organize edilmesi biçimindeki kanun olarak da anlaşılabilir. Nitekim Peirce'e göre "kanun, sonu olmayan bir geleceğin nasıl var olmaya devam etmek zorunda olmasıdır."¹⁸¹ Dolayısıyla üçüncülük kategorisinin, niteliklere dair ileriye yönelik önermeler kurmak veya hipotezleri ortaya koyabilmek için kanun rolünde olduğu fark edilmelidir. Bu yüzden Peirce, üçüncülüğün baskın olduğu idelerin, karmaşık olduklarını ve onların açık bir şekilde kavranılması için çok dikkatli ve çok titiz bir analiz yapılması gerektiğini bildirir.¹⁸² Kategorilerin birinciden üçüncüye, basitten karmaşığa doğru bir farklılık sergilemeleri, ikincilik kategorisini birincilik kategorisine nazaran, üçüncülüğü de ikincilik ve birinciliğe nazaran daha karmaşık bir yapı sergilediğini gösterir. Üçüncülük kategorisinin Peirce tarafından *izlenim* çeşitliliğine ve nihayet töze en yakın kategori olarak kurgulanması da bu yüzden dendir.

Problematiğimizizin çözümlenme süreci devam ederken her iki filozofun kategorilerine ilişkin betimlemelerini ana hatlarıyla özetleyecek olursak hem Kant hem de Peirce'ün kategoriler listesinde töz, nitelik ve bağıntı *kategorilerinin* yer aldığını; Kant'ın listesinde nicelik ve modalite *kategorilerinin* mevcut olduğunu, buna karşın Peirce'ün kategori listesinde söz konusu kategorilerin müstakil kategoriler olarak listesinde yer almadıklarını fark edilebiliriz. Yine Kant'ın kategori listesinde oluş kategorisi bulunmazken Peirce'ün listesinde onun mevcut olduğu fark edilebilir. Buradan hareketle her iki filozofun duyulur ile düşünülür

¹⁷⁷ Peirce, **HL**, s. 193-194.

¹⁷⁸ Peirce, **CP**, c. 1, § 359, s. 185.

¹⁷⁹ C. S. Peirce, **Textes antiscartésiens**, çev. Joseph Chenu, Éditions Aubier Montaigne, Paris 1984, s. 81.

¹⁸⁰ Claude Bruzy et al., "La sémiotique phanéroscopique de Charles S. Peirce", **Languages**, sayı 58, 1980, s. 33.

¹⁸¹ Peirce, **CP**, c. 1, § 536, s. 283.

¹⁸² Peirce, **CP**, c. 1, § 338, s. 171.

dünyaların nesneleri arasında daimilik sağlama işlevleri için farklı sayıda ve yapıda kategoriler kullandığını görürüz.

Her iki filozof yargı içerisinde yer alan kopulanın *bağlama* rolü hususunda hemfikir olsalar da onun bir kategori olup olmadığı noktasında ayrılırlar. Nitekim Kant'a göre oluş bir kategori olmayıp yargı içerisinde "-dır" kopulası ile tezahür ederek "verilen bilgileri, tamalğının nesnel birliğine"¹⁸³ getirmeyi amaçlar, "temsillerin tamalgıyla olan bağıntılarının yanında *zorunlu birliklerine* işaret eder"¹⁸⁴ ve "verilen nesnel temsilleri sübjektif birlikten ayırt etmeyi sağlar."¹⁸⁵ Kant'ın "oluş"una karşın, Peirce felsefesinde önermenin şekillenmesinde görülen oluş *kategori*sine,¹⁸⁶ töz ile niteliği birbirlerine bağlama işlevi gören,¹⁸⁷ kendisiyle diğer kategorilerin -töz haricinde- *form* kazandığı bir kategoridir. Peirce'ün oluş'u evrensel bir kategori olarak görmesi, muhtemelen onun vasıtasıyla töz ile potansiyel hangi bir niteliği *bağlama* gayretinden kaynaklanır. Buna karşın Kant'ın oluş'u evrensel bir şekilde devreye sokamayışı ve dolayısıyla onu evrensel bir kategori olarak göremeyişi, söz konusu *oluş* kopulasının Peirce felsefesinde olduğu gibi doğru ve yanlış arasında olası¹⁸⁸ bir doğruluk değeri olabilecek yargılarda, yani geniş bir yargı yelpazesinde yer almayışından kaynaklanabilir. Ancak Kant'ın kategorilerinde "olasılığın" eksikliği, onun dönemindeki bilimin Peirce'ün dönemine nazaran daha geride olmasından, J. Vuillemin'in de belirtmiş olduğu gibi özellikle de Kant'ın döneminde bir ısı teorisinin¹⁸⁹ eksikliğinden kaynaklanabilir.

Yukarıda "-dır" kopulası bağlamında bahsi geçen temsiller sorununa gelecek olursak Kant temsile bir kategori statüsü vermez iken Peirce ona üçüncülük kategorisi olma rolünü verir. Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa Kant felsefesinde temsil, kavram ve duyulurun temsilleri olarak farklı olabileceği gibi sentez vasıtasıyla duyu çeşitliliğinin birleştirilmesi olarak da görülebilir. Buna karşın Peirce felsefesinde temsil kategorisi, töz kategorisine en *yakın* olup, *izlenimlerin* bir araya gelmesiyle oluşan ilk kategori formudur. Kant için duyu çeşitliliğini birleştiren temsil ile Peirce için *izlenim* çeşitliliğini birleştiren üçüncülük kategorisi mezkûr işlevleri bakımından benzer görülebilse de Kant'ın duyu çeşitliliğinin birleştirilmesi -kavrayış (appréhension) senteziyle vuku bulan- bilgi çerçevesinde sınırlandırılmış olup kategori statüsüne sahip değildir; oysa Peirce'ün üçüncülük kategorisi, her *fenomene* uygulanabilecek evrensel bir uygulama alanına sahiptir.

¹⁸³ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 141, s. 860.

¹⁸⁴ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 142, s. 860.

¹⁸⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B141-142, s. 859-860.

¹⁸⁶ Peirce, "On a New List of Categories", *WP*, c. 2, s. 52; Peirce, *CP*, c. 1, § 551, s. 291.

¹⁸⁷ Peirce, "On a New List of Categories", *WP*, c. 2, s. 52; Peirce, *CP*, c. 1, § 551, s. 291.

¹⁸⁸ Burada doğru "1" ile yanlış ise "0" ile ifade edilecek olursa, burada "0" değeri ile "1" değeri arasında bir değere tekabül eden bir doğruluk değeri kastedilmektedir.

¹⁸⁹ Vuillemin, *Physique et Métaphysique Kantienne*, s. 119.

Yukarıda belirtildiği gibi problematiğimiz Kant zaviyesinden çözümlenmesinde önemli bir nokta, yargı zemininde "-dır" kopulasının, özne olarak töz kategorisi ile duyulur dünya *kökenli* nesne arasında bir konumda olmasıdır. Ama Kant'a göre ne yazık ki, duyu çeşitliliğini temsil eden nesne veya fenomen bir *temsilden* ibarettir. Dolayısıyla fenomenlerin temsil olması nedeniyle Kant, töz kategorisini içeriklendirmede zorlanırken; Peirce, izlenimlerin bütünüyle algılanmaya elverişli olmaması ve onlara tam olarak nüfuz edilememesi nedeniyle, tözünün bütünü bir kavrayışa dönüştüremez. Başka bir ifadeyle Kant'ın töz kategorisi içeriklendirilmeyi bekleyen bir form iken; Peirce'ün töz kategorisi kavranmayı bekleyen belirlenimler bütünü olarak karşımıza çıkar.

I. 1. c. Nicelik ve Nitelik

İmdi, her iki filozofun nicelik ve/veya nitelik görüşlerini ele alıp problematiğimiz çözümlenmesine nasıl bir kazanım sağladıklarına geçelim. Kant'a göre nicelik *sınıfı* altında yer alan birlik, çokluk ve tümlük kategorileri sırasıyla evrensel, tikel ve tekil yargılara tekabül ederler. Nicelik sınıfı, Kant'ın ölçülemeyecek kadar küçük ama zaman ve mekânın sunabileceği verilerin taşıyıcısı olarak ve deyim yerindeyse ölçülebilen en küçük nesneleri kapsayan kategorilerini içerir. Diğer taraftan nitelik sınıfı; nesnelerin *makro seviyede* ölçülebildiği nitelikleri kapsayan realite, olumsuzluk ve sınırlılık kategorilerini bir arada ifade eden kümedir. Peirce'ün nitelik veya birincilik kategorisi, her şeyden önce saf imkân olmak bakımından Kant'ın nitelik sınıfından farklıdır. Ona göre nitelik kategorisi saf bir imkân olarak ontolojik değere sahiptir ama işlevi bakımından Kant'ın realite kategorisine yakındır. Kanaatimizce Peirce'ün Harvard konferansında belirttiği kendi birincilik kategorisinin Kant'ın felsefesinde baskın bir şekilde yer almadığı; buna karşın ikincilik ve üçüncülük kategorilerinin onun düşüncesinde daha kolay bulanabileceğine dair yorumu kayda değerdir.

Peirce 1866 tarihindeki çalışmasında nicelik ve niteliği bir *alaka/bağıntı* (respect) olarak görmüş ve Aristoteles'in karşılıklı karesini hatırlatarak onları birbirinden ayırmıştır (Tablo 2). Filozofa göre "önergelerin niceliği, *tümel* ve *tikel* önergelerin ayrıştığı bağıntı iken; onların niteliği, *olumlu* ve *olumsuz* önergelerin ayrıştığı bağıntıdır."¹⁹⁰

¹⁹⁰ Bkz: Charles Sanders, Peirce, "Memoranda Concerning the Aristotelean Syllogism", **Writings of Charles S. Peirce**, ed. H. Fisch et al., Indiana University Press, Bloomington, 1982, c. 1, s. 505. Kategori ve önerme ilişkisi bir sonraki kısımda belirtilecektir.

Tablo 2: Önergeler Bağıntısı ¹⁹¹	
Tümel olumlu önerme (A) -----	Tümel olumsuz önerme (E)
Tikel olumlu önerme (I) -----	Tikel olumsuz önerme (O)

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, Aristoteles'in karşıtlık karesinde; bir yandan tümel olumlu önermeyi tikel olumlu önermeden ve tümel olumsuz önermeyi tikel olumsuz önermeden ayıran niceliksel bir ayırım varken, diğer yandan tümel olumlu önermeyi tümel olumsuz önermeden ve tikel olumlu önermeyi tikel olumsuz önermeden ayıran niteliksel bir ayırım mevcuttur.

Geldiğimiz bu noktada Kant'ın niceliği birlik, çokluk ve tümlük kategorilerini bir arada ifade eden bir sınıf olarak sunması, buna karşın Peirce'ün kategoriler listesinde niceliğe yer vermeyişi sorgulanmaya değerdir. Zira tikel önermelerde yer alan birçok nesnenin mevcut oluşu, onları kapsayacak bir nicelik kategorisinin olmasını gerektirir. Kanaatimizce Peirce, *tümelin* altında toplanabilecek nesneler ile *tikelin* altında toplanabilecek nesneler ayırımını belirgin bir şekilde yapmadığı ve ilk *algının* elde ediliş problemi çerçevesinde kavranamayan niceliksel *küçüklükler* hakkında bir kategori üretimini evrensel mantığı açısından engel olarak gördüğü için muhtemelen uygun görmez. Zira niteliksel ifadelerde önermenin tümelliği ve tikelliği verilmiş sayılırken, onun vasıtasıyla yapılan ayırım olumlu ve olumsuz arasında gerçekleşir. Buna karşın niceliksel ayırımda tikel verilen olarak sayılmadığı için ona ulaşmak, ilk algısal yargının elde ediliş problemini beraberinde getirir. Bu noktada Peirce'ün sezdiği sorun, her fenomenin oldukça fazla *ayrıntılı içeriksel* veri taşımasından dolayı amaçladığı ayırımın evrensel mantığına engel teşkil edecek olmasıdır. Bizce mezkûr soruna çözüm olarak filozof, nitelik kategorisine imkân sıfatını atayarak ve niceliğin nitelikleşme sürecini imkân *modalitesine* yükleyerek, *algı açısından* düşen tanecik problemini bertaraf etmeye ve her olguda nitelik kategorisinin uygulanacağı zemini oluşturacak nicelik sorununu çözümlemeye çalışır. Tüm bu tespitler, her iki filozofun kategorilerini farklı zeminlerde ve farklı sayıda ele aldıklarını; farklı kaplamalar¹⁹² ile işlemler tayin ettiklerini ortaya koyar. Yine onlara dair betimlemelerle yetindiklerini, temsil ve örneklerle onları açıkladıklarını ve nihayetinde onlara dair tam bir tanım vermediklerini ifşa eder. Her ne kadar her iki filozof için kategorilerin

¹⁹¹ Tablo 2, Peirce metninden alıntıdır. Bkz: Peirce, "Memoranda Concerning the Aristotelean Syllogism", **WP**, c. 1, s. 505.

¹⁹² Her ne kadar Kant'ın kategorilerinin uygulanım alanı sonsuz olsa da, *Salt Akılın Kritiğinin* "Transandantal Analitik" çerçevesinde, kategorilerinin uygulanım alanını *fiziki nesnelere*, zaman ve mekân tarafından verilen empirik malzemeye uygulanacak şekilde sınırlandırılmıştır.

tanımını yapmak sorun teşkil etse de yapmış oldukları betimlemeler, ortak oldukları ve ayrıştıkları noktaları tespit etmek açısından oldukça önemlidir.

Her iki filozofun nitelik kategorisini *nasıl betimlediği* hususuna geldiğimizde, yaklaşımlarının nispeten farklı olduğunu tespit edebiliriz. Kant felsefesinde nitelik, bilgi çerçevesinde sadece fenomene uygulanabilen realite ile olumsuzluğu ve her ikisinin sınırlandırılmasına uygulanabilen üç kategoriyi içerirken, Peirce felsefesinde birincilik veya nitelik kategorisinin niteliklerin imkân alanını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Kant'ın nitelik *sınıfında* realite kategorisi yer alsa da kategorinin reelliği, uygulandığı fenomenin reelliğine malul olup çeşitli modalite kategorileriyle ifade edilebilir bir tarzdadır. Buna karşın Peirce'ün niteliği imkânlar alanında olsa da reelliği kuşku duyulmayan bir sabitedir. Peirce'e göre Kant felsefesinde kendisine ait ikincilik ve üçüncülük kategorilerine denk düşen husus mevcut olup birincilik kategorisine denk düşen hususun kullanımı minimize edilmiş olsa da¹⁹³ Kant'ın yaptığı sınırlama bilgi çerçevesinde yer aldığından, mezkûr sınırlama çerçevesi dışında Peirce'ün iddia ettiği gibi birinciliğin bileşenlerinin olmadığı bizce söylenemez.

I. 1. d. Bağıntı/Reaksiyon ve Modalite

Bağıntı *kategorisi* veya *kategorileri* her iki filozof için oldukça önemli olup, nesneler arası bağlantıdan duyulur ile düşünülür dünya nesneleri arasındaki bağıntıya kadar uzanabilir. Nitekim Peirce için ikincilik kategorisi bağıntı veya reaksiyon olarak ifade edilmekte olup en iyi temsili ise deneyim olduğu söylenebilir. Kant ve Peirce deneyime önem vermelerine rağmen kategoriler bakımından ona farklı statü verirler. Sözgelimi Kant'a göre deneyim, filozofun kategoriler listesine ait değilken, Peirce için deneyim ikincilik kategorisini en iyi temsil eden reaksiyondur. Nitekim o, ikincilik kategorisine ilişkin doğrudan edinebileceğimiz tek bilginin istenç edimi/irade (willing) ve algı deneyiminde bulanabileceğini beyan eder.¹⁹⁴ Ona göre istenç edimi üçüncülük kategorisinin temsili olabilirken düşünce ile reelin mevcudiyet alanındaki karşılaşma şoku olarak deneyim, onun düşüncesinde ikinciliğin en iyi temsili olarak karşımıza çıkar.

Yukarıda her iki filozofun deneyime önem verdiğini ancak, onu kategori olarak görüp görmeme konusunda ayrıştıklarına şahit olduk. Benzer bir şekilde her iki filozof, modaliteye önem verme bakımından birleşirken ona verdikleri statü bakımından nispeten ayrışır. Şöyle ki onlar, modalite yargılarında yer alan özne/süje ile niteliğin nasıl *bağladığı* hususunda hem

¹⁹³ 1903 Harvard'da gerçekleştirilen üçüncü konferansın yazılı metninde yer alan pasaj için bkz: Peirce, **HL**, s. 172.

¹⁹⁴ Peirce, **CP**, c. 1, § 532, s. 281. Peirce, **Ecrits sur le Signe**, s. 112.

fikirken, söz konusu modalitenin kategori olup olmaması konusunda ayrışırlar. Kant için modalite, imkân, mevcudiyet ve zorunluluk kategorilerinin bir arada ifade edilmesini sağlayan bir *sınıf* konumunda iken, Peirce için modalite, her ne kadar kategori listesinde isim olarak yer almasa da imkânın birincilik kategorisinde, mevcut olmanın ikincilik kategorisinde, zorunluluğun ise üçüncülük kategorisinde *gizlidir*. Kanaatimizce Peirce'ün Kant'ın modalitesini tümel bir kategori olarak kabul etmesi, kavrayışların anlamı bakımından ona bir yer tahsis ettiğine işaret eder. Daha açık bir ifadeyle Peirce, birincilik, ikincilik ve üçüncülük kategorilerini betimlerken, onlara modal bir değer yüklemeyi ihmal etmez. Filozof, birincilik kategorisini imkânlar alanı olarak betimlemesi ona imkân modalitesini; ikincilik kategorisini deneyim ve mevcudiyetin şokuyla betimlediğinde ona mevcudiyet modalitesini ve nihayet üçüncülük kategorisini kanun olarak betimlediğinde ona bir zorunluluk modalitesi anlamı verdiği söylenebilir. Bu husus, her iki filozofun da kategoriler tanımının onların uygulandıkları *nesnelerin* işlem ve kaplamalarıyla alakalı olduğunun farkında olmalarıyla yorumlanabilir. Eğer kategorilerin anlam ve ima alanlarının tümü belirli olsaydı, problematiğimizizin çözümü nispeten daha kolay olur; kategorilerin uygulandıkları *nesneler* ortak niteliklerine göre sınıflanabilir; yer aldıkları sınıflara göre kategoriler vasıtasıyla düşünülür dünya unsurları ile nasıl daimilik kurabildikleri araştırılabilirdi. Ancak durum ifade edildiği gibi olmayıp duyulur dünya ile düşünülür dünya nesnelerinin arasında *bağıntı* kurulabilmesi, nelik sorununun çekirdeği olarak tanım sorununu beraberinde getirir. Şimdi kategorilerin tanım sorununa rağmen hipotezimizi nasıl doğrulayabileceğimizi irdelemeye devam edelim.

I. 1. e. Kategorilerin Tanım Sorunu

Açıktır ki kategorilerin tanımını yapmak onların hem işlemlerinin ve kaplamalarının net bir şekilde bilinmesini hem de referanslarının reel olup olmamasını gerektirir.¹⁹⁵ Zira kategorilerin tanımını, onlara ilişkin tüm belirsizliklerin ortadan kaldırılmasını gerektirir. Gerçekten eşyaya dair tüm belirsizliklerin ortadan kaldırılması, onların bütünüyle bilinmesini ve araştırılacak başka bir şeyin kalmaması anlamına gelir. Bu doğrultuda bir şeyin tanımını yapıp daha sonra o şeye dair yeni bir nitelik keşfedildiği iddia edilirse söz konusu tanım yeni veri tarafından istila edilmiş ve dolayısıyla eski tanım eksik bırakılmış olur. Oysa tanımdan

¹⁹⁵ Bu çerçevede William Hamilton'a (1805-1865) ait tanımın tanımı, meselenin anlaşılır kılınması adına açıklayıcı niteliktedir. Nitekim Hamilton'un Lalande tarafından aktarılan tanımına göre tanım, kaplamanın çözünürlük/resolution/ayırma gücüdür. Mezkur tanım, kategorilerin tanımını verebilme ediminin, nesnelerin ayırt edilebilmesi için elzem olduğunu açıkça gösterir. Bkz: Lalande, **Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie**, c. 1, s. 207.

beklenen geçerliliğini hiçbir zaman kaybetmemesidir. Kategorilerin tanımlanmasında karşılaşılan söz konusu eksiklik, varlığın kategoriler tarafından bütünüyle kapsanmasına engel olur. Buna ilaveten her kategorinin nesnelere ilişkin tüm verileri -kendilerine has bir şekilde- kapsamaya müsait olması için mevcut olanlar alanında her şeyin tamamen bilinmesi gerekir.

Peki, yukarıda ifade edilen söz konusu olumsuzluklara rağmen kategorilerin tanımına ne derecede ulaşabiliriz? Kategorilerin tanımı vermeye girişen bir düşünürün, uygulanım alanlarını bir noktadan sonra ister istemez sınırlaması gerekir ancak bu durum kategorilerin evrenselliklerine zarar verir. Eşyanın keşfinin durmaksızın devam etmesi ve elde edilen tanımın her zaman eksik olması, kategoriler reelliklerinden taviz verilmesine ve ideal alandaki iz düşümlerinin oluşmasına sebebiyet verir. Tam da bu noktada tanım sorunu kategorilerin realite ile ideal alana ortak olan bir zeminde bulunmalarına işaret ettiği için problematiğimizin merkezi sorusu olarak baki kalacaktır.

Kanaatimizce ne Kant ne de Peirce, kategorilerin evrenselliğini engelleyecek bir tanım amaçlamıştır ve bu husustaki kararlılıkları metin ve çalışmalarında kategorilere ilişkin açık bir tanıma rastlanılmamasıyla anlaşılabilir. Zira her iki filozof da kategorilerin içlem ile kaplamalarının, yani semantik anlamları ile işaret ettikleri *nesne* kümesinin sınırlarının belirgin olmayışının zorluklarının farkındadırlar. Aynı şekilde kategorilerin uygulandığı nesnelerin sadece görünür ve ölçülür zeminde olmayışı onların tanımlarını her daim eksik bırakacağını bilincindedirler. Bununla beraber iki filozof arasında tanıma ilişkin tereddüt en bariz şekilde Kant'ın düşüncesinde görülebilir. Bir kez daha hatırlayacak olursak Kant'a göre kategoriler, anlığın *a priori* kök kavramları olup deneyimden kaynaklı değildirler. Kant'ın kategorileri böyle bir zeminde sunması, tanımları konusunda da sorunların olabileceğini gündeme getirir ve filozofun kategorilerinin tanımı konusundaki tereddüdü onların tanımının olup olmayacağı yönünde hem olumlu hem de olumsuz ifadeler kullanmasından anlaşılır. Nitekim filozofun, *Salt Aklın Kritiği*'nin 1781 tarihli birinci baskısında, "Transandantal Analitik" adlı kısımda kategorilere dair bir tanım vermekten kaçındığını görürüz:

"Her ne kadar onlara (kategorilerin tanımına) sahip olsam da bu eserde, iradi olarak kategorilerin tanımından kendimi muaf tutuyorum."¹⁹⁶

Buna karşın filozof, *Salt Aklın Kritiği*'nin birinci baskısının "Numen ve Fenomenler" adlı kısmında, "istese bile kategorileri tanımlayamazdık"¹⁹⁷ ibaresini kullanmıştır. Yine Puech'in de belirtmiş olduğu gibi Kant, ilginç olarak *Salt Aklın Kritiği*'nin 1787 tarihli ikinci

¹⁹⁶ Kant, *Oeuvres philosophique I- CRP*, c. 1, A 82/ B 108, s. 836.

¹⁹⁷ Kant, *Oeuvres philosophique I- CRP*, c. 1, A 241-242, s. 973-974.

baskısında kategorileri tanımlayamayacağına dair ibareyi kaldırır.¹⁹⁸ Bu tespitler Kant'ın kategorilerinin tanımı konusundaki tereddüdünü belirgin bir şekilde ortaya koyar. Buna karşın Peirce'ün kategorilerin tanımı konusunda açık bir itirafına rastlamıyoruz. Filozof metninde işitmemizin analitik olduğunu belirterek, *armonikler*¹⁹⁹ arası sesleri işitmediğimizin varsaydığını ifade ederek²⁰⁰, söz konusu detayları formüle etme zorluğundan dolayı, kategorilerin tam tanımını yapamayacağına dair dolaylı bir ifade kullanır.

Kategorilerin tanım sorunu, onların tikelliği ve tümelliğiyle yakından alakalıdır. M. Girel'in de belirtmiş olduğu gibi Peirce'ün beş kategorisini içeren kategoriler listesi, filozofun tümel kategorilerini içeren "kategorilerin kısa listesi" olarak adlandırılmıştı.²⁰¹ Peirce, Kant'ın kategoriler listesinde bulunan nicelik, nitelik, bağıntı ve modaliteyi tümel *kategoriler* olarak görür. Ona göre tümel kategoriler her fenomende bulunabilirken tikel kategoriler, daha sınırlı olup en fazla bir fenomende yer alabilirler. Söz gelimi Kant'ın kategorileri çerçevesinde nicelik *sınıfında* yer alan birlik, çokluk ve tümlük kategorilerinden sadece bir tanesi; nitelik sınıfında yer alan realite, olumsuzluk ve sınırlılıktan en fazla bir tanesi; yine bağıntı sınıfındaki töz, nedensellik ve ortaklık kategorilerinden sadece bir tanesi ve nihayet modalite sınıfındaki imkân, mevcudiyet ve zorunluluk kategorilerinden sadece bir tanesi bir fenomeni kapsayabilir. Peirce, tikel kategorilerinin uzun listesinin inşasının hayli zahmetli olacağından dolayı söz konusu çalışmadan vazgeçmiştir. Peirce'ün böylesi bir teşebbüsten vazgeçmesi, kategorilerinin uzun listesinin -realitenin basit unsurları ile yakından alakalı olan- tanım sorunu ve ilk algı sorunundan kaynaklanabileceği öngörülebilir. Peirce'ün algı kapasitemizi aşan unsurların olmadığı kanaatini içeren aşağıdaki pasajı, onun kategorilerinin uzun listesinden vazgeçtiğini ve onların tanımının yapılamayacağına dair önemli bir göstergedir:

"Zihindeki her faaliyetin, ne kadar karmaşık olursa olsun, basit bir hissi vardır, (bu) *bütünün* duyarlılığıdır). O, bizim dışımızdaki psişik bir şey tarafından dışsal duyu niteliklerinin uyarılması gibi zihnin içinden var edilen ikincil bir duyu hissidir. Tıpkı (cıva sülfürünün) koyu kırmızı(sı) ve mavi morda olduğu gibi titreşim hızındaki hafif bir farkın böyle bir nitelik farkı üretmesi, başlangıçta açıklanamaz görünür. Ama diğer taraftan, bu titreşimleri soyut olarak sadece nicelik farklılığı gibi tasavvur etmemize yönlendiren, şüphesiz bizim onlar hakkındaki kusurlu bilgilerimiz olduğu hatırlanmalıdır.

Elektronların davranışı bile -daha düşük bir hız ile daha büyük bir hızın- bizim

¹⁹⁸ Michel Puech, **Kant et la Causalité**, Vrin, Paris, 1990, s. 375.

¹⁹⁹ Metinde "armonik" kelimesi, bir sesin veya genel olarak bir sinyalin temel frekansının, tam sayı katı olan frekanslarını ifade etmek için kullanılmıştır.

²⁰⁰ Peirce, **CP**, c. 1, § 311, s. 155.

²⁰¹ Girel, "L'Ordre des Relations: Catégories et Pragmatisme dans les Harvard Lectures de C. S. Peirce", **Catégories**, s. 23.

bilmediğimiz farklılıklarının olacağını önerir. İnsanlar hareketsiz maddenin, nasıl olur da zihindeki hisleri uyardığını sorgular. Bence, bunun böyle olduğunu kendime sormaktansa bunun mümkün olduğunu tümüyle yadsımaya daha mütemayilimdir. Bu yeni keşifler, maddenin yapısı hakkında pek az bilgimiz olduğunu hatırlatır ve duyularımızdaki kırmızı hissini, bizim dışımızdaki psişik bir kırmızı hissini provoke ettiğine inanmayı tercih ederim."²⁰²

Yukarıdaki pasajdan anlaşılacağı üzere Peirce, bilincin veya zihnin niteliklerinin dışsal bir kökeni olduğunu kabul ettiğini -emin olmamakla birlikte- itiraf eder. Peirce, pasajda niteliklerle alakalı olup tikel kategoriler hakkında ipucu verebilecek bir belirtide bulunur. Nitekim filozof birleştirilmiş ahenkleri duyduğumuzu, işitmemizin analitik olduğunu, ahenkler arası sesleri işitmediğimizi varsayar.²⁰³ Yine Peirce, niceliksel farkları olabildiğince niteliksel bir farka dönüştürerek, yani *algılanamayacak* kadar *küçük* olan *nesneleri ölçülebilen* bir alana taşıyarak nicelik problemini çözümlemek ister. Söz gelimi filozof, titreşim hızındaki ufak bir farkla bir yandan koyu cıva sülfür kırmızısı diğer yanda ise mor mavi renklerini elde etmenin mümkün olduğunu ifade ederek²⁰⁴ niceliksel farkı neredeyse niteliksel farka getirmeye çalışır. Filozof, titreşimlerle ilgili eksik bilginin esasen niteliksel farkın niceliksel bir fark olarak görünmesine neden olduğunu ve dolayısıyla bilgimizin genişlemesiyle niceliksel farkın niteliksel fark olmaya başladığına işaret eder. Yine filozof yukarıdaki pasajda hareketsiz maddenin bir takım hisleri canlandırdığını kabul etmediğine dair tercihinin belirtir. Hâsılı filozof, realitenin niceliksel küçük detaylarını göz ardı etme tercihinde bulunarak, niceliğe -Kant'ın vermiş olduğu gibi- bir kategori statüsü vermez.

Peirce'ün niceliksel küçüklükleri göz ardı etmeyi tercih etmesi, Kant'a yönelik yapmış olduğu psikolojizmden kendisini arındırmaya çalışmasında; benzer eleştiriye kendisinin de maruz kalmaması için çaba göstermesinde anlaşılabilir. Bu yönde filozof, töz ve birincilik kategorilerinin arasındaki farkı açıklayarak birinciliğin olması için bilinç olarak tözün gerekliliğine işaret eder. Ancak Peirce, evreni oluşturup başı ve sonu olmayan bir birinciliğin hangi tikelde bulunduğunu ve onun tözden nasıl farklı olduğunu sorgular. Filozofa göre sayılabilen unsurlar evrende tek olmaz zira her şeyden önce evrende hiçbir şeyin tek olamayacağını gerektiren bir zihin olmalıdır.²⁰⁵ Böylesi bir zihin, hisseden olup his olmayan ve böylelikle kendisini histen ayırt eden bir zihin olmalıdır. Oysa varsayılan zihin, evrende mevcut olanların titreşimden ibaret olduğu, zaman akışı olmadan süremeyen bir niteliğe haiz

²⁰² Peirce, **CP**, c. 1, § 311, s. 155.

²⁰³ Peirce, **CP**, c. 1, § 312, s. 156.

²⁰⁴ Peirce, **CP**, c. 1, § 311, s. 155.

²⁰⁵ Peirce, **CP**, c. 1, § 305, s. 151.

ve histen farklı fiziksel bir *töze* (*substratum*) ihtiyaç olan bir zihindir. Peirce bir hissin tözden farkını şu şekilde açıklar:

"Bu şeyler dış deneyim sayesinde bilinir, onlar renkte görülmez, seste duyulmaz ya da titreşimde hissedilmez."²⁰⁶

Anlaşılacağı üzere Peirce, bilinç ile ince titreşimler veya çok küçük veriler arasındaki ayırımı kabul ederek mantıksal açıdan onların hâlihazırda olmadığını varsayabileceğimizi belirtir.²⁰⁷ Bu noktada Peirce, evrensel mantığına engel olabilecek algı aşamasından önce yer alan verilerle ilgilenmez ve onların dış kaynaklı olduğunu düşünür. Zira filozof için kategorilerin oluştuğu ve onların uygulanacağı temel *malzeme* dış deneyim tarafından sağlanır. Yine Peirce, evrensel/tümel mantığı ve mantıkçılığı (logicism) gereği, hareketsiz bir maddenin insan zihninde nasıl belirli hisleri uyandırdığını izah etmektense onu yadsımayı, söz gelimi "duyularımızdaki kırmızı hissini, bizim dışımızdaki psişik bir kırmızı hissini uyandırdığına inanmayı tercih eder."²⁰⁸ Tüm bunlar Peirce'ün Kant'a yaptığı psikolojizm eleştirisinden kendisini muaf tutması olarak okunabilir.

Her iki filozofun kategorilerin tanımına ilişkin karşılaştıkları sorunları gördükten sonra, onların yaptığı önemli bir ayırma göz atmak gerekir. Hem duyulur hem de düşünülür dünyaya ait olan nesneler arasında daimilik kurulabilmesi için, her iki dünya arasında yer alacak bazı hususlar gerekebilir. Felsefe tarihinde bahsedilen konuyla alakalı olarak kategoriler sınıfı ile birlikte onlara benzeyen bir başka sınıfın mevcudiyeti söz edilmiştir. Söz konusu sınıf, hem kategorilere benzer hem de tam kategori olmayan, kategoriler ile duyulur dünya *arasında* bulunan kavram veya *kavrayış* sınıfıdır. Aristoteles'ten bu yana gelen kategorilere ilişkin genel bir ayırım ana hattı ile tümel ve tikel kategoriler ayırımı olarak kabul görmüştür. Söz konusu sınıflar, bazen kategorilerin tümellikleri bazen de tikellikleri olarak kabul edilmiştir.

I. 1. f. Kant'ın Kategori- Türev Kavramlar Ayırımı ve Peirce'ün Kategori-Dejenere Kategoriler Ayırımı

Kant ve Peirce düşüncesinde kategoriler sınıfı ile onlara benzer unsurlardan oluşan bir sınıftan söz edilebilir. Her iki filozof, Aristoteles tarafından yapılan ayırımın yüklenebilir *ile yüklem*ler ayırımı olduğu konusuna ilişkin kesin bir yargıda bulunmazken²⁰⁹ kategorilere ilişkin *bir* ayırımın olduğunu tanırlar. Kant ayırımın kategoriler ile türev kavramlar arasında

²⁰⁶ Peirce, **CP**, c. 1, § 305, s. 151.

²⁰⁷ Peirce, **CP**, c. 1, § 305, s. 151.

²⁰⁸ Peirce, **CP**, c. 1, § 311, s. 155.

²⁰⁹ Kant, **Œuvres Philosophiques I-La CRP**, c. 1, A81-82/B 107-108, s. 835-836; Peirce, **HL**, s. 153.

olduğunu belirtirken Peirce, söz konusu ayırımın tümel ile tikel kategoriler arasındaki ayrım olabileceğini ifade ederek, söz konusu *ayırımın* Kant tarafından yapılmaya başlandığına dair yorum yapar.²¹⁰ Nitekim Peirce, kısa listesinde yer alan beş kategorisi ile Kant'ın nicelik, nitelik, bağıntı ve modalitesini tümel kategoriler olarak kabul ederken,²¹¹ onun on iki kategorisini zımnen tikel kategoriler olarak niteler. Böylece Peirce, Kant'ın kategorilerinde gördüğü gibi, kendi beş kategorisinin, fenomenlerde yer alan en genel derecedeki hususlar olduğunu öne sürerek onların tümel olabileceğini öne sürer.²¹²

Her iki filozofun da benzer unsurlardan oluşan sınıf hakkında farklı görüşler ortaya koyduğunu ifade edebiliriz. Kant kendi ayırımını, *yüklenebilirler* ile *yüklemeler* ayrımı üzerinden açıklamaya çalışır. Her ne kadar Kant, söz konusu ayırımını ifade etmek için Aristoteles'in kullanmış olduğu eşsesli kelimeleri/*homonimleri* kullansa da onları farklı *kavramlar* ile ifade ederek, kendi ayırımını daha belirgin kılar:

"(...) anlığın *kök-kavramları* olarak kategorilerin de türev *kavramlarının* da saf olduklarını fark etmek gerekir. (Söz konusu türev kavramlar) transandantal felsefenin tam bir sisteminde hiçbir şekilde kenara bırakılmamalı olsa da basit bir kritik denemede onlara kısaca değinmem yeterli olacaktır.

Söz konusu anlığın saf ama türev olan kavramlarını *-yüklemelere* (*prédicaments*) *karşıt olarak- yüklenebilirler* (*prédicables*) olarak adlandırmamı kabul edin. İlk (primitif) ile kökensel (originaires) kavramlar bizde mevcut ise türev ve altık (subalternes) kavramları bunlara kolaylıkla ekleyebilir ve saf anlığın tüm soy ağacını çizebiliriz. Burada sistemin bütünlüklü karakteriyle değil, o sistemi elde etmek için sadece ilkelerle ilgilendiğim için, bu bütünlümeyi başka bir çalışmaya bırakıyorum. Ontoloji kitaplarına bakılırsa bu amaç büyük ölçüde gerçekleşebilir, örneğin, nedensellik kategorisi altına kuvvet, eylem ve tutku *yüklenebilirleri*; ortaklık kategorisi altına halihazırdalık, direnç *yüklenebilirleri*; modalite kategorisi altına doğuş, kayboluş ve değişim vb. *yüklenebilirleri* getirilebilir. Saf duyulur moduna veya kendi aralarında bağlı olan kategoriler, bir yığın *a priori* türev kavramlar verirler; onları fark etmek ve mümkünse onları bütünlüklü bir şekilde sunmak faydalıdır ama burada tasarrufunu yapabileceğimiz bir çaba olacaktır."²¹³

Yukarıdaki pasajdan anlaşılacağı gibi Kant, *türev kavramlar/yüklenebilirler* ile kategorilerin türevlerine işaret ederken *yüklemeler* ile kendi kategorilerini kasteder.²¹⁴ Delamarre ve Marty, Kant felsefesinde yer alan *türev kavramların* "insan zihninin çoklukla

²¹⁰ Peirce, **HL**, s. 153.

²¹¹ Peirce, **HL**, s. 153.

²¹² Peirce, **HL**, s. 153.

²¹³ Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, A81-82/B107-108, s. 835-836; Kant, **Arı Usun Eleştirisi**, A81-82/B107-108, s. 93.

²¹⁴ Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, A82/B108, s. 836.

karşı karşıya kaldığında," yani deneyimin muhtemelen ilk verisi olarak niteleyebileceğimiz maddeyle hemhâl olduğunda devreye girdiklerini; *kategorilerin* ise bilgiye zorunluluk ve evrensellik statüsü kazandırdıklarını belirtirler.²¹⁵ Yine söz konusu iki yorumcu, Kant'ın ayırımının -Aristoteles geleneğinden farklı bir şekilde- evrilmesinin oldukça uzun ve karmaşık bir mevzu olduğunu bildirirler.²¹⁶

Yine yukarıdaki pasajdan çıkarsayabileceğimiz bir diğer husus, türev kavramları sayesinde Kant, *a priori* alanı -sözde- terk etmeden düşünülür dünya veya kategorilerden duyulur dünyaya doğru hem kavramsal hem de duyusal bileşenlerden oluşan basamaklar oluşturmaya çalışmasıdır. Kant'ın düşünülür dünyanın esnekliğini kaybetmeden soyut ama aynı zamanda tikel unsurları ifade etmek için türevsel kavramları kullandığı ve transandantal mantığın oluşumu için böyle bir yol izlediği söylenebilir. Aynı şekilde Kant'ın türev kavramlarının, problematiğimizin çözümlenmesinde önemli bir yeri olduğu görülebilir.

Benzer unsurlardan oluşan sınıf hakkında Peirce de kategorileri tümel ve tikel sınıflar olmak üzere iki sınıflı bir ayırımı kabul eder. Ancak Peirce'ün ayırdığı her iki sınıf da Kant'ın ayırımından nispeten farklıdır; Peirce'ün kategorileri, sadece tümel kategori ve tikel kategori olmak bakımından ayrışır. Bu yüzden filozofun, Aristoteles ve Kant'ın sınıf ayırımına ilişkin görüşleri kayda değerdir:

"Bana göre en azından iki farklı kategori sınıfı mevcuttur; onları "tikel" ve "tümel" olarak adlandırıyorum. Tikel kategoriler bir seri veya bir seri bütünü oluştururlar; her bir seride sadece bir tanesi hâlihazırdadır veya herhangi bir fenomende en azından biri fark edilir. Tümel kategoriler ise her fenomene aittir. Bir kategori belki fenomenin bir yönüne ilişkin olarak daha başka bir kategoriye nazaran daha ön planda olabilir. Kategorilerin söz konusu iki çeşidinin bu şekilde betimlenmesinden emin değilim; ama nispeten emin olduğum şey onların iki çeşit olmasıdır. Onları, yüklemeler (*prédicaments*) ve yüklenebilirler (*prédicables*) olma durumu olmaksızın Aristoteles'te görmüyorum ama Kant'ta, birlik, çokluk, tümlük kategorileri vardır ve onlar hâlihazırda değildir; realite, olumsuzluk, sınırlılık da hâlihazırda değildir; ilinti, sebeplilik, reaksiyon da hâlihazırda değildir; imkân, zorunluluk ve aktüellik de hâlihazırda değildir. Öte yandan, Kant'ın tümel kategorileri, nicelik, nitelik, bağıntı ve modalite, onun evrensel kategorileri olarak tanıyabileceğim hususlardır."²¹⁷

Yukarıdaki metinden anlaşılaçağı üzere Peirce iki sınıflı ayırımını, tümel kategoriler ve tikel kategoriler olarak gerçekleştirir. Filozof, Aristoteles geleneğindeki *yüklenebilirler*

²¹⁵ Alexandre J.-L. Delamarre et François Marty notu için bkz: Kant, **Œuvres philosophiques I**, c. 1, s. 1597-1598.

²¹⁶ Alexandre J.-L. Delamarre et François Marty notu için bkz: Kant, **Œuvres philosophiques I**, c. 1, s. 1597.

²¹⁷ Peirce, **HL**, s. 153; Peirce, **Pragmatisme et pragmatisme**, s. 285-286.

(*mantıksal cins ve tür ayrımı*) ile *yüklem*ler (*ontolojik özbileşenler*) ayrımının, *tümel* kategoriler ile *tikel* kategoriler olarak kendi ayrımına benzemesine şüpheyile baksa da her iki ayrımın benzerliğini ihtimal dâhilinde tutar. Ancak Peirce, Kant'ın kategoriler ile türev kavramlar ayrımını kendi *tikel* ve *tümel* kategori ayrımına benzediğini söz konusu pasajda ifade eder. Nitekim André de Tienne, Peirce'ün hayatının sonuna kadar beş *tümel* kategorisinden oluşan kısa listesi ile *tikel* kategorilerin uzun listesi ayrımını yapmış olduğunu beyan eder. Yine Tienne'e göre maddesel olana ilişkin ve genellik dereceleri farklı olabilen *tikel* kategorileri içeren Peirce'ün uzun listesi, uzun soluklu ve zor bir proje olması hasebiyle filozof tarafından vazgeçilmiş bir girişimdir.²¹⁸ Kanaatimizce Peirce'ün *tikel* kategorilerinin aranacağı uygun zemin, otantik olmayabilen *dejenere* kategoriler alanı olabilir. Söz konusu *dejenere* kategoriler alanı, bünyesinde başka kategorilerin kimliğini taşıyan özelliklere verilen sıfat olarak anlaşılabilir.

Kant'ın ve Peirce'ün metinlerinde tıpkı kategorilerin tanımında olduğu gibi *türev* kavramlara veya *tikel* kategorilere ilişkin net ve tamamlanmış bir listeye rastlamıyoruz. Peirce'ün ifadeleriyle kategorilerin tamamlanmış "uzun listesine" dair açık bir sunum, iki filozof tarafından da yapılmamıştır. Buna rağmen Peirce'ün *tikel* kategorileri²¹⁹ -tekil kategoriler de olabilmeleri bakımından- ve yine onun *tümel* kategorileri -her fenomende hâlihazırda olmalarının varsayılması bakımından- problematiğimiz çerçevesinde hipotezimizin geçerli kılınması için cazip iki sınıf konumundadırlar.

Kategorilerin *neliğini* sorgulama serüveninde *tümel* kategorilerin her fenomende bulunduğu kabulüyle Kant kategorilerine ilişkin olarak her fenomenin nicelik, nitelik, bağıntı ve modalite *sınıflarına* ait birer kategori tarafından kapsandığı; yine söz konusu varsayımın, Peirce'ün -oluş ve töz kategorileri kutup kategoriler olarak sayılırsa- birincilik, ikincilik ve üçüncülük kategorilerinin her birinin her *fenomende* hâlihazırda olup ön plana çıktığı iddia edilebilir. Bu noktada her iki filozof tarafından sunulan *tümel* kategorilerin her birinin kendi kimliğini başka bir *tümel* kategorinin kimliğinden tamamen arındırmış olamadığını; bu durumun kategorilerin tanım sorunu ile farklı genellik dereceleri olan kavram veya kavrayışların mevcudiyeti ile yakından alakalı olduğunu söyleyebiliriz. Zira kategorilerin mevcut olanları en genel hatlarıyla ifade edilebilmesi, onların nesneleri ayrık yönleriyle ifade

²¹⁸ André de Tienne, *L'Analytique de la Représentation chez Peirce*, Facultés universitaires Saint-Louis, Bruxelles, 1996, s. 124.

²¹⁹ Bu çerçevede tekil kategoriye de kastediyoruz. Bir başka ifade ile maddi olana bire bir tekabül eden muhtemel bir kategoriye de "tikel kategori" ifadesine dâhil ediyoruz. Zira *tikel* kategorilerden kasıt, farklı genellik derecesi olan kavram veya kavrayışlardır.

edebilmeleri anlamına geldiği için her iki filozofun kategorilerin neliğine dair tam bir tanım vermediklerini hatırlayabiliriz.

Kant, *Saf Aklın Kritiği*'nde her fenomene nicelik, nitelik, bağıntı ve modalite sınıflarına ait sadece birer kategorinin uygulanacağına veya birçok kategorisinin aynı fenomene uygulanmayacağına dair herhangi bir açıklamada bulunmaz. Ancak Kant'ın metinlerinde kategorilerinin uygulandıkları nesne kümelerinde bir örtüşmeyi engelleme çabasına girilmediği de görülmez. Bu husus, kanaatimizce Kant'ın kategorilerinin birbirlerinden bağımlı olduğunu ve uygulandıkları fenomen alanını paylaştıklarını gösterir. Söz gelimi bir fenomene Kant'ın birçok kategorisi uygulanabilir. Nitekim M. Puech, Kant'ın hem dörtlü sınıfının hem on iki kategorisinin birbirinden bağımsız ve onun kategori sisteminin "kavramların on iki cinsi" olmadığını vurgular.²²⁰

Kant kategorilerinin birbirlerine bağımlılığına karşın Peirce, beş kategorisini içeren listesiyle kategorilerinin arasındaki bağımlılığı minimize etme çabasına koyulur. Söz konusu çabasına rağmen Peirce, kaçınılmaz bir şekilde kategorilerinin ortak nesnelere uygulanabilen formlarının olduğunu fark eder. Peirce'e göre kendi kimliğini taşımayan ya da kimliğini sönük bir şekilde taşıyan kategoriler, dejenere kategorilerdir. Filozofa göre kategorilerin dejenere olması, *tümel* kategorilerinin olguları ayrı bir şekilde kapsamındaki eksikliklerle alakalıdır. Bir başka ifadeyle söz konusu dejenere *kategoriler*, *şeyler* alanına uygulandığında, *maddesel bazı kalıntılar* veya niteliksel alana geçmemiş ve algılanamayacak unsurlar içerirler. *Peirce* söz konusu *kalıntıları* barındıran kavrayışlara, dejenere sıfatını ekleyerek, onları evrensel kılmaya çalışır. Peirce, kategorilerin arasındaki örtüşmelerden yola çıkarak, otantik birincilik ile ikinciliğin ve onların dejenere formları hakkında aşağıdaki açıklamaları ifade eder:

"Birinci, ikinci ile düşünüldüğünde mutlak olarak birinci değildir, bununla birlikte, ikinciye mükemmelliğinde düşünmek için üçüncüyü bertaraf etmeliyiz. O halde ikinci mutlak sondur. Ancak birinci idesini ikinciden atmaya gerek yoktur; tersine ikinci tam olarak birincisiz olamayandır. Onlar, başkası, ilişki, mecburiyet, etki, bağımlılık, bağımsızlık, olumsuzluk (negation), rastlantı (occurrence), gerçeklik, sonuç (result) gibi olgularda karşılaşırlar. Bir şey, birincilik olmadan veya birinciye göre başka, negatif ya da bağımsız olmadan; başka, negatif veya bağımsız olamaz. Oysa ikincilik, derinliğe sahip bir türden değildir; zira ikinciliğin gerçeklik karakteri değişime uğramadan, birinci yıkılamaz. İkinci birincinin aksiyonuyla bir değişime uğradığında, (buna ilaveten ikinci üstelik) bu değişime bağlıysa, ikincilik daha otantik olur. Ama bağımlılık, ikincinin birincinin olayı ya da basit ilineği olacak şekilde olmamalıdır; aksi takdirde ikincilik

²²⁰ Puech, *Kant et la Causalité*, s. 422.

tekrar dejenere olur. Otantik ikinci, mevcut olanı (existence) süredurumdan (inertia) ibaret olan ölü madde gibi acı çeker ama buna rağmen dayanır."²²¹

Pasajda Peirce, ikinciliğin, birincilik tarafından kalıcı bir değişime uğratıldığı durumda otantik olacağını belirtilir. Filozof, ilineksel bir değişime uğramayı bir kenara bırakıp kararlı bir değişimden bahsederek ikincilik ile birincilik arasında adeta bir *nedenselliğe* işaret eder. Başka bir ifadeyle filozof birincilik ile ikincilik arasında bir nedenselliğe dair bir içeriği belirterek, ikinciliğin otantik kimliğini oluşturduğunu söyler. Yine filozof, yukarıdaki pasajda ikinciliğin dejenere formundan bahsedip, dejenere formunun, otantik olmayanın formu olduğuna işaret eder. Filozofa göre birincilik kategorisinin biricik otantik formu, dejenere formu olmazken; ikinciliğin bir dejenere formundan söz eder. Nitekim birincilik idesi, "başka bir şeyden bağımsız olarak her ne ise o olandır"²²² ve "ilkel karakterinden dolayı dejenere modifikasyonlara ya da zayıflamaya" kapalıdır.²²³ Kısacası Peirce'e göre birincilik kategorisinin otantik ve dejenere ayırımı yoktur.²²⁴ Peirce, birincilik kategorisine sadece otantik bir form atamasına karşın, ikincilik kategorisinin iki tane ikinciliği; üçüncülük kategorisinin ise üç tane üçüncülüğü olduğunu belirterek, sırasıyla ikinciliğin bir otantik ve bir dejenere formu olduğunu, üçüncülüğün ise bir otantik formu ile iki dejenere formu olduğunu belirtir.²²⁵ İkincilik kategorisinin iki türünü Peirce'ün ifadeleriyle görelim:

"İkinciliğin *dejenere* bir formu vardır ve söz konusu dejenere formda da bir ikincilik vardır ama zayıftır ya da ikincildir ve ona sadece bir açıdan aittir. Bu *dejenereleşme* mutlak olmak zorunda değildir, o takribi de olabilir. Dolayısıyla *reaksiyon* ile karakterize olan bir tür, özsel karakterinin belirlenimi ile ikiye bölünür: Birinde ikincilik güçlüdür ikinci türde ise ikincilik zayıftır ve güçlü tür, benzer alakalar kurarak yine ikiye bölünür; zayıf tür ise bölünmez."²²⁶

Yukarıdaki metin, Peirce'ün ikincilik kategorisinin her daim, kendi karakteristiği olan *ikiliği* korumak için ikiye bölündüğünü ifşa eder. Her bölünüşte ikincilik kategorisi, bir bölünmeyen dejenere *form* ile yine ikiye bölünecek bir otantik *form* üretir. Elde edilen her ikili bölünmeyen form ve dejenere form tarafından kapsanır. Filozof, ikinciliğin zayıf formu olarak nitelediği dejenere formunun "sadece maddesel bir kalıntı (accretion)"²²⁷ olduğunu belirterek, onu önemsemediği ve metodundan taşan kalıntılar olduğunu söyler. Buna göre *kavranamayan maddesel olan şey* dejenere kategoriler sayesinde *ifade edilmeye* çalışılır söz

²²¹ Peirce, **CP**, c. 1, § 358, s. 184.

²²² Peirce, **HL**, s. 167.

²²³ Peirce, **HL**, s. 167.

²²⁴ Peirce, **CP**, c. 1, § 529, s. 280; Peirce, **Écrits sur le Signe**, s. 108.

²²⁵ Peirce, **CP**, c. 1, § 365, s. 189-190; Peirce, **Écrits sur le Signe**, s. 108.

²²⁶ Peirce, **HL**, s. 167.

²²⁷ Peirce, **CP**, c. 1, § 528, s. 279.

konusu kalıntılar ise ikincilik kategorisinin zayıf olarak nitelendiği dejenere formunda kapsanabilir.

Peirce'e göre ikincilik ve üçüncülük karmaşıklığı içeren kavrayışlardır.²²⁸ Zira kategoriler oluş'tan töze doğru ilerledikçe karmaşık bir yapı sergilerler. Filozofa göre oluş'tan töze doğru ilerleyişte üç kategoriden hangisi ele alınırsa alınsın, herhangi birisi varlığını bir önceki kategoriye borçlu olur; açıkçası ikincilik varlığını birinciliğe borçluyken, üçüncülük varlığını birincilik ve ikinciliğe borçludur zira üçüncülük, birincilik ve ikincilik âleminde ortaya çıkar. Tersinden ifade edecek olursak birincilik, ikinciliği ve üçüncülüğü bulabilirken; ne ikincilik ne de üçüncülük, birinciliği bulur. Yine ikincilik, üçüncülüğü bulabilirken, üçüncülük ikinciliği bulamaz. Bununla birlikte Peirce'e göre birincilik, hem ikincilik hem de üçüncülükten daha gerçek olup dünyanın daha temel yapılarıdır. Tüzer'in de belirtmiş olduğu gibi, oluş ve töz kategorileri paranteze alınırsa Peirce'ün kategorilerinde görülen temel üçlü yapı, sadece dikey bir hiyerarşiyi temsil eder.²²⁹

Yukarıda belirtildiği gibi üçüncülüğün otantik bir formu varken iki dejenere formu mevcuttur. İlk dejenere form, olguda hiçbir üçüncülük veya dolayıcılık olmayıp hakiki (true) bir ikililik (duality) olduğunda vuku bulur; ikinci dejenere form ise olgunun kendisinde hakiki bir ikinciliğin olmadığıda görülebilir.²³⁰ Peirce, söz konusu dejenere formlara 'arızı üçüncüler' adını vererek onları örneklerle açıklar. Filozof üçüncülüğün birinci dejenere formuna ilişkin şöyle bir örnek verir: Söz gelimi, bir çengelli iğne iki şeyden geçerek onları birbirine sabitler. Şeylerden birisi kaybolduğunda çengelli iğne, kalan şeyden geçmeye devam eder. Yine her gerçek güç, tahayyülde iki bileşenin oluşturduğu güçlerin toplamıdır.²³¹ Birinci dejenere formdaki üçüncülük sürekli ikiye ayrılmaya devam eder. Verilen örneğe ilişkin olarak her güç, iki bileşenden oluştuğu söylenebilir ve her bileşen başka ikili bileşenlerin toplamı olduğu söylenebilir. Yine Peirce, üçüncülüğün ikinci dejenere formuna pek çok örnek verir. Söz konusu örneklerden birisi, portre yapılırken fotoğrafın gerçek ve benzeri arasındakine dolayım olma örneğidir. Üçüncülüğün ikinci dejenere formuna dair Peirce'ün verdiği bir diğer örnek Philadelphia'nın New York ve Washington arasında bulunması örneğidir. Söz konusu üçüncülüğe Peirce, 'ara üçüncüler' veya 'kıyas üçüncüleri' olarak adlandırır.²³²

²²⁸ Peirce, CP, c. 1, § 526, s. 278.

²²⁹ Tüzer, Charles S. Peirce'ün Pragmatik Felsefesi, s. 110.

²³⁰ Peirce, CP, c. 1, § 366, s. 191.

²³¹ Peirce, CP, c. 1, § 366, s. 191.

²³² Peirce, CP, c. 1, § 367, s. 192.

Toparlayacak olursak üçüncülük kategorisi en fazla dejenere formuna sahip, en kompleks olguların temsilinde önemi olan bir kategoridir. Peirce, üçüncülük kavrayışının tek başına hakiki *daimiliği* vermek için en kifayetli ve en üstün kavrayış olduğunu belirtir.²³³ Bu çerçevede üçüncülük kategorisinin birincilik ve ikincilik arasında hem *alaka* kurabilmek hem de *daimilik* sağlamak bakımından önemli bir kategori olduğu söylenebilir. Nitekim söz konusu kategori, töze en yakın olan izlenim çeşitliliğinin ilk bilişsel kavrayışını yansıtır.

Geldiğimiz bu aşamada Kant ve Peirce'ün kategoriler ile benzer unsurlardan oluşan sınıfı birbirinden ayırdıklarını görmüş bulunuyoruz. Söz konusu ayırım Kant felsefesinde kategoriler ile türev kavramlarla yapılırken Peirce felsefesinde kategoriler ile onların dejenere formlarıyla ifade edilir. Kant, kategoriler ile türev kavramlar arasındaki ayırımı epistemolojik alanın içerisinde yaparken Peirce'ün tümel ve tikel kategoriler ayırımı mantıksal ile ontolojik alanlar arasındaki bir düzlemedir. Gerçekten filozof, bir yandan tümel kategorilerin reelliğini ve soyutlamanın reel olabileceğini savunarak meselenin ontolojik alan içerisinde yer aldığını göstermeye çalışırken diğer yandan kategorilere tümellik atfederek, yani dejenere formları kategori olarak göstermeye ve reelin karmaşıklığını ortaya koyma sorunundan kendini muaf tutmaya çalışır.

Yukarıda ifade edilen bu hususları özetleyecek olursak, her iki filozofun kategorileri farklı yapıda ve sayıda ele aldıklarını ve kategorilerin içlemleri ve kaplamaları bakımından da farklılık arz ettiklerini söyleyebiliriz. Yine her iki filozofun da kategorilerinin kapsadıkları nesne kümesinin sonsuz olmasını, yani onların tümel olmasını amaçlayarak formel mantığa sığındıklarını görmüş bulunuyoruz. Kant, kategorilerinin tüm yargıların oluştuğu yargı fonksiyonlarına bire bir dayandığını empoze ederken bir idealizmde kalmama çekincesiyle transandantal mantığının duyulur dünya verilerini nasıl kapsadığına dair betimlemelerde bulunur. Peirce ise kategorilerin mantığın temel unsurları olduğunu ve onların evrensel/tümel olduklarını ilan eder ve onları reele ilişkin yakın *karşılıkları* ile betimlemeye çalışır. Filozofların söz konusu betimlemeleri, her iki filozofun kategorilere dair net bir tanım vermekten kaçınmalarını, meseleyi felsefelerinin akışında netleştirme yolunu izlediklerini ortaya koyar. Kategorilere ilişkin tam bir tanımın verilemeyeşi duyulur dünya ile düşünülür dünya arasındaki nesnelerin tümüyle belirlenememiş olması sebebiyledir. Bu durumda her iki dünya nesneleri hakkında tam bilgi sahibi olmadığımız için kategorilerin her iki dünya arasında nasıl bir ahenk sağladığını göstermek de mümkün olamayacaktır.

²³³ Peirce, **HL**, s. 167.

Kategorilerin tanımındaki eksiklik durumuna rağmen Kant ve Peirce her iki dünya hakkında araştırmanın devam edeceğini ve kategorilerin onlar arasında daimilik sağlayabileceğine dair önemli belirlemelerde bulunurlar. Söz konusu belirtilerden ilki, kategoriler ile uygulandıkları nesneler arasındaki *ara formlar* ile ilgilidir. Söz konusu *formlara* Kant, türev kavramlar adını verirken Peirce, evrensel kategorilerinin altında bulunup maddeye yaklaşan kategorilerini dejenere kategoriler olarak adlandırır. Her iki filozof da kategorilerinin altında yer alan kavram veya kavrayışlar hakkında belirlemelerde bulunsalar da onların nasıl bulunabileceği veya aranabileceğini belirtmeyerek onların tam bir listesini vermezler. Tam bu noktada kategorilerin *neliği* sorunundaki bilgi eksiklikleri, onların kullanıldığı yargılarda da eksikliklere neden olur. Söz konusu eksikliğin temelinde *algı uyarıcısından* (percept²³⁴) itibaren elde edilen *ilk algı* problemi vardır. İlk algı, bir yargıdan başkası olmayıp onun doğruluk değerinin yanlış olması durumunda, temeli olduğu yargıların bütününde doğruluk değeri sorununa yol açar. Nitekim duyu çeşitliliğinden elde edilen ilk yargının doğru olması ve nesnenin temsiline ona sadık olması beklenir. Şayet ilk yargı doğru olmaz veya nesnenin temsili bizatihi nesneye sadık olmazsa bir yargı sorunuyla karşılaşırız. Şimdi *nelik* sorununa bağlı olarak her iki filozofta yargının oluşumunu inceleyelim.

I. 2. Yargının Oluşum Sorunu

Bu kısımda problematiğimiz çerçevesinde, duyulur ile düşünülür dünyalara ait nesneler arasında kategorilerin nasıl köprü kurduğunu yargılar zaviyesinden araştırmaya devam edeceğiz. Kategorilerin duyulur dünya ile düşünülür dünyaya ait nesneler arasında kurduğu bağlantı formel mantık zemininde özellikle de yargılar çerçevesinde daha kolay görülebilir. Zira yargılar farklı dünyalara ait hususları aynı zemine çekerek kavramlar arasında temsillerle bağlantı kurarlar. Bu yüzden *yargı*, kavramlar arasındaki basit bir bağlantıdan öte, reel bileşenleri olan bir süreci içinde barındırır. Öyle ki bu süreçte, özne, yüklem ve kopula temsillerinden daha geniş anlamda realitenin taşıyıcıları olarak kullanılmalıdır. Yargıda yer alan unsurların reel bileşenlerinin olması ise bizi algı sorunuyla karşılaştırır.

Giriş bölümünde belirtilmiş olduğu gibi Kant ve Peirce, dilsel bir *yüklemi/kategori*yi özneye yüklemekten öte, fiziki bir yüklem olarak²³⁵ kategorileri nesneye yüklerler. Başka bir

²³⁴ Çalışmamızda Peirce'ün "*percept*" terimini "algı uyarıcısı" ve "algının uyarılması" şeklinde ifade ediyoruz. Zira söz konusu terim, bir uyarıcı sayesinde izlenimlerden itibaren algının ilk elde edilmiş formunu ifade eder. Söz gelimi deneyim sayesinde, beklenmedik bir halde bir olguya yöneltilen dikkat sayesinde farkındalık, söz konusu olgunun bir bileşenini algılamamızı sağladığında bir uyarıcı devreye girmiş olur ve bir algı elde edilmiş olur. Söz konusu algıyı "*ilk algı*" olarak kullanıyoruz.

²³⁵ Bu çerçevede fiziki olarak ifade etmiş bulunuyoruz, ancak bu yüklem daha ileri götürüp, metafiziksel, ahlaki ve daha birçok çeşitli yüklem olabilir.

ifadeyle onlar özne, yüklem ve kopulayı saf formelliklerinden çıkarıp mevcudiyet formuna sokmaya çalışırlar. Ancak her iki filozof da bir yüklem olarak kategorilerini nesneye yüklemenin çözülmesi güç bir iş olduğunun farkındadır. Bu noktada mesele, reelin bütünü bilmeden *fenomenlerin* nasıl ifade edileceği; yani reele dair alfabenin düşünce zeminine nasıl getirilebileceği ya da fenomenlerin gerçekliklerine dair bilginin elde edilmesinin nasıl gerçekleşeceği sorunudur. Bu husus bizi doğrudan yargıların²³⁶ nasıl oluştukları sorununa götürür.

Yukarıda açıklandığı gibi yargının oluşumu, duyu veya izlenim çeşitliliğinin kognitif bir form almasıyla alakalı bir hususu yansıtır. Algı, bir nesne ya da olay karşısında, onun bize gönderdiği duyuların bir kanaate veya temel bir önermeye nasıl dönüştüğünü gösteren bir kabiliyet olarak nitelenir. Bu çerçevede her iki filozof da tüm yargıların temelinde hangi yargılar olduğu konusuna farklı yaklaşırlar. Kant mantıksal yargı fonksiyonlarını kullanarak meseleyi çözümlemeye çalışırken, Peirce ilk algısal yargımızın nasıl elde edildiğinden hareketle söz konusu sorunu çözümlemeye çalışır. Açıktır ki her iki filozof için yargılar, kategoriler ile duyulur dünya alanlarındaki *şeyleri* bir arada ifade eden uygun bir zemin niteliğindedirler. Zira onlara göre özne ve yüklem "dır" kopulası sayesinde bağlanmalarıyla, *kategoriler* ile onların uygulandıkları *nesneleri* bir arada düşünmemiz gerçekleşir. Bu noktada kategoriler mantıksal alanda mevcut olabilmekten ziyade reel alana da uzanabilen genel kavram veya kavrayışları yansıtır.

Her iki filozof da nesnelere dair bilginizin doğru yargıların oluşumuyla, yani reel alana uzanabilen genel kavram veya kavrayışları gerçekleşeceğinin farkındadır. Kant için nesnelere ilişkin bilginin elde edilmesi, sentetik *apriori* yargıların oluşturulmasıyla mümkün iken, Peirce için bilginin ilk basamağı olan algısal yargıların nasıl oluştuğunu açıklanması gereklidir. Bu yüzden Kant ve Peirce'ün temel yargı formlarının ne olduklarına ve onların kategorilerle alakalarına geçelim.

Hatırlanacağı üzere yargının, özne, nesne ve bağlaçtan oluşan en genel form oluşundan bahsetmiştik. Şimdi, Kant'ın çağının yargı tanımını eleştirerek kendi yargı görüşünü nasıl ortaya koyduğuna bakalım. Filozof *Salt Aklın Kritiği*'nde şöyle der:

²³⁶ Önergeler ya da yargılar, basit formlarıyla "A, B'dir" formuyla ifade edilir ve kategorilerle yakından alakalıdır. Bu sonuncular, önermelerin oluşmasının temel unsurları, olmazsa olmazlarıdır. Kopula genel olarak mantıkta yargının içerdiği kavramları birbirine bağlayan olarak bilinir. Lalande, önermenin aslen "doğru ya da yanlış olabilecek sözlü ifade" olduğunu söylerken önerme ile yargı arasında, araştırma alanımıza faydalı bir yakınlaştırma yapar. "Önerme, bir yargının ifadesi gibi de tanımlanabilir". İfade ise bir yargının, bir problemin, bir konunun söylemidir". Kategoriler ile yargılar arasındaki ilişkilerin nasıllığı konusundaki irdelememizi bu tanımları göz önünde bulundurarak ilerletmeye çalışacağız. Sadece mantıksal formuyla bile yargıların birçok çeşidi mevcuttur. Bkz: Lalande, **Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie**, Quadrige/Presses Universitaires de France, Vendôme, 1997, c. 2, s. 841-842.

"Genel olarak bir yargıya ilişkin mantıkçıların verdiği tanım beni hiçbir zaman ikna etmemiştir. Onların deyimi ile (yargı) iki kavram arasındaki bir ilişkinin temsilidir. Her halükârda sadece kategorik yargılara uygun olup, bitişik şartlı (*hypotétique*) ve ayrık şartlı (*disjonctif*) yargılara (ki onlar kavramların ilişkisini değil yargıların ilişkisini içerir) uygun olmamasına dair tanımın kusuruna ilişkin onlarla (mantıkçılarla) bir tartışmaya girmeksizin, yalnızca [...] söz konusu ilişkinin neden oluştuğunun belirtilmesi üzerinde duracağım.

(...) Bence bir yargı verilen bilgileri tamalğının objektif birliğine getirme şeklinden başka bir şey değildir. 'Dır' bağlacının amaçladığı da budur."²³⁷

Yukarıdaki pasajdan anlaşılabileceği gibi Kant, yargının iki kavram arasındaki alaka olduğunu söyleyen genel mantık tanımının, sadece kategorik yargılar²³⁸ için geçerli olduğunu; bitişik şartlı ve ayrık şartlı yargılar için geçerli olmadığını öne sürerek mantıkçıların yargı tanımını reddeder.²³⁹ Hatta Kant, X ve Y kavram olarak varsayıldığında "X, Y'dir" olarak ifade edilebilecek yargı tanımını, muhtemelen içeriksel bir anlam kazandırmadığı, yani kavram ile duyu çeşitliliğini bağlamadığı için kabul etmez.²⁴⁰ Çünkü yargının içeriksel *malzemeleri* birleştirecek şekilde tasarlanması, yani onun formel/*mantıksal* bir yargıdan öteye giderek fiziki yüklemeler de içermesi, kategori ile duyulur olan arasında bir *bağ* oluşturulması gerekir.

Yine pasajda ifade edilen yargının bağlama rolünün özne ile *nesneyi* bağlama performansı ile alakalı olduğunu görebiliriz. Söz konusu performans '-dır' bağlacıyla ifade edilirken Kant'ın kategorileri çerçevesinde *birleştirme* işlevi *sentezle* sağlanır. Nitekim sentez, Kant'ın "anlığın edimi olan her bağlantıya"²⁴¹ verdiği genel isim işlevini görür. Yine Kant'a göre sentez, "tahayyülümüzün basit etkisi"²⁴² ve "bilgimizin orijini hakkında yargıda bulunmak için ilk dikkate almamız gereken husustur".²⁴³ Filozofa göre ister görünün çeşitliliği olsun isterse çeşitli kavramlar olsun onların bağlanma işlemi ancak sentezle mümkündür.²⁴⁴ Bu noktada filozof, bağlantının nesneler tarafından verilmeyen tek temsil olduğunu bildirerek onun sadece anlık tarafından yapılabileceğini,²⁴⁵ anlığın spontane olması bakımından duyulur olandan farklı olduğunu²⁴⁶ ve onun spontaneliğinin edimi olmasından dolayı onun "sadece

²³⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 141, s. 859-860.

²³⁸ Kategorik yargılar bir suje ve nesnenin bağlaç ile bağlanmasıyla oluştuğu kabul edilebilir.

²³⁹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 141, s. 859.

²⁴⁰ Bu noktayı Kant'ın transandantal mantık arayışının bir tezahürü olarak yorumluyoruz.

²⁴¹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 130, s. 851.

²⁴² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 78/B 103, s. 833.

²⁴³ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 78/B 103, s. 833.

²⁴⁴ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 130, s. 851.

²⁴⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 130, s. 852.

²⁴⁶ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 130, s. 851.

süje tarafından" oluşturulabileceğini vurgular.²⁴⁷ Kannatimizce bu husus Kant'ın yargıdaki *bağlama* işlemini anlığın gerçekleştirdiğini bildirerek özne odaklı bir yargı anlayışı sunması anlamına gelir. Zira yargı işleminin anlık merkezinde yapılması, yargıların duyu zemininde değil düşünsel bir zeminde oluşturuldukları anlamına gelir ve bir bağlantı varsa onu sadece ve sadece anlık tarafından yapılacağı olgusudur.²⁴⁸

Kant'ın *Salt Aklın Kritiği*'nin birinci baskısında yargı işlemine dair üç tür sentezden bahsettiğini görürüz. Bunlar: (a) Bilinç tarafından çeşitliliğin temsile dönüştüğü görüdeki *kavrayış* (*appréhension*) sentezi,²⁴⁹ (b) tahayyüldeki yeniden üretim/reprodüksiyon (reproduction) sentezi ve (c) kavramdaki yeniden biliş (recognition) sentezidir. Bu doğrultuda Kant felsefesinde görüdeki kavrayış sentezi, duyu çeşitliliğinin adım adım taranmasıyla anlık tarafından birleştirilerek elde edilen görüdeki temsildir. Söz konusu sentez sayesinde algı²⁵⁰ elde edilir.²⁵¹ Tahayyüldeki reprodüksiyon/yeniden üretim sentezi ise duyuların tanınması ve temsil olarak birleştirilmesini sağlar. Söz konusu sentez, kavrayış sentezinde elde edilen temsilleri muhafaza ederek kaybolmalarına engel olur.²⁵² Bu noktada tahayyülün, her an elde edilen görü temsillerinin yeniden üretimlerini ya da çoğaltımını yaptığı söylenebilir.²⁵³ Kavramdaki yeniden biliş sentezi ise görüdeki çeşitliliğin temsilleri ile çeşitli zamanlarda kopyalarının üretimleri yapılan temsillerin birleşme işlemini gerçekleştirir.²⁵⁴

Yukarıdaki paragraflarda Kant açısından yargının oluşumunda, yani özne ile yüklem birbirlere bağlanması sorunu her üç sentezin de temel teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Zira Kant, yargının oluşumunda temsil olarak kategoriler ile nesnelerin birbirlerine bağlanmasını sağlayan ve iç içe gerçekleşen üç bağlantı, yani üç sentez varsayar. Filozofa göre yargının düşünülür ile duyulur olanların birleştirebilmesi için sentez işlemlerinin bir bütün olarak eksiksiz gerçekleşmesi gerekir. Oysa kavrayış sentezi, zaman ve mekânla kayıtlı reel verileri ve görüleri gerektirdiği için eksiktir. Dahası söz konusu kavrayış sentezinin anlık tarafından yapılması, *fenomenlere* ilişkin verilerin *ben'e* aidiyetinden nasıl emin olabileceği sorununu da beraberinde getirir. Bu noktada Kant, şeylere dair temsillerin *ben'e* olan aidiyetlerini "*düşünüyorum*" yargısıyla ile çözümlemeye çalışır.

²⁴⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 130, s. 851.

²⁴⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 130, s. 852.

²⁴⁹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 99-100, s. 1406-1407.

²⁵⁰ Kant'a göre algı, duyuların (sensation) yoldaşlık ettiği temsillerdir. Bkz: Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 147, s. 863.

²⁵¹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 142, s. 860.

²⁵² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 100-110, s. 1407-1415.

²⁵³ Bkz: J. Schulze, *Éclaircissements sur la Critique de la Raison Pure*, Almancadan Fransızcaya çev. J. Tissot, Librairie philosophique de Ladrangue, Paris, 1865, s. 34-35. Tahayyül alanının Kant felsefesindeki önemini şematizm kısmında daha derin bir şekilde göreceğiz.

²⁵⁴ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 100-110, s. 1407-1415.

Kant'a göre kavramsal sentezi yerine getiren anlığın, temsillerin sentezini yapabilmesi için her şeyden önce söz konusu temsillerin mümkün olması gerekmektedir. Söz konusu temsillerin mümkün olması için ise onların- "*düşünüyorum*" yargısı ile "zorunlu bir bağıntısı olmalıdır".²⁵⁵ Zira "*düşünüyorum*" ile söz konusu duyunun temsil ettiği çeşitlilik sentezi aynı öznde buluşmalıdır.²⁵⁶ Ancak bu noktada Kant felsefesinde yargının oluşumu bir diğer zorluğu beraberinde getirir. Söz konusu zorluk, sentezin gerçekleştirilmesi için kullanılan temsillerin "*düşünüyorum*" yargısına nasıl bağlı olduğu problemidir.

Yargının oluşumunda "*düşünüyorum*" meselesi ikinci bölümde kategorilerin kaynağı çerçevesinde ayrıntılı biçimde ele alınacak olsa da burada bu husus üzerinde biraz durmamız yerinde olacaktır. Kant, *Salt Aklın Kritiği*'nde "*düşünüyorum*" yargısına *saf* tamalgı adını verir.²⁵⁷ Buradan hareketle fenomenlere dair temsillerin saf tamalgıya bağlanması gerektiği sonucu yani, bana ulaşan duyuların şahsıma ait olduğundan şüphe etmeyeceğim bir zemin olması gerektiği çıkarılabilir. Böyle bir yaklaşımla Kant'ın bir öz bilincin zeminini inşa etmeye çalıştığı söyleyebiliriz. Gerçekten Kant ifade edilen bir yargının bir *ben'e* olan iyeliğine, söz konusu iyeliğin de bir senteze dayandığına dikkat çekerek söz konusu sentezin varsayılması gerektiğini vurgular. Söz gelimi, "kalem kırmızıdır" yargısında kalemde elde ettiğim temsildeki kırmızılık, kırmızı yüklemde mevcut olmasıyla mezkûr önermeyi analitik kılar. Ancak Kant, böyle bir analitik yargının "*düşünüyorum*"a bağlamadan önce bir sentez olması gerektiğine de dikkat çeker. Nitekim o, söz konusu sentezin kategorilerde mevcut olduğunu, yargı fonksiyonlarında da varsayıldığını öne sürerek, eşyaya dair yapılan yargının iyelik sorununu bu şekilde çözümlemeye çalışır.²⁵⁸

Yine Kant tüm yargılarımızın, temel olan yargının mantıksal fonksiyonlarına getirilebileceğini ifade eder. Filozofa göre yargı fonksiyonları, tüm yargıların temel formlarıdır ve her türlü karmaşık yargı, söz konusu yargı formlarıyla ifade edilebilir. Bu noktada Kant'tan beklenen, tüm yargılara temel teşkil eden ve bilginin olmazsa olmazı olan yargı fonksiyonlarını nasıl elde ettiğini açıklamasıdır. Ancak filozof, *Salt Aklın Kritiği* adlı eserinde ikna edici bir açıklama getirmeden söz konusu yargının mantıksal fonksiyonlarını "Transandantal Analitik" kısmında verir:

²⁵⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 132, s. 853.

²⁵⁶ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 132, s. 853.

²⁵⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 132, s. 853.

²⁵⁸ Kanaatimizce Kant, söz konusu sentezin kategorilerde varsayıldığını öne sürerken, muhtemelen -yine kendisine ait olan bir diğer varsayıma,- kategorilerinin uygulanım alanının sonsuz olduğuna dayanır.

Tablo 3: Yargılarda Anlığın Mantıksal Fonksiyonları ²⁵⁹	
I Yargıların niceliği Tümel Tikel Tekil	
II Nitelik Olumlu Olumsuz Belirsiz ²⁶⁰	III Bağını Kategorik Ayrık Şartlı/Hipotetik Bitişik Şartlı/Disjonktif
IV Modalite Problematic (Mümkün Yargı) Asertorik (Kontenjan Yargı) Apodiktik (Zorunlu Yargı)	

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere "*kategoriler*, yargı fonksiyonlarından başkası değildir".²⁶¹ Kant düşüncesinde bir yargının içeriğini tamamen boşalttığımızda söz konusu yargıdaki düşünce fonksiyonunu, yukarıda dört başlık altındaki momentlerden oluşturabiliriz.²⁶² Nitekim Kant'a göre "görünün *birliği*, tamalgının kökensel sentetik birliği sayesinde mümkündür."²⁶³ Yine, ister görülerin temsili olsun isterse de kavramların temsili olsun, anlığın edimi sayesinde, "verilerin temsillerinin çeşidi genel bir tamalgıya getirilir".²⁶⁴ Söz konusu anlığın edimi ise yukarıda sunulan yargıların mantıksal fonksiyonudur.²⁶⁵ Dolayısıyla Kant'a göre mantıksal bir zeminde yer alan yargı fonksiyonları, çeşitli temsilleri birleşmeleriyle genel bir tamalgıya getirirler. Kant şöyle der:

²⁵⁹ Bu tablo Kant'ın *Salt Aklın Kritiği* adlı eserinin "Transandantal Analitik" kısmında yer alan mantıksal yargı fonksiyonlarının tablosunun tarafımızdan yapılan tercümesidir. Bkz: Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, B 95, s. 827

²⁶⁰ Tablo 3'te yer alan niteliksel yargıların üçüncüsünü 'belirsiz yargı' olarak Türkçeye tercüme etmeyi tercih ettik. Literatürde söz konusu yargı türünün 'sonsuz' ve 'belirsiz' gibi iki farklı şekilde kullanılması, Kant'ın 'Unendliche' fonksiyonunun farklı tercümelerinden kaynaklanmaktadır. Delamarre ve Marty, söz konusu 'Unendlich'in sonsuz olarak tercüme edilmesinde ısrar ederler. Zira onlara göre, 'unendlich' 'sonsuz' iken, 'endlos' 'belirsiz'dir ve Kant'ın *Salt Aklın Kritiği* (1781 ve 1787) adlı eserindeki yargı fonksiyonlarının tablosunda açıkça 'Unendliche' yer almaktadır. Bkz: Kant, **Kritik der Reinen Vernunft**, A 70/B 96, s. 148; A. J.- L. Delamarre ve F. Marty, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, s. 1595. Kant'ın *Mantık* (1800) adlı eserindeki söz konusu yargıya ilişkin açıklaması ve onun Fransızcaya tercümesinin 'indéfini' olması nedeniyle, söz konusu yargıyı nitelemek için Türkçede 'belirsiz' kelimesini tercih ettik. Bkz: Kant, Emmanuel, **Logique**, Almandan Fransızcaya çev. L. Guillermit, Vrin, Paris, 1970, s. 113.

²⁶¹ Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, B 143, s. 861.

²⁶² Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, A 70/B 95, s. 826.

²⁶³ Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, B 143, s. 861.

²⁶⁴ Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, B 143, s. 861.

²⁶⁵ Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, B 143, s. 861.

"Her türlü çeşitlilik, ampirik bir görüde verildiği takdirde söz konusu yargının mantıksal fonksiyonlarından biri tarafından belirlenir. Oysa bir görünün çeşitliliğinin onlara (yargının mantıksal fonksiyonlarına) göre belirlenmesi olarak *kategoriler*, yargının bu fonksiyonlarının aynısından başkası değildir. Öyle ise verilen bir görüdeki çeşitlilik, zorunlu olarak kategorilere tabidir."²⁶⁶

Pasajdan anlaşılacağı üzere Kant'a göre bilgi çerçevesinde, yani çeşitliliğin bir görüde verildiği durumda, anlığın edimi olarak mantıksal yargı fonksiyonları devreye girer. Söz konusu yargı fonksiyonları, bilgi çerçevesinde sınırlanan *kategorilerin* aynısıdır. Böyle olunca Kant'ın düşünmeyi sağlayan ve sınırsız olan kategorileri, bilginin yargısal formunda ortaya çıkarak sınırlanmış formlarına bürünürler. Yine "kategoriler, basit anlığın içerisinde *duyudan bağımsız bir şekilde* oluşsalar da"²⁶⁷ hem görünün hem de kavramın sentezi esnasında devreye girerler. O halde bilgi çerçevesinde kategoriler ile yargı fonksiyonlarının aynı işlevi gördükleri söylenebilir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında yargı fonksiyonları ile kategoriler arasındaki farkın biraz daha netleşmiş olduğu düşünülebilir. Yargı fonksiyonları, Kant'ın belirtmiş olduğu "neyi bilebiliriz?" sorusuna cevap olan en temel bilgileri temsil ederler. Bu çerçevede görüde gerçekleştirilen sentezde bile kategorilerin devreye girdiğini, yani nesnelere dair en temel yargıların da -sınırlanmış olsalar da- kategorilerin kendileri olduğunu görüyoruz. Hatta yargıların temeli olan ve deyim yerinde ise -çekirdek yargılara geldiğimizde yine kategorilerle karşılaşıyoruz. O halde Kant düşüncesinde kategoriler duyulur ile düşünülür dünyalara ait nesneler arasında ne kadar iyi bir daimilik sağlarsa, onlardan oluşan daha karmaşık yargılar da problematiğimizizin çözümlenmesi adına daha uygun bir zemin oluştururlar.

Diğer taraftan Peirce kategorileri çerçevesinde yargıların oluşumuna gelince, *yargının* en temel formunun "A B'dir" şeklinde olduğunu, bir özneye bir niteliğin veya nesnenin bağ sayesinde bağlandığını görebiliriz. Ona göre oluş, önermeler veya yargılar içerisinde konu ve niteliği bağlama işlevi gören 'dır' bağlacıdır. Kant için oluş, bir kategori değilken Peirce'e göre oluş, önermenin içerisinde doğrudan yer alan bir kategoridir. Filozof önermenin oluş kategorisiyle ortaya çıktığını şu şekilde belirtir:

"Oluş kavrayışı, bir önermenin oluşumunda ortaya çıkar. Bir önerme her zaman; tözü ifade eden bir terimden ziyade söz konusu tözün niteliğini ifade eden bir diğer terimi de içerir ve oluş kavrayışının işlevi niteliği töze bağlamaktır."²⁶⁸

²⁶⁶ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 143, s. 861.

²⁶⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 144, s. 861.

²⁶⁸ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", *WP*, c. 1, s. 521; Charles Sanders Peirce, "Sur une méthode de recherche des catégories", *À la recherche d'une méthode*, ed. Gérard Deledalle, Michel Balat ve

Pasajda Peirce, oluş'un önermenin veya *yargının* oluşumunda bağlama rolünü gerçekleştirdiğini ve *töz* ile niteliği birbirlerine *bağladığını* açıkça belirtir.²⁶⁹ Kant gibi Peirce için de yargılar içerisinde oluş ve tözün sabit rolleri olduğu söylenebilir. Filozofa göre oluş'un hiçbir içeriği yoktur ve onun görevi, kavrayışlar tarafından yürütülen çeşitliliği *bir'e* indirgeme işidir.²⁷⁰ Yine oluş, özneye dokunmadan, "yüklemin belirsiz de olsa bir belirlenimini içerir."²⁷¹ Filozof, "tözün ve oluş'un her kavrayışın başı ve sonu olduğunu"; tözün yükleme ve oluş'un da özneye uygulanmadığını ifade eder.²⁷²

Peirce *tözden* veya izlenimlerden hareket ederek, duyu verilerini *bir'e* getirmek ve tedrici bir soyutlama ile kategorilerini elde etmek ister.²⁷³ Filozof, yeterince formel olan, hem çağrışımları (connotation) hem de işaretleri (denotation) en soyut kavrayış statüsünde olan niteliğe ulaşarak önermeleri/yargıları oluşturmak ister. Söz konusu işlemi gerçekleştirmek için Peirce, bazı kavrayışların özellikle de *dikkat* ediminin elverişli olduğunu düşünür. Nitekim filozof dikkat ediminden itibaren soyutlama işlemini tedricen gerçekleştirerek, duyu çeşitliliğinin birliğini elde etmeye koyulur.²⁷⁴ Filozofa göre dikkat ediminin hiç bir çağrışımı olmayıp, zihnin saf işaret etme gücü olduğunu ve söz konusu kavrayış sayesinde zihnin nesneye yöneldiğini öne sürer.²⁷⁵ Peirce, her ne kadar, *dikkat* edimini kullanarak nesneye yönelip niteliği elde etmeye çalışsa da söz konusu nesnenin veya izlenimlerin kavranmaya elverişli olup olmadığı sorusunu gündeme getirmez.

Peirce'e göre biz çok sayıda duyumlar ile onların izlenimlerine maruz kalır, onları birleştirme telaşesine gireriz. İzlenimlerin çokluğu ve birleştirilmesi gereği, referans kavrayışını devreye sokar ve böylece yorumcu bu izlenimi şu izlenimden ayırma yoluna girer. Başka bir ifadeyle izlenimler, bize ait olarak tasarımlanınca *bir'e* getirilebilir, yani onları bir yorumcuya veya yorumcu kavrayışına göndermemiz sayesinde onları birleştirmemiz mümkün olur. Filozofa göre yorumcuya gönderme işlemi, bir referans olup üçüncülük kategorisine gönderme yapar. Yorumcuya referans, töze başka bir kavrayış eklememekle birlikte tözün çeşitliliğini birleştirir.²⁷⁶ Peirce'ün düşüncesinde *töz* veya *izlenimlerin* farklılığından hareket

Janice Deledalle-Rhodes, İngilizceden Fransızcaya çev. Michel Balat ve Janice Deledalle-Rhodes, Presses Universitaires de Perpignan, Saint-Estève, 1993, s. 9.

²⁶⁹ Peirce'ün birincilik kategorisi olan niteliği, daha önce de belirtildiği gibi saf matematiğe benzetmesi ona hipotetik bir karakter verir. Dolayısıyla Peirce'ün önermelerinin sadece kategorik olmayıp, kurulan önermelerin hipotetik olabileme imkânını sağlar.

²⁷⁰ Peirce, "On a New List of Categories", **WP**, c. 2, s. 50; Peirce, **CP**, c. 1, §548, s. 288.

²⁷¹ Peirce, **CP**, c. 1, §548, s. 288.

²⁷² Peirce, "On a New List of Categories", **WP**, c. 2, s. 50; Peirce, **CP**, c. 1, §548, s. 288.

²⁷³ Peirce'ün kategorilerini elde etme konusu çalışmamızın ikinci bölümünde yer alır.

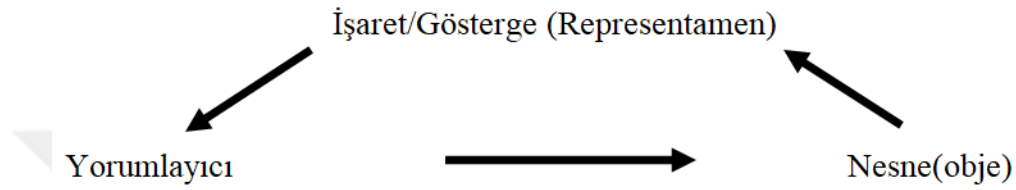
²⁷⁴ Peirce kategorilerinin elde edilmesine ilişkin çeşitli soyutlamalar ikinci bölümde görülecektir.

²⁷⁵ Peirce, **CP**, c. 1, § 547, s. 287.

²⁷⁶ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 523-524.

ederek soyutlama işlemiyle elde edilen ilk kategori *üçüncülük* kategorisi olduğu için *üçüncülük* töze en yakın olan kategoridir.

Peirce'e göre *izlenimlerden* hareket ederek soyutlama işlemiyle elde edilen üçüncülük kategorisi, *yargılarda* devreye giren özneyi temsil eden *izlenimler* birliğidir. Söz konusu kategori, *izlenim* çeşitliliğinin birleştiği ilk istikrarlı *kavrayış basamağı* olup onun anlaşılmasını sağlayan en iyi örneklerden birisi "işaret/gösterge (sign)" örneğidir. Aşağıdaki şemada gösterildiği gibi işaret, nesne ve yorumlayıcıyla bir üçlü oluşturur:

Peirce düşüncesinde işaret, bir şeyin idesini temsil eder ya da zihnin dışından ona (zihne) doğru bir şeyi taşır. Bu çerçevede taşıdığı şey, ima ya da manadır (meaning); temsil ettiği nesnedir; yükselmesini sağladığı ide ise onun yorumlayıcısıdır.²⁷⁷ İşaret (*representamen*)²⁷⁸, başka bir işaret üretir ve ona *yorumlayıcı* adını verir,²⁷⁹ bir *zemine* göre yani bir *nitelik* açısından nesnesinin "yerini tutar" ve onu temsil eder. Dolayısıyla işaret bir yandan nesnesine, diğer yandan *zemine*, başka bir yandan ise *yorumlayıcıya* bağlıdır.²⁸⁰ Burada hem işaret hem onun temsil ettiği nesne hem de yorumcu, temsillerden ibarettir. Nesneye ulaşmak için bir temsil serisi ile sonsuz bir geri gidiş (regression) karşı karşıya kalınır. Filozof, bu durumda her yeni temsil olan yorumcuya doğruluk bayrağının verildiğini, onun da söz konusu doğruluk bayrağını kendisinden sonraki temsil olan yorumcuya teslim ettiğini vurgular.²⁸¹ Bu noktada Peirce'ün nesnel idealizminin izlerinin görüldüğü söylenebilir. Zira reel nesne hiçbir zaman tamamıyla kavranamaz. Nesneye ilişkin izlenimlerin kendilerine ulaşılamama sorunu ise yargının doğruluğu açısından çözümlenmesi mühim olan bir meseleye gönderme yapar.

²⁷⁷ Peirce, CP, c. 1, § 339, s. 171.

²⁷⁸ Peirce, "işaret/gösterge/representamen" ile temsil edeni, "representation" ile temsil etme edimini kasteder. Mezkur ayırım için bkz: Peirce, CP, c. 2, § 273, s. 155.

²⁷⁹ Peirce, CP, c. 2, § 228, s. 135.

²⁸⁰ Peirce, CP, c. 2, § 229, s. 135.

²⁸¹ Peirce, CP, c. 1, § 339, s. 171.

Tüm bunlardan sonra izlenimlerin kendilerine ulaşmadan doğru bir yargının nasıl oluşturulacağı ve Peirce'ün kategorilerinin izlenimlerin kendilerine hangi ölçüde *nüfuz* edebilecekleri sorgulanabilir. Söz konusu soruları cevaplandırmak için Peirce'ün *dolayumsuz bilişten* ne anladığına odaklanmamız gerekir. Filozofa göre en çok kabul gören dolayumsuz bilinç, öyle bir zihni temsildir ki, onun gerçekleştirdiği nesne temsili, söz konusu nesnenin bir başka bilinçli temsili değildir,²⁸² yani genel kabule göre dolayumsuz biliş öyle bir bilgidir ki, "onunla nesne arasında hiçbir bilinç temsili devreye girmez."²⁸³ Buna karşın Peirce, dolayimli bilişin mezkûr tanımını bilince bağlı olmasından dolayı yadırgar. Zira filozofa göre dolayumsuz bilişin tanımı, bizde olanı da içermelidir. Nitekim dolayumsuz biliş, "sonuç olmayan bir öncüle" yani "nihayi bir olgu"ya özdeştir.²⁸⁴ Yine dolayumsuz biliş, "bilginin ampirik bir bileşenidir (constituant) ve kısaca *izlenimdir*."²⁸⁵ Buna göre, izlenimlerin kendindeligi değil, *algı uyarıcısından* (percept) itibaren kavranabilen *izlenimler* dolayumsuz biliştir. Filozof, izlenimlere ilişkin görüşünü şöyle ifade eder:

"(...) iki izlenim arasındaki fark, onların *kıyaslanmaları nispetinde* olan bir farktır, yani dolaylı olarak bilinendir, kendinde olmalarının kıyası değildir. Tıpkı kalbimizin atışını hissetmemiz gibi kendinde bir izlenim, anlaşılmamış bir izlenim ve dolayısıyla farksız bir duygulanımdır."²⁸⁶

Pasajda Peirce, izlenimlerin kendilerinin anlaşılmadığını ve sadece onlara dair bilginizin kıyas sayesinde olabileceğine dikkat çekerek, izlenimlerin kendineliklerine erişilemediğini, *algının uyarılmasından* sonra onların veri olarak kullanılabileceği görüşünü ileri sürer. A. De Tienne'in faneronun töze yakın bir anlam taşıdığı yönündeki yorumunu,²⁸⁷ kendisine dikkatle yönelerek elde edilen izlenimleri ulaşılmaz ve erişilmez bir töz konumuna getirdiği şeklinde yorumlayabiliriz. Nitekim biz Peirce'ün kategorilerinin uygulandıkları faneronları algı uyarıcısından itibaren elde edilen *izlenimler* olarak anlıyoruz. Böyle bir yaklaşım, yargıların oluşumundaki engelin de kalkması açısından uygun bir çözüm olduğu kanaatindeyiz. Bununla birlikte, yargılar içerisinde yer alan hususların reele ilişkin zenginliklerinin devam edebilmesi için, ikincilik kategorisinin, izlenimlerin ontolojisine her daim biraz daha nüfuz etme potansiyeli olduğu söylenebilir.

²⁸² Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 515.

²⁸³ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 515.

²⁸⁴ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 515.

²⁸⁵ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 515.

²⁸⁶ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 515.

²⁸⁷ André De Tienne, *L'Analytique de la Représentation chez Peirce*, Facultés universitaires Saint-Louis, Bruxelles, 1996, s. 231.

Peirce, yargının hangi aşamada başladığını açıklamak üzere mantıksal açıdan doğru veya yanlış, moral açıdan iyi veya kötü ve nihayet estetik açıdan güzel veya çirkin değerlerine sahip yargıların ne zaman oluşturulabileceğini sorgular.²⁸⁸ Esasen söz konusu sorgulama yargılarımızın nerede başladığıyla yakından alakalıdır. Filozofa göre mantıksal iyi (*logica utens*) ve kötü arasındaki farklılık, kognitif/kavramsal süreçlerdeki kontrolün ilk görüldüğü yerde başlaması gerekir. Bu yüzden o, kontrol imkânının kavramsal sürecin neresinde başladığını sorgulamamız gerektiğini söyler. Ona göre bilişsel kontrol, kesinlikle *algının uyarılmasından* önce başlamaz. Dolayısıyla, algı öncesinde mantıksal bir iyi ya da kötüden bahsedilemez.²⁸⁹ Bu husus Peirce zaviyesinden *yargının* nasıl oluştuğunu anlamayı, yani algı uyarıcısının ne olduğunu kavramayı gerektirir.

Peirce'e göre, algının uyarılma esnasında, hatta ondan hemen sonra dahi kişinin gerçekten neyi algıladığını yargılamada kontrol ve eleştiri safhası yoktur. Filozof, yargının, bir onay/rıza (*assent*) idesiyle birleşen/düzenlenen (*combine*), zihnî bir önermenin oluşma edimi olduğunu belirtir.²⁹⁰ İlk algı, algı uyarıcısına yakın görünmekle birlikte onlar birbirlerinden ayrıdır. Algı uyarıcısı tıpkı bir imaj, tablo veya herhangi bir tezahür gibi ona dikkatle yönelen bir yargı oluşturabilir. Peirce, şeylere daha farklı bir dikkatle yöneldiğimizde algı uyarıcısının farklı olabileceğini, söz konusu uyarıcının farklı olup olmadığını fark etmenin yegâne yolunun, onu kendinden önce ve sonraki algısal yargılarla kıyaslamak olduğunu belirtir. O, ilk *algısal yargının* tamamıyla bizim kontrolümüzden çıktığını; kontrol edilemeyen algısal yargının tartışmaya açık olmayacak kadar güvenilir, akıl yürütmelerimizin ilk öncülleri ve tüm yargıların biricik temellendirilmesi olduğunu öne sürer.²⁹¹ Filozof, bir nesne hakkında kesin bir bilgi ya da güvenilir bir kavrayışa sahip olmamamıza rağmen algının uyarılmasından önceki aşamada söz konusu nesneyle ilgili bir yargıda bulunma durumunda olunduğunda, onu "*iyi olarak nitelemenin*" ve "*ona ilişkin doğru bir değer kanaatinde olmanın gerekeceğini*" söyler.²⁹² Görüldüğü üzere algı uyarıcısı, kontrolümüzde olmayıp, bilginin temelinde olan tüm yargılarımızın temelini oluşturan *algısal yargının* ortaya çıkmasını sağlayan uyarıcı bir *şeydir*. Bir başka ifadeyle Peirce'ün algı uyarıcısının, iki farklı dikkatle ona doğru yönelmemizden doğan algısal yargıların *diferansiyeli* olduğu söylenebilir. Bu husus algı uyarıcısının ontolojisinin kendini tamamıyla açığa çıkarmadığını gösterir. Buradan

²⁸⁸ Peirce, **HL**, s. 199.

²⁸⁹ Peirce, **HL**, s. 199.

²⁹⁰ Peirce, **HL**, s. 199.

²⁹¹ Peirce, **HL**, s. 199-200.

²⁹² Peirce, **HL**, s. 199; "İyi (goodness) renksiz bir nitelik olup basit olarak kötülüğün (badness) olmamasıdır (Adem ve Havva'nın yasak meyveyi yemediği durumları gibi iyidirler)" ifadesi için bkz: Peirce, **HL**, s. 199.

hareketle Peirce'ün epistemolojisinin orijininde, dikkatli bir şekilde bir uyarıcıya yönelme ve algısal yargılar olduğu söylenebilir.

Peirce'ün düşüncesinde algısal yargının tüm yargıların temelinde olduğu, onun üzerinde kontrolümüzün olmadığı, onun algı uyarıcısından sonra elde edildiği, duyular karşısında oluşan ilk yargı olduğu ve mantıksal iyi değerini taşıyan bir yargı tarafından öncelendiği oldukça önemlidir. Peirce'ün algı uyarıcısından önce nesneye mantıksal bir iyi ile nitelemeyi tercih etmesi, epistemolojisinin ahlaki bir orijinle başladığı anlamına gelir. Böylece Peirce tarafından yargıların oluşum sorunu, her şeyden önce nesneyi mantıksal bir iyiyle nitelemeye başlamak ve algı uyarıcısının niteliklerinin daha belirgin kılınması yöntemiyle çözümlemeye çalışmaktır. Öyle ki algı uyarıcısına farklı dikkat dereceleri ile yönelmek, çeşitli algısal yargıların elde edilmesini ve söz konusu yargıların birbirlerine kıyaslanmasını sağlar. Böylece *gözlemlenen* nesnenin nitelikleri açığa çıkmaya başlar. Yine algı uyarıcısının oluşmasından önce mantıksal iyi değerinde olduğu varsayılan yargı, algı uyarıcısından sonra elde edilen nesneye ilişkin algısal yargıların kıyaslanma zemini olur. Bir başka ifadeyle nesneye ilişkin oluşan her algısal yargı birbirine nihai olarak da mantıksal iyiye kıyaslanmış olur. Böylece yargılar içerisinde yer alan kategorilere ilişkin algısal yargıda isabet, yargının doğruluk değeri üzerinde önemli bir etken olur. Bu *yargının* düşünülür dünya ile duyulur dünya arasında kategorilerin daimilik sağlamasının pekiştirilmesi anlamına gelir.

İmdi, bulunduğumuz aşamada her iki filozof açısından hipotezimizi geçerli kılacak önemli çıktılar ele alabiliriz. Bu kısımda ana problematiğimiz olan duyulur dünya ile düşünülür dünya arasındaki daimiliğin *yargıların* oluşumu sorununun çözümlenmesiyle pekiştiğini tespit edebiliriz. Zira yargılar, bünyelerinde kategorileri barındırarak söz konusu iki dünya nesneleri arasında sağlarlar. Daha açık bir ifadeyle onlar birçok kategoriye devreye sokarak iki dünya arasındaki nesnelerin birbirleriyle bağlantılarının güçlenmesini sağlarlar. Bu durum Kant ve Peirce'ün kategori içerikli yargılarının mantıksal veya reel zeminlerde doğrulanabildiğini gösterir. Öncelikle her iki filozof yargıların, duyu verileri veya kavranma formları olduğu hususunda hemfikirlerdir. Hem Kant hem de Peirce, *yargının* bir yandan özneyi diğer yandan ise yüklemi barındırdığı, söz gelimi A bir nesne ve B bir kategori olarak kabul edildiğinde, yargının "A, B'dir" şeklinde olduğu konusunda fikir birliğindedirler. Yine, her iki filozof da bütünsel olarak *yargının* kategori ile onların imaları olan duyu *çeşitliliğinin* temsilini barındırarak *heterojen* bir yapıyı temsil ettiği konusunda hemfikirlerdir. Yine onlar, yargının özne olarak *töz*, yüklem olarak *nitelik* ve bağ olarak *oluş'u* barındırdığı konusunda hemfikirken *oluş'un* kategori olup olmama konusunda farklı görüşlere sahiptirler.

Yukarıda ifade edildiği gibi her iki filozof için de özne olarak *töz*, temsilden ibaret olsa da Kant ve Peirce'ün tözleri, farklı listelerde yer alan kategorilerdir. Nitekim Kant için *töz*, insanüstü bir anlık sayesinde tüm potansiyel belirlenimlerin birleştiricisi ama düşünsel bir temsildir. Peirce'e göre ise *töz*, *izlenimlerin* doğrudan biliş vasıtasıyla en sadık bir şekilde birleştirilmesi, kavranılması ve temsil edilmesidir.²⁹³ Diğer taraftan iki filozofun yargılarında nitelik de yer alır. Kant'a göre *yargıda* yer alan nitelik, ona olumlu, olumsuz veya belirsiz²⁹⁴ bir nitelik kazandırırken, Peirce'ün niteliği *öznenin* yüklemi konumundadır. Kant'ın nicelik sınıfı içerisinde yer alan kategorilerin özne konumunda olma potansiyeline sahip oldukları söylenebilir.

Yargının oluşumunda kopula olarak oluş'un (being), özne ile yüklemi birbirlerine *bağlama* işlevi gördüğünü ifade etmiştik. Kant için yargılarda özne ve yüklem bağlama işlemi sentezle gerçekleşir ve söz konusu bağlama işlemi "-dır" kopulası ile ifade edilir. Ona göre "bir yargı, verilen bilgileri tamalgının nesnel birliğine getirme işleminden başka bir şey değildir"²⁹⁵ ve "-dır" kopulası, böyle bir amaçla verilen temsillerin objektif birliğini sübjektif birlikten ayırt etmeyi sağlar.²⁹⁶ Peirce için yargıda özne ve yüklem bağlanması oluş (being) sayesinde gerçekleşir ama filozof, Kant'tan farklı olarak oluş'u bir kategori olarak kabul eder. Buna göre *yargılarda* özne, yüklem ve bağlacın her biri kategori konumundadır; açıkçası hem özne, hem yüklem hem de bağlacın her biri kategoridir. *Özne*, izlenim çeşitliliğinden elde edilen *nesneye* ait belirlenim bütünlüğüdür; bağ, saf formel bir kategoridir; yüklem ise nitelik kategorisi olup hem mümkün hem de reel olabilmeyi temsil eder.

Yine her iki filozof için de *yargıların* anlıkta oluştuğunu tespit ettik. Kant'a göre *yargılarda* yer alan kategoriler bilgi çerçevesinde zaman ve mekân tarafından sınırlanırken kategorilerinin transandantal birliğinde verileri zamana endeksli olmayan bir zeminde birleştirmekle tüm zamanlardaki verileri tamalgıda birleştirir.²⁹⁷ Bu kategoriler zemininin deyim yerindeyse *insanüstü* bir anlık konumuna getirilmesidir.²⁹⁸ Filozof, yargının doğuş zeminini kendi anlayışına uygun olarak hazırlayarak yargıyı, "verilen bilgileri tamalgının objektif birliğine getirme şekli" olarak tanımlar.²⁹⁹ Yine Kant, "-dır" kopulasını içerdiğinden

²⁹³ André de Tienne Peirce düşüncesinde tözün faneronlar olduğu yorumunu yapar.

²⁹⁴ Tablo 3'te yer alan niteliksel yargılara bkz.

²⁹⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 141-142, s. 860-861.

²⁹⁶ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 142, s. 861.

²⁹⁷ Bu çerçevede Kant'ın bu tamalgının transandantal birliği, Berkeley'in felsefesindeki Tanrı algısını çağrıştırdığı söylenebilir.

²⁹⁸ Kant, anlığı zamandan bağımsız bir konuma getirerek ve insan anlığı ile insanüstü anlığı ayırarak, bu noktada insanı *şey* konumuna geçirdiği düşünülebilir.

²⁹⁹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 141-142, s. 859-860.

sübjektif ile objektif birlikleri ayırt ederek yargıyı objektif bir konuma getirir.³⁰⁰ Bu, Kant'ın zaman endeksli olmayan evrensel bir yargı imkânını zorlaması ve dolayımli olarak yargılarda yer alan töz kategorisine tüm belirlenimleri vermek anlamına gelir. Diğer taraftan Peirce için anlık, algı uyarıcısından itibaren kendi vasıtasıyla *izlenimleri* birleştiren bir işlevdir. Dolayısıyla filozof, Kant gibi tüm zamanlarda elde edilebilecek verilerin entegrasyonunu sağlayan bir tamalgıyı varsaymaz. O süreç içerisinde algısal veriler elde edildikçe tedricen onları birleştirir.

Kant, yargılarda yer alan özneyi elde etmek için görüdeki senteze başvurarak, söz konusu sentetik birliği her türlü bilginin şartı yapar. Filozofa göre "bize göre nesne"³⁰¹ olmak için her görünün bilincin sentetik birliğine tabi"³⁰² olması gerekir. Kant açısından görü olmazsa bizim için nesne de olmaz. O halde Kant sentez vasıtasıyla görü ağlarında taşınabilen *nesnelerin* bütününi temsil biriminde ifade eder. Peirce ise izlenim çeşitliliğini bir araya getirdiği basamağa gönderme yapar. Bu çerçevede Kant'ın görüdeki *tamalgı* (*appréhension*) sentezinin Peirce'ün üçüncülük kategorisine yakın bir konumda olduğu söylenebilir. Peirce'ün üçüncülük kategorisi, duyu çeşitliliğinin hareketli sirkülasyonunu barındıran, her daim ikinciliğin çıktısını gözetken ve birinciliğin sabit zeminine dayanan, her iki kategori arasında köprü kuran ve *izlenim* çeşitliliğinin birleştiği ilk kavramsal/kognitif *liman* olarak nitelenebilir. Ancak Kant'a göre Kant'a göre duyu çeşitliliği zaman ve mekân ile sınırlandırılarak birleştirilirken Peirce'ün üçüncülük kategorisi, algı uyarıcısından itibaren elde edilebildiği kadar *izlenimleri* birleştirerek tözün temsilini oluşturur. Nasıl ki Kant, ilk yargının güvenilirliğini sentez öncüllü bir analitik yargıya dayandırıyor, Peirce de *izlenimlerin* birleşmelerinin yorumcuya gönderilmeleriyle mümkün olduğunu savunur.

Her iki filozof da bilginin temelinde yargıların olduğunu kabul etseler bile söz konusu temel yargıların nasıl oluştukları konusunda ayrışır. Kant'ın yargıları "Transandantal Analitik"deki nesneler çerçevesinde epistemik bir değere sahip iken, Peirce'ün yargılarına nitelik kategorisine verdiği ontolojik değerden dolayı hem epistemolojik hem de ontolojik değerlere sahip oldukları söylenebilir. Yine Kant'a göre söz konusu temel yargılar mantıksal yargı fonksiyonları iken Peirce'te temel yargılar, nesnenin karşımızda durduğu, ondan bize uzanan duyular neticesinde elde ettiğimiz algısal yargılardır.

Kant'a göre kategorilerin sayısı kadar mantıksal yargı fonksiyonu mevcuttur ve kategoriler bire bir söz konusu yargı fonksiyonlarından çıkarımlanırlar. Filozof, *Salt Aklın*

³⁰⁰ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 141-142, s. 859-860

³⁰¹ Söz konusu *nesnenin* yargıdaki konumu öznedir.

³⁰² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 138, s. 857.

*Kritiği'*nde yargı fonksiyonlarına ilişkin doyurucu bir açıklamada bulunmaz ve mezkûr eserden önceki çalışmalarında da onlara ilişkin bir hazırlık mahiyetinden bilgilere rastlanılmaz. Peirce'e göre ise yargılar algı uyarıcısından itibaren elde edilen algısal yargılara dayanır. Filozof, söz konusu temel yargıların belirli bir sayısı olduğunu belirtmese de onların bir uyarıcıya yöneltile ve dikkat edimiyle elde edilen algısal yargılar olduğunu ifade etmiştir. Onlar, algının başlangıcı olup akıl yürütmelerimizin ilk öncüllerini temsil eder ve tüm yargılarımızın temelini oluştururlar.³⁰³ Filozof, elde edilen *algıdan* yola çıkıp izlenim çeşitliliğini temsilden temsile geçirilerek üçüncülük kategorisi olarak bir yorumlayıcıda birleştiğini ve böylece *tözü* en doğru şekilde temsil eden *nesnenin kavrayışına* ulaşıldığını belirtir. Çalışmamızın ikinci bölümünde görüleceği gibi üçüncülük kategorisinden itibaren soyutlama işlemiyle sırasıyla ikincilik ve birincilik kategorisi elde edilir. Dolayısıyla Peirce'ün üçüncülük kategorisi yargının içinde hem özne olarak töze yakın olmak bakımından hem de yüklem olarak niteliğin elde edilişinde dolayimli ve önemli bir role de sahiptir. Bu bakımdan Kant'ın kavrayış sentezi ile Peirce'ün üçüncülük kategorisinin, duyu veya izlenim çeşitliliğini bir araya getirme bakımından benzer rolleri olduğu söylenebilir.

Yargıların oluşumunun temel yargılar sayesinde ve onların da kategorilerin oluşumu ve kaynağı meselesiyle yakından alakalı oluşu görülebilir. Anlaşıldığı üzere, temel yargıların doğru olması, her iki filozofun kategorilerinin duyulur dünya ile düşünülür dünyaya ait nesneler arasındaki daimiliği iyi bir şekilde sağladığına işaret eder. Yine, kategorilerin her iki dünyaya ait olan *nesneler* arasındaki *daimiliği* iyi bir şekilde sağlamaları, içinde bulundukları yargıları da olumlu şekilde etkileyecektir. Zira yargılar, doğru oldukları takdirde, her iki dünyaya ait birçok bağıntıyı bünyelerinde taşıyarak onlar arasındaki bağın pekişmesini ifade edecektir. Kategoriler, nelikleri bakımından her iki dünyaya ait nesneler arasında daimilik kurmayı amaçladıkları için özne olarak töz ile yüklem olarak nitelik arasındaki bağ kurma işlevi yargılarda gerçekleştirilir ve yine karmaşık olan yargılarda kavramsal/kognitif bir formla devreye giren algısal yargı da her iki dünya arasındaki bağıntının mahsülüdür.

Fark edileceği üzere her iki filozofun düşüncesinde yargıların oluşumu çeşitli sorunları gün yüzüne çıkarır. Her şeyden önce mantıksal ve düşünsel bir zemin olan yargılar, problematiğimizin formel bir çözümlenmesi için uygun bir zemin teşkil etse de diğer alanlarda yeterli olmayıp kısmî bir çözümleme zemini sunarlar. Bu noktada yapılması gereken her iki filozofun temel algıları neye dayandırdıklarını keşfetmek olmalıdır. Kant'ın tüm sentetik *a priori* yargılarının mantıksal fonksiyonlardan oluştuğunu, Peirce'ün yargılarının ise

³⁰³ Peirce, **HL**, s. 199-200.

algısal yargılara dayandığını gördüğümüzde problematiğimizi çözümlemek ve hipotezimizi geçerli kılmak adına kategorilerin kaynağı sorunuyla karşılaştığımızı ve her iki filozofun kategorilerinin birleştirici bir "*düşünüyorum*" yargısı ile alakalı olduğunu tespit etmiştik. Buna ilaveten yargılar çerçevesinde bir araya getirilmeye çalışılan kategoriler ile nesnelerin *temsiller* olarak karşımıza çıktıklarını da görmüştük. Oysa problematiğimizi çözümlemek için *nesnelerin* temsilleriyle yetinmememiz; çözümlemede daha ileri gidebilmemiz için nesnenin en fazla belirlenimiyle kavranması gerekmektedir. O halde kategorilerin uygulandığı nesneler ne kadar belirli ise duyulur ile düşünülür dünyalara ait nesneler arasında kategorilerin sağladığı daimilik o kadar iyi olacağını söyleyebiliriz. Bu doğrultuda, bir sonraki kısımda her iki filozofun kategorilerinin hangi tür nesnelere uygulandığını daha yakından görmek gerekecektir. Yine aynı kısımda her iki filozofun kategorilerini farklı disiplinlerdeki nesne türleriyle ilintilendirdiklerini, örneklendirdiklerini, özellikle de Kant'ın basit bir nesneden yola çıkarak kategorilerinin yapısını nasıl oluşturmaya çalıştığını göreceğiz.

I. 3. Kategorilerin Uygulandığı Nesneler Alanı: Kant ve Peirce Kategorilerinin Eş Kaplamalı (Coextensif) Olmayışları Üzerine

I. 3. a. Kategorilerin Uygulandıkları Nesneler Alanı

Yargıların oluşumunda karşılaşılan en önemli sorunlardan birisi, önermede belirlenmeye teşebbüs edilen özne olarak töz ile yüklem olarak nesnenin kendileri yerine temsillerinin/tasarımlarının nasıl yer aldığı hususudur. Daha açık bir ifadeyle kavram olmayan özne ve yüklem temsilleri olan töz ve nesnenin *yargı vasıtasıyla* nasıl bilinçte bir araya getirildiği ve *yargının* kendisinin de nasıl reel olduğu sorunuyla karşılaşmaktayız. Her iki filozofun felsefi sistem veya yöntemlerini yargılar üzerine kurduğunu, Kant'ın tüm sentetik *a priori* yargılarının mantıksal yargı fonksiyonundan oluştuğunu, Peirce'ün yargılarının ise algısal yargılara irca ederek meseleyi çözüme kavuşturmaya giriştiklerini hatırladığımızda yukarıda ifade edilen sorunun özne ve yüklem hangi ölçüde referanslarının gerçeklikleri olarak yargılarda yer alacağı hususuyla yüz yüze geliriz. Özne ve yüklem temsillerine ne kadar benzer bir şekilde yer alırsa, oluşan yargı da dilin sınırlarında mevcut olan olarak o ölçüde bir *yargı* halini alacaktır. O halde yargılarımızın oluşturulması uygulandıkları nesneler alanıyla doğrudan ilişkili olacak ve doğruluk değerleri de onları gözlemleyerek ortaya çıkabilecektir. Çalışmamızın giriş kısmında yüklem dilsel alandan fiziki alana genişlemesinin kategoriler alanının değişimi teşebbüsüyle alakalı olduğunu zikretmiştik. Kant ve Peirce, anılan teşebbüsün kategorilerin hangi nesnelere uygulanmasıyla alakalı olduğunu,

yani meselenin dilsel alandan fiziki alana evrildiğinin farkındadır. Bu husus, oluş'un *alfabesini* oluşturmak adına mevcut olanları bir yargısal formda içerikleriyle birlikte ifade etmeyi, yani tüm mevcut olanların bilinmesini içermektedir. Bu noktada her iki filozof, tüm mevcut olanları halihazırda bilmenin insan ölçeğinde mümkün olmadığını ön gördükleri için kategorilerinin hangi *nesnelere* uygulandıklarını belirlemek sorunuyla karşı karşıya kaldıklarını fark ederler. Öyleyse kategorilerin kaplamalarının belirlenimi, onların içlemi hakkında da bilgi verecek ve böylelikle tanımlarının netleşmesini sağlayacaktır.

Kategorilerin hangi *nesnelere* uygulandığı hususu, problematiğimiz çözümlenmesinde bize bir adım daha ileri götürecektir. Öyleyse kategorilerin duyulur ile düşünülür dünya arasında nasıl köprü kurduğu meselesi, söz konusu nesnelere ilişkin malumata sahip olmakla bilinebilecek bir husus haline gelecektir. Bu yüzden hem Kant hem de Peirce'ün felsefeleri çerçevesinde kategorilerin uygulandıkları nesneler alanına mercek tutmaya girişelim.

Kant, *Salt Aklın Kritiği* adlı eserinin "Transandantal Analitik" kısmında kategorilerin uygulanım alanının potansiyel olarak sonsuz olduğunu ve bilgi çerçevesinde onların sınırlandığını öne sürerek, *a priori* görülerin gerekliliğini öne sürer. Filozof, kategorilerin düşünce ile özdeş olmadıklarını, onların sadece "düşüncenin formları" olduğunu³⁰⁴ ve "bir bilincin içerisinde görüde verilen çeşitliliği *a priori* olarak birleştirmeyi sağlayan mantıksal gücü"³⁰⁵ içerdiklerini beyan eder. Buna göre kategoriler sonsuz sayıda nesnelere uygulanabilse de bilgi çerçevesinde işlev görür ve söz konusu işlevleri için *a priori* görülere ihtiyaç duyarlar. Zira Kant felsefesinde "*benden* farklı bir nesnenin bilgisi için bir *görüye*"³⁰⁶ ihtiyaç vardır. Kant, görülerin gerekliliğini vurguladıktan sonra, *a priori* olmak bakımından ortak olan kategoriler ile *a priori* görüler arasında temel bir ayırım yapar. Buna göre kategorilerin orijinlerinin temeli duyulur değildir, oysa görü formları için böyle bir durum söz konusudur.³⁰⁷ Yine Kant'a göre "bir nesneyi düşünmek ve bilmek tek ve aynı şey değildir;"³⁰⁸ kategori "genel olarak nesneyi düşünmeyi sağlarken *görü* nesneyi verir".³⁰⁹ Anlaşıldığı üzere Kant, kategorileri düşünmeyi sağlayan unsurlar olarak görerek, onların açıkça düşünsel bir zeminde olduğunu öne sürer. Yine filozof, hem *nesnenin* bilgisi için hem de nesneye dair verilerin elde edilmesi için görülerin elzem olduklarına dikkat çeker. Kısaca kategoriler sonsuz sayıda nesnelere uygulanma potansiyeline sahip iken, veriler kendilerine görüler vasıtasıyla sunulduğunda sınırlanmak durumunda kalırlar.

³⁰⁴ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 305, s. 981.

³⁰⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 305-306, s. 979-981.

³⁰⁶ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 158, s. 871.

³⁰⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 305, s. 979-980.

³⁰⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 146, s. 863.

³⁰⁹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 146, s. 863.

Yukarıda belirtildiği gibi Kant, kategorilerin sadece bilgi için kullanıldıklarını ve bunun için de *a priori* görülerin gerektiğini beyan eder. Filozof, *Salt Aklın Kritiği* adlı eserinin "Transandantal Estetik" kısmında *a priori* görülerin zaman ve mekân olduğunu³¹⁰ ve kategoriler tarafından nesnelerin belirlenimlerinin sağlanması için görüye ihtiyaç olduğunu vurgular.³¹¹ Tekrarlayacak olursak, kategoriler düşünmeyi sağlarlar ve işlevleri bakımından bilgi çerçevesinde kullanılırlar. Onlar bilgi çerçevesinde zaman ve mekân tarafından zorunlu olarak sınırlanmasalar da bilgi çerçevesinde kullanıldıkları andan itibaren *a priori* görülerin sınırlılıklarına maruz kalırlar. Buradan hareketle kategoriler nesnenin düşünülmesini temin ederken görüler nesnenin bilinmesini sağlarlar.³¹² Anlaşılan Kant felsefesinde bilgi, düşüncenin hususi bir alanı olarak sunulur ve dolayısıyla kategorilerin uygulanışı onları sınırlar. Bu çerçevede *sentetik a priori* yargıların kategoriler vasıtasıyla aranışı, bir yandan bilgimizi arttırma potansiyeli taşıırken diğer yandan kategorilerin sınırlanmasını ve onların uygulanabilecekleri -zaman ve mekânla kayıtlı olmayan- nesnelerin bilgisinin *gizlenmesini* gerektirir.

Kant felsefesinde düşünme yetisine ait olan kategoriler ile *a priori* görüler arasındaki fark sorgulanabilir. Nitekim Çitil, düşünme yetisinde bulunmayıp, görü olarak hissetme yetisinden gelen dışsal bağıntılara dikkat çekerek, düşünme ve hissetme yetilerinin birbirlerinden ayrı olduğuna;³¹³ Kant tarafından düşünme yetisi olarak kategoriler ile hissetme yetisi olarak zaman ve mekân olan *a priori* görülerin bağıntılarının verilmediğine dikkat çeker.³¹⁴ Düşünürün, söz gelimi "sağ eli" "sol elden" ayırt etme yetisinin düşünme yetisinden gelmediği, söz konusu ayırımın hissetme yetisinden gelen dışsal bağıntılar sayesinde olduğuna dair yorumu kayda değerdir.³¹⁵ Yine Kant, *a priori* olmak bakımından ortak bir yöne sahip olan kategoriler ile zaman ve mekânı ayırmakla kalmayarak, *a priori* görüler ile ampirik görüler arasında da ilave bir ayırım yapar. Zaman ve mekân olarak *a priori* veya saf görüler, kendisinde hissiyata dair hiçbir şey bulunmayan temsillerdir. Ampirik görü ise, his vasıtasıyla nesneye ilişkin olandır³¹⁶ ve Kant "ampirik bir görünün belirsiz nesnesine *fenomen*" adını verir.³¹⁷ Kant, doğa fenomenlerinin hepsinin bağları bakımından kategorilere

³¹⁰ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A38-39/B 55-56, s. 798-799; Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 147, s. 863.

³¹¹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 166, s. 877.

³¹² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 165, s. 876.

³¹³ Ahmet. Ayhan Çitil, *Matematik ve Metafizik-Kitap I: Sayı ve Nesne*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2012, s. 85.

³¹⁴ Çitil, *Matematik ve Metafizik-Kitap I: Sayı ve Nesne*, s. 86-87.

³¹⁵ Çitil, *Matematik ve Metafizik-Kitap I: Sayı ve Nesne*, s. 86.

³¹⁶ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 19-20/B 34, s. 782.

³¹⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 19-20/B 34, s. 782.

tabi olmaları gerektiğini öne sürerek,³¹⁸ onları *a priori* görülerin nesneleri ve uygulama alanları kabul eder. O, fenomenlere ilişkin şu açıklamalarda bulunur:

"Bize tesir eden olarak bir nesnenin temsil kapasitesine olan etkisi *histir* (*sensation*). His vasıtasıyla nesneye ilişkin olan bu görüye ampirik (görü) adını verilir. Ampirik bir görünün belirsiz nesnesine ise *fenomen* ismi verilir.

Fenomende, hisse tekabül edene *madde* adını veriyorum; ama fenomenin çeşitliliğinin belirli alakalara göre düzenlenebilmesini sağlayanı, fenomenin *formu* olarak isimlendiririm."³¹⁹

Anlaşılabacağı üzere fenomen hem forma hem de maddeye yakın bir yapıdadır. Fenomenin forma yakınlığı *a priori* görülerle alakasından kavranır. Nitekim filozofa göre "fenomenlerin çeşitliliği zihinde *a priori* olarak sezilerek" form şeklinde yer alır. Söz konusu form ise *a priori* görülerdir.³²⁰ Fenomenin maddeye olan yakınlığı ise his ile anlaşılır. Nitekim Vaysse'in, Kant'ın fenomenin saydam olmayan yönünü maddeye özümseyişine dair görüşü,³²¹ yukarıda yaptığımız tespiti destekler mahiyettedir.

Kant düşüncesinde fenomenin maddi yönünün histe merkezileştiği görülebilir. Filozofa göre his, "nesnenin bize tesir etmesiyle, temsil etme kapasitesimize etki eder".³²² Kant'ın fenomeni maddeye yakınlaştırması, kendi çıkarımını ileriye götürme çabasını yansıtır. Zira çalışmamızın ikinci bölümünde de görüleceği üzere Kant, kategorilerin objektif değerlerinin olduğunu temellendirmek için hayli çaba sarf eder ve söz konusu işin ne kadar külfetli olduğunu açıklar. Bu noktada kavram ile somut madde arasındaki birleştirme girişiminin bir enerji transferi probleminin tezahürü olduğunu düşünüyoruz. Nitekim Peirce'ün ikincilik kategorisini açıklama çerçevesinde güç ve deneyim terimleri üzerinde ısrar etmesi, söz konusu görüşümüzü destekler görünmektedir. Yine Rudolf Eisler Kant metinlerine dayanarak fenomene ilişkin aşağıdaki bilgileri iletir:

"Fenomen, duyulur olana ve anlığa göre somut/efektif (*Wirklichkeit*) realitedir, görüler (mekân ve zaman) formlarının ve anlığın (kategoriler) içinde reelin sunum şeklidir ve evrensel olarak tüm bilen süjeler için bu böyledir. Objektif fenomen dolayısıyla o, ne her bilinçten bağımsız bir şeydir ne de sübjektif "yaşantıların" basit toplamıdır; o, bir birlik kanununa uygun olarak her süje için özdeş olan, bir bağlantılar (*connexions*) sisteminden ibaret mümkün bir deneyimin nesnesidir."³²³

³¹⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 165, s. 876.

³¹⁹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 19-20/B 34, s. 782.

³²⁰ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 20/B 34, s. 782.

³²¹ Jean-Marie Vaysse, *Dictionnaire Kant*, Ellipses, Paris, 2007, s. 39.

³²² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 19-20/B 34, s. 782.

³²³ Rudolf Eisler, *Kant-Lexikon II*, Almancadan Fransızcaya çev. Anne-Dominique Baimès ve Pierre Osmo, Éditions Gallimard, Paris, 2011, c. 2, s. 799-802.

Pasajdan anlaşılacağı üzere Kant'a göre fenomen objektif bir şekilde *ortak bir anlıkta* sunulan realite, bir bağlantı sistemi olup aynı zamanda deneyimin nesnesi konumundadır. O halde fenomen, ampirik bilginin nesnesi; kategorilerin uygulanmaları hususunda zaman ve mekânın sundukları verilerdir. Geldiğimiz bu aşamada Kant felsefesinde kategorilerin kaplamaları ile *a priori* görülerin *kaplamalarının* eşit olmayışı netleşmiştir. Kant'ın kategorilerinin uygulandığı nesne alanı sonsuz olsa da işlevleri bakımından zaman ve mekânın sunduğu verilerle sınırlanmıştır ama kaplamalarının zaman ve mekân tarafından sunulan nesnelerden daha geniş olduğunu hatırd tutmak gerekir. Zira görüler, bilgi çerçevesinde kategorilerin içermeleri muhtemel olan *nesne* alanını daraltır; kategorilerin uygulandığı nesneler alanının daralması ise içlemlerinde veya anlamlarında da daralmasına yol açar.

Toparlayacak olursak Kant'ın kategorilerinin deneyimin nesnesi olarak fenomene uygulandığını;³²⁴ nesnelerin zaman ve mekân formlarından geçerek ve söz konusu formların kendilerine uygulanmış halleriyle kategorilere malzeme olduğunu gördük. Buna göre kategoriler, *apriori* görülerin ampirik verileri sağladığı ölçüde nesnelere uygulanabilirler;³²⁵ onların kullanımı ise şeylerin deneyimin nesnesi olduğu ölçüdedir.³²⁶ Diğer taraftan Peirce, "Yeni Bir Kategoriler Listesi/ On a New List of Categories" adlı makalesinde kategorilerini sunduğu andan itibaren onlara geniş bir kapsam öngörmüştür; kategorilerini mantıksal zeminde kurduğunu belirterek onların uygulanabileceği nesneler alanını sınırlandırmamıştır. Bu noktada Peirce'ün kategorilerinin hangi nesne kümesine uygulanabileceğini sorgulayabiliriz. O, kendi *terimini* üretmeden önce kategorilerin uygulandıkları nesneleri ifade etmek için Kant'tan fenomen *terimini* geçici olarak ödünç alır. Zira söz konusu *temsilin*, kategorilerin uygulandığı nesneleri ifade etmek için yetersiz olduğunun farkındadır. Bu hususa rağmen Peirce'ün, fenomen temsili kullanması, geçici olarak kategorilerini *basit* bir seviyede açıklaması için yararlı olmuştur. O, fenomenin nesnenin zaman ve mekânla sınırlandırılmış durumu olduğunun farkındadır. "Bazı Yetilerle İlgili Sorular/Questions Concerning Certain Faculties" adlı çalışmasında fenomenlerin, yani bir görüntünün retina üzerine yazıldığı ve hareket ettiği durumda nasıl ortaya çıktığını şu şekilde açıklar:

"(...) büyük bir sayıda sinir uçları, çok büyük bir sayıda ardışık uyarımlar (excitations) tarafından etkilenirler, elde edilen izlenimlerin ilişkisi, tasavvur edilemez bir

³²⁴ Emmanuel Kant, *Oeuvres Philosophiques II-Prolégomènes à Toute Métaphysique Future qui Pourra se Présenter Comme Science*, Fransızcaya çev. Jacques Rivelaygue, Éditions Gallimard, Tours, 1985, c. 2. s. 86-87.

³²⁵ Kant, *Oeuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 147, s. 864.

³²⁶ Kant, *Oeuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 147-148, s. 864.

karmaşıklıktaadır. Oysa zihnini iyi bilinen bir kanununa göre aşırı karmaşıklığa sahip olan ve belirli bir kavrayışın uygulanmasıyla bir *sıraya* veya dolayimli bir basitliğe indirgenebilecek fenomenler vuku bulduğunda, söz konusu kavrayış bu fenomenlere uygulandığında ortaya çıkıverir."³²⁷

Pasajdan anlaşılacağı üzere, çeşitli uyarımların (excitations) sinir uçlarında neden olduğu etkilerle birlikte çok sayıda karmaşık izlenimler ilişkisi elde edilir. Filozof, söz konusu karmaşık *izlenimlere* atıfta bulunmak için fenomen kelimesini kullanmıştır. Buradan hareketle Peirce'ün fenomen ve *izlenimi* aynı anlamda kullandığı görülebilir. Ancak Peirce, fenomen veya izlenimlerin temsiller olduklarının farkında olup, kategorilerin uygulanması gereken *şeyler* ile temsillerin farklı olduğunu belirterek söz konusu hususun izlenimin ne olduğunu anlamaktan geçtiğini belirtir:

"Genel olarak izlenim, genelliğinden dolayı kendisi olarak izlenim olmayıp kavrayıştır. Bir izlenim bile kendisini bir izlenim olarak tasarlayamaz (conceive). İzlenim, muğlaklığı, -doğrudan kendisi fark etmeden bir insanın hislerini melankoliye boyayan-'dyspepsia' hissinde nispeten ifade edilen ilgisiz/kayıtsız (undifferentiated) bir duygudur. Bir izlenim üzerine yapılan her refleksiyon, tutarlılık (consistency) birliğine doğru bir ilerleme aşaması olduğundan dolayı, bir kavrayıştır. Dolayısıyla, şunun ya da bunun, nihayi bir olgu olduğunu veya hâlihazırda olduğunu ya da bir olgu olduğunu söylemek, dolayimsız olgu olmak ve bir hipotez olmanın ötesine gitmeye başlar. Bu andan itibaren, böyle bir ifadenin (statement) yüklemi veya *genel olarak hâlihazırda olan (present)* hipotetik bir kavrayıştır. Bu yüklem hipotetik karakteri, izlenimin basitçe sübjektif olarak kabul edilme olgusundan ya da refleksiyonun içinde hâlihazırda olarak düşünülmesinden ibarettir. Oysa bu refleksiyon, olgunun kendisi ile onun karakterinin farkını gözetmemizi (differentiate/discriminate) sağlar ve böylece "A dolaysız olarak hâlihazırda" ifadesini kullanmak, A'nın kendisine bağlı olan reel ya da sözsöz (verbal) bir yüklemi olabileceği anlamına gelir. Ancak bu yüklemi belirsiz bıraktığımız için, A hakkında söylenen boş bir formdur. Sonuç olarak o, maddesiz bir hipotez formundadır; her türlü hipotetik düşüncenin birincil amacıdır. Kendisi olarak dolaysız hâlihazırda olan bu kavrayış, basitçe A'nın bir önermenin süjesi olduğunu, yüklem olmadığını içerdiği için (zira yüklem dolaylı kavrayışlardır), *töz* terimiyle uygun bir şekilde belirtilmiştir."³²⁸

³²⁷ Charles Sanders Peirce, "Questions Concerning Certain Faculties", **Writings of Charles S. Peirce: A Chronological Edition**, ed. Moore, Edward C., et al., ed. Indiana University Press Bloomington, 1984, c. 2, s. 199; Peirce, *À la Recherche d'une Méthode*, s. 50.

³²⁸ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 516-517; Peirce, *À la Recherche d'une Méthode*, s. 5.

Pasajdan anlaşılacağı üzere Peirce, izlenimden kastın bir genelleme olduğunu ve bu genellemeden dolayı *izlenim* aşamasında dahi bir kavrayışın elde edildiğini vurgular. O, izlenimin kendisini kolayca ele vermeyen yapısı ile ilgili belirtide bulunurarak onu bir kavrayış şeklinde gördüğünü belirtir. Bu noktada *izlenim ile* izlenimin kedisi arasında bir ayırım yapar. İlki epistemolojik bileşene sahipken ikincisi ontolojik bir değere haizdir.

Peirce, kategorilerinin uygulandığı nesneleri daha iyi ifade edebilmek adına Kant'tan ödünç aldığı fenomen *terimini* kullandıktan sonra daha reel bir zemin bulmak adına faneron *terimini* üretir ve faneroskopi bilimini ortaya koyar. Filozof, izlenimlerin kendineliklerini kavrayamamız nedeniyle *izlenimler* ile kendinde izlenimler arasındaki ikilemden ve fenomen *teriminin* sınırlayıcı yapısından kurtulmak adına faneron *terimini* ortaya çıkarır. Nitekim o, Adirondack konferansları esnasında faneronları, "reel bir şeye tekabül edip etmediğine bakmaksızın zihinde olanlar"³²⁹ olarak betimler. Ona göre, faneronların karakteristikleri her zaman ve her zihindedir,³³⁰ ve faneronlar şeyler arasında en doğrudan izlenebilen ögeler olup,³³¹ her türlü psikolojik anlam *onlardan* soyutlanmak istenir.³³²

Peirce, 1904 yılında "Göstergebilim olarak Mantık, İkinci Giriş, Faneroskopi/Logic viewed as Semiotics, Introduction Number 2, Phaneroscopy" adlı çalışmasında ve Adirondack konferanslarında (1905), faneroskopinin ne olduğunu açıklar. Filozofa göre faneroskopi, *faneronun* betimlemesidir³³³ ve "doğrudan görünüşleri sade bir şekilde dikkatle inceler ve detayın hassasiyeti (precision) ile mümkün olan en geniş genellemeyi kombine etmeye çalışır".³³⁴ Faneroskopi kategorilerinin psikolojik, zihinsel ya da başka tür olgulara ilişkin olabilecek her türlü spekülasyondan uzaktır ve her türlü hipotetik açıklamadan kaçınır.³³⁵ Filozofa göre faneroskopi, faneronlarının doğrudan gözlemlenmesiyle ilgilenir. Elde edilen gözlemlerin genellenmesine dayanarak birçok büyük faneron sınıfının olabileceğini haber verir, her birinin karakteristiklerini betimler ve karışık olmalarına rağmen hiçbirinin yalıtılamayacağını iddia eder.

Yine filozofa göre faneronların incelenmesi olarak *faneroskopi*, dış dünyada bir şeye tekabül etsin ya da etmesin zihinde mevcut bulunan her şeyi temsil eder. *Faneroskopi*, fenomenleri "*faneroskopik* kategoriler" olarak isimlendirilen üç dünyayı sınıflamayı sağlar.³³⁶ Bu sınıflamanın başlangıç protokolü şu şekilde özetlenebilir: "Birincilik olan imkânlar

³²⁹ Peirce, **CP**, c. 1, § 284, s. 141.

³³⁰ Peirce, **CP**, c. 1, § 284, s. 141.

³³¹ Peirce, **CP**, c. 1, § 286, s. 142.

³³² Peirce, **CP**, c. 1, § 284, s. 141.

³³³ Peirce, **CP**, c. 1, § 284, s. 141.

³³⁴ Peirce, **CP**, c. 1, § 287, s. 142.

³³⁵ Peirce, **CP**, c. 1, § 287, s. 142.

³³⁶ Bruzy et al., "La sémiotique phanéroscopique de Charles S. Peirce", **Languages**, s. 32-33.

dünyası; ikincilik olan mevcut olanlar (existant) dünyası ve üçüncülük olan zorunlular dünyası."³³⁷ Hâsılı faneroskopi, faneronların gözlemlenmesiyle kategorilerin listesini oluşturur ve onların birincil alt bölümlerini saymakla ilerlemeye devam eder.³³⁸ Bu çerçevede kategorileri bulma bilimi olarak faneroskopi,, gözlemlenen faneronlardan hareketle en genel kavrayışlar olan kategorileri listeler ve daha sonra söz konusu kategorilerden daha az genel olan kavrayışları kaydeder.

Peirce faneronların yapısını açıklamak için kimyadaki valans kelimesini kullanır ve atomların çekirdeklerinin etrafındaki elektron organizasyonundan bahseder. Tıpkı atomlar gibi faneronlar da belirli bir sayıdaki faneronla bağlantı kurabilir. Hatta o, üçten fazla birleşme değerinin (valency) olmayacağını belirtir.³³⁹ Bir faneronun valans değerinin üç olması, ona bağlanabilen faneron sayısının üçü geçmeyeceği anlamına gelir.

Yine Peirce, mantıksal alanda faneronları sırasıyla medadlar, monadlar, diyardlar, triyadlar, tetradlar gibi ögelere benzeterek açıklamaya çalışır. Filozofa göre medad, mantıksal olarak diğer kavramların her birinden ayrı ve ayrıştırılamayan anlamındadır; monad, tek bir özneye yüklenebilen ve başka bir şeye referansta bulunmadan sadece kendi niteliklerini taşımakla kendi içinde tamdır; diyard iki özneye yüklenebilen ve "herhangi bir kategorinin herhangi bir üçüncü nesnesine bakılmaksızın, bir başkasına göre monadın karakterine sahip temel bir idedir; triyad ise bir dördüncüye bakılmaksızın, iki farklı yönden monadın karakterine sahip temel bir idedir."³⁴⁰ Peirce, birçok yapıda olan poliyadların üçlü bir yapı olan triyad formuna getirilebileceğini şu şekilde açıklar:

"Çiftin modifikasyonu bir ve çiftten farklı bir doğada olan bir şeyi dahil etmeden otantik bir üçü oluşturma imkânsız olmasına rağmen, dört, beş ve her türlü üçten büyük rakam, üçün basit kombinasyonlarıyla oluşabilir."³⁴¹

Anlaşılabileceği üzere Peirce'e göre üçten fazla kombinasyonlar genel olarak üçlü kombinasyonlara getirilebilir. Zira filozof, triyaddan daha yüksek bir birleşme değerinin olamayacağını kolaylıkla kanıtlanabileceğini³⁴² ve örneklerle temellendirilebileceğini bildirir.³⁴³ Bu durum Peirce'ün faneronlarının en fazla üç bağ ile diğer faneronlara

³³⁷ Bruzy et al., "La sémiotique phanéroscopique de Charles S. Peirce", **Languages**, s. 32-33.

³³⁸ Peirce, **CP**, c. 1, § 286, s. 142. Bu pasaj, mezkur kaynakta bulunup, "Logic viewed as Semiotics, Introduction Number 2, Phaneroscopy" adlı, 1904 tarihli konferansta geçtiği belirtilmektedir.

³³⁹ Peirce, **CP**, c. 1, § 292, s. 145.

³⁴⁰ Peirce, **CP**, c. 1, § 292, s. 145.

³⁴¹ Peirce, **CP**, c. 1, § 363, s. 187.

³⁴² Peirce, **CP**, c. 1, § 292, s. 145.

³⁴³ Bu bağlamda, triyadik bir olgu ancak ve ancak eş zamanlı üç şeye referansta bulunma olarak anlaşılmalıdır. Filozofa göre, "triyadik bir olgu, hiçbir zaman diyardik şartlardaki güçlerin aksiyonuyla meydana gelmez." Bkz: Peirce, **CP**, c. 1, § 345, s. 175. Peirce'ün triyadik yapılara olan ısrarının sebebi sorgulanabilir. Madem ki filozof, kategorilerin evrensel olmasını hedeflemekte, bu durumda sadece triyadik türdeki olguları değil, tüm olguların

bağlanabileceğini medad, monad, diyad ve triyad gibi mantıksal ögelere benzeterek açıklanabileceğini gösterir. Ancak söz konusu benzetme, kimyadaki benzetme gibi kolayca çıkarımlanamaz.

Peirce, medadın bölünmez bir ide anlamında olduğunu, her daim mantıksal olarak bir başkası tarafından ayrıştırılamayan zihinsel bir "ısı-şimşegi" parlaması gibi mutlak olarak ani, sessiz, hatırlanmayan ve her zaman etkisiz olabileceğini" söyler.³⁴⁴ Buna göre *medadın* statüsünün monaddan daha soyut bir konumda olduğu düşünülebilir. Peirce oluş'un monadik olduğunu, ikincilik kategorisine yakın olan mevcudiyetin ise diyadik olduğunu belirtmiş ancak,³⁴⁵ birincilik kategorisinin mezkur mantıksal ögelerden hangisine benzediğini belirtmemiştir. Filozofun beş kategorisini içeren listesinde hangi kategorinin medad'a benzediği konusunda bir açıklamasına rastlamıyoruz. Peirce'ün oluş'un monadik olduğunu belirtmesi, oluş kategorisini reel bir zeminde ifade etme çabasından kaynaklandığı yorumu yapılabilir.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz çerçevede, Kant ve Peirce'ün kategorilerinin uygulandığı nesne alanı özdeş değildir. Zira *Salt Aklın Kritiği*'nde özellikle de "Transandantal Analitik" çerçevesinde belirtildiği üzere Kant'ın kategorilerinin uygulanım alanının sınırı yoktur ancak onlar bilgi çerçevesinde zaman ve mekânın sunduğu verilere, yani fenomenlere uygulandığında sınırlanırlar.³⁴⁶ Zaten Kant, on iki kategorisine ampirik bilgi alanı dışında bir uygulanım alanı tanımamıştır.³⁴⁷ Peirce'e gelince, filozof kendi kategorilerinin kısa listesini oluşturduktan sonra, kategorilerinin uygulanabileceği nesne kümesini genişletmek adına fenomen anlayışını bırakıp faneron anlayışını ortaya koymuştur. Çünkü Peirce, Kant'ın mirası olan fenomenlerin kendi kategorilerinin evrenselliklerine engel teşkil ettiğinin farkındadır. O, tamamen mantıksal bir zeminde sunmuş olduğu kategorilerine reellik atfetme kapısını açık

diyadik şartlardaki güçlerin aksiyonuyla meydana gelmediğini ifade etmesi gerekirdi. Sonuçta triyadik olgular olarak adlandırdığı yapıların kaynağı diyadik güçlerin olmadığı gibi, triyadik olgular da tüm poliyadik olguların kaynağı ya da yegane temel taşları olmadığı öne sürülebilir. Peirce, triyadik yapılara gerektiğinden fazla önem verdiği görüşündeyiz, zira triyadı oluşturan monadik ve diyadik yapılar, en azından triyad kadar önemlidir ve triyadın olmazsa olmazlarıdır. Bu çerçevede, Peirce'ün her ne kadar monad, diyad ve triyada oldukça önem verse de özellikle triyadı ön plana çıkarmasının bir keyfiyet olduğunu düşünüyoruz.

Peirce, çoklu yapıların üçlü yapılara getirileceğine dair bir örnek daha verir. Filozof, Batı'yı bulmamız için üç belirlenimin gerekli olduğunu öne sürer: Filozofa göre, kuzeye doğru yönlendiğimizde ve başımızın üstünün göğe doğru yönlendiğinde, sağ elimiz doğuyu gösterir. Mezkûr örnekle filozof yine triyadik bir durumu betimler. Ancak söz konusu örneği ikna edici bulmuyoruz zira ilk olarak doğuyu bulmamız gerekir. Öte yandan ekinoks günü güneşin doğduyu noktaya bakmamız bizi doğrudan doğru yönünü kendiliğinden gösterecektir. Bu örnekte de Peirce'ün gerçekleştirdiği triyadın önemine ilişkin izahın triyadsız da izah edilebilmesinin mümkün olduğunu düşünüyoruz.

³⁴⁴ Peirce, *CP*, c. 1, § 292, s. 145.

³⁴⁵ Peirce, *CP*, c. 1, § 329, s. 165.

³⁴⁶ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 166, s. 877.

³⁴⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 308, s. 982.

bırakmak için böyle bir girişimde bulunmuştur. Nitekim kurmuş olduğu kategoriler bilimi ("kategoriyoloji") olarak faneroskopi disiplini, bu hususun bir göstergesidir.

Toparlayacak olursak Kant'ın kategorilerinin "Bilgi mümkün müdür?" sorusu çerçevesinde bir sınırlamaya maruz kaldığını; sentetik *a priori* yargıları arayan filozofun, kategoriler çerçevesinde düşünülür dünya bileşenini sağlamış olduğunu belirleyebiliriz. Yine Kant, bilgi çerçevesinde kök kavramları olan kategorilerin uygulama alanını daraltan unsurların *apriori* görüler (intuition) olduğunu, kategorilerin transandantal uygulamalarının olmadığını³⁴⁸ ve bilgi çerçevesindeki kategorilerin kullanılmalarının mümkün deneyimin nesneleri için geçerli olduğunu öne sürmüş idi.³⁴⁹ Buna ilaveten Kant *görü* kapasitemizin ancak fenomenler için geçerli olduğunu,³⁵⁰ *görüler* vasıtasıyla kategorilerin *şeyler* hakkında bilgi veremeyeceklerini belirtmiştir.³⁵¹ Buna karşın Peirce'ün kategorileri kullanılmaları bakımından sınırlandırmadığını; onları mantığın temel yapıları olduğunu belirtirken, realitenin detaylarını göz ardı ederek onların evrenselliğini göstermeye çalışmıştır. Yine o, *algı* uyarıcısından önce kendinde izlenimlerin kavranılamayacağını ima ederek bilinmezlik alanına çeşitli yollarla nüfuz etmeye çalışmıştır.

Her iki filozof da nesnelerin tüm belirlenimlerinin kavranmasının insan zihni için zor olduğunu kabul etseler de belirlenimlerin artması yönündeki çabalarını sürdürmüşlerdir. Kant, kategorilerine ilişkin olarak "duyulur nesnelerin ötesine giden bir uygulanıma izin verir gibidirler"³⁵² ibaresini kullansa da fenomenin saydam olmayan yönünün yani görülerin dışındaki nesneleri ölçülebilir bir zeminde olmadıklarını ima eder. Nitekim o, *Salt Aklın Kritiği* çerçevesinde kategorilerin, fenomenin temsil edilebilir bileşenine uygulanabildiğini, onun saydam olmayan yönü olan kendinde şeye uygulanmadığını düşünür.³⁵³ Peirce ise faneronların zihinde olan *nesneler* olduğunu belirterek,³⁵⁴ onlara zamansal ve mekânsal bir sınırlandırma getirmez. Ancak filozof, algı uyarıcılığı büyüklüğünde olmayan realitenin çok ince detaylarını göz ardı eder.

Kant felsefesinde kategoriler temsillere uygulanırken, Peirce felsefesinde töz anlamında da kullanılabilen faneronların kendisine *algı uyarıcısından* (percept) itibaren uygulandığı söylenebilir. Her iki durumda da kategoriler, henüz duyulur dünya unsurları ile tam anlamda daimilik içinde değildir, ne nesne olarak ben ne de "*düşünüyorum*" üzerine bir belirtide

³⁴⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 515/B 543, s. 1155.

³⁴⁹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 146-147, s. 862-863; Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 146-147, s. 864;

³⁵⁰ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 151, s. 866.

³⁵¹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 147, s. 864.

³⁵² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 305-306, s. 979-981.

³⁵³ Vaysse, *Dictionnaire Kant*, s. 39. pasajında yer alan bilgilerden hareketle çıkarımlıyoruz.

³⁵⁴ Peirce, *CP*, c. 1, § 284, s. 141.

bulunulmuştur. Problematikimizin çözülmesi adına "*düşünüyorum*" sorunsalı, kategori ile nesnesi arasında nerede durulduğuna açıklık getirecektir. Söz konusu mesele ikinci bölümde ele alınacağı için şimdilik Kant'ın kategorilerinin konstrüksiyon teşebbüsü ile Peirce'ün kategorilerinin uygulamalarının mekanik alanda bazı örneklerini görmkle yetineceğiz.

I. 3. b. Kant'ın Kategorileri İnşa (Construction) Teşebbüsü ve Peirce Kategorilerinin Mekanik Alanından Örnekleri

Kant'ın, *Salt Aklın Kritiği'nin* iki basımı arasında yazılan *Doğa Biliminin İlk Metafizik İlkeleri* (1786) adlı eserinde kategorilerin bir konstrüksiyonunu, Newtoncu fizik bilgisiyle bağıntılı olarak ele almaya çalıştığından bahsetmiştik. Söz konusu izlerden birisi *Doğanın ve Gök Teorisinin Genel Tarihi* adlı eserinde bulmak mümkündür. Kant'ın kategorilerinin konstrüksiyonunu mekanik alanı bağlamında ele alması bunu da *Salt Aklın Kritiği'nin* birinci ve ikinci basımlarının arasında yapmış olması kategorilerin tanımına ve çıkarımına yönelik çekingenliğini atmış olduğuna dair bir gösterge olarak okunabilir. Kant *Doğa Biliminin İlk Metafizik İlkeleri* adlı eserde maddeye nispeten *yakın* olan bir aradurum olan hareket meselesiyle ilgilenir³⁵⁵ ve nitelik, nicelik, bağıntı ve modalite sınıflarını sırasıyla, foronomi,³⁵⁶ dinamik, mekanik ve fenomenoloji arasında bir *tekabüliyet* içinde göstermeye çalışır.³⁵⁷ Kant'a göre foronomi dalı, nesnenin hiçbir gücün etkisinde olmadan bir hızla ilerlemesi ile ilgili mekaniğin bir alt dalıdır. Söz konusu foronomi günümüzde sinematik olarak bilinmektedir. Dinamik ise nesneye güçlerin etki yapmasıyla alakalıdır. Bir cismin düz ilerlemesi sinematik ise, o cismi bir yöne doğru itecek olan güç devreye girdiğinde dinamik söz konusu olur. İmdi, söz konusu gücün bir dış etkenden mi yoksa sistemin otonomluğundan dolayı içerden mi geldiği sorusu, bağıntı sınıfına tekabül eden mekaniğe adım atabilme hususunu gündeme getirir.

Kant'ın yeni bir metafizik kurma çabasında kategorileri devreye soktuğunu ve bir sistemin mekanik olarak işleyebilirse söz konusu sistemin kendisi dışında bir güce ihtiyacı olmadığını hatırlıyacak olursak, mekaniğin Kant'ın bağıntı *kategorisine/sınıfına* tekabül ettiğini söylebiliriz. Belirli bir sistemi oluşturan fenomenler birbirleriyle, dışardaki hiçbir güce ihtiyaç duymadan bağlı ise bu durumda mekanik bir seyrin devreye girmesi olağandır. Bu

³⁵⁵ Emmanuel Kant, **Premiers Principes Metaphysiques de la Science de la Nature**, Almandan Fransızcaya çev. J. Gibelin, Vrin, Paris, 1971, s. 118; Emmanuel Kant, **Œuvres Philosophiques I- Premiers Principes Metaphysiques de la Science de la Nature**, Almandan Fransızcaya çev. François De Gandt, Éditions Gallimard, Tours, 1980, c. 1, s. 453.

³⁵⁶ Foronomi, sinametiğin eski adı olup, mobilin, hiçbir sebep olmaksızın, hiçbir etken tarafından saptırılmadan hareket etmesidir.

³⁵⁷ Kant, **Premiers Principes Metaphysiques de la Science de la Nature**, s. 20.

çerçevede Kant'ın mekaniği bağıntı kategorisine tekabül ettirmesi, *Salt Aklın Kritiği*'nde yer alan anlığın işlemine uymamaktadır. Zira Kant bağlantının nesneler arası olmadığını vurgulamakla, söz konusu bağlantının algı vesilesiyle nesnelerden ödünç alınma durumunu da dışlar.³⁵⁸ Kant'a göre bağlantı kurmak, "anlığın bir işlemi"³⁵⁹ olup "*a priori* bağlama işlemi"dir ve "tamalgı birliğin altına çeşitliliğin (divers) verilen temsillerini"³⁶⁰ koyarak söz konusu ilkenin "tüm insan bilgisinin en yücesi" olduğunu belirtir.³⁶¹ Bu çerçevede Kant'ın bağıntı sınıfını mekanikle alakalandırması, onun belirtmiş olduğu tekabüliyetin deyim yerindeyse denk gelmediğini gösterir. Nitekim J. Vuillemin, Kant sisteminde foronomi, dinamik, mekanik ve fenomenoloji arasındaki geçişlerin oturmadığı görüşündedir.³⁶² Kant eksikliklere rağmen fenomeni veya maddeyi harekette olan bir cisme indirgeyerek kategorilerinin konstrüksiyonunu gerçekleştirmek ister. Ancak, yaptığı indirgemenin sonucunda, konstrüksiyonu neticesinde elde ettiği, nicelik, nitelik, bağıntı ve modalite olmayıp, foronomi, dinamik, mekanik ve fenomenolojidir. Söz konusu konstrüksiyonda, filozof tarafından sırasıyla, niceliği foronomiye, niteliği dinamiğe, bağıntıyı mekaniğe ve fenomenolojiyi ise modaliteye *yakın* göstererek kategorilerinin *işlediğini* göstermeye çalışır. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi, mekaniğin bağıntı kategorisine benzetilmesinde bile uyumsuzluğu fark etmek mümkündür.

Kant'a benzer bir şekilde Peirce, kategorilerinin birçok alandaki işlevlerinin önemine dikkat çekmek adına, birincilik, ikincilik ve üçüncülük kategorilerine *tekabül* eden örnekler ortaya koyar. Ancak onun örnekleri Kant'ın konstrüksiyonu gibi müstakil bir eserde yer almaz. Peirce, Kant gibi izlenimin kendisini indirgeyerek nesneden hareketle kategoriye ulaşılamayacağını farkında olup sade ve kısa örneklerle kategorilerin birçok alanda mevcut olduğunu gösterme girişiminde bulunur. Söz gelimi bir yoldaki çatallaşma üçüncülük; iki yer arasında bağlantı kuran düz yol ikincilik olarak anlaşılmalıdır ama söz konusu yolu kat ederken dolaylı bir ara yerden geçiliyorsa onun üçüncülük olarak anlaşılması gerekir.³⁶³ Yine Peirce dil alanında sıfatın pozitif derecesinin birincilik, süperlatif derecesinin ikincilik, kıyasın ise üçüncülüğe örnek olabileceğini ifade eder.

Peirce tıpkı Kant gibi kategorilerinin örneğini mekanik alanından vermeye girişir: Ona göre konum birinciliktir³⁶⁴ ve peş peşe iki konum arasındaki bağıntı olan hız ikinciliktir³⁶⁵.

³⁵⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 134-135, s. 855.

³⁵⁹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 134-135, s. 855.

³⁶⁰ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 134-135, s. 855.

³⁶¹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 134-135, s. 855.

³⁶² Vuillemin, *Physique et Métaphysique Kantienne*, s. 110.

³⁶³ Peirce, *CP*, c. 1, § 337, s. 170-171.

³⁶⁴ Peirce, *CP*, c. 1, § 337, s. 170.

Yine peş peşe iki hız arasındaki bağıntı olan ve "peş peşe üç konum arasındaki bağıntı olan" "ivme üçüncülüktür".³⁶⁶ Mezkûr örnekte zaman birimine göre ivme, hızın türevi, hız ise konumun türevidir. Bu hususta okuyucu diferansiyel hesaptaki türevleri hatırlayabilir. Nitekim Peirce'ün kategorilerinin Galileci bir referansta Newton'un temel dinamik formülüyle de uyumlu olduğu değerlendirilmesi yapılabilir:

$$\sum \mathbf{F} = m \cdot \mathbf{a}$$

formülünde yansıdığı gibi, $\Sigma \mathbf{F}$ tarafından temsil edilen güçlerin vektöryel toplamının, $\mathbf{a}$ ivme vektörüyle $\mathbf{m}$ kütesinin çarpımına eşit olmasıyla da uyumlu olduğu söylenebilir. Peirce tarafından ikincilik kategorisinin en iyi tekabülünün karşılıklı güçlerin devreye girdiği deneyimdir ve söz konusu deneyim esnasında, sürekli karşıt güçler birbirlerini etkisizleştirirler. Deneyim devam ettikçe her daim yeni bir güç, karşıt bir gücün kendisini bir zamandan sonra etkisizleştirmesi üzerine ortaya çıkar. Deneyim esnasında toplam gücün belirli bir değerinin olması yani karşıt güçlerin birbirlerini etkisizleştirilmiş olmaması, deneyim esnasında belirli bir ölçekte hareket olduğuna işarettir. Bu husus yukarıdaki formülle de uyumludur. Zira belirli güçlerinin vektöryel toplamının sıfır vektöründen farklı olduğu, deneyimlenen nesnenin kütesinin sıfırdan farklı olduğu varsayılırsa, söz konusu nesnenin belirli bir yönde ivmeye sahip olduğu anlımı çıkar. Peirce'ün deneyiminin ayrıntıları, yukarıdaki Newtoncu formül ile uyumlu olduğunu düşünüyoruz. Deneyim süreci devam ettikçe karşılıklı güçler devreye girerler ve birbirlerini nötralize eden güçlerle birlikte her daim kendileriyle mücadele edecek karşıt güçleri bekleyen yeni güçler ortaya çıkar. Yukarıdaki formülde ivmenin sıfır vektöründen farklı olduğu duruma işaret eden söz konusu süreç, üçüncülük kategorisinin kanunlaşma süreci olarak yorumlanabilir. Deneyim sürecinin durduğu andan itibaren, güçler birbirini etkisizleştirir ve yukarıdaki formüle göre ivme de sıfıra eşit olur. Bu çerçevede deneyimden elde edilenlerin toplamının bir kanuna bağlandığı ve yorum sürecinin tamamlandığı söylenebilir. Bu durumda deneyimlenen güçlere maruz kalmış olan bir cisim ya durmuştur ya da düz ve sabit bir hıza sahip olmuş olur.

Görüldüğü üzere her iki filozof da kategorilerinin reele uygulanması konusunda belirli çabalarda bulunmuş ve mekanik alanını kullanmaktan çekinmemişlerdir. Kant, indirgenmiş bir nesneye onları uygulayarak işe başlamış ve bir kategori konstrüksiyonu yapmaya

³⁶⁵ Bkz: Peirce, **CP**, c. 1, § 337, s. 170.

³⁶⁶ Bkz: Peirce, **CP**, c. 1, § 337, s. 170.

çalışmıştır. Filozof, sırasıyla nitelik, nicelik, bağıntı ve modalite kategorilerinin uygulanabileceği bir nesne *tahayyül* etmiş ve her bir nesneye söz konusu dört *kategorinin* uygulanabileceğini varsaymıştır. Ama nesnenin indirgenmiş bir nesne olması nedeniyle söz konusu *kategorilere tekabül* eden -sırasıyla rasyonel mekanik alanındaki- foronomi, dinamik, mekanik ve fenomenoloji *alanlarını* bulmuştur.

Peirce'e gelince, onun birincilik, ikincilik ve üçüncülük kategorilerine örnek olarak konum, hız ve ivme büyüklüklerini vermesi dikkatimizi çekmiştir. Peirce, konumu birincilik örneği yaparken, üçüncülüğü ivme örneği kılmıştır. Filozof, ivmeyi hızın zamana göre diferansiyeli, hızı da konumun zamana göre diferansiyeli olduğunu varsayarak; ikincilik kategorisinin soyutlama işlemiyle üçüncülük kategorisinden, birincilik kategorisini ise yine soyutlama işlemiyle ikincilik kategorisinden itibaren elde etmiştir. Peirce'ün vermiş olduğu konum, hız ve ivme olarak üç kategorisinin örnekleri soyutlama yönüyle aynı olmamasıyla birlikte göreceli oldukları düşünülebilir. Yine Peirce'ün kategorileri gerçek anlamda tam oturmadığına dair basit bir örnek, sabit bir zeminde a hızıyla ilerleyen bir hareketli ile b ivmesine sahip bir zeminin üstünde a hızıyla ilerleyen bir diğer hareketli arasındaki fark konusudur. İki zeminden bağımsız sabit bir zeminde yer alan bir gözlemciye göre her iki hareketli farklı hızlara sahiptir. Dolayısıyla Peirce'ün birincilik, ikincilik ve üçüncülük kategorilerine sırasıyla konum, hız ve ivme örneklerinin verilmesi içeriksel bakımdan sorun teşkil eder. Filozof, söz konusu örnekleri kategorilerin anlaşılır kılınması için vermiş olabilir ama örnekler hiçbir zaman için kategorileri tam olarak temsil edememektedir. Bu durum, Peirce'ün kategorilerinin mantıksal zeminde meşru olabileceğine ama reele veya *içeriksel* olarak ölçüğe veyahut da gözlemcinin referans çerçevesine göre değişkenlik gösterdiğini açıklar.

Aynı şekilde her iki filozof da nesneden yola çıkarak töz kategorilerine işaret edecek somut bir örnek vermezler. Zira her iki filozof için tüm içerikleriyle tözün kendisine ulaşmak ve ondan hareketle kategorileri elde etmek pek mümkün görünmez. Nitekim Kant, tözünün ampirik bir temsil olarak içeriklendirilememesi nedeniyle kategorilerin temellendirilmesi için onu bir hareket noktası olarak kullanmaz. Bu nedenle filozof, indirgenmiş bir nesneden hareketle kategorilerinin konstrüksiyonunu inşa ettiğinde, onların izdüşümünü sadece rayonel mekanik alanında bulur.

Peirce'ün töz kategorisine gelince, deyim yerindeyse ona sadece *asemptotik* olarak ulaşılabilirliğini görürüz. Zira biz, algı uyarıcısından itibaren algısal yargıyı elde ederiz ve kendinde izlenimleri tamamen kavrayamayız. Peirce'ün faneronları ortaya koyma motivasyonlarından biri de tözün kavrayışını daha derin kılmaktır. Filozof, töz kategorisine

açık bir örnek verme yerine ona işaret etmek için izlenimin kendisine gönderim yapar. Yine filozofun oluş kategorisinin monadik olduğunu belirtmek için, dolayimli bir şekilde oluş'un kimya alanındaki dış tabakasında tek bir elektron barındıran atomlar örneğini verir. Peirce'ün oluş ve töze ilişkin fazla örnek vermeyişi, kutup kategorilerin arasında bulunan üç kategoriye örnek vermesiyle öne çıkar. Filozofun bu tutumu, oluş ve töz için verilecek örneklerin önemli hataları barındırabileceğini ve daha çok birincilik, ikincilik ve üçüncülük kategorilerine yoğunlaşmak istemesiyle anlaşılabilir. Zira oluş ve töze örnek vermek, birincisinde susmayı, ikincisinde ise söz gelimi -sayısız- sayfalar dolusu belirtide bulunmayı gerektirir.

Özetleyecek olursak her iki filozofun kendi kategorilerini reel nesnelere uygulayıp duyulur dünya ile düşünülür dünya arasındaki *bağı* oluşturma ve örneklendirme gayretinde olduklarını görüyoruz. Yine kategorilerin uygulandığı nesnelerin belirlenimlenmesindeki eksikliğin, işlem ve kaplamaları bakımından kategoriler üzerinde de eksikliğe neden olduğuna şahit oluyoruz. Zira nesne ne denli belirli olursa kategorilerin duyulur dünya ile düşünülür dünya arasındaki daimiliği sağlama nitelikleri o denli açık olacağı için her iki filozofun reele ilişkin açıklamalarla kategorilerine meşruluk kazandırma çabaları içerisinde olduklarını tespit ediyoruz. İkinci bölümün sonunda kategorilerin çıkarımı/meşruluğu/reelliği ve nesnelliği sorununa tekrar odaklanacağız ama söz konusu meşruluk sorununa gelmeden önce onların kaynağı sorununa ve nesneyle buluştukları alanları mercek altına almamız gerekecektir.

İkinci Bölüm: Kategorilerin Kaynağı Sorunu, Kategori ile Nesnenin Birleşme Alanları, Kategorilerin Meşruluğu (Çıkarımı), Nesnelliği ve Reelliği Sorunları

II. 1. Kategorilerin Kaynağı ve "*Düşünüyorum*" Sorunu

II. 1. a. Kategorilerin Kaynağı Sorununun Ortaya Konuluşu

Çalışmamızın problematiğinin çözülmesi ve hipotezimizin doğrulanması çerçevesinde kategorilerin kaynağı sorununu araştırma, kategoriler ile onların uygulandıkları nesneler zemininin farklı olup olmadıkları konusuna açıklık kazandıracaktır. Zira kategorilerin kaynağı ile onların uygulandıkları nesneler arasında tespit edebileceğimiz benzerlikler, kategorilerin duyulur ile düşünülür dünyalara ait nesneler arasında daimilik sağlamalarının nasıl mümkün olduğunu gösterecektir. Sözgelimi Kant'ın *a priori* kategorilerinin kaynakları, onların uygulandıkları nesneler alanına ne kadar benzer veya yakın olursa veya Peirce'ün kategorilerinin kaynakları duyulur ile düşünülür alanlara benzer bileşenler içerirse, kategorilerin iki farklı dünyaya ait nesneler arasında ne derecede daimilik kuracaklarını gösterirler.

Kategorilerin kaynaklarını araştırmaktan muradımız, duyusal alandaki nesnelerin reelliklerinden, düşünsel alandaki nesnelerin de düşünselliklerinden kayba uğramaksızın kategorilerle bağıntılarınıdırılma imkânlarını görmektir. Çünkü kategorilerin kaynaklarına yaklaştıkça, nesnelerin de kökenine dair açıklık elde edeceğimiz düşünülebilir. Söz konusu varsayımdan hareketle, kategorilerin uygulandığı nesnelerin temsili veya epistemik yapılarından ziyade onların kendiliklerine yaklaşmaya çalıştığımız hatırlanmalıdır.

Yine kategorilerin kaynağını araştırmak, nesnenin belirlenimlerine daha fazla nüfuz etmek adına, kategorilerin nesne olarak "*düşünüyorum*" yargısı veya merkeziyle olan ilişkilerinin araştırılmasını da gerektirir. Nitekim söz konusu yargı, *ben*'i hem özne hem de nesne olarak gündeme getirir. Bu yüzden Kant ve Peirce düşüncesinde kategorilerin kaynakları ve onların "*düşünüyorum*" yargısıyla olan ilişkisini incelemek gerekecektir. Kant'ın kategorilerinin düşünsel alanda olmaları nedeniyle kategorilerinin nesnelerle daimilik kurması konusunda aşılması gereken zorluk, söz konusu kategorilerin duyusal nesnelerin zemininde olmamaları olarak yorumlanabilir. Peirce'ün kategorilerine gelince onlar, ilk aşamada salt mantıksal bir zeminde kurgulanmış olsalar da nesnenin periferisinde oluşmaya başlamaları göz önünde bulundurulduğunda, onların nesneye benzer oldukları söylenebilir. Tüm bu bilgiler ışığında kategorilerin türediği kaynakların tespiti ile onların uygulandığı

nesnelerin belirlenimleriyle bağıntılarının olup olmadığının araştırılması, problematiğimizizin çözümlenmesi yönünde önemli bir adım atmayı sağlayacaktır.

Kategorilerin kaynağı ifadesiyle onların orijinlerinden ziyade dayandıkları temel noktalar anlaşılmalıdır. Eğer kategorilerin orijinini/kökenini, onların çıkış nedenleri veya zamansal başlangıç noktaları olarak hareket noktaları olarak kabul edersek, Kant kategorilerinin ortaya çıkmalarının zamansal nedenleri olduğu söylenemez. Zira Kant "Transandantal Estetik"de tüm bilgilerimizin deneyimle başladığını yazar³⁶⁷ ve Kant felsefesinde deneyimin bilginin orijini olması, kategorilerin her ne iseler o şekilde Kant tarafından sunulan kendiliklerinin değil, onların sadece bilgi çerçevesinde işlevlerinin olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla söz konusu deneyim Kant'ın kategorilerinin değil, onların kullanımları çerçevesinde bilginin orijini ve hareket noktasını gösterir. Yine Kant, orijin terimini -zamanla ilintilendirmeden- temel anlamında kaynak olarak da kullandığı söylenebilir. Bu çerçevede Kant "Transandantal Analitik"te, kategorilerin orijinlerinin, düşüncenin mantıksal fonksiyonlarıyla mutabık olmalarıyla ortaya koyulduğunu beyan etse de³⁶⁸ söz konusu mutabıklığın açıklanmasını ihmal etmiştir. Peirce'e gelince o, Kant'tan farklı olarak kategorilerin oluşum sürecinde deneyime ve algı uyarıcısına (percept) dikkat çekmiştir. Peirce'ün kategorilerinin orijini ya da hareket noktasının temelinde izlenim çeşitliliğini birleştirme istenci olduğu fark edilebilir. Şimdi her iki filozofun kategorilerinin kaynakları konusuna geçelim.

II. 1. b. Yargı Fonksiyonları ve Tamalğının A Priori Sentetik Birliği İlkesi veya "Düşünüyorum" Yargısı

Kant, *Salt Aklın Kritiği*'nin "Transandantal Analitik" kısmında kategorilerden bahsederken onların, orijin bakımından saf kavramlar olduklarını belirtir.³⁶⁹ Filozofa göre kategorilerin "oluşumlarının, deneyimin türettiğinden tamamen farklı olan bir doğuş edimi olması gerekir"³⁷⁰ ibaresiyle kategorilerin deneyimden türemediğini kendince kesin bir şekilde ifade eder. Yine filozofa göre "kategoriler doğadan türemezler ve doğaya göre kurulmamışlardır, zira öyle olsaydı ampirik olurlardı" ibaresini kullanır.³⁷¹ Buna göre Kant düşüncesinde kategorilerin temeli deneyim değildir. Yine Kant, "Kategoriler *duyumdan*

³⁶⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 1, s. 757.

³⁶⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 159, s. 872.

³⁶⁹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 80-B 106, s. 835.

³⁷⁰ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 87/ B 119, s. 844.

³⁷¹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 163, s. 875.

bağımsız olarak basit anlıkta oluşurlar"³⁷² ifadesiyle, kategorilerin duyumdan bağımsız olduğunu belirterek, onların transandantal olduklarını ifade eder. Filozofun kategorilerine deneyim üstü bir konum verip, onları olabildiğince ampirik alandan bağımsız kılması da onların *saf* oluşlarına işaret eder.

Kategorilerin deneyimden türemediğini ifade eden Kant, onların anlık ile yargı arasındaki işlevine dikkat çeker. Zira filozofa göre anlık, kategoriler vasıtasıyla yargılarda bulunur. Bu hususu açıklamak için Kant, kategoriler ile tüm mümkün yargılar arasında önemli³⁷³ bir konuma sahip olan yargılardaki anlığın mantıksal (birlik) fonksiyonlarının tablosunu sunar.³⁷⁴ İlk olarak Kant, söz konusu yargı fonksiyonlarının sayısına vurgu yapar:

³⁷² Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, B 144, s. 861.

³⁷³ Anlığın mantıksal fonksiyonları, nesneleri birleştiren fonksiyonlar olup, hem kategorilerin uygulandığında hem de yargının oluşumunda devreye girmeleri bakımından önemlidirler. Bkz: Béatrice Longuenesse, "Les Concepts A Priori Kantians et Leur Destin", **Revue de Métaphysique et de Morale**, Aralık 2004/4, sayı 44, s. 487.

³⁷⁴

Kant'ın Kategorileri ve Yargının Mantıksal Fonksiyonları			
Yargının Mantıksal Fonksiyonları ³⁷⁴		<i>Salt Aklın</i> Kritiği'nde Kant, kategorilerin listesini şu şekilde verir ³⁷⁴	
I Yargıların niceliği		I Nicelik	
Evrensel Tikel Tekil		Birlik Çokluk Tümlük	
II Nitelik	III Bağıntı	II Nitelik	III Bağıntı
Olumlu Olumsuz Belirsiz	Kategorik Ayrık Şartlı/Hipotetik Bitişik Şartlı/Disjonktif	Gerçeklik Olumsuzluk Sınırlılık	Töz ve ilinti Nedensellik ve Bağımlılık Ortaklık (etken ile edilgen arasındaki karşılıklı eylem)
IV Modalite		IV Modalite	
Problematic (Mümkün Yargı) Asertorik (Kontenjan Yargı) Apodiktik (Zorunlu Yargı)		İmkân-İmkânsızlık Mevcut olmak-Mevcut olmamak Zorunluluk-Olumsuzluk	

Bkz: Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, s. 827; Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, A 80/B 106, s. 834-835.

Kategorilerin tercümesi için yer yer Necati Öner'in *Klasik Mantık* adlı kitabından yararlandık. Bkz: Öner, **Klasik Mantık**, s. 48.

"Bu şekilde, tüm mümkün yargılarda, tam olarak bir önceki tablodaki mantıksal fonksiyonlar (adedi) kadar, genel olarak görü nesnelere *a priori* şekilde ilişkin olan anlığın saf kavramını buluruz (...)." ³⁷⁵

Yukarıdaki metne göre filozof tüm mümkün yargıların mantıksal fonksiyonlar sayesinde ifade edilebileceğini ve kategorilerin sayısı kadar yargının mantıksal fonksiyonları olacağını ifade eder. Çünkü "mantıksal fonksiyonlar anlığı tüketir" ³⁷⁶ ve onun gücünü tamamen ortaya çıkarır". ³⁷⁷ Bununla birlikte Kant, "Bir yargıda çeşitli temsillere birliği veren fonksiyon, anlığın saf kavramı olarak isimlendirilen görüdeki çeşitli temsillerin sentezine de birlik verir" ³⁷⁸ ibaresiyle, yargının mantıksal formlarının kategorileri ortaya çıkardığını öne sürer. Daha açık bir ifadeyle filozofa göre anlık, kavram üretme yetisidir ve yargının mantıksal fonksiyonları, kavramların, özellikle de kategorilerin bulunmaları için yol gösterici olduğu görüşündedir. ³⁷⁹ Zira B. Longuenesse'in de dikkat çektiği gibi, "kavramları kullanmak, onların altına görüleri yerleştirmektir (subsumer) ve daha az genel olan kavramları, daha fazla genel olan kavramlara tabi kılmaktır, yani (düşünce oluşturmak) yargıda bulunmaktır" ³⁸⁰ Çünkü görülerin birleştirilmesi ve kavramların genellik derecelerine göre bir hiyerarşinin oluşmasını sağlayan anlığın edimi olan birlik fonksiyonları, yargıda bulunduğumuzda fark edilir ve tam olarak bu işlem esnasında kavramlar, özellikle de kategoriler *oluşur*. ³⁸¹ Bu nedenle Kant'ın kategorilerinin kaynağının yargının mantıksal fonksiyonları olduğu düşünülebilir. Nitekim filozof böyle bir çaba içerisinde anlığın kök kavramlarını *ampirik*

³⁷⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 79/B 105, s. 834.

³⁷⁶ Metinde Kant'ın "mantıksal fonksiyonlar anlığı tüketir" ibaresi, mantıksal veya birlik fonksiyonlarının anlığın tüm fonksiyonlarını kapsadığı, yani anlığın söz konusu on iki fonksiyonun dışında başka bir fonksiyonu olmadığı şeklinde anlaşılabilir.

³⁷⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A79/B 105, s. 834.

³⁷⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A79/B 104-105, s. 834.

³⁷⁹ Metinde belirtilen yargıdaki mantıksal fonksiyonlar, aslında yargının formlarıdır. Söz konusu yargının temel formları kategorilerden farklı olduğu gibi aslında anlığın edimi olan birlik fonksiyonlarından da farklıdır. Birlik fonksiyonları ise kategoriler adedi kadardır ve onlar, anlığın edimi olduklarından dolayı kategorilerle aynı zemindedirler. Anlığın fonksiyonları, anlığın mantıksal kullanımına işaret eder. Onlar sayesinde kategoriler çeşitli temsilleri, yani görü temsillerini de kavram temsillerini de en genel olana ulaşmak üzere birleştirirler. Birlik fonksiyonları, bir nevi kategorilerin nesneye uygulandığı esnada, yani yargıda bulunulduğu an devreye giren birleştirici fonksiyonlardır. Longuenesse'in de belirtmiş olduğu gibi, "bir kavramın elde edilmesini sağlayan 'birlik edimi', o kavramın altına düşen nesneyi tanıma yetisinden başka bir şey değildir (...). Dolayısıyla "kavramları elde ettiğimiz 'birlik edimi'nin veya fonksiyonundan elde edilen sonuç, yargılarda yer alan kavramların birleşimidir (combinaison) (...)" Bkz: Longuenesse, "Les Concepts A Priori Kantians et Leur Destin", *Revue de Métaphysique et de Morale*, s. 487. Vayse'in de ifade etmiş olduğu gibi Kant, "yargıyı birlik fonksiyonları gibi tasarlar". Bkz: Vayse, *Dictionnaire Kant*, s. 113. Bu nedenle çalışmamızda "yargının fonksiyonları", anlığın fonksiyonları ile yargının formlarıyla aynı anlamda kullanılmıştır. Kısaca, çalışmamız çerçevesinde anlığın birlik fonksiyonları, kategorileri uygularken anlıkta devreye giren (temsilleri) birleştirme fonksiyonları iken, yargının formları, -bilgi çerçevesinde- var olanlara ilişkin tüm mümkün yargıların formüle edilmesinde kullanılan, temel yargıların formlarıdır.

³⁸⁰ Longuenesse, "Les Concepts A Priori Kantians et Leur Destin", *Revue de Métaphysique et de Morale*, s. 487.

³⁸¹ Metinde kategorilerin oluşumundan, bilgi çerçevesinde, sınırlandırılmış kategorilerin oluşumu kastedildiğine özenle dikkat çekiyoruz.

olmayana şu şekilde dayandırır: "Tüm kategorilerin temelinde yargılarımızın mantıksal fonksiyonları vardır"³⁸² ve "kategorilerin tümü mantıksal fonksiyonlara dayanır".³⁸³ Ancak filozofun, kategorilerin yargının mantıksal fonksiyonlarından nasıl elde edilebileceklerine ve onların temeli olduklarına dair yeterince açıklamada bulunmaması, öne sürdüğü iddianın bir varsayımdan ibaret olduğunu gösterir.

Kant, kategoriler ile yargının fonksiyonları arasındaki izahsız tekabüliyet meselesiyle ilgili olan ve kategorilerin *a priori* kökenleri olmalarına ilişkin meseleyi, metafizik çıkarım olarak isimlendirir. Filozof, kategorilerin kaynaklarının yargının (mantıksal) fonksiyonları olduğu savını metafiziksel çıkarım çerçevesinde ortaya koyduğunu ifade etse de³⁸⁴ söz konusu çıkarım gerekçelendirilmemiştir. Yani kategorilerin -bilgi çerçevesinde- yargının fonksiyonlarına tekabül etmesi ve söz konusu yargının fonksiyonlarının da anlığın kategorilerinin mümkün nesnelere uygulanmalarıyla oluşabilecek tüm yargıları ifade edebilecek temel fonksiyonlar olmalarına dair görüşü tartışılabilir. Filozof, metafizik çıkarımdan tam olarak "kategorilerin kökenlerinin düşüncenin mantıksal fonksiyonlarıyla tam olarak uyumlu"³⁸⁵ olduğunu kasteder. Kanaatimizce Kant, söz konusu metafizik çıkarımın ayrıntılarını vermese de çıkarımın tanımı gereği,³⁸⁶ onun tümel olandan tikel olana geçiş ile ilgili olduğuna işaret eder. Metafizik çıkarım, kategorilerin tüm yargıların formuyla uyumlu olduğunu savlamaktadır. Ancak Kant, kategorilerinin ampirik nesneler dışında uygulanımının mümkün olabileceğini, ancak bu uygulamada elde edilen yargıların nesnel olmayacağını belirtir.³⁸⁷ Buna göre yargı fonksiyonlarından kategorilere doğru bir çıkarımdan bahsetmek, Kant'ın kategorilerinin uygulanım alanlarının sınırsız olduğu ifadesiyle uyumsuzdur. Çünkü bu durumda yargının fonksiyonlarından kategorileri türetmede, tümelden tikele geçiş olduğu söylenemez. Dolayısıyla yargının fonksiyonlarının kategorilerle uyumlu olması temelsiz olduğu gibi onların kategorilerin kaynağı olabilme fikri de bizce uygun görünmez. Zira yargı fonksiyonlarının -sadece bilgi çerçevesinde- kategorilerle uyumlu olmaları Kant'ın ifadesinden ibarettir. En önemlisi, tüm mümkün yargıların formlarının, Kant'ın belirtmiş olduğu on iki fonksiyonla tam olarak kapsanmasına dair bir temellendirme bulunmamaktadır. Yargının fonksiyonlarının *kategorilere* temel teşkil etmeleri olsa olsa yargı bakımından veya nesnenin görüler çerçevesinde belirlenmesine göre sınırlanabilir ve kategorilerin yargı

³⁸² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 131, s. 852.

³⁸³ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 131, s. 852.

³⁸⁴ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 159, s. 872.

³⁸⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 159, s. 872.

³⁸⁶ "Çıkarım, tikel (bir durumun) bir tümelden, kanundan, (...) türemesidir". Bkz: Rudolf Eisler, *Kant-Lexikon I*, Almandan Fransızcaya çev. Anne-Dominique Baimès ve Pierre Osmo, Éditions Gallimard, Paris, 2011, c. 1, s. 235.

³⁸⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 253, s. 981.

fonksiyonlarından çıkarımlandığı söylenemez. Hasılı, yeterince gerekçe sunulmadan, bir yandan bilgi çerçevesinde sınırlandırılmış diğer yandan ise, uygulanım alanlarının sınırsız olduğu ifade edilen kategorilerin dayandıkları temelin mantıksal fonksiyonlar olduğu söylenemez.

Kant, *Salt Aklın Kritiği* adlı eserinin "Genel Olarak Tüm Nesnelerin Fenomenler ve Numenler Olarak Ayrılma İlkesi Üzerine" kısmında, kategorilerin transandantal uygulamalarının yani deneyimin dışındaki uygulamalarının olmadıklarını belirterek, kategorilerini transandantal nesnelere uygulanmayacak şekilde sunduğunu bir kez daha belirtir.³⁸⁸ Kant, kategorileri yargının mantıksal fonksiyonlarına tekabül ettiklerini ifade ederek onlara dayandırması ve söz konusu fonksiyonları sorgulanamayacak konuma çekmesi yargı fonksiyonlarının objektif değerleri hakkında olan şüphemizi güçlendirmektedir. M. Heidegger'e (1889-1976) göre "Kant'ın oluşturduğu yargının formlarını içeren tablonun kökeni karanlık ve sorunludur."³⁸⁹ Dolayısıyla filozofa göre Kant'ın yargı formlarından türetilen kategorilerin kendileri de sorunludur.³⁹⁰ Heidegger'in yargıların formlarını içeren tablo ile kategoriler tablosu arasındaki ilişkiye dair sorgulamasını³⁹¹ ve bu konudaki şüphesine katılıyoruz. Aynı yönde M. Puech'in, esas olan sorunun kategori tablosunun yargı (fonksiyonlarının) tablosundan çıkarımlanıp çıkarımlanamaması olmadığını, asıl sorunlu olanın yargı tablosunun gerekçesiz suni bir inşa olduğu, dolayısıyla ondan türeyen kategorilerin de kayda değer bir anlam sağlamadığı yönündeki eleştirisinde isabet ettiği görüşündeyiz. Puech, iki tablonun gerekçesiz olduğunu ve her iki tablonun 1770 ile 1781 (*Salt Aklın Kritiği*'nin ilk basım yılı) arasında oluştuğunu bildirir. Hatta 1775 tarihinde Kant'ın "felsefi ansiklopedi" dersinde sadece, "düşüncenin başlıkları" adlı bir tablonun yer aldığını bildirir.³⁹² Bununla birlikte Silvestro Marcucci, Kant'ın gözden geçirdiği hiçbir mantık kitabında yargı tablosunun bulunmadığını ve bu tablonun Kant tarafından üretildiğini bildirir.³⁹³

Kant'ın kategorilerine kaynak teşkil edebilecek bir diğer merkezin olabileceği düşünülebilir. Söz konusu muhtemel kaynağın kökensel tamalgının sentetik birliği olabileceği düşüncesiyle, ona mercek tutmamız gerekir. Kant'a göre duyu çeşitliliği, ampirik bir görüde

³⁸⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 236-239/B 295-298, s. 971-973.

³⁸⁹ Martin Heidegger, *Interprétation Phénoménologique de la "Critique de la raison pure" de Kant*, Almancadan Fransızcaya çev. Emmanuel Martineau, Éditions Gallimard, Mayenne, 1982, s. 237-238.

³⁹⁰ Heidegger, *Interprétation Phénoménologique de la "Critique de la raison pure" de Kant*, s. 237-238.

³⁹¹ Heidegger, *Interprétation Phénoménologique de la "Critique de la raison pure" de Kant*, s. 240.

³⁹² Puech, *Kant et la causalité*, s. 420.

³⁹³ Silvestro Marcucci, *Guida alla lettura della Critica della Ragione Pura di Kant*, Editori Laterza, Bari, 2009, s. 77.

verildiği takdirde yargının mantıksal fonksiyonlarından birisi tarafından belirlenir³⁹⁴ ve görüdeki çeşitlilik "zorunlu olarak tamalğının kökensel sentetik birliği altına girer".³⁹⁵ Böylece görünün *birliği* sadece tamalgı tarafından sağlanır. Bu noktada Kant'a göre yargının mantıksal fonksiyonları ile tamalgı arasındaki ilişki nispeten ortaya çıkar: "(Hem görünün hem de kavramların) veri³⁹⁶ temsillerinin genel olarak bir tamalgıya getirilmesi olan anlık edimi, yargının fonksiyonudur."³⁹⁷ Daha açık bir ifadeyle, yargının fonksiyonları, veri temsillerini tamalgı mekanizmasına girdirir ve görü çeşitliliğini, kategorilerin uygulanmasına hazır bir aşamaya getirir. Kant, *a priori* görüler, kategoriler ile yargı fonksiyonları arasındaki ilişkiyi şu şekilde zımnen ifade eder: "Verilen bir görünün çeşitliliğinin onlar (yargının fonksiyonları) tarafından belirlenmesi olarak *kategoriler*, yargı fonksiyonlarından başkası değildir."³⁹⁸ Öyle anlaşıyor ki kategoriler ile yargının mantıksal fonksiyonları, bilgi açısından aynı işlevi görürler. Bu demek oluyor ki zaman ve mekânın sağladığı verilerin dışında kategoriler ile yargının mantıksal fonksiyonlarının farklı olduğu hipotezi öne sürülebilir veya yargının fonksiyonlarının kategorilerin kaynağı olabileceğine dair Kant'ın savından başka hiçbir delilin olmadığı düşünülebilir. O halde kategorilerin kaynağı ve kökeni yargının fonksiyonlarına indirgenmeden açıklanması gerekir. Yargının fonksiyonları, tüm duyu çeşitliliğinin birleşimlerine ilişkin mümkün yargıları ifade edebileceğinden kategorilerin kaynağı, ya düşüncenin kendisi ya onun daha soyut bir formu ya da duyu çeşitliliğinin en temel hali olduğu düşünülebilir. Ama Kant'ın, kategorilerin ampirik alandan türemesine karşı olduğu için onların kaynağının, hem yargıların hem de duyulur olanın bilgisini kuşatan bir merkez veya ilke olduğu hipotezi öne sürülebilir. Bu doğrultuda Kant'ın kategorilerinin kaynağını araştırmaya devam edelim ve tamalğının ne olduğuna ve "*düşünüyorum*" yargısına daha yakından inceleyelim.

Kant, saf veya kökensel tamalgıyı,³⁹⁹ ampirik tamalgıdan ayırır. Filozofa göre kökensel, saf veya transandantal tamalgı⁴⁰⁰, "*düşünüyorum*" yargısını üretmekle birlikte,⁴⁰¹ görülerin

³⁹⁴ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 143, s. 861.

³⁹⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 143, s. 860-861.

³⁹⁶ Metinde "veri", "verili" veya "verilmiş" kelimeleriyle, done veya daha açıkçası, kavrayış sentezinde elde edilen görüdeki temsil kastedilmektedir.

³⁹⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 143, s. 861.

³⁹⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 143, s. 861.

³⁹⁹ Tamalğının, "alğının evrensellik doktrinine ait" olduğu, farkındalık ya da bilincinde olmakla alakalı olduğu bilinir. J. -L. Delamarre et François Marty yorumu için bkz: Kant, *Œuvres Philosophiques I*, c. 1, s. 1604. Kant'a göre kökensel tamalgı, "tüm yargılara eşlik eden '*düşünüyorum*' yargısını üreten öz bilinçtir". Bkz: Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 132, s. 853. Vaysse'in da belirtmiş olduğu gibi Kant'a göre "kesik ve çeşitli temsillerle zihnin kaybolmasını önleyen, temsiller ile bilincin birliğini sağlayan kökensel sentez, (veya) '*Düşünüyorum*' yargısı, tamalğının transandantal birliğidir". Bkz: Vaysse, *Dictionnaire Kant*, s. 25.

⁴⁰⁰ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 132, s. 853.

⁴⁰¹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 132, s. 853.

onunla bağıntısı sayesinde "en saf nesnel birlik olan zaman ve mekân"a imkân sağlar.⁴⁰² Filozof, ampirik tamalgının veya *işsel duyunun*/hissin (sens) sürekli değişen öz bilinç olduğunu, işsel algıya⁴⁰³ ilişkin durumunun belirlenmesi olduğunu ve-işsel fenomen akışında daim ve sabit bir *ben*'in olamayacağını vurgular.⁴⁰⁴ Vaysse, Kant'ın ampirik tamalgısını "ampirik özne, yani iç anlam veya kendi kendini hissetme"⁴⁰⁵ olduğunu belirterek onu zamanla açıklar.

Görüdeki temsil olan nesne, iki ilke sayesinde kategorilerin uygulanabileceği aşamaya yaklaşırlar. Söz konusu ilkelerden biri görülerin imkânlarının duyulura ilişkin iken diğeri yine görülerin imkânlarının anlığa ilişkin olanıdır. Kant'a göre, "görünün tüm çeşitliliğinin zaman ve mekânın formel şartlarına tabi olması",⁴⁰⁶ duyulura ilişkin tüm görülerin imkânının en yüce ilkesidir. Bununla birlikte "görünün tüm çeşitliliğinin, kökeni bakımından sentetik olan tamalgıda oluşan birliğin şartlarına tabi olması",⁴⁰⁷ anlığa ilişkin tüm görülerin imkânının en yüce ilkesidir. "Görünün çeşitlilikleri bize *verilmeleri* bakımından birinci ilkeye tabi iken bilinç içerisinde *bağlanmaları* bakımından ikinci ilkeye tabidirler".⁴⁰⁸ Kant'a göre verilen temsiller, bir öz bilinçte bir arada kavranabilmeleri için yığın olmaktan çıkıp bir "*düşünüyorum*" yargısında ortak olmalıdırlar.⁴⁰⁹ Kant'ın açısından nesnenin kavramı, "verilen bir görü çeşitliliğini *bir araya getirendir*".⁴¹⁰ Söz konusu görü çeşitliliği nesnel bir konumda değildir. Kant'a göre "bir nesneye ilişkin olan (onun) temsillerini" yani söz konusu nesnelerin nesnel değerlerini oluşturan bilincin birliğidir.⁴¹¹ Kant bu çerçevede anlığın imkânını bilinç birliğine dayandırırken⁴¹² onun tüm kullanımlarını bir ilk bilgiye dayandırır.⁴¹³ Söz konusu ilk bilgi ise duyulur görünümün tüm şartlarından bağımsız olup "tamalgının sentetik kökensel birliği"⁴¹⁴ ilkesidir.

Kant'a göre "*düşünüyorum*", öz bilincin (conscience de soi) temsildir ve diğer tüm temsillere yoldaşlık eder. Bu "*düşünüyorum*" temsili, "her durumda tek ve özdeş" olup diğer temsiller olmaksızın varlığını sürdürebilir.⁴¹⁵ Esasen o, her temsillerimizin yanında olmalıdır

⁴⁰² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 107, s. 1412.

⁴⁰³ Metinde "işsel algı" ile kastedilen, iç verilerden yola çıkarak elde edilen temsil/algısal yargıdır.

⁴⁰⁴ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 107, s. 1412.

⁴⁰⁵ Vaysse, *Dictionnaire Kant*, s. 25.

⁴⁰⁶ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 136, s. 856.

⁴⁰⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 136, s. 856.

⁴⁰⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 136, s. 856.

⁴⁰⁹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 136, s. 856.

⁴¹⁰ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 137, s. 856.

⁴¹¹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 137, s. 856.

⁴¹² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 137, s. 856.

⁴¹³ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 137, s. 857.

⁴¹⁴ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 137, s. 857.

⁴¹⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 132, s. 853.

ve tüm çeşitlilik, "*düşünüyorum*" yargısına zorunlu olarak bağlıdır. Zira aksi takdirde, temsil mümkün olmazdı. Kant, "*düşünüyorum*" temsilinin *kendiliğinden* olup duyulur olmadığını belirterek, onun ile saf tamalgı arasındaki ilişkiyi belirtir. Nitekim o, "*ampirik tamalgıdan* farklı olan *saf tamalgı*('nın) veya *kökensel tamalgı*('nın), herkeste ortak olan "*düşünüyorum*"u üreten öz bilinç"⁴¹⁶ olduğunu, diğer tüm temsillere eşlik ettiğini, biricik ve özdeş olduğunu belirterek ona öz bilincin *transandantal* birliği adını verir.⁴¹⁷

Kant'a göre "şayet belirli bir görüde verilen çeşitli temsillerin bütünü bir öz bilince ait olmasaydı, onlar *benim temsillerim* olmazdı."⁴¹⁸ Filozof, temsillerin genel bir bilinçte birleşmelerini zorunlu bir şart olarak koyar ve mezkur temsillerin söz konusu şarta uygun olmaları gerektiğini belirtir.⁴¹⁹ Nitekim ona göre, tamalgının zorunlu birliği, analitik bir önermedir ve "bir görüde verilen çeşitliliğin bir sentezinin zorunlu" olduğunu ifade eder. Bununla birlikte filozof, sadece bu sentez sayesinde öz bilincin özdeşliğinin düşünülebileceğini savunur.⁴²⁰ Filozof açıkça "basit temsil olarak *ben*'de, hiçbir çeşitliliğin" verilmediğini, sadece "*ben*'den ayrı olan görüde, bir bilinçteki *bağlantı* (*liaison*)" sayesinde çeşitliliğin verilip düşünüldüğünü savunur.⁴²¹ Dolayısıyla görüden mahrum olan *ben* ile çeşitlilik bağlantısı kurulamaz ve çeşitliliği birleştiremeyen, kendisine ilişkin çeşitli temsillerinin dahi düzenli bir şekilde bir araya getirilememiş düzensiz bir *ben* ile bilgi olamaz. İşte Kant'a göre tamalgının sentetik birliği, tam olarak söz konusu düzensiz *ben*'leri birleştirir.

Yukarıda ifade edilen hususlarla birlikte, kategorilerin kaynağı sorununun düğümlendiği noktaların birisi de onların nesne olarak *ben* olmasıdır. Zira kategorilerin *ben*'e uygulanmalarının açıklanması için "*düşünüyorum*" yargısını irdelemek icap eder. Kant'ın, benliğin özdeşliğinin hareket noktasıyla alakalı olan aşağıdaki pasaj kayda değerdir:

"(...) Tamalgının kökensel sentetik birliğinde, ne kendime görüldüğüm gibi ne de kendimde olduğum gibi kendimin bilincindeyim, ama sadece olduğumun (je suis) bilincindeyim. Söz konusu *temsil*, *düşünce* olup *görü* değildir. Oysa kendimizin bilgisinde olduğu gibi, düşüncenin her mümkün görünün çeşitliliğini tamalgının birliğine getirmesinden ziyade, söz konusu çeşitliliğin verildiği belirli bir görü de gerektir; kendi var olmam (existence) şüphesiz fenomen değildir (bir görünüş hiç değildir), ama var olmamın belirlenimi, sadece iç duyunun formuna uygun bir şekilde oluşur (...). Öz bilinç,

⁴¹⁶ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 132, s. 853.

⁴¹⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 132, s. 853.

⁴¹⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 132, s. 853.

⁴¹⁹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 132-133, s. 853.

⁴²⁰ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 135, s. 855.

⁴²¹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 134-135, s. 855.

bir tamalgıdaki çeşitliliğin bağında (liaison), *genel olarak bir nesnenin* düşüncesini oluşturan kategorilere rağmen, bir bilgi olmaktan uzaktır."⁴²²

Pasajdan anlaşılacağı gibi söz konusu nesne *ben* olduğunda, sadece "*düşünüyorum*" yargısı yani görü verileri olmadan sadece var olmanın (existence) belirlenimi elde edilmiş olur.⁴²³ Daha açık bir ifadeyle burada nesne olarak *ben*, içeriksiz bir "*düşünüyorum*" yargısı veya bir öz bilinçten (conscience de soi-même) ibaret olup adeta *ben*'in formel bir temsili gibidir. Böylece Kant'a göre mezkur temsilin bir düşünce olup görü olmadığı açıkça söylenebilir. Nitekim onunla kendi kendime nasıl göründüğüm veya kendimde nasıl olduğum verilmez.⁴²⁴ Dolayısıyla filozofa göre mevcut olmam hiçbir içeriksel yargıyı gerektirmediği gibi mevcut olmamı nasıl belirleyeceğim, "yani ona ait olan çeşitliliğin *ben*'de nasıl ortaya koyulması"⁴²⁵ gerektiği verilmez. "*Düşünüyorum*" yargısı, mevcut olma (exister) ediminin belirlenmesidir ve onunla birlikte mevcut olmam verilir (ortaya koyulur). Ama söz konusu yargıyla, "mevcut olmamın nasıl belirleneceği, yani ona ait olan çeşitliliğin *ben*'de ortaya koyuluş şekli verilmemiştir."⁴²⁶ Anlaşıldığı üzere, mevcut olmam (j'existe) bir fenomen olmayıp bir düşünce iken oluşum (I am/je suis), mevcut olmamın belirlenimini de içerir.

Görüler ilk temsiller olup mutlaka bir sabiteye bağlanmalıdırlar. Kant, söz gelimi mekân görüsünün formunun bilgi olmadığını, bilgi olması için bir başka işleme ihtiyaç duyduğunu ifade eder. Nitekim bir nesnenin bilinmesi için, verilen çeşitliğe ilave olarak sentetik bir *bağlantı* kurulmalıdır.⁴²⁷ Böylece Kant, "bilincin sentetik birliğinin, her türlü bilginin nesnel şartı olduğunu"⁴²⁸ belirtir, yani "her görünümün benim için bir nesne olması için" bilincin sentetik birliğine tabi olması gerekir ve söz konusu "sentez olmadan çeşitlilik bir bilinçte birleşmez".⁴²⁹

İmdi yukarıda bahsedilen *ben*'in var olmasının belirlenimi için, öznenin kendine ilişkin görüşü gerekir. Ancak özne, kendi hakkındaki bilgiye kendisinin dışında bir nesneymiş gibi dış görü verileriyle elde edemez. Bu durumda Kant, kendim hakkındaki bilgiye veya öz bilince ulaşmak adına *a priori* iç görü olan zamanı önerir. Bu çerçevede Kant'ın, *ben*'in nasıllığını ortaya koymak için onun tözselliğinin sürekliliğine müdahale ederek zamanı

⁴²² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 157-158, s. 871.

⁴²³ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 157, s. 871.

⁴²⁴ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 157, s. 871.

⁴²⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 157, s. 871.

⁴²⁶ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 157, s. 871.

⁴²⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 137, s. 857.

⁴²⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 138, s. 857.

⁴²⁹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 138, s. 857.

devreye soktuğu görölür. Zira filozofa göre "var olmam sadece duyulur bir şekilde,"⁴³⁰ *ben*'le ilgili dışsal bir görü vasıtasıyla değil "sadece iç görünün formuyla" belirlenebilir.⁴³¹

Kant'a göre "bilincin birliği olan transandantal birlik olmadan, bizde hiçbir bilgi, bilgiler arasında bağ veya birlik olmaz ve söz konusu bilincin birliği her türlü görü verilerinden öncedir. Yine söz konusu bilincin birliği olmadan nesnelerin her temsili sadece mümkün olabilir".⁴³² Kant transandantal tamalgıya ilişkin görüşlerini iletmeye devam eder:

"(...) değişmeyen kökensel saf bilince *transandantal tamalgı* adını veririm. Bu adı hak edişi, *a priori* kavramların birimi olan en saf nesnel birimin yani görülerin (zaman ve mekân) mezkur tamalgıyla olan alakalarıyla mümkün olur.(...)

Aynı tamalgının transandantal birliği, her zaman deneyimde birarada buluşabilen mümkün fenomenleri, kanunlara göre (işleyen) tüm temsillerin bütününün bir zinciri yapabilir."⁴³³

Pasajda anlaşılacağı üzere *a priori* görülerin nesnel birimi varlığını transandantal tamalgıya borçludur. Transandantal tamalgı, mümkün deneyim ve görü verilerini bir kanuna bağlı olan temsil zinciri yaparak bir düzene ve bir ahenge sokar. Kant'a göre, "anlığın kullanımının bütününü, mantığın tümünü ve ondan sonra, transandantal felsefeyi bağlamamız gereken en yüksek nokta tamalgının sentetik birliğidir; bu yeti anlığın ta kendisidir".⁴³⁴ Bu çerçevede Kant, *a priori* veri olarak görü çeşitliliğinin sentetik birliğinin, tamalgının kendisinin (aperception) özdeşliğinin ilkesi olduğunu yazar.⁴³⁵ Bununla birlikte, yine görüler çeşitliliğinin sentetik birliğinin, "tüm belirli *düşüncemden* önce"⁴³⁶ olduğunu belirtir. Dolayısıyla Kant, anlığın kendisi olarak ve bir yeti olarak nitelediği tamalgının sentetik birliğini "*düşünüyorum*"dan önce bir konuma getirerek, muhtemelen "*düşünüyorum*" aşamasındaki analitikliğe bir sentez kökü vermek için böyle yapar. Zira

"Tamalgının zorunlu birliği, analitik önerme olup (kendi kendisiyle) özdeştir ve bir görüde verilen çeşitliliğin sentezinin zorunlu olduğunu ilan eder. Söz konusu sentez olmadan öz bilincin tam kimliği düşünülemez."⁴³⁷

Kant'ın bahsettiği söz konusu öncül ve zorunlu sentezi, yargı fonksiyonları ile kategorilerde varsayılan birliktir. Böylece filozof, yargı fonksiyonlarında ve kategorilerde varsayılan sentezi, tüm temsillere eşlik eden ve temsillerin düzensiz olmasını önleyerek öz

⁴³⁰ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 158, s. 871.

⁴³¹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 158, s. 871.

⁴³² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 107, s. 1412.

⁴³³ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 107-108, s. 1412.

⁴³⁴ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 133, s. 854.

⁴³⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 134, s. 855.

⁴³⁶ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 134, s. 855.

⁴³⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 135, s. 855.

bilinçte onların birliğini sağlayan, "*düşünüyorum*"un temeli ve dayanağı yapar. Söz konusu temsil tüm temsillere eşlik etmekle birlikte analitiktir. Zira "Benim temsillerim benimdir" önermesinin analitik olduğunu, analitik birliğin ise öncül olan bir sentez birliğiyle imkân bulunduğu söylenebilir.⁴³⁸

O halde "*Düşünüyorum*" yargısı bir sentetik birliği varsayar.⁴³⁹ Oysa söz konusu sentetik birlik, duyu verilerinden görülmeye temsil olarak taşınan verilerin sentezine dayanır. Kanaatimizce Kant'ın, "*düşünüyorum*" yargısı ile saf tamalgı arasındaki farklılık kanaatimizce açık değildir. Nitekim:

"Böylece görünün tüm çeşitliliğinin "*düşünüyorum*" ile zorunlu bir ilişkisi vardır. Ama bu temsil *kendiliğinden* bir edimdir, yani onun hisse ait olduğu kabul edilemez. Onu *ampirik tamalgıdan* ayırt etmek için *saf tamalgı* veya *kökensel tamalgı* olarak isimlendiriyorum. Zira o, "*düşünüyorum*"u üreten öz bilinç olarak tek ve özdeş olup, ona başkası (bir bilinç) eşlik etmediği halde o, diğerlerine eşlik eder."⁴⁴⁰

Pasajdan anlaşılacağı üzere Kant "*düşünüyorum*" yargısını hem saf tamalgıyla özdeş gibi göstermeye çalışır hem de onu "saf tamalgı tarafından oluşturulan" olarak niteleyerek ondan ayırmaya çalışır. Burada Kant, her ne kadar "*düşünüyorum*" yargısını saf tamalgının ürettiğini ifade etse de söz konusu yargı ile saf tamalgıyı birbirinden açıkça ayırdığı söylenemez. İlginç olan Kant'ın kategorilerin ampirik olandan türemediği düşüncesiyle birlikte, "*düşünüyorum*" yargısının analitikliğinin görüdeki sentezden bağımsız olmayışdır. Dahası, filozof kategorilerin de böyle bir sentezi varsaydığını⁴⁴¹ belirterek, en azından kategorilerin uygulanım çerçevelerinde onları söz konusu sentezle bağıntılı olabileceklerini gösterir.

Kant "belirli görülerle verilen çeşitli temsillerin *benim* (temsillerim)"⁴⁴² olduklarına dair "*düşünüyorum*" yargısının, analitik olduğunu belirtmekle birlikte, "sentetik birliği her türlü düşüncenin şartı yapar". Filozofa göre:

"Bilincin sentetik birliği, her bilginin nesnel bir şartıdır; ona olan ihtiyacıım sadece bir nesneyi bilmek için değildir, onun *benim için bir nesne olabilmesi gereği* olarak her görü ona tabi olmalıdır, zira diğer türlü ve bu sentez olmadan, çeşitlilik bir bilinç olarak *birleşmez*."⁴⁴³

Yukarıdaki pasajı aşağıdaki pasajla bir arada okumak meseleyi daha açık kılabilir:

⁴³⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 133, s. 854.

⁴³⁹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 133, s. 854.

⁴⁴⁰ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 132, s. 853.

⁴⁴¹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 131, s. 853.

⁴⁴² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 132, s. 853.

⁴⁴³ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 138, s. 857.

"Hangi verilmiş görüde olursa olsun, tüm temsillerim, kendilerini *benim temsillerim* olarak özdeş ben'e tahsis edebileceğim yegane şarta tabi olmalıdırlar."⁴⁴⁴

"*Düşünüyorum*" yargısı, temsillerimin bana ait olduğunu ortaya koymakla birlikte, temsillerimin sentetik olarak tamalgıda bağlandığına dayanır.⁴⁴⁵ Zira tüm yargılar, "*benim için bir nesne olabilmesi*"⁴⁴⁶ üzere mezkur sentez sayesinde bir bilinçte birleşirler.⁴⁴⁷ Kant, bu ilkenin tüm görülerin aynı anda kendisine ulaşmadığı bir anlık için geçerli olduğunu yazar"⁴⁴⁸ zira aynı anda tüm görülere ulaşan anlık, tümüyle hisseden,⁴⁴⁹ hissederek bilen anlıktır. Kant sentez edimini, insan anlığı için "kaçınılmaz ilk ilke" olarak tanıır. Çünkü sadece bu sentez edimi ilkesiyle insan, bir başka mümkün anlık⁴⁵⁰ kavramını, sözelimi "*kendisini* hisseden bir anlık" kavramını edinebilir.⁴⁵¹

Kant'ın, kategorilerin doğadan türemedikleri, doğanın "modeline göre kurulu "⁴⁵² olmadıklarına dair ifadesinden anlaşıldığı üzere filozof, kategorilere ampirik bir rol biçmemiştir. Zira kategoriler doğadan türeselerdi, ampirik olurlardı.⁴⁵³ Filozof kategorileri ve doğanın çeşitliliğinin bağıını *a priori* olarak belirlerken, söz konusu belirlenimi doğadan türemeden gerçekleştiren fonksiyonları olduğunu öne sürer.⁴⁵⁴

İmdi yargının mantıksal fonksiyonlarının kategorilerin temelleri olarak kaynağı olup olmadıkları konusuna gelelim. Hatırlanacağı üzere yargının mantıksal fonksiyonları, veri temsillerinin bir tamalgıya gelmelerini sağlayan anlık edimleridir.⁴⁵⁵ Dolayısıyla onlar, verilerin temsillerini tamalgı mekanizmasına girmesini sağlar ve verilen bir görü çeşitliliğini, kategorilerin uygulanmasına hazır bir aşamaya getirir. Kant'ın "metafizik çıkarımda, kategorilerin *a priori* kökenleri/orijinleri"⁴⁵⁶ düşüncenin mantıksal fonksiyonlarıyla olan uyumlarıyla genel olarak ortaya koyulmuştur"⁴⁵⁷ ifadesi, söz konusu fonksiyonların kategorilerin temelleri olduklarını göstermez. Kant, mantıksal fonksiyonların anlığı

⁴⁴⁴ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 138, s. 857.

⁴⁴⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 138, s. 857.

⁴⁴⁶ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 138, s. 857.

⁴⁴⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 138, s. 857.

⁴⁴⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 138-139, s. 857-858.

⁴⁴⁹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 135, s. 855.

⁴⁵⁰ Metinde kastedilen, *ben*'in kendi anlığı dışında, bir diğer *ben*'in anlık kavramını elde etmesi söz konusudur.

⁴⁵¹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 139, s. 858.

⁴⁵² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 163, s. 875.

⁴⁵³ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 163, s. 875.

⁴⁵⁴ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 163, s. 875.

⁴⁵⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 143, s. 861.

⁴⁵⁶ Kategorilerin orijininden kastımız çıkış noktalarıdır. Bu nedenle onların Kökenleri/orijinleri ile dayandıkları temelleri ayırıyoruz. Kategorilerin kaynağından kastımız, onların temelleridir.

⁴⁵⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 159, s. 872.

tükettiklerini/anlığın tüm fonksiyonlarını yerine getirdiklerini,⁴⁵⁸ kategorilerin ise anlıkta oluştuklarını ifade etmekle yetinir. Ancak söz konusu hususlar bilgi çerçevesindedir. Daha açıkçası "Transandantal Analitik" kısmında, yargı fonksiyonlarının insan anlığını tükettiğini,⁴⁵⁹ kategorilerin de -sınırlanarak- insan anlığında oluştuğuna⁴⁶⁰ dair pasajlara rastlamak mümkünken, gerek mantıksal fonksiyonların gerekse de kategorilerin bütünü hisseden insanüstü anlıkla olan bağıntıları hakkında ikna edici bir temellendirme bulunmamaktadır.

Kant, *Salt Aklın Kritiği* adlı eserinde kategorilerin kaynağına ilişkin söz konusu metafizik çıkarımdan bahsettiğini belirtse de "metafiziksel çıkarım" ifadesini az kullandığını,⁴⁶¹ kategorilerin yargının fonksiyonlarından türediğine dair tatmin edici bir açıklamanın olmadığını tespit ediyoruz. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, Kant'ın kategoriler hakkındaki düşünceleriyle ilgili birçok yorumcu da⁴⁶² onun kategorilerin yargı fonksiyonlarından *türediğine* dair iddiasına yönelik herhangi bir açıklama yapmamasını eleştirirler. Bir yandan düşüncenin mantıksal fonksiyonları yargının tüm mümkün formlarıyla uyumlu olduğu varsayılır, öte yandan mezkur varsayımdan hareketle yargının fonksiyonlarının bire bir kategorilerle mutabık oldukları varsayılır.⁴⁶³ Hasılı, mantıksal fonksiyonların kategorilerin kaynağı olması konusu sonuçta temelsiz ve izahsız kaldığı söylenebilir.

Kant'ın kategorilerinin bir diğer kaynağının var olduğu hipotezini yapmanın mümkün olduğunu ifade etmiştik. Nitekim Ferdinand Alquié'ye göre kategorilerin kaynağı ve değeri tamalğının *a priori* sentetik birliğinin ilkesidir.⁴⁶⁴ Düşünüre göre Kant'ın *ben'i* ne kavram ne de görüdür, o sadece bilincin formudur.⁴⁶⁵ Alquié, Kant'ın kategorilerin "nesnelere ilişkin olabileceklerini açıklayan transandantal çıkarım esnasında" yani kategorinin nesneye

⁴⁵⁸ Metinde 'tüketme' ile, yargı fonksiyonlarının, anlıkta yer alan kategorilerin uygulanabileceği her ne varsa, onlara ilişkin temel yargılar oldukları, onların temel olamayacağı hiçbir yargının kalmadığı kastedilir. Elbette ifade ettiğimiz, kategorilerin bilgi çerçevesinde kullanılmalarıyla sınırlı ve geçerlidir.

⁴⁵⁹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 79/B 105, s. 834.

⁴⁶⁰ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 144, s. 861.

⁴⁶¹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 159, s. 872.

⁴⁶² Bu çerçevede M. Heidegger, M. Puech ve S. Marcucci'ye ait yorumlar hatırlanabilir.

⁴⁶³ Bu cümle ile bir totolojiye işaret edilmez. Zira yargı fonksiyonları, ampirik nesneleri, yani sınırlandırılmış bir şekilde zaman ve mekân formlarına getirilen nesneleri kategorilere sunarlar. Kategoriler ise deneyimin nesnesinin imkân şartlarıdır. Kısaca ifade edecek olursak, kategorilerin sınırlanmamış uygulanım alanı, kategorilerin uygulanım alanının zaman ve mekân ile sınırlandırılmasıyla oluşan *ampirik nesne* alanından daha geniştir. Bu nedenle ve bu şartlar çerçevesinde, sözgelimi önermede yüklemnin konudan geniş olduğu bu durumda bir totolojinin olmadığı söylenebilir.

⁴⁶⁴ Ferdinand Alquié'nin *Salt Aklın Kritiği* adlı eserin girişindeki yorumu için bkz: Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, s.713.

⁴⁶⁵ Alquié'nin *Salt Aklın Kritiği*'ne yazdığı girişe bkz: Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, s. 712.

uygulanda, düşünen süjenin ortaya çıktığını öne sürer.⁴⁶⁶ Buna göre tüm yargıların kendisine eşlik ettiği/eşleniği (correlat) olan "*düşünüyorum*" yargısı veya her türlü algı için *ben*'in teyit merkezi olarak görülebilecek saf tamalğının birleştirme ilkesi sadece insan anlığında sınırlandırılan kategorilerin *temeli* olmak bakımından kaynak adayı olabilir.

Birleştirme ilkesinin saf tamalğınan nasıl ortaya çıktığı ve kategorilerin sayesinde söz konusu ilkenin varsayılmasına dair yine ikna edici bir temellendirme görmüyoruz. Bu noktada bildiğimiz şey, saf tamalğının *a priori* sentetik birleştirme ilkesinin insan düzeyindeki öz bilinci açıklaması ve *var olmam*'ın *içeriklendirilmesi* bakımından *ben*'in bilgisine imkân vermesidir. Kant'ın, kategorilerin kaynağı olarak hem yargının fonksiyonlarına hem de tamalğının *a priori* sentetik birliği ilkesine işaret ettiği, söz konusu muhtemel kaynakların ise kategorilerin kaynağı olduğu hususunda ikna edici bir temellendirme olmadığı kanaatindeyiz.

II. 1. c. Peirce Açısından Kategorilerin Oluşumu

Peirce felsefesinde kategorilerin kaynağına gelecek olursak, bu durum kategorilerin oluşum sürecine baktığımızda açığa çıkar. Nitekim Peirce'ün kategorileri elde edişine dair yaklaşımı, Kant'ın karşılaştığı iki farklı zemini bir araya getirme problemini *baştan* çözecek niteliktedir. Peirce felsefesindeki bu kolaylık, kategori ile nesnenin benzer olup kognitif ve duysal bileşenlerinin deyim yerindeyse *miktarının* farklı olmasından kaynaklanır. Söz gelimi, Peirce'e göre kognitif bileşenleri, *izlenimlerden* daha önemlidir, zira kategoriler *izlenimlerden* daha soyut bir statüye sahipler. Filozofun felsefesinde kategorilerin oluşumuyla ilgili nesneden kategoriye geçişte kognitif bir zemin tedricen oluşur ve bu süreçte oluşan kategori, nesnenin *formel kodlarını* kendinde barındırır.⁴⁶⁷

Peirce felsefesinde zihni ayırım olarak ayırma (separation) işlemleri, kategorilerinin nasıl elde edildiklerine ilişkin merkezi bir role sahiptir. Peirce'ün "Kategorileri Arama Metodu Üzerine/On a Method of Searching Categories" ve "Yeni Bir Kategoriler Listesi /On a New List of Categories" adlı çalışmalarında üç çeşit zihni ayırım yer alır: *Fark gözetme* (discrimination), *kesinlik* (prescision/precision/prescission)⁴⁶⁸ ve *ayrı olarak düşünme*⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Alquié'nin *Salt Akılın Kritiği* adlı esere yazdığı girişe bkz: Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, s. 712.

⁴⁶⁷ Daha açıkçası belirli bir algı taneciklerinden sonrasını barındırır. Peirce'ün percept'ine atıfta bulunuyoruz.

⁴⁶⁸ Kelime Peirce tarafından yer yer 'precision', 'prescision', 'prescission' veya 'abstraction' olarak da kullanılmaktadır. Bkz: Charles Sanders Peirce, "Lowell Lecture of 1866-Lecture IX", **Writings of Charles S. Peirce: A Chronological Edition**, ed. H. Fisch et al., Indiana University Press, Bloomington, 1982, c. 1, s. 473; Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 518; Peirce, **CP**, c. 1, § 353, s. 180; Peirce, **CP**, c. 1, § 549, s. 288. Peirce korpusunda 'precision' kelimesinin farklı varyantlarına ilişkin bilgi için bkz: De Tienne, **L'Analytique de la Représentation chez Peirce**, s. 204.

(dissociation). Filozof, kategorilerin elde edilmesi çerçevesinde kesinliği *fark gözetmekten* ve ayrı olarak düşünmekten ayırır⁴⁷⁰ ve nihayet *kesinliği* tercih eder. Zira kesinlik kelimesi, yüksek hassasiyet anlamına gelip bir algının bir yönüne dikkat ederek başka bir unsuruna dikkat etmeme anlamına gelir.⁴⁷¹ Skolastik gelenekten gelen bu terim, Peirce'ün felsefesinde kategorileri oluşturmak istediği yaklaşımıyla uyum içerisindedir. Çünkü Peirce, kategorilerini oluşturmak için *dikkat kavrayışına* önem verir. Bu kavrayış ise filozofun diliyle "bir nesnenin bir kısmını varsayarken diğer kısmını hiçbir şekilde varsaymamakla alakalıdır."⁴⁷² Peirce'ün yukarıda bahsi geçen üç soyutlama arasında kesinliği tercih etmesi, kesinlik kelimesinin dikkat kavramına yakın anlamlı olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Peirce'e göre *kesinlik*, "-bilişsel bir unsurun halihazırdalığı ile yokluğu arasındaki farkın basitçe tanınması (recognition) olan-" *fark gözetmekten* daha fazla bir ayırım (distinction) varsayarken, *ayrı olarak düşünmekten* daha az bir ayırım varsayar.⁴⁷³ Filozofa göre *ayrı olarak düşünme*, "eşzamanlı (simultaneous) olarak bir diğerin bilincinin zorunlu olarak olmadığı bir şeyin bilincidir."⁴⁷⁴ Bu çerçevede *fark gözetme* sayesinde, kırmızının maviden, uzamın renkten, ve rengin uzamdan *fark gözetme* yoluyla ayırt edilebileceğini; ancak kırmızının renkten *fark gözetmek* yoluyla ayırt edilemeyeceğini belirtir.⁴⁷⁵ Yine, "kırmızıyı maviden ve uzamı renkten *kesebilirim* (prescind)⁴⁷⁶ (yüzüm ile bu sayfa arasında renksiz bir uzamın olma olgusunun ortaya çıkardığı gibi), ama ne rengi uzamdan ne de kırmızıyı renkten keserim."⁴⁷⁷ *Ayrı olarak düşünme edimi* sayesinde ise, "kırmızıyı maviden *ayrı olarak düşünebilirim*, ama ne uzamı renkten, ne rengi uzamdan, ne de kırmızıyı renkten *ayrı olarak düşünebilirim*."⁴⁷⁸

Yukarıda ifade edilen soyutlama işlemlerine ilişkin olarak Peirce, üç ayırma işlemine dikkat çeker.

"Şayet A, B'den *fark gözetme* (discriminated) ya da *ayrı olarak düşünme* (dissociated) yoluyla (işlemleriyle) ayırt edilebilirse, B de A'dan aynı modla ayrılabilir (separated).

⁴⁶⁹ 'Precision', 'discrimination' ve 'dissociation' isimlerinin ve yine, 'to prescind', 'to discriminate' ve 'to dissociate' fiillerinin İngilizceden Türkçeye çevirilerini Nazlı İnönü'den ödünç aldığımızı belirtiyor, kendisine teşekkür ediyoruz.

⁴⁷⁰ Peirce, **CP**, c. 1, § 549, s. 288-290.

⁴⁷¹ Terimin anlamı için sayfa altında bulunan bkz: Peirce, **CP**, c. 1, s. 288.

⁴⁷² Peirce, **CP**, c. 1, § 549, s. 288-290.

⁴⁷³ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 518.

⁴⁷⁴ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 518-519.

⁴⁷⁵ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 518-519.

⁴⁷⁶ Bahsi geçen 'precision' işlemine ilişkin fiil olup Nazlı İnönü'den ödünç alınan 'kesme' olarak tercüme edilmiştir.

⁴⁷⁷ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 518-519.

⁴⁷⁸ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 518-519.

Ama *kesme* (işlemi) (precision) böyle karşılıklı değildir; tersine şu duruma sıklıkla rastlanır: Nitekim A, B'den *kesilemediği* halde B A'dan *kesilebilir*.⁴⁷⁹

Pasajdan anlaşıldığı gibi, *fark gözetme* ile *ayrı olarak düşünme* yoluyla ayırma çift yönlü işlemler olmalarına rağmen,⁴⁸⁰ *kesme* tek yönlü ilerleyen bir işlemdir. Nitekim Peirce, kategorilerin tözden oluş'a doğru *oluşumları* yolunda gerçekleşen ayırım işleminin *kesme/soyutlama* edimi olduğunu belirtir.

Peirce, kategorilerinin oluşum sürecini anlamak için elzem olan *kesme* işlemine ilişkin şöyle bir betimlemede bulunur:

"Kesinlik⁴⁸¹ (precision) ve soyutlama (abstraction) aynı süreç için kullanılan iki terimdir ve şimdi basitçe tinsel (mind) bir ayırımla sınırlı olmayıp zihinsel (mental) bir ayırım olan özel bir türle de sınırlıdır, yani bir noktaya *dikkat* (attention) etmekle diğerini *önemsememektir* (neglect). *Dikkate alınana kesilen* denilir; *kendisinden kesilene/soyutlanana* ise önemsenmeyen denir. Bu tanıma titizlikle uyulmalıdır, ama (söz konusu tanım) dar bir şekilde terimlerin uygulanmasını sınırlayabilir. *Dikkat*, diğerinin hiçbir pozitif *varsayımı* olmaksızın bilincin bir unsurunun tanımlı bir kavrayışı veya *varsayımıdır*.⁴⁸²

Pasajdan anlaşılacağı üzere *kesme* işlemi, izlenim zemininden dikkat edilenin kesilip/soyutlanıp muhafaza etmesini sağlayan tek yönlü bir işlemi temsil eder. Daha açık bir ifadeyle, *kesme* işleminin sonrasına nazaran öncesinde, işlemin uygulandığı izlenim çeşitliliğine ilişkin daha fazla belirlenim ve detay vardır. Bununla birlikte bir izlenime *kesme* işlemi uygulandığında, işlemden sonra elde edilenden mezkur -işlem öncesindeki- izlenim çeşitliliği tekrar elde edilemez. Bunun nedeni *kesme* işleminde izlenim çeşitliliğine dair benzerlikler muhafaza edilmiş çeşitliliğin her bir tekiline dair detaylar -epistemik olarak- kaybedilmiş olmasıdır. Bu nedenle *kesme* işlemi tek yönlüdür. Yukarıda belirtilen üç işlem arasında Peirce'ün *kesme/soyutlama* işlemi tercih etmesi, onun geri dönüşümsüz tek yönlü bir özelliğe sahip olmasından kaynaklanır.

Peirce, *kesme* (*prescision*) işlemini daha açık kılmak için tariflerine devam eder ve onlara ilişkin bir örnek verir: Zemin, eşlenik ve yorumcu sırasıyla birincilik, ikincilik ve üçüncülük kategorileri olarak kabul edilirse, "bir yorumcuya referans, bir eşleniğe referanstan

⁴⁷⁹ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 519.

⁴⁸⁰ Metinde ifade edilen şu şekilde de açıklanabilir: *Fark gözetme* ile *ayrı olarak düşünme* işlemlerinde, A ile B arasında değiştirilebilirlik (commutativity) ilişkisi olmasına rağmen, *kesme* işleminde A ile B arasında değiştirilebilirlik ilişkisi olmadığı söylenebilir.

⁴⁸¹ *Kesinlik*, farklı varyantlarıyla yazılabilmekte olup, Peirce'ün kategorilerini oluşturmak için seçmiş olduğu soyutlama türüdür.

⁴⁸² Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 518.

kesilemez, ama bu sonuncusu ilkinden *kesilebilir*.”⁴⁸³ Bir başka ifadeyle, Peirce'e göre, ikincilik bir *kesme/soyutlama* zemini olarak kullanılıp ondan yola çıkılarak birincilik elde edilebilir; yine, üçüncülük soyutlama zemini olarak kullanılıp, ondan yola çıkılarak ikincilik elde edilebilir; ancak ne birincilik, ikinciliği elde etmek üzere ne de ikincilik, üçüncüğü elde etmek üzere soyutlama zeminleri olabilirler.

Bu kesme işlemi ile kategorilerin oluşumu arasındaki ilişki, izlenimlerin birbirlerinden ayırt edilme sürecinde devreye giren işlemdir. Nitekim izlenimler bir bütün olarak ayırt edilemeseydi, onların birleştirme ihtiyacı da olmazdı. Ancak algı uyarıcısından epistemik olarak *izlenimlere* ulaşabilme fikri, Peirce'ü izlenimlerin birçok sayıda olmaları kanaatine yönlendirir. Filozofa göre bu nedenle *izlenimleri* birleştiren ve onları tutarlılık birliğine getiren *birim* anlıktır.⁴⁸⁴ Söz konusu işlem ise "*düşünüyorum*" yargısıyla ilişkili olması muhtemeldir.

II. 1. d. Temel Yargılar Olarak İzlenimler

Peirce'ün felsefesi ile ilgili olarak kategoriler çerçevesinde "*düşünüyorum*" önermesini anlamak için öncelikle izlenimlerin ne olduğunu ve onlardan bilince neyin nasıl ulaştığını bilmek gerekir. Bu çerçevede Peirce'ün renge ilişkin örneği meseleyi açıklayıcı niteliktedir. Filozof, izlenim olarak en basit rengin bile bir müzik armonisi gibi karmaşık olduğunu vurgulayıp renk örneğini, kötü bir örnek olarak gördüğünü belirtir. Nitekim renk, frekans aralığı ile karakterize edilebilmeleri bakımından bir müzik parçasına benzetilebilir. Filozofa göre renk, "izlenimin farklı parçaları arasındaki *bağıntıya* bağımlıdır (depends)", dolayısıyla bu bağımlılığa binaen "renkler arasındaki farklılık, armoniler (harmonies) arasındaki farklılıktır".⁴⁸⁵ Söz konusu farkı görmek için aralarındaki bağımlılık ile armoniyi oluşturan izlenimlerin kendilerine inilmelidir.⁴⁸⁶ Buradan yola çıkarak Peirce, rengin aslında izlenim olmayıp bir *çıkarım* (inference) olduğu sonucuna varır.⁴⁸⁷ Sonuç olarak filozof, basit bir izlenim sandığımız bir ögenin bir izlenim olmayıp, çıkarım olduğunu savunur. Dolayısıyla Peirce felsefesinde algı aşamasına geçmeden izlenimde bile bir çıkarım, bir yargı; daha açık bir ifadeyle bilişsel bir bileşen (composante) olduğu söylenebilir. Anlaşılan basit olmayanın yani *izlenimin* bir çıkarım ürünü olduğu, basite inmeden de izlenimin kendisine ulaşamadığı söylenebilir.

⁴⁸³ Peirce, "On a New List of Categories", **WP**, c. 2, s. 54; Peirce, **CP**, c. 1, §553, s. 293.

⁴⁸⁴ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 524.

⁴⁸⁵ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 516.

⁴⁸⁶ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 516.

⁴⁸⁷ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 516.

Peirce, tözün farklılıkları ile oluş'un birliği arasında (intermédiaire) yer alan tümel kavrayış olarak kategorileri aramayı hedefleyen sistematik bir metottan bahseder.⁴⁸⁸ Filozof, tümel bir kavrayışın, her türlü izlenim topluluğuna (aggregate) uygulanabileceğini⁴⁸⁹ ve olguların "tüm kategorileri keşfetme modu için zemin" oluşturduklarını savunur.⁴⁹⁰ Söz konusu kavrayışın sonu ya genel olarak tözün çeşitliliğini birlemektir ya da tözün birliğe getirilebilmesi için gerekli bazı kavrayışları ona eklemektir."⁴⁹¹

Peirce, verilerin birleştiği merkez olan kategorilerin oluşumunu aşağıdaki pasajda açıklar:

"İzlenimler bilimizde hangi rolü oynarlarsa oynasınlar, anlık tarafından birlik tutarlılığına (coherence) indirgenmeye ve böylece birleştirilmeye ihtiyaçları vardır. Bu indirgenme kaotik bir toplanma ile değil, belirli bir formla olur. Bu form ya da izlenimleri birleştirme yolu, bilişsel bir unsur olup birleşik izlenimlerde verilmez/ortaya çıkmaz. Söz konusu bilişsel unsur, gereken birliğe indirgenebilmek üzere birleşik izlenimlere eklenir. Sonuç olarak o varsayımsal (hypothetically) olarak ek/yardımcı bir unsurdur. Çünkü bir hipotez, başka türlü anlaşılamayan bir veriyi bire indirgemek amacıyla varsayılan (assumed) bir şeydir. Söz konusu bilişsel unsura kavrayış (conception) adı verilir."⁴⁹²

Pasajdan anlaşılacağı üzere Peirce, kombine izlenimlere, kendilerinde mevcut bulunmayan varsayımsal bir kognitif unsur ekleyerek eklenen unsura, kavrayış adını verir. Filozof, kategorilerinin oluşum sürecine ilişkin şu belirtilerde bulunur:

"Olgular, tözün çeşitliliğinin oluş'un birliğine indirgeyen tüm kavrayışların keşfinin temelini sağlarlar. Zira oluş'la başlayarak töze ne eklediğini sorsak, oluş'un devreye girdiğini (introduce) gözlemlediğimizde cevabı kolaylıkla elde ederiz. Böylece -oluş'un kendisine eklendiği (joins)- bu kavrayışın töze uygulanması, dolaylı bir gerekçelendirme (justification) olup oluş'u devreye girdirme (introduce) şartıdır ve dolayısıyla, oluş'tan töze (doğru ilerleme yolunda) sırasıyla (elde edilen) birinci kavrayıştır. Şimdi tıpkı oluş'u işlediğimiz (treat) gibi bu kavrayışı da aynı işleme tabi tutabiliriz. İlk olarak, (1) hangi fırsatta bu kavrayışın kullanılmaya başlandığını (introduction) sorabiliriz, ikinci olarak ise (2) (söz konusu) verilen kavrayış sayesinde töze eklenen hangi (ikinci bir) kavrayış tözle beraber böyle bir bilişsel durumda gerekir? O halde söz konusu ikinci kavrayış, oluş'tan töze geçişte bulunan bir sonraki kavrayıştır.

⁴⁸⁸ Peirce, "On a New List of Categories", **WP**, c. 2, s. 51; Peirce, **CP**, c. 1, § 550, s. 290-291.

⁴⁸⁹ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 520.

⁴⁹⁰ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 520.

⁴⁹¹ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 520.

⁴⁹² Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 516.

Bu süreci, hiçbirşeyi tözle birleştirmeyen, tözün çeşitliliğinin kendisini sadece bir araya getiren, bir kavrayışı bulana kadar tekrarlayabiliriz."⁴⁹³

Pasajdan anlaşılacağı üzere Peirce, oluş'u devreye sokarak kategorilerini oluşturmaya başlar ve onların oluşumunda önemli bir detayı belirtir: "Dikkat edilmesi gereken şudur ki söz konusu tüm kategorileri keşfetme sürecinde (...), *iç gözleme (introspection)* asla başvurmuyoruz."⁴⁹⁴ Filozofun *iç gözleme* başvurmamaya ilişkin mezkur ifadesi, oluş'un düşünceye hiçbir belirlenim girdirmediğine dair ifadesi ile de uyumludur.⁴⁹⁵ Yine filozof aynı yönde ilavede bulunur: "Dış olgularla ilgili düşünürün kabullerinden (admissions) yola çıkarak güvenli bir şekilde çıkarımlanamayan düşünceye ilişkin hiçbir şey varsayılmamıştır (assumed)."⁴⁹⁶ Anlaşıldığı üzere Peirce, kategorilerinin keşif sürecinde subjektif olan hiçbir şeye yer vermek istemediği için *iç gözlemi* ve dolayısıyla her türlü psikolojik bileşen izlerini dışlamak ister.

Kavrayışlar (conception) izlenimleri bilincin periferisine toplarlar. Söz konusu kavrayışlar, kendilerini kucaklayan tümel kavrayış elde edilene dek başka kavrayışlar tarafından bir araya getirilirler.⁴⁹⁷ Elde edilen "kavrayış, birtakım farklılıklara (diversité) sahipse, kendisi de başka bir kavrayışa tabidir (subjected) ve böylece mezkur işlem devam eder ta ki hepsi tutarlılık (consistency) veya bilincin merkezi olan "*düşünüyorum (I think)*" birliğine tabi olana kadar.⁴⁹⁸ Bu çerçevede Peirce'ün kastettiği "*düşünüyorum*", yorumcu (interpretant) olarak adlandırdığı üçüncülük kategorisidir. Peirce'ün, izlenim çokluğu ile onların birleştirilme şartını bir "*düşünüyorum*" veya yorumcuya olan referansına ilişkin ifadeleri şöyledir:

"Bir yorumcuya (interpretant) olan referans kıyası mümkün kılan ve onu gerekçelendiren ile mümkün kılınır ve gerekçelendirilir. Ama açıkça söz konusu olan izlenimlerin farklılıklarıdır. Tek bir izlenimimiz olsaydı o, ne teke indirgenmeyi gerektirir, ne de bir yorumcuya gönderme olarak tasarlanır ve referans kavrayışı olurdu. Ama izlenimler çokluk olmasından dolayı, bir komplikasyon ve karışıklık (confusion) hissimiz var ve bu his bizi şu ya da bu izlenimi birbirinden ayırmaya götürür ve ayırt edildikten sonra, bu izlenimler teke getirilmelidirler. Oysa onları ancak *bizim* olarak birlikte tasarladığımızda, teke getirilmiş olurlar; yani onları yorumcuları gibi olan bir kavrayışa (conception) gönderimde bulunulduğunda teke getirilmiş olurlar. Böylece yorumcuya olan referans,

⁴⁹³ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 520.

⁴⁹⁴ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 520; Peirce, "On a New List of Categories", **WP**, c. 2, s. 51-52.

⁴⁹⁵ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 517.

⁴⁹⁶ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 520.

⁴⁹⁷ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 516.

⁴⁹⁸ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 516.

farklı izlenimlerin bir araya gelmesi esnasında belirir ve iki diğer referansın aksine, töze kavrayış (conception) eklemeyiz. Dolayısıyla o, söz konusu oluş'tan töze geçişte (üçüncülük) son kavrayıştır."⁴⁹⁹

Yukarıdaki pasajdan anlaşılan, Peirce'e göre izlenimlerin birleşmesi için onların bize ait olmaları bir gereksinimdir. Bununla birlikte "*düşünüyorum*" yargısına tekabül eden üçüncülük kategorisi, oluş'tan töze geçerken üçüncü sırada olmakla birlikte, kategorilerin oluşum sürecinde töze en yakın olan kategori olduğu fark edilebilir.

II. 1. e. Kant ve Peirce'e Göre Kategorilerin Kaynağı

İmdi kategorilerin kaynağı ve "*düşünüyorum*" sorunlarını her iki filozof açısından ele alacak olursak, öncelikle her iki filozof kategorileriyle duyu veya izlenim çeşitliliğini birleştirmek istedikleri görülür. Kant için bu birleştirme tamalgının *a priori* sentetik birliği ilkesi iken Peirce için "*düşünüyorum*" merkezine getirme ihtiyacı olduğu söylenebilir. Yine her iki filozof da kategorilerinin temellerinin mantıksal bir zemin olduğunu listelerini verdiklerinde ilan ederler. Ancak her ikisi de mantığın kategorilerinin dayanağı olduğuna dair temellendirmeyi ertelerler. Nitekim Kant, kategorilerini tüm mümkün yargıları fomüle edebilecek düşüncenin yargı fonksiyonlarına dayandırır. Bu çerçevede kanaatimizce Delamarre ve Marty'nin bir yandan yargı fonksiyonlarını genel mantıkla; diğer yandan Kant'ın kategorilerini transandantal mantıkla alakalandırmakla⁵⁰⁰ isabet etmişlerdir. Zira yargı fonksiyonları, "verilen bir görüdeki çeşitliliği zorunlu bir şekilde kategorilere"⁵⁰¹ sadece sunarken kategoriler, nesneye yani söz konusu görüdeki çeşitliliğe uygulanarak transandantal mantıkla daha yakından ilgili oldukları söylenebilir. Peirce'e gelince o, kategoriler listesini ilk sunduğunda mevcut mantık zemininden faydalanarak onların tümel olduklarını belirtmiş olmasına rağmen, kategorileri izlenimlerin epistemik formundan türeterek elde eder. Filozofun, deneyim vasıtasıyla izlenimlerin epistemik formundan elde ettiği kategorilerin kaynağının deneyim öncüllü *izlenimler* olduğu görüşünü benimsediği ve kendinde izlenimlere en yakın olan bir zeminden kategorilerini türetilip inşa ettiği görülür.

Her iki filozofun kategorileri çeşevesinde tüm yargılar temel bileşenlerle ifade edilir. Kant felsefesinde yargının mantıksal fonksiyonları, Peirce felsefesinde ise *algısal* yargı, tüm yargıların deyim yerinde ise ana malzemeleri olup temel yargılar olarak nitelenebilirler. Temel yargılar kategorilerin kaynağı bakımından elzemdir. Görüldüğü üzere Kant'ın

⁴⁹⁹ Peirce, "On a New List of Categories", **WP**, c. 2, s. 54; Peirce, **CP**, c. 1, § 554, s. 294-295.

⁵⁰⁰ J. L. Delamarre ve F. Marty yorumu için bkz: Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, s. 1607.

⁵⁰¹ Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, B 143, s. 861.

kategorileri, mantıksal fonksiyonlarla uyumludurlar ve bu sonuncuların sayıları tıpkı *kategorilerin* sayıları gibi on iki tanedir. Söz konusu fonksiyonlar, görüdeki veri temsillerinin bir tamalgıya getirilmelerini sağlayan anlık edimleridir.⁵⁰² Dolayısıyla yargının fonksiyonları, verilerin temsillerini tamalgı mekanizmasına girdirir ve verilen görüş çeşitliliğini, kategorilerin uygulanmasına hazır bir aşamaya getirir. Ancak Kant, ne tamalgının *a priori* sentetik birliğini ne de mantıksal fonksiyonların kategorilerinin dayanağı olduğuna dair ikna edici bir delil gösterir. Peirce'e göre ise *algı uyarıcısından* (percept) elde edilen algısal yargı, kognitif süreç içindeki kontrol imkânının başladığı noktadır. Zira kontrol, kesin olarak *algı uyarıcısından* (percept)⁵⁰³ önce başlamaz⁵⁰⁴ ve *bizim* izlenimlerin kendilerine en yakın olduğumuz nokta *algısal yargı* aşamasıdır. Algısal yargıdan elde edilen *izlenimler* ise kategorilerin dayandığı temeli teşkil eder.

Yine her iki filozofun kategorilerini nasıl ve neden yola çıkararak elde etmeleri de farklılık gösterir. Kant, kategorileri -hakkında suskun kaldığı- metafiziksel çıkarım sayesinde yargının mantıksal fonksiyonlarından türettiğini ifade ederken Peirce, *dikkat* ediminden yola çıkarak, *kesme/soyutlama* işlemiyle *izlenimleri* ayırıp daha sonra bir "*düşünüyorum*" veya bir yorumcuya irca etmek üzere birleştirmekle kategorilerini inşa etmeye çalışır. Kant'ın yargı fonksiyonlarının neye dayandığı konusuna ilişkin hiçbir temellendirmede bulunmazken Peirce, kategorilerini oluşturduğu sürecin genel hatlarını belirtir. Yine Kant'ın kategorilerinin ağırlık merkezi anlık olup onlar bilgi çerçevesinde anlıkta *oluşurken*⁵⁰⁵ -her ne kadar anlık birleştirme sürecinde önemli bir konuma sahip olsa da- Peirce'ün kategorileri izlenimden hareket eden bir süreç içerisinde oluşur. Kısacası Kant, verilerin birleşmesini bütüncül bir şekilde, tamalgının *a priori* sentetik birliği ilkesine dayanarak görülerin elde edildiğini ve söz konusu sentezi varsaydığını belirterek, kategorilerini sunar. Peirce ise dış verilerden *kazanılanın* farklı derecelerdeki kavrayışların bir araya getirilişi ve onların da bir "*düşünüyorum*" veya bir yorumcuya irca ederek kategorilerini inşa etmeye çalışır.

Her iki filozofun da kategorilerini temellendirme sürecinde duyu veya izlenim çeşitliliğini bir "*düşünüyorum*" merkeziyle ve *ben* ile bağıntılandırıdıklarını görüyoruz.

⁵⁰² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 143, s. 861.

⁵⁰³ "Percept" kelimesi kavram kelimesine karşıt olup, söz konusu "percept" in tekabül edebileceği gerçeğe referansta bulunmaksızın, ne algılama edimi ne de algılama yetisi olarak değil, bu edimin çıktısı olarak süjeye halihazırda sunulan, süjenin bilincinde oluşan anlamında *algılan şeydir*. Bkz: Lalande, *Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie*, c. 2, s. 753; Lalande, *Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie*, c. 2, s. 820. Özellikle Peirce'ün anlayışına göre "percept", geçmiş deneyimler sayesinde, soyutlamayla elde edilen zihni bir ürün olarak anlaşılabilir.

⁵⁰⁴ Peirce, *HL*, s. 199.

⁵⁰⁵ Esasen Kant'ın kategorileri *a priori* olarak mevcuttur ama bilgi çerçevesinde onlar sınırlandırıldığında, insan anlığında indirgenme konumunda olurlar. "Oluşum"dan kasıt budur.

Hipotezimizin doğrulanması açısından her iki filozofun duyu çeşitliliğinin kognitif bileşen kazanma sürecinde söz konusu "*düşünüyorum*" yargısıyla hesaplaşması önem arz etmektedir. Nitekim her iki filozof için de duyu veya izlenim çeşitliliğini birleştirme işlemi, anlıkta gerçekleşir. Kant duyu çeşitliliğini farklı sentez işlemleri ile yapmaya çalışır zira sentez, "anlığın edimi olan her bağlantıdır"⁵⁰⁶ Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi burada, *kavrayışın* (*appréhension*) görüdeki sentez, tahayyüldeki reproduksiyon sentezi ve kavramdaki -yeniden- bilişsel (*recognition*) sentez devreye girer. Kant, kategoriler vasıtasıyla görüye bir birlik ekler.⁵⁰⁷ Söz konusu birlik ise, tamalğının *a priori* sentetik birlik ilkesidir. Peirce'e gelince, onun için *izlenimleri* birleştirme edimi, söz konusu izlenimlere -hipotetik/şartlı kognitif bir öge olan- kavrayışı ekleyerek tedricen gerçekleşir. Bu süreçte filozof, *izlenimleri* kaotik bir yığın olmaktan kurtarıp, onları formlu bir birlik haline getirmeyi sağlayan bir metot önerir.⁵⁰⁸

Her iki filozofun kategorilerinin kaynaklarını incelediğimizde, nesnenin içeriksel anlamda en yoğun bilgi formunu elde edebilmek için, her iki filozofun da "*düşünüyorum*" ve *ben* ile hesaplaşmak durumunda kalmaları tespit edilmektedir. Burada problematiğimizin çözümlenmesi yönünde önemli bir tespit söz konusudur: Her ne kadar Kant'ın kategorileri tamamen zihni alana ait olup Peirce'ün kategorileri kognitif bileşenleri olan dışsal kaynaklı kavrayışlar olsalar da her iki filozof da kategorilerinin, duyulur dünya ile düşünülür dünya arasında daimilik kurmaları için onları "*düşünüyorum*" yargısı ve *ben* nesnesiyle bağıntılı olma imkânını sorgulamaya yönlendirmiştir. Kant'ın izahının eksik kaldığı kanaatinde olsak da, bir yandan kategorilerin kaynağını duyulur alana ait olmayan yargı fonksiyonları olduğuna işaret edip diğer yandan, -imkânı tartışılabilir de, içsel bir görü olan zamanın geçmiş ve gelecekte sunabileceği tüm verileri bir arada ele geçirme ve birleme gücüne sahip olan- insan üstü bir anlığa irca ederek saf tamalğının zorunlu sentetik birliği ilkesine verdiği ehemmiyetten dolayı, söz konusu ilke, kategorilerin mümkün ikinci bir kaynağı olduğu düşünülebilir.⁵⁰⁹ Peirce'e gelince filozofun, zaman içerisinde deneyimle elde edilen verileri birden bütünleştirmeyerek, *izlenimlerden* yola çıkarak peyderpey soyutlama yoluyla kategorilerini elde etmeye çalışır. Yine onun kategorilerinin kaynağının *izlenim* ağırlıklı olduğu, deneyimin sayesinde algısal yargıların elde edildiği, elde edilen verilerin de kategorilerinin oluşumunda elzem olduğu dikkat çeker. Elde edilen *izlenimler* tedricen farklı

⁵⁰⁶ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 130, s. 851.

⁵⁰⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 144, s. 861.

⁵⁰⁸ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", *WP*, c. 1, s. 516.

⁵⁰⁹ Kant, düşüncenin fonksiyonları ile saf tamalğının *a priori* sentetik birliği ilkesi arasında bir bağıntı olup olmadığına dair bir belirtide bulunmadı için, kategorilerin iki ayrı kaynağı olabileceğini kastediyoruz.

derecedeki kavrayışlarla birleştirilip yani oluş sayesinde forma çevirip tedricen tümel kategoriler elde edilir. Daha açık bir ifadeyle Peirce, duyulur dünya ile düşünülür dünya unsurlarını, *izlenim* ile ara kavrayışlardan oluşan heterojenliği oluş sayesinde homojenleştirerek, onları çeşitli kategorileriyle birleştirdiği söylenebilir.

Kant'ın *a priori* kök kavramları ve Peirce'ün kavrayışları olan kategorilerin muhtemel reelliğini, meşruluğunu ve nesnelliğini incelemek, kategoriler sorunu çerçevesinde ıskalanamaz bir konu olma niteliğini taşır. Problematikimizi Kant ve Peirce kategorileri çerçevesinde çözümlemek için önemli olan kategorilerin reelliğinin imkânına gittikçe yaklaşmaya başlıyoruz. Söz konusu konuya gelmeden önce, halihazırda her iki filozofun kategorileri ile onların uygulandıkları *nesnelerle bağıntı* içerisinde olabilecekleri en tabi zeminleri inceleme aşamasına gelmiş bulunuyoruz. Söz konusu zeminler Kant için tahayyül alanı iken, Peirce için en sahici zemin, ikincilik kategorisinin iyi bir temsilcisi olan deneyim ve mevcut olma (existence) alanıdır. Söz konusu zeminler bir sonraki kısımda ele alınacaktır.

II. 2. Kategori ve Nesnenin Bir Araya Gelme Zeminleri

Her iki filozofun kategorilerini tümellikleri bakımından mantık zeminine dayandırmak istemektedirler. Bunun yanı sıra Kant kategorilerinin dayandığı yargının mantıksal fonksiyonlarını diğer yandan tamalğının sentetik *a priori* birliği ilkesine dayanabileceğini ve Peirce'ün kategorilerinin ise izlenimlerin anlıkta tedricen bir araya gelmesiyle oluştuğunu ve sürekli doğruluğa doğru yol almaya çalışan sonu gelmeyen bir süreç olduğunu görmüş bulunuyoruz. Yine kategorilerin kaynağı meselesinin nesne olarak *ben* veya analitik olan "*düşünüyorum*" yargısıyla açıklanması gerektiğini anlamış oluyoruz. Kant tüm temsillerimizin eşleniği ve dayanağı olan "*düşünüyorum*" yargısını, dış görüye gerek kalmadan bilincin sentetik birliğine dayandırarak çözümlemeye çalışır. "Kategori ve nesnenin bir araya gelme zeminleri" adlı bu kısım da Kant zaviyesinden, bu defa şematizm⁵¹⁰ (Schematismus) çerçevesinde zaman görüşü dikkate alınarak işlenecektir. Peirce açısından ise izlenim çeşitliliği bir "*düşünüyorum*" tutarlılığına ulaşana dek bir anlıkta birleşse de onun kategorinin duyulur ile düşünülür nesnelerle daimilik kurması dışsal zeminden hareketle yine anlıkta gerçekleştiği görülecektir. İmdi bu kısımda kategoriler ile nesnelerin daimilik kurduğu

⁵¹⁰ Metinde "şematizm", "şema"lara ilişkin olarak anlığın izlediği işlemdir. "Şema"ise kategorilerin kullanım çerçevesinde onları "sınırlayan duyulur olanın formel ve saf şarttır". Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 140/B 179. Çalışmamız çerçevesinde kastettiğimiz şematizm, fiziki nesneler ile kategorileri bir araya getiren türdeki şematizmdir.

zeminleri önce Kant sonra Peirce açısından ele alarak her iki yaklaşımdaki benzerlik ve farklılıklara mercek tutacağız.

Kant'ın "*düşünüyorum*" yargısının formel bir var olma durumu olduğunu görmüştük. *Beni* sadece dışsal bir içerik eklenmeyen sadece bir var olmayı (existence) ifade ettiğini de gördük. "Estetik Transandantal"de ise Kant, ampirik görülerin bir taşıyıcısı olan zamanın, tüm görülerin temeli olan zorunlu bir temsil olduğunu,⁵¹¹ iç duyunun formundan başkası olmadığını "yani kendi kendimizin ve iç durumumuzun görügörüsü"⁵¹² olduğunu ve yine mekânın ise dış duyuların fenomenlerinin şeffaf yönünün yegane formu olduğunu belirtir.⁵¹³ Kant'a göre "Zaman genel olarak tüm fenomenlerin *a priori* formel şartıdır. Her türlü görünün saf formu olarak mekân ise *a priori* şart olarak, sadece dışsal fenomenlerle sınırlıdır."⁵¹⁴ Bu durumda, dışsal olması bakımından mekânın *ben* veya "*düşünüyorum*" ile ilişkisi, içsel olan zamandan farklı olduğu çıkarımlanabilir. *Ben*'in mevcut olmasının zamanla ilişkisine henüz girmeksizin, *ben*'in dışsal bir bileşeni olmaması bakımından mevcut olmak (existence) kategorisini şayet *ben*'e yükleyecek olursak, söz konusu Kant kategorisini dışsal bir bileşeni olmayan bir *ben*'e yüklendiğini söyleyebiliriz. Anlaşıldığı üzere Kant açısından *a priori* görüş olarak zamanın *nesne* veya *fenomen* olarak *ben* ile ilişkisi dikkatimizi çeker. Problematikimizin Kant zaviyesinden çözümlenmesi adına, bu kısımda ilk olarak Kant'ın daha sonra da Peirce'ün kategorilerin duyulur dünya ile düşünülür dünyalara ait nesneler arası daimiliği hangi zeminlerde ve nasıl sağladıklarını göreceğiz.

II. 2. a. Tahayyül Alanında Kategoriler ile Nesnenin Bir Araya Gelişi

Kant kategorilerinin, fenomenlere uygulanma sorununun, yargının nasıl yapıldığı konusunu gündeme getirdiğini hatırlayalım. Kant felsefesinde nesnenin temsili ile kategorinin temsili, birinin düşünsel diğerinin ampirik temsil olmaları bakımından birbirlerinden farklıdırlar. Ancak onların temsil olmak bakımından ortak olmaları aynı zemine getirilebilmelerini ve kategorilerin duyulur ile düşünülür dünya nesneleri arasında daimilik sağlamasını olağan kılar. Problematikimizin çözümlenmesi için mezkur çerçeve elzemdir. Kant'a göre kategori ile nesneleri bir araya getirecek en uygun ortam tahayyül alanıdır. Filozofa göre tahayyül alanı, anlığın görüş nesnelerine ilk uygulandığı alandır.⁵¹⁵ Kant

⁵¹¹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 31/B 46, s. 792.

⁵¹² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 33/B 49, s. 794.

⁵¹³ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 26/B 42, s. 788; Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 23/B 37, s. 784.

⁵¹⁴ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 34/B 50, s. 795.

⁵¹⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 152, s. 867.

felsefesinde kavramın temsili ile nesnenin temsilinin bulunduğu alanın bilgisi "Transandantal Analitik" adlı kısmın "Anlığın Saf Kavramlarının Şematizmi" adlı pasajında yer alır. Bu pasajda Kant, nesnenin temsilinin kavram altında toplanması (subsumption) için, nesnenin temsilinin kavramın temsiline homojen olması gerektiğini açıkça yazar:

"Bir nesnenin bir kavram altında her içerilmesinde, birincinin (nesne) temsili ikincisinin temsiliyle⁵¹⁶ *homojen* olmalıdır; yani kavram, kendisinin kapsayacağı (subsumer) nesnenin içinde temsil edileni içermelidir, zira "bir nesne bir kavram *altında* içerilir" ifadesi tam olarak bu anlama gelir."⁵¹⁷

Pasajdan anlaşıldığı gibi nesnenin kavram altında içerilmesi (subsumer) için özellikle de kategorilerin nesneleri kavramaları için temsiller devreye girer. O hale Kant'a göre, nesne ile kategorileri temsilleri vasıtasıyla bir araya getirmek için tahayyül alanı uygun görünür. Filozofa göre saf ve kök kavramlar olan kategoriler,⁵¹⁸ ampirik alandan türemedikleri gibi *a priori*dirler. İlk aşamada kökü saf olan kategorilerin düşünsel nesnelere uygulanması konumuzun dışında kalır. Zira daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi Kant'a göre bilgi çerçevesinde zaman ve mekân tarafından sunulan nesnelerin dışındaki uygulamalarıyla ilgilenmiyoruz. Ancak nesne olarak beni dikkate almalıyız zira o, iç görü olarak zamanla ilişkilidir. "Gerek ben nesnesi, gerekse de duyulur dünyanın nesnelerinin *a priori* olmadıklarını varsayarak, kategorilerin onlara uygulanması nasıl gerçekleşebilir" sorunsalımızı hatırlayalım. Kant'ın kategorileri ona göre *a priori* olduğuna göre onların uygulandıkları nesnelerin de *a priori* olmadıklarına göre, kategorilerin nesne veya fenomenleri kapsama (subsumption) işlemi, Duverney'in '*somutlaştırma*' kelimesiyle de dikkat çekmiş olduğu gibi kategorileri muhtemelen saflıklarının azalacağı⁵¹⁹ bir alana çeker. Yine ampirik olan nesnelere kategorilerin uygulanması, onları muhtemelen saf olan bir alana çeker. Daha açık bir ifadeyle, *a priori*'liği bir skalada temsil edebileceğimizi varsayarsak, nesneye uygulanan kategorilerin transandantal alandan duyusal alana nispeten yaklaştığı düşünülebilir. Yine nesneler veya fenomenler, duyulur olanın temsilleri olmak bakımından, düşünce zeminine getirilmeye çalışılır. Kategorilerin nesnelere uygulanması yani bir araya gelmeleri, heterojen olmalarından dolayı ikisinin ortasında olan bir öge gerektirebilir. Söz

⁵¹⁶ Metinde iki tür temsilin homojenliği söz konusudur. Kavramın temsil olması konusuna ilişkin bkz: Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, A 68/B 93, s. 131.

⁵¹⁷ Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, A 137/B 176, s. 884. Yine şemaların hem kategorilere hem de fenomenlere homojen olmaları konusuna ilişkin bilgi için bkz: Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, A 138/B 177, s. 884-885.

⁵¹⁸ Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, A 80/B 106, s. 835.

⁵¹⁹ Duverney, **Lire Kant**, s. 90. Metinde "saflıklarının azalacağı" ile kastedilen, kategorilerin *a priori* statülerini kaybetmeden tahayyül alanında ampirik nesneye yaklaştırılmalarıdır. Kategori nesneye uygulandığı durumda, kategori ampirik nesneye ne kadar yakın olursa saflığının azaldığı söylenebilir.

konusu öge, öyle bir şeydir ki adeta tampon rolünü görüp üçüncü terim statüsünde olması beklenir. İşte Kant çerçevesinde kategorilerin fenomenlere uygulanmaları mezkur sıfatlara sahip olan şemalardır.

Böylece kategorilerin fenomene uygulanma durumunda şemalardan beklenen, kategorinin fenomeni içerdiğinde vuku bulan *bağıntı* kompleksliğinin üçüncü terim vasıtasıyla sağlanmasıdır. Bu çerçevede, kategoriler ile nesneler arasında bulunan şemaların saflık durumları merak edilebilir. Ancak Kant, şemanın saf olup ampirik hiçbir yönü olmadığını, bununla birlikte "bir taraftan entelektüel diğer taraftan duyulur" olan "aracı (médiatrice) temsil" olduğunu belirtir.⁵²⁰ Yine Kant, şemanın fenomen olduğunu veya "kategori ile uyum içerisinde olan bir nesnenin duyulur kavramı" olduğunu da ilave eder.⁵²¹ Mezkur ifadeler bizi Kant'ın şemalarının saflıklarına imkânına ilişkin görüşünün ne açık ne de belir olduğu kanaatine götürür. Bizce makul olan orta terim olarak şemanın heterojen bir yapıya, yani ne saf ne de duyulu olduğu kanaatine vardır.

Şemalar, kategorileri "anlığın dışındaki şartlara, (yani duyudaki şartlara) sınırlarlar".⁵²² Böylece Kant felsefesinde kategorilerin sınırlandırma işlemi tam olarak şema vasıtasıyla saf anlığın şematizmi işlemiyle gerçekleşir. Söz konusu işlem, bilgi çerçevesinde kategorilerin sınırlandırılmasının kriterini anlatır. Daha önce Kant'ın kategorilerinin fenomenlere uygulanmasının *a priori* görüler olan zaman ve mekân sayesinde gerçekleştirdiğini görmüştük. O halde şematizm işleminde şemalar sayesinde söz konusu sınırlandırmanın duyulur şartı belirlenir. İmdi şematizmin kategorinin nesneye uygulanmasında elzem olan görünün hangisi olduğuna geçelim.

Hatırlanacağı üzere, "*düşünüyorum*" yargısıyla görüler, paranteze alınarak içeriksiz bir mevcut olmayı temsil eder. Kant, tüm yargılara eşlik eden "*düşünüyorum*" yargısını zaman görüşüyle içeriklendirir. Kant, görü şartlarının ele alındığı şematizmde, seçimini zaman görüşünden yana tutar. Kategori ben nesnesine uygulandığında, zaman şartı devreye girer. Kant'ın şematizmi zamanla ilişkilendirmesi, kategorilerin zamanın sağladığı verilere uygulandığını belirtmesiyle anlaşılabilir. Şematizm işlemiyle *ben'e* ilişkin zamanın sağladığı veriler, tamalğının sentetik *a priori* ilkesinin sağladığı imkânla kategorilere sunulur ve tüm yargılara eşlik eden "*düşünüyorum*" yargısı elde edilmiş olur. Böylece hem zamanın hem de mekânın sunduğu verilerin bütünü şematizm işleminde belirlenen zamanın sunduğu verilere dayanırlar. Şema ile zaman ilişkisini açıklayan aşağıdaki pasaj kayda değerdir:

⁵²⁰ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 138/B 177, s. 885.

⁵²¹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 146/B 186, s. 890.

⁵²² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 146/B 185-186, s. 890.

"İçsel anlamın çeşitliliğinin formel şartı olarak ve dolayısıyla tüm temsillerin bağlantısı olarak zaman, saf görü içinde *a priori* bir çeşitlilik içerir. Oysa zamanın transandantal belirlenimi (bir taraftan) evrensel olması ve *a priori* bir kurala dayanması bakımından kategoriye homojendir. Ancak diğer taraftan o, çeşitliliğin her ampirik temsilde zamanın olması bakımından fenomene de homojendir. Kategorinin fenomenlere uygulanması, zamanın transandantal belirlenimi vasıtasıyla mümkün olabilir; bu ise, anlığın kavramlarının şeması olarak, kategorilerin altında fenomenlerin içerilmesini dolaylıdır."⁵²³

Pasajdan anlaşılacağı üzere Kant, "zamanı anlığın kavramlarının şeması olarak, fenomenlerin *kategorilerde içerilmesine* (subsomption) vasıta"⁵²⁴ kılar. Bir başka ifadeyle zaman, yargı yapmak için Kant tarafından bir şart olarak kabul edilmiştir. Yine Kant, şema ile zaman arasındaki bağıntı hakkında açık bir betimlemede bulunur:

"Şemalar, kurallardan yola çıkarak, *zamanın a priori belirlenimlerinden* başkası değildir ve kategorilerin sırasına göre bu belirlenimler, mümkün tüm nesnelere göre, *zamanın serisi, zamanın içeriği, zamanın sırası* ve nihayet *zamanın bütünüyle* alakalıdır."⁵²⁵

Görüldüğü üzere Kant, kategorilerini işlevleri bakımından yani nesneye uygulanmaları bakımından onları şemalara indirgediği söylenebilir. Mezkur şemalar zamanın farklı belirlenimleriyle betimlenirken kategoriler, diğer nesneler gibi ben nesnesini de şemalar vasıtasıyla içerirler. Oysa Kant, şemaları zaman birimleri olarak görerek, suje olan *beni* zaman zemininde inşa eder. Bu çerçevede Vaysse "Kant'ın süje ve zaman arasında bir bağlantı oluşturarak, metafiziğin tözsel süjesini ilk yıkan"⁵²⁶ filozof olduğu görüşüyle bizce isabet eder.

Kant'a göre şematizm çerçevesinde kavramın nesne olarak fenomeni içirme işlemi, fiilidir ve sentetik tarzıdır.⁵²⁷ Esasen fenomenlerin kategoriler altında *içerilmesi*, yargıda bulunmak ve tikeli belirleme edimidir.⁵²⁸ Mezkur işlemde şemalar, anlığın saf kavramları olan kategorilerin nesnelerle bağıntılarının ve dolayısıyla imalarının/referanslarının/delaletlerinin (signification) sağlanması şartıdır.⁵²⁹ Kategorilerin kullanımı sadece ampiriktir. Nitekim Kant'a göre

⁵²³ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 138-139/B177-178, s. 885.

⁵²⁴ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 139/B 178, s. 885.

⁵²⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 145/B 184-185, s. 890.

⁵²⁶ Vaysse, *Dictionnaire Kant*, s. 26.

⁵²⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 137/B 176, s. 884.

⁵²⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 247-248/B 304-305, s. 977-978; Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 138/B 177, s. 884; ayrıca Alexandre J.-L. Delamarre ve François Marty notu için bkz: Kant, *Œuvres Philosophiques I*, c. 1, s. 1645.

⁵²⁹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 145-146/B 185, s. 890.

"(...) kategoriler (her bilincin zorunlu olarak kökensel bir tamalgıda birleşmesi sayesinde) *a priori* zorunlu bir birliğin ilkeleri vesilesiyle, fenomenleri, sentezin genel kurallarına tabi kılmayı ve böylece bir deneyimde (fenomenlerin) tümel bir bağlantıya mahsus olmalarını sağlarlar."⁵³⁰

Kant kategorilerden duyulur olanı soyutladığımızda, onlarda sadece mantıksal referanslarının (signification) kaldığını belirterek⁵³¹ şemasız kategorilerin, sadece "kavramlara ilişkin anlık fonksiyonları" olduklarını ve hiçbir nesneyi temsil etmediklerini öne sürer.⁵³² Bu çerçevede filozof söz gelimi tözden daimi (permanence) duyulur belirlenimini çıkardığımızda, -başka bir şeyin yüklemi olmadan- onun sadece özne olarak düşünülebilecek basit bir şey anlamında olacağını ifade eder.⁵³³ Delamarre ve Marty'nin, şematizm aşamasında tahayyülün, anlamdan referansa geçmeyi sağlayan transandantal bir fonksiyon olduğuna dair yorumu⁵³⁴ bizce isabetlidir.

Kant, kategorilerin referanslarının şemalardan bağımsız ve daha geniş olması gerektiğini belirtir.⁵³⁵ Bu çerçevede Kant, kategorilerinin uygulanım alanlarının esasen sınırsız olduğunu ve tıpkı bilgi çerçevesinde zaman ve mekânın onları sınırladığı gibi şemaların da kategorileri sınırladığını vurgular.⁵³⁶ Hasılı, şematizm problematiğimizizin çözümlendiği ve hipotezimizin Kant zaviyesinden doğrulandığı bir süreçtir. Zira şematizm, kategorilerin nesneye uygulanmasını ve böylece ikisinin temsil olarak uyum içerisinde *birleştiği* bir süreci temsil eder. Bu çerçevede şemalar, kategorileri reel kılmak/gerçekleştirmek pahasına, tahayyül alanındaki sentez çerçevesinde onları sınırlarlar.

Görüldüğü üzere Kant'a göre, kategoriler ile nesne veya fenomenin görünür yönü arasındaki daimilik tahayyül alanında gerçekleşir. Daha açık bir ifadeyle tahayyül, entelektüel sentezin birliği bakımından anlığa, *kavrayışın* (*apprehension*) çeşitliliği bakımından ise duyulura bağlıdır.⁵³⁷ Her ne kadar Kant, tahayyül alanındaki şematizmin aynı alandaki yeniden üretim/reprodüksiyon sentezi arasında doğrudan bir benzerlik olduğunu belirtmese de kanaatimizce, söz konusu sentezin şematizm işlemi olması muhtemeldir. Tahayyül alanında şemalar vasıtasıyla kategorileri nesnelere uygulayan Kant için söz konusu işlem den yani heterojenlikten homojenliğe geçişte başka bir fenomenin tezahür etmesi söz konusu değildir.

⁵³⁰ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 146/B 185, s. 890.

⁵³¹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 147/B 186, s. 891.

⁵³² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 147/B 187, s. 891.

⁵³³ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 147/B 186, s. 891.

⁵³⁴ Alexandre J.-L. Delamarre ve François Marty notu için bkz: Kant, *Œuvres Philosophiques I*, c.1, s. 1600.

⁵³⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 147/B 186, s. 891.

⁵³⁶ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 147/B 187, s. 891.

⁵³⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 164, s. 876.

Daha açık bir ifadeyle Kant için kategori ile nesne temsillerinin daimilik kurması, daha sonra Peirce felsefesinde olabileceği gibi herhangi bir efor/gücü devreye sokmaz.

Peirce'e göre tahayyül, iç dünya, olgular dünyası ise dış dünya olarak tanıılır.⁵³⁸ Nitekim Peirce'e göre, insanlar istediklerini çabasız bir şekilde olarak tahayyülde var olduğunu sanar, oysa şeylerin tahayyüllerinde olduğu gibi olma düşüncesi, doğruluktan uzaktır.⁵³⁹ Peirce'e göre duyulur ile düşünülür dünyalara ait nesnelerin *bağıntısı* tahayyül alanında değil mücadelenin mevcut olabileceği bir dış dünyada gerçekleşir. İmdi kategori ile nesnelerin daimilik kurma meselesini Peirce zaviyesinden inceleyelim.

II. 2. b. Olgu Alanında Kategoriler ile Nesnenin Bir Araya Gelişi

Filozof açısından, kategoriler ile nesnelerin birleşme süreci, kategorilerin oluşum süreciyle anlaşılabilir. Peirce'e göre, kategorilerin oluşum sürecinde, töze oluş'un eklenmesiyle ortaya çıkan ilk kavrayış *birincilik* kategorisidir. Peirce, söz konusu kategoriyi, genel olarak *nitelik* sayesinde betimler. Peirce, kategorileri araştırma sürecinin bir sonraki aşamasında, bir önceki aşamada oluş'a vermiş olduğu rolü bu defa birincilik kategorisine ödünç verir. Söz konusu aşamada birincilik kategorisinin töze eklenmesiyle ikincilik kategorisi elde edilir. Nihayet filozof, *üçüncülük* kategorisinin, ikincilik kategorisinin töze eklenmesiyle ortaya çıktığını ve söz konusu *üçüncülük* kategorisinin töze bir kavrayış ekmediğini vurgular.⁵⁴⁰

Peirce zaviyesinden problematiğimiz, filozofun üç kategorisinde de farklı zeminlerde çözümlenir. Yargının içinde özne ile niteliğin oluş sayesinde formel olarak *bağlanması* söz konusudur. Bu çerçevede mantıksal veya zihinsel alanda kategoriler *nesnelerle* daimilik kurarlar. Yine, üçüncülük kategorisinin töze hiçbir kavrayış eklemekten *izlenim çeşitliliğini* bir araya getirme işlemi bir "*düşünüyorum*" merkezinde vuku bulur. Nitekim izlenimler ile farklı genellik derecelerine sahip olan kavrayışların anlıkta bire indirgenmesiyle üçüncülük kategorisi elde edilir ve bu şekilde mezkur kategori *nesneler veya izlenim çeşitliliğiyle* daimilik kurar. Nihayet, Peirce'ün ikincilik kategorisi mantıksal olarak töze birincilik kategorisinin eklenmesiyle elde edilirken, kendisinin töze eklenmesiyle üçüncülük kategorisi elde edilir. Yine ikincilik kategorisi hem birincilik hem de üçüncülük kategorilerinin aralarında yer alan bağıntı ve reaksiyon olarak da isimlendirilen kategoridir. Daha açık bir ifadeyle ikincilik kategorisi, imkânlar alanını temsil eden nitelikler ile temsil olarak

⁵³⁸ Peirce, **CP**, c. 1, § 321, s. 160-161.

⁵³⁹ Peirce, **CP**, c. 1, § 321, s. 160-161.

⁵⁴⁰ Peirce, "On a Method of Searching for the Categories", **WP**, c. 1, s. 520.

üçüncülük kategorisi arasında köprü kurar. Söz konusu ikincilik kategorisinin, belirsizlik ile belirli olanın arasında yer alması ve duyulur ile düşünülür nesnelere en yakın olan kategori olmasından dolayı problematiğimiz Peirce açısından çözümlenmesinin merkez üssü olduğu söylenebilir. Kanaatimizce ikincilik kategorisinin önemi temel olan algının sağlanması çerçevesinde elzemdir.

Peirce'ün ikincilik kategorisini, *soyut*⁵⁴¹ bir değişim sürecine benzetebiliriz. Peirce'ün "Görelî (Terimler) Mantığı" ("The Logic of Relatives") adlı konferansında söz konusu değişimi vermiş olduğu bir örnekle daha kolay anlayabiliriz. Filozof ikincilik kategorisini mezkur konferansta bir öznenin oluşunun (être) modifikasyonu olarak betimler.⁵⁴² Yine o, ikinciliği bir metamorfoza benzeterek onu arızı bir durum (circonstance) ve iki özne arasında oluşan kör⁵⁴³ bir reaksiyon olarak betimler. Filozof, ikinciliği daha açık kılmak adına ilave bir örnek verir: Bir yandan kendi kendisinden başkasını hissetmeyen galibarda rengini (magenta-ness) tahayyül edip, diğer taraftan onu yaprak yeşili rengine başkalaştırdığımızı (metamorphosed) ettiğimizi varsaydığımızda, deneyim, galibarda renginin yeşile dönüştüğü değişim esnasındaki (transformation) deneyimdir.⁵⁴⁴ Yine bu çerçevede ikincilik kategorisi, bir katalizöre benzetilebilir.⁵⁴⁵ Nitekim bir reaktif bir oluşana (product) çevirmek için eklenen katalizör, kimyasal reaksiyon tamamlandıktan sonra hiç değişmeden tekrar ortaya çıkar ve böylece sadece reaktif değişirme işlevini görür. Mezkur benzetmede olduğu gibi, deneyimde devreye giren suje ile realite arasındaki karşılaşma ve reaksiyonunda deneyim süreci bitmiş ve ortadan kalmış, sonuçları gözlemlenebilmektedir.

Yukarıdaki paragraftan ikincilik kategorisinin ikili bir yapıyı bir araya getirip onlar arasında reaksiyon veya *bağıntı* sağladığı anlaşılır. Peirce ikincilik kategorisini önce bağıntı olarak isimlendirirken onu betimlemek için reaksiyon kelimesini de uygun gördüğünü Cambridge konferanslarında belirtir. Mezkur iki *kelimenin* arka planında esasen diyadik bir yapının olduğu düşünülebilir. Nitekim Peirce'e göre ikincilik kategorisi diyadik bir yapıda iken saf diyadizm, "saf olan keyfî bir irade (will) edimi veya kör bir güçtür".⁵⁴⁶ Filozofun diyadizme ilişkin ifadeleri kayda değerdir:

⁵⁴¹ Bu çerçevede "soyut" kelimesini, yer kaplamayan bir değişim, bir devinim, daha metaforik olarak mekânda zamanda iz bırakmayan bir süreç olarak anlıyoruz.

⁵⁴² Peirce, CCL, s. 148; Charles Sanders Peirce, **Le Raisonnement et la Logique des Choses**, Fransızcaya çev. Christiane Chauviré et al., Édition du Cerf, Paris, 1995, s. 203.

⁵⁴³ Deneyimin söz konusu sıfatlandırılmasını, deneyimin sonucunda hangi niteliğin gerçekliğini elde edileceğine dair bir malumat içermeyen bir deneyim olarak anlayabiliriz.

⁵⁴⁴ Peirce, CCL, s. 148; Peirce, **Le raisonnement et la logique des choses**, s. 203.

⁵⁴⁵ Celal Türer ve Hatice Kırmacı, "Gerçekliğin İkamet Alanı Olarak Deneyim: Charles Sanders Peirce Felsefesi", **FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, s. 275.

⁵⁴⁶ Peirce, CP, c. 1, § 328, s. 164.

"Onu (diyadizmi) yöneten herhangi bir akıl veya kanun varsa o, iki süje arasını dolayimler ve onların arasındaki bağlantıyı sağlar. Diyad, mevcut olmak bakımından (existancially) olduğu gibi (is), bireysel bir olgudur ve onda genellik yoktur. Monadik bir niteliğin oluş'u (being) ise, mevcut olmaksızın (without existence) basit bir potansyelliktir. Mevcut olma (existence) saf olarak diyadiktir."⁵⁴⁷

Pasajdan anlaşılacağı üzere Peirce, mevcut olmanın diyadik bir yapıya sahip "kr bir gücü"⁵⁴⁸ olarak betimler. Bu çerçevede "kr bir gcten kasıt, sözgelimi herhangi bir bitkinin yeşermesine, büyümesine, bütün evrenin dahi engel -olamadığı bir gctr."⁵⁴⁹ Yine

"Hiçbir kanun, herhangi bir atomun mevcut olmasını belirlemez. Mevcut olmak, bir deneyimsel evrendeki halihazırdalıktır -bu şimdi mevcut olan maddi şeylerin evreni olabileceği gibi, kanunların, fenomenin veya hislerin de evreni olabilir- ve her mevcut olan şey, evrendeki diğerleriyle (mevcut olanlarla) birlikte dinamik bir reaksiyondur. Mevcut olma, dolayısıyla, diyadiktir; Oluş (Being) ise monadiktir."⁵⁵⁰

Yukarıdaki pasajda Peirce, mevcut olmanın diyadik olduğunu belirterek onu gücü ile bağdaştırır. Hem diyadik hem de kr gücü olmak bakımından Peircen mevcut olana (existence) ilişkin görüşü , onun deneyim anlayışıyla da uyumludur. Zira mevcut olan da deneyim de ikincilik kategorisinin uygun bir şekilde temsil ettiği söylenebilir. Ama filozof ikincilik kategorisini, yoğunluklu olarak deneyim ve onda devreye giren karşılıklı gclerle betimler ve açıklar. Öyle ki filozofun metinlerini okuduğumuzda, ikincilik kategorisi ile deneyimin özdeş olduğunu düşünebiliriz. Buradan hareketle biz, ikincilik kategorisi ile deneyimi birbirlerinin yerine kullanacağız.

Peirce, deneyimin analizinden yola çıkarak, çarpıcı, tartışılmaz ve rasyonel olarak nitelediği kavrayışlara *kategoriler* olarak isimlendirir.⁵⁵¹ Bu çerçevede, Peircen kategroileri bulma yönteminde ilk sırada yer almayan ikincilik kategroisinin, *izlenimlerin elde edilişinde* birincil bir role sahip olduğunu görüyoruz. İkincilik kategorisi olarak deneyim, c kategorinin nüvesi gibi anlařılabilir⁵⁵² ve birincilik ile cnclğn elde edilişinin şartı olduğu düşünülebilir. Kısaca belirtecek olursak Peirce, deneyimin geçmişte olma (*esse in praeterito*) durumu olarak insanın kabulünü zorladığını belirtir.⁵⁵³ Bir başka ifadeyle deneyim, bir

⁵⁴⁷ Peirce, CP, c. 1, ř 328, s. 164.

⁵⁴⁸ Peirce, CP, c. 1, ř 329, s. 165.

⁵⁴⁹ Peirce, CP, c. 1, ř 329, s. 165.

⁵⁵⁰ Peirce, CP, c. 1, ř 329, s. 165.

⁵⁵¹ Peirce, CP, c. 2, ř 84, s. 44.

⁵⁵² Nitekim deneyimle birincilik kategorisine tekabül eden nitelikler keşfedilebilir, efor ve direnç ile ikincilik kategorisine tekabül eden reaksiyon hali oluşabilir ve nihayet, geçmiş verilerin çıktısından cnclk kategorisine tekabül eden kanun veya yorum ortaya çıkabilir.

⁵⁵³ Peirce, CP, c. 2, ř 84, s. 44.

hususun daha önce bilindiğine dair yargıda bulunulmasının etkeni olduğu söylenebilir. Zira filozofa göre deneyim, geçmiş hayatımızın bilişsel çıktısıdır.⁵⁵⁴

Diyadik bir yapı olan mevcut olmayı deneyimle ilişkilendirmek mümkün görünür. Nitekim mevcut olma, sürekli devam eden bir deneyim süreci gibi anlaşılabilir. İmdi Peirce'e göre deneyimi daha iyi anlamak adına, filozofun efor/direnç çifti veya karşıtlığı ile deneyimi nasıl açıkladığını görelim:

"Bir lokomotif ısıklık çalarak hızla yakınımdan geçer. Geçtiği an, ısılığın notası (frekansı) bilinen bir sebepten dolayı düşer.⁵⁵⁵ Yani ısılığı algılıyorum. Her seviyede onun bir hissine (sensation) sahibim. Ama nota değişiminin bir hissine sahip olduğumu söyleyemem. En düşük notanın hissine sahibim. Ama değişimin bilgisi daha entelektüel bir türdendir. Bunu algılamaktan çok deneyimliyorum. Olaylar hakkında bizi malumatlandıran, algı değişiklikleriyle birlikte deneyimin özel alanıdır. Oysa böyle hususi ani algı değişimlerini karakterize eden bir *şoktur*. Şok iradi bir fenomendir. Her ne kadar çekilmez olsa da, yaklaşan lokomotifin uzun (süren) ısılığı bende belirli bir süredurum (inertia) yaratır, öyle ki notanın ani düşüşü belirli bir dirençle karşılaşır. Bu böyledir; çünkü bu çeşit bir direnç olmasaydı, nota değişimi oluşunca şok olmazdı. Oysa bu şok çok nettir. "Deneyim" kelimesini hususi olarak algı değişimleri ve farklılıklarına uygularız. Biz hususi olarak peşpeşe olan (tatsız) olayların (vicissitudes) deneyimini yaparız. Değişime uğrayan algının deneyimini yapmadan peş peşe olayın deneyimini yapamayız; ama *deneyim* kavramı, *algı* kavramından daha geniştir ve açıkçası, algı nesneleri olmayan birçok şeyi içerir. Bu (içsel) zorunluluktur (compulsion), deneyimi oluşturan (constitute) ve şimdiye kadar bizi düşündüğümüzden farklı düşündüren mutlak cebirdir (constraint). Oysa (içsel) zorunluluk ve cebir dirençsiz mevcut olamaz ve direnç değişime karşıt olan efordur. Dolayısıyla, deneyimde bir efor ögesi olmalıdır, ona bu hususi karakterini veren de budur. Ama biz, kendisini hissettirdiği an, ona (deneyime) teslim olmaya öyle eğilimliyiz ki herhangi bir direnç uyguladığımıza ilişkin kendi kendimizi ikna etmemiz son derece zordur. Biz, direncin ya da süredurum (inertia) olmadığı yerde gücün olmayacağına dair aksiyom haricinde, onu zor bilebileceğimizi söyleyebiliriz."⁵⁵⁶

Pasajdan anlaşılacağı üzere, deneyim ikili bir yapı sergileyerek ikinciliği en iyi temsil eden *reaksiyon* olduğunu görüyoruz. Peirce deneyimin şok olduğunu, söz konusu şokun, beklenmedik bir bilgiye ulaşacağımızın habercisi olduğunu belirtir. Daha açık bir ifadeyle deneyimin özsel niteliğinin, mevcudiyetinin işaretinin ona karşı koyulan efor olduğu ve alışılanın dışında bize bilmediğimiz bir hususu bildirmesidir.

⁵⁵⁴ Peirce, **CP**, c. 2, § 84, s. 44.

⁵⁵⁵ Bizce burada muhtemelen Doppler efekti kastedilir.

⁵⁵⁶ Peirce, **CP**, c. 1, § 336, s. 169-170.

Yine Peirce'e göre deneyim çift bilinçlilik ve aynı deneyimi betimlemenin sadece iki yolu vardır. Filozof, *kendinde* bilincin iki türden, aksiyon ve algı türlerinden olabileceklerini ifade eder. Aksiyon veya şeylerin modifikasyonları esnasında bizim şeylere yönelik etkimizin onların bize olan reaksiyonundan daha fazla olduğunu; algıda ise şeylerin bize olan etkilerinin, bizim onlara olan etkilerimizden daha büyük olduğunu belirtir.⁵⁵⁷ Dolayısıyla deneyim sürecinde aksiyon halinde olmakla *nesnenin* ontolojisine müdahale ettiğimiz çıkarımlanabilir.

Yine Peirce, deneyimde usun yerinin olmadığını, deneyimin ham edim olduğunu belirtirken⁵⁵⁸ onu, düşünce ve çeşitlilik sınırında konumlandırır. Bu çerçevede deneyimin, bir yandan imkân alanındaki nesnelerin diğer yandan aktüel (bilfiil) nesnelerin *belirlenmek* üzere birbirleriyle çatışmaya girdiği, imkân alanından aktüel alanda doğru niteliklerin tezahür etme çabasının meydan bulduğu bir gerilim alanı olduğu, vuku bulduğu an birçok boyutuyla ölçülemeyecek kadar "ince", fark edilmeyecek kadar hızlı ve duyulur ile düşünülür dünyaların nesnelere "teyet geçen" bir alan olduğu söylenebilir.

Peirce, deneyimin zıtlığa (oppositional) ilişkin yönünün formülasyonunu yapmaya çalışırken ve söz konusu formülasyon tarafından ikna olmayan herhangi bir kişinin, deneyimin ne olduğunu anlamamak yönünde çaba sarfetmesi gerektiğini önerir. Filozofa göre mezkur kişinin deneyim konusunda kuşkusuz şu sonuca varacağını bildirir⁵⁵⁹: "(...) onda (deneyimde), mantıksal olarak iradede (volition, will) kolayca ayrıştırılamayan zıt bir bileşen vardır."⁵⁶⁰

Yine halihazırdaki bir olgu, gerçekleştirilmiş bir olgudur. Dolayısıyla geçmiş halihazırdalığa bir ölçüde baskı yapmaktadır. Buradan yola çıkarak Peirce, deneyimin, baskı yapan *ham* bir güç olduğunu belirtir.⁵⁶¹ Bu çerçevede Peirce'ün deneyimi güce indirgeyerek bir birimle ifade edilebilecek bir büyüklüğe geçirme faaliyetini tespit ediyoruz. Peirce'e göre baskı (constraint) ikinciliktir. Zihin içindeki zaman akışında, geçmiş doğrudan gelecek üzerinde doğrudan edimde bulunur (act). Bu etkiye Peirce efekt adını verir. Peirce' e göre duyu (sense) ve irade (will)'de, ego ve -doğrudan bilincin nesnesi olarak- ego-olmayan arasında reaksiyonlar vardır. İradede, edime götüren olaylar içseldir ve bu durumda edilgenden çok etkindir. Ancak duyu söz durumunda, öncül olaylar içimizde değildir ve burada kendisinden itibaren algı oluşturduğumuz nesne etki görmemektedir. Bu durumda

⁵⁵⁷ Peirce, CP, c. 1, § 324, s. 162.

⁵⁵⁸ Peirce, CP, c. 2, § 84, s. 44.

⁵⁵⁹ Peirce, CP, c. 1, § 336, s. 169-170.

⁵⁶⁰ Peirce, CP, c. 1, § 336, s. 169-170.

⁵⁶¹ Peirce, CP, c. 2, § 84, s. 44.

etken olmayıp edilgeniz. Realite durumunda ikincilik baskındır. Zira reel olan, zihnin üretimi olmadığını tanımak için çabalar.⁵⁶²

Peirce, ham (brute) gücün anlamının reaksiyon kelimesinin anlamından daha fazla olduğunu ve söz konusu ham gücün ikilik (binarity) olduğunu belirtir.⁵⁶³ Filozof, efor ve direncin birbirlerini gerektirdiğini öne sürerek,⁵⁶⁴ ham gücü şu şekilde betimler:

"(...) (ham güç) sadece düşüncede iki olmayıp, öyle bir hakiki (true) ikiliktir ki, ondaki bir şeyin doğruluğu, sadece ve sadece diğerinde doğru olarak varsayılan olgunun yıkılmasıyla kendisinden kaldırılabilir."⁵⁶⁵

Yukarıdaki pasajda ham gücün ikili yapısı gereği, *direnç* ya da *reaksiyonu* deneyimlemediğimiz yerde efor yoktur. Bu çerçevede eforun anlamı iki yönlü olup biri içte iken diğeri dışıdır.⁵⁶⁶ Dolayısıyla Peirce, ham gücün temel malzemesinin "ikili (binarity) idesi" olduğunu öne sürer.⁵⁶⁷ Böylece, deneyimin malum olan dışsal anlamından ziyade onun bir de içsel anlamı olduğunu fark etmelidir. Sözgelimi;

"(...)bir kapının kolunu elimizle yavaşça açarak görülmemiş bir sessizliğin deneyimini yaşayabiliriz. Benzer şekilde bir kapıyı kapatmak için bir çaba/güç sarf edebiliriz. Her iki durum da güç ya da çaba direnci gerektirir. "Eforun olmadığı yerde direnç; direncin olmadığı yerde ise efor yoktur."⁵⁶⁸

Anlaşılabileceği üzere Peirce'e göre deneyim, bir nesne veya nesnelere dair niteliklerin, mümkün ve reel nitelikler arasından fark edilmesi, *kavranması* ve ölçülebilen alana çıkarılabilmesi için elzemdir.

II. 2. c. Kant ve Peirce'e Göre Kategoriler ile Nesnelerin Daimiliği

Kant ve Peirce'ün kategoriler ile nesnelerin bir araya gelme zeminlerine ilişkin gördüklerimizi özetleyebiliriz. Kant için, kategoriler ile nesneler arasında daimiliğin sağlandığı alanın tahayyül alanı olduğu söylenebilir. Kant, duyulur dünya ile düşünülür dünya unsurlarının daimilik kurabilmesi için bir üçüncü terime ihtiyaç duyar. Nitekim şematizm çerçevesinde, orta terim olarak şemalar sayesinde, kategori ve nesne homojenleştirilerek bir araya getirilmeye çalışılır. Bunun yanı sıra *Salt Aklın Kritiği*'nin birinci baskısında Kant'ın, şemaların saf alana mı yoksa duyusal alana mı daha benzer oldukları hakkında keskin bir

⁵⁶² Peirce, **CP**, c. 1, § 325, s. 162-163.

⁵⁶³ Peirce, **CP**, c. 2, § 84, s. 44.

⁵⁶⁴ Peirce, **CP**, c. 1, § 324, s. 162.

⁵⁶⁵ Peirce, **CP**, c. 2, § 84, s. 44.

⁵⁶⁶ Peirce, **CP**, c. 2, § 84, s. 44.

⁵⁶⁷ Peirce, **CP**, c. 2, § 84, s. 44.

⁵⁶⁸ Peirce, **CP**, c. 1, § 320, s. 159-160.

karar vermediğini ve her iki yönde de belirtilerinin mevcut olduğunu tespit edebiliyoruz. Kant'ın şemaları bir yandan kategorileri sınırlayarak onları saf olmayan bir alana çekerken diğer yandan fenomenleri veya duyulur alandaki saf alana yaklaştırma işlemini gerçekleştirir. Peirce ise, duyulur dünya ile düşünülür dünya nesnelerinin ikincilik kategorisi çerçevesinde reaksiyona girdiklerini iddia eder. Büyük ölçüde deneyimle örtüşen ikincilik kategorisi, mümkün niteliklerin aktüel alanda gözlemlenmesinde etkindir. Her ne kadar Peirce, kategoriler arasında sınırlama yapar gibi bir isimlendirme kullansa da, ikincilik kategorisi kanımızca izlenim çeşitlerinin üçüncülük kategorisi tarafından birleştirme işleminden önce yer alan bir kategoridir. Nitekim izlenimlerin kendiliklerine *dikkat* eden bilinç, deneyimin şoku ile *algı uyarıcısının* sayesinde *izlenimleri* kavrayarak bir algı elde eder. Halihazırda bilinç söz konusu izlenimlerin kendilerine, ancak dikkatini daha fazla yoğunlaştırarak daha fazla nüfuz edebilir. Ama söz konusu nüfuz izlenimlerin kendilerine ulaşamaz.. Dolayısıyla Peirce felsefesinde duyulur ile düşünülür dünyalara ait nesnelerin kategorilerle kurdukları daimilik anlık dışı ve anlığın sınırında gerçekleştiği söylenebilir. Nitekim elde edilen *izlenimler*, farklı kognitif derecelerdeki kavrayışlarda bir araya gelir ve nihayet üçüncülük, ikincilik ve birincilik kategorileri elde edilir. Hasılı Peirce kategorilerinin nesnelerle daimilik kurması Kant felsefesinde olduğu gibi tahayyül alanında orta terimle gerçekleşmez. Peirce'ün kategorilerinin dış verilerden hareketle tedricen anlıkta nesnelerle daimilik kurdukları tespit edilir.

Özetleyecek olursak, her iki filozof için de kategoriler ile *nesneler* arasında daimiliğin kurulduğu alan farklıdır. Kant için kategoriler nesneler ile tahayyül alanında daimilik kurarken Peirce için niteliklerin aktüel alana çıkmasında ikincilik kategorisi etken olup, elde edilen *izlenimler* tedricen üçüncülük kategorisinde bir araya gelir. Kant felsefesinde şemalar, kategori ve nesnelerin temsilleri arasındaki daimiliği sağlamak ve kategorileri gerçekleştirmek üzere tasarlanmıştır. Yine şematizmde devreye giren şemalar ise *a priori* görülerle özellikle de içsel olan zamanla yakından alakalıdır. Nitekim şematizm çerçevesinde zamanın içsel olarak *bene* ilişkin sağladığı verilere dayanarak kategori ve nesne *bağlantısı* vuku bulur. Peirce'e göre ise deneyim sayesinde tüm yargıların temelini oluşturan *temel algı* verisi, deneyim esnasında *ben* ile *ben olmayanın* çatışması sonucunda elde edilir. İzlenimler elde edildikten sonra anlıkta kategori ile *nesnelerin* arasındaki *daimilik* tedricen gerçekleşir. Mezkur çıktılar problematiğimizizin çözümüne kavuştuğunu, Kant ile Peirce kategorilerinin, duyulur ile düşünülür dünyalara ait nesneler arasında daimilik kurduklarına dair hipotezimizi doğru kılar. İmdi kategorilerin subjektif olmayıp reelliklerini ve nesnelliklerin, göstermek, kategorilerin kurgu olmayıp, problematiğimizizin çözümlenmesini sağlayan reel hususlar oldukları göreceğiz. Bu doğrultuda bir sonraki kısımda,

her iki dünya arasında daimilik kurmayı sağlayan Kant ve Peirce kategorilerinin meşruluğu, nesnelliği ve reellikleri meselesine mercek tutacağız.

II. 3. Kategorilerin Meşruluğu, Nesnel Değeri ve Reelliği Sorunları

Kategorilerin duyulur dünya ile düşünülür dünya arasındaki daimiliğin, Kant zaviyesinde tahayyül alanında kurulduğunu Peirce açısından ampirik zeminde bilinç sayesinde çeşitliliğin birliğe getirilmesiyle gerçekleştiğini gördükten sonra, içinde bulunduğumuz aşamada söz konusu kategorilerin kurgudan ibaret olmayıp, kategorilerin nesnelere uygulanmalarının meşru olduğunu, nesnel ve reel olduklarını, dolayısıyla hipotezimizin geçerliliğinin hem nesnel hem de reel değerlerinin olduğunu göstermek istiyoruz. Bu çerçevede kategorilerin meşruluğundan kastımız "neden kategorileri nesnelere uygulayabiliriz?" sorusuna cevap olarak hipotezimizin yerinde olduğunu göstermektedir.

Nesnellikten kastımız, "zihinlerin uyumunun temelidir"⁵⁶⁹ Reellikten kastımız ise kategorilerin kurgu olmadıklarıdır. Kısacası bu kısımda araştırmak istediğimiz, kategorilerin zihinden bağımsız bir şekilde kendi kendisiyle varolup kurgusal olmamalarının nasıl mümkün olabilceğidir. Zira reel nesnelerle daimilik kurabilecek kategorilerin reel olmaması beklenemez. Daha açık bir ifadeyle kategorilerin reelliği aynı zamanda nesnelerle daimiliklerinin de reel olduğunu belirten yapılar olduğunu gösterir. Kant, kategorilerin meşruluğu, nesnelliği ve reellikleri konusunu onların *çıkarımı* konusuyla ele alır ve bu kısımda Kant açısından ele alacağımız hususi çıkarım, transandantal çıkarımdır. Peirce açısından kategorilerin meşruluğu, nesnelliği ve reelliği meselenin ise kategorilerin tasarlanmasıyla çözümlendiğini göreceğiz.

Kant'ın kategorilerinin meşruluğu, nesnel değerleri ve reellikleri *çıkarım* konusuyla ele alınmıştır. Filozof, kategorilerin çıkarımı konusunun araştırılmasının anlının gücü ve kullanımının kural ve sınırlarını belirlemenin merkezine koyarak elzem olduğunu belirtir.⁵⁷⁰ Kant, kategorilerin nesnelliği için kullandığı *çıkarım* (déduction) terimini, hukuk alanından ödünç alarak, onu kategorilerin nesnelere uygulanmasının meşruluğu olarak "hak etme" (prétention) anlamında kullanmıştır. Filozof, çağının hukukçularının söz konusu terimi hangi anlamda kullandıklarını belirtmek için açıklamada bulunur: "Hukukçular hak ile olguyu birbirinden ayırdılar ve onlara göre *çıkarım*, savın haklılığını ya da meşruluğunu göstermesi

⁵⁶⁹ Lalande, **Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie**, c. 2, s. 696. Elbette bu anlamda zihinlerin her birinin aynı rüyada ortak olma durumunu dışlıyoruz. Bkz: Lalande, **Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie**, c. 2, s. 696.

⁵⁷⁰ Kant, **Œuvres Philosophiques I-CRP**, c. 1, A XVI, s. 730.

gerekendir."⁵⁷¹ Kant, hukukçuların çıkarım kelimesine verdiği anlamdan yola çıkarak söz konusu *çıkartım* kategorilere ilişkin bir şekilde kullanarak⁵⁷² bir kavramın *çıkartımını* yapmanın, onun nesnel realitesini göstermekle alakalı olduğunu öne sürer.⁵⁷³ Bu çerçevede Desdouits, Kant felsefesindeki *çıkartım*, "kategorilerin nesnelere uygulanabileceğini bilmediğimizi ancak onları uygulamaya hakkımız" olduğu yönündeki yorumu açıklayıcı niteliktedir.⁵⁷⁴ Hasılı Kant'ın, *çıkartım* kelimesinin hukuksal anlamından yola çıkıp onu kategorilere ilişkin olarak kullanması, *çıkartım*ın anlamını kategorilerin nesnelliğine, reelliğine doğru bir kullanıma kaydırıldığı söylenebilir.

İmdi Kant, kategoriler çerçevesinde bahsetmenin bir gereksinim olduğu *çıkartım* ikiye ayırarak, onu *metafizik çıkartım* ve *transandantal çıkartım* olarak kullanır. Filozof, *metafizik çıkartım* ifadesini *Salt Aklın Kritiği*'nde sadece bir defa ifade ederken transandantal *çıkartım* birçok kez kullanmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi *metafizik çıkartım*, kategorilerin orijininin, düşüncenin mantıksal fonksiyonlarıyla uyumlu olarak ortaya koyulduğuna ilişkindir. Vaysse'in bu konudaki açıklaması kayda değerdir: Metafizik *çıkartım*, "kategorilerin yargıları mümkün kıldığı ölçüde, kategorileri yargılardan *çıkartımlamayla* alakalıdır."⁵⁷⁵ De Vleeschauwer'e göre, metafizik *çıkartım* çerçevesinde Kant için önemli olanın saf kavramların tartışılmayan *a priori*'likleri olmayıp asıl önemli olan, kategoriler listesinin ilkeler vasıtasıyla ortaya koyulmasıdır.⁵⁷⁶ Metafizik *çıkartım*, kavramlar ile yargı fonksiyonları arasındaki ilişkiyle alakalı olup, kategorilerin kaynağına ilişkin kısımda, söz konusu *çıkartım* hakkında Kant'ın doyurucu bir açıklamada bulunmadığını hatta yorumcuların da söz konusu ilişkinin muğlak olduğuna dikkat çekmiştik. Transandantal *çıkartım* ise, kategorilerin nesnelere uygulanmalarının izahıyla alakalıdır. Kısaca ifade edecek olursak *metafizik çıkartım* ile *transandantal çıkartım* birbirlerinden farklı ama bir yönüyle tamamen bağımsız olmayan *çıkartımlardır*. Bu kısımda bizi asıl ilgilendiren, kategorilerin meşruluğunun, nesnel ve reel değerlerinin Kant tarafından nispeten ele alındığı transandantal *çıkartım*dır.

Kant, transandantal *çıkartım*ı belirgin kılmak için onu, bir diğer *çıkartım* olan ampirik *çıkartım*dan ayırt eder. Filozof, kategoriler gibi, deneyimden türemeyen kavramların

⁵⁷¹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 84/B 116, s. 842.

⁵⁷² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 84/B 116, s. 842.

⁵⁷³ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 84/B 116-117, s. 842

⁵⁷⁴ Théophile Desdouits, *La Philosophie de Kant d'après les Trois Critiques*, Éditeur Ernest Thorin, Paris, 1876, s. 62.

⁵⁷⁵ Vaysse, *Dictionnaire Kant*, s. 48.

⁵⁷⁶ H. J. De Vleeschauwer, *L'Évolution de Pensée Kantienne*, Librairie Felix Alcan, Paris, 1939, s. 85.

transandantal çıkarımının yani ampirik alandaki nesnelere nasıl uygulanacaklarının izahının gerekli olduğunu vurgular:⁵⁷⁷

"Bu kavramların (kategorilerin) *a priori* bir şekilde bu nesnelere ilişkin olabilmelerinin açıklanmasını, onların *transandantal çıkarımı* olarak isimlendiriyorum ve onu, bir kavramın deneyimden ve deneyim üzerine yapılan refleksiyondan hangi şekilde elde edildiğini gösteren ve meşrulukla ilgili olmayıp, (söz konusu kavrama) sahip olmayı sağlayan olguyla (ilgili olan) *ampirik* çıkarımdan ayırt ediyorum."⁵⁷⁸

Pasajdan anlaşılacağı üzere, transandantal çıkarım, kategorilerin *a priori* iken deneyimin nesnesine uygulanabileceği ve bunun meşruluğuna işaret ederken ampirik çıkarım, Duverney'in de dikkat çekmiş olduğu gibi deneyimden türeyen kavramlarla ilgilidir.⁵⁷⁹ Bununla birlikte, Delamarre ve Marty'nin, deneyim üzerine yapılan söz konusu refleksiyonda aklın kullanıldığına, kategorilerin deneyim ve deneyimin nesnesine imkân sağladığına, böylece her ne kadar deneyimden türeyen kavramlar olsa da onların da elde edilmelerinin kategoriler sayesinde olduğuna ve dolayısıyla transandantal çıkarım ile ampirik çıkarımın bir çift oluşturduğuna dair görüşlerine katılıyoruz.⁵⁸⁰

Kategorilerin çıkarımı, anlığın kullanımının sınırlarını belirlemekle alakalıysa ve kategoriler ancak ve ancak yargıda bulunmakla kullanılabiliriyorsa, o halde kategorilerin kullanımının analitik ve sentetik yargılar açısından sorgulanması gerekir. Genel mantıkla alakalı olmaları nedeniyle analitik yargılarda özneye, yüklem olarak onun içermediği bir içerik yüklenmez. Kant, "Neyi bilebiliriz?" sorusuyla da uyumlu olarak çıkarım konusunda sentetik yargılara ağırlık verir. Zira bilgimizi arttıracak türdeki yargılar, kavramsal olan ile duysal olanın temsilini bir araya getiren, öznenin dışında bulunan bir yüklem onayla yüklenmesiyle oluşan sentetik yargılardır. De Vleeschauwer, "analitik yargıların, duyulur maddeyi devreye sokmayıp, *a priori* ve rasyonel bir maddeyi devreye sokan" ve "özdeşlik ilkesiyle yol bulan bir akıl sayesinde" elde edildiğini, sentetik yargıların ise duyulur bir maddeyi devreye sokarak anlık tarafından ele alındığını öne sürerek isabet eder. Düşünür, sentetik yargılar durumunda, "duyulurun birliğinin sağlanması gerektiğini" vurgulayarak nesnellik meselesinin sentetik yargılar çerçevesinde ele alınması gerektiğine dikkat çeker. "Yabancı verilerin özneye gelmesiyle elde edilen yabancı etkilenmeyle (Almanca: affektion), tüm kognitif süreç devreye girer."⁵⁸¹ De Vleeschauwer'ın da altını çizmiş olduğu gibi kavramlar arası bir birlik için bir nesnellik arammıza gerek olmazken, duyu verilerinin

⁵⁷⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 85/B 117, s. 842-843.

⁵⁷⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 85/B 117, s. 843.

⁵⁷⁹ Duverney, *Lire Kant*, s. 77.

⁵⁸⁰ A. J.-L. Delamarre ve F. Marty notu için bkz: Kant, *Œuvres philosophiques I*, c. 1, s. 1600.

⁵⁸¹ De Vleeschauwer, *L'Évolution de Pensée Kantienne*, s. 81-82.

kognitif süreçten geçirip kategorilerin nesnelere uygulanarak bilgi haline dönüşmesi elbette elde edilen bilginin nesnellik sorununun çözülmesini bir gereksinim haline getirir. O halde Kant'ın kategorilerinin çıkarım sorununun çözülmesi sentetik *a priori* yargılarla yakından ilişkilidir.⁵⁸² Zaten sentetik yargıların gereği ve *a priori* kök kavram olarak kategorilerin duyulur olana uygulanması, Desdouits'nin de ifade ettiği gibi "*a priori* olmaları nedeniyle, nesnelliklerini sorgulamak için bir gerekçedir".⁵⁸³ Kant bu sorunu şeylerin deyim yerindeyse saydam yönü olan fenomenlere ilişkin incelemeyle çözmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede Kant, analitik yargı olan "*düşünüyorum*" yargısını göz önünde bulundurarak, kategorilerin reel fenomenlere uygulanması ve böylece onların da reel bir değeri olması için kavram olarak öznenin dışında bulunan bir yüklem yüklenmesiyle oluşan sentetik *a priori* yargılara yoğunlaşır.

Sentetik yargılarda, özneye eklenen yüklem söz konusu öznenin dışında bulunmasıyla ve özneye eklenmesiyle bilgimiz artar. Bu noktada birçok sorun iç içedir: Bir taraftan anlık tarafından kategoriler yer almakta ve onlar sadece kendilerine veriler sunulduğunda kullanılabilmektedir. Öte yandan, duyu çeşitliliğinin bir sentez vasıtasıyla birleştirilip ampirik nesne oluşurken tahayyül yardımıyla transandantal nesne oluşmaktadır. Transandantal nesnenin oluşmasıyla ampirik bilginin nesnelliği ortaya çıkmaktadır. Meseleyi anlamak için aşağıdaki anahtar niteliğindeki pasaj kayda değerdir: "Genel olarak *deneyimin imkân* şartları aynı zamanda *deneyimin nesnesinin* imkân şartlarıdır ve bu nedenle onlar, sentetik *a priori* yargılarda nesnel bir değere sahiplerdir." Delamarre ve Marty'nin ifade ettiği gibi burada deneyimin şartlarından *nesnenin* oluşumuna geçiş söz konusudur.⁵⁸⁴ Daha açık bir ifadeyle Kant, sentezleriyle bir yandan duyu çeşitliliğini birleştirirken diğer yandan ise elde edilen temsil olarak fenomenleri, tahayyül yardımıyla yine bir sentezle birleştirip transandantal nesneyi oluşturmak istemektedir.

Transandantal nesne ile kategorilerin nesnel realiteleri arasındaki ilişki Kant'ın düşüncesinde sübjektif yargılardan nesnel yargılara geçişle daha iyi anlaşılır. Öznel yargının nesnel yargıya dönüşmesi için, daha açık bir ifadeyle algısal yargının deneyim yargısına dönüşmesi için algısal yargının bir nesneye ilişkin kılınması gerekir. Transandantal çıkarım çerçevesinde, duyu verilerinin nasıl birleşip ampirik nesne olarak fenomenin oluştuğu, fenomenlere ilişkin kavramların nasıl birleştiği, kategorilerin bilinçte nasıl zamansallaşarak

⁵⁸² Sentetik yargılardan bahsederken, her defasında *a priori* yönlerini de hatırlatma gereksinimi duymuyoruz. Zira "yargı"dan kastımız, kategorilerin nesnelere uygulanmasıdır ve belirtmiş olduğumuz çerçevede hem *apriori* kavramlar olarak kategorileri hem de görüdeki duyusal kökenli nesneleri kastediyoruz.

⁵⁸³ Théophile Desdouits, *La Philosophie de Kant d'après les Trois Critiques*, s. 62.

⁵⁸⁴ Alexandre J.-L. Delamarre ve François Marty notu için bkz: Kant, *Œuvres philosophiques I*, c. 1, s. 1621.

nesne ile ampirik nesneyle buluştuğu ve son olarak kategorilerden gelen ilkelerin, kategorilerin altında birleşen nesnelerin reel olduğu hususları söz konusu çıkarım çerçevesinin önemli aşamalarıdır. Bu çerçevede Duverney, transandantal çıkarımı beş aşamalı olduğuna dikkat çekmesi kayda değerdir. Ona göre Kant'ın transandantal *çıkarmı* için, görü temsillerinin birleşmesiyle nesnelerinin oluşumu, görü verilerinin anlığa getirilişiyle temsillerinin birleştirilmesi ve kavramların oluşumu, algısal ve deneyim yargılarının ayırımı, tahayyüldeki yargı fonksiyonları tarafından genel olarak bir bilince getirilişi⁵⁸⁵ ve kategorilerin bu çerçevede yargı fonksiyonlarından farklı olmadığından dolayı, görüdeki çeşitliliğin zorunlu olarak kategoriler tarafından belirleştirilmeleri gerekir. Daha sonra tahayyül alanındaki şematizm aşamasında kategori ile temsil olarak ampirik nesne, üçüncü terim vasıtasıyla birleştirme aşaması yer alırken, son olarak *a priori* ilkeler sayesinde kategorilerin reele ilişkin olduğu gösterilmektedir.⁵⁸⁶

Anlığın⁵⁸⁷ temel yapıları olan kategoriler, birlik sentezi olan aklî sentezi gerçekleştirirler. Eisler'in aktarmış olduğu gibi "kategoriler, sentezin temel formlarıdır",⁵⁸⁸ zira Kant'a göre kavramlar anlıktan gelir.⁵⁸⁹ Her bağlantı anlığın bir edimi olduğundan⁵⁹⁰ ve anlığın kategorilerinden bir yapı olduğundan dolayı bağlantıyı kategorilerin gerçekleştirdiği söylenebilir. Kategorilerin deneyimin imkân şartları olması bu çerçevede daha iyi anlaşılabilir. Çünkü kategoriler *a priori*'dir ve duysal alandaki verilerin birleşmesini kendilerinde vuku bulan söz konusu sentez sayesinde yaparlar. Söz konusu sentez saf veya kökensel tamalğının zorunlu sentetik ilkesi olarak da anlaşılabilir. Daha açık bir ifadeyle, tüm mümkün verilerin veya yargıların *düşüncesini* kapsayan kategoriler ve onların sağladıkları sentez, fenomenleri hatta tüm mümkün nesneleri bile bir araya getirme gücüne sahiplerdir. Bu çerçevede belirtilmesi gereken önemli bir nokta da nesnenin oluşması için, yani kavrayış (*appréhension*) sentezinin gerçekleşmesi ve ampirik nesne veya temsilin oluşması için hissin olması, yani nesneye ait niteliklerin halihazırda olmaları şarttır. Zira his, nesne halihazırdayken ortaya çıkabilir.

Gerek duyu verilerinin görüdeki birleşmesi gerekse de kavramların birleşmesini daha iyi anlamak için bilincin birliğine ilişkin Kant'ın *Metafizik Düşünceler*'inde (*Reflexionen zur Metaphysik*) yer alan aşağıdaki pasaj kayda değerdir. Söz konusu pasajda kategoriler, yargılar ile bilincin birliği arasındaki ilişki hususunda anahtar niteliğindedir:

⁵⁸⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 143, s. 861.

⁵⁸⁶ Duverney, *Lire Kant*, s. 85.

⁵⁸⁷ Kant'ın saf tamalğı, "*düşünüyorum*" yargısı, saf bilinç ve anlık özdeş olarak kabul edilebilir.

⁵⁸⁸ Eisler, *Kant-Lexikon I*, c. 1, s. 102.

⁵⁸⁹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 19/B 33, s. 781.

⁵⁹⁰ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 130, s. 851.

"Yargı, genel olarak *bir nesnenin* temsilindeki çeşitliliğin *bilinçteki birliğidir*. Kategori, bilincin bu nesnel birliği göz önüne alınarak (mantıksal birlik göz önüne alınarak) belirlendiği ölçüde, *genel olarak bir nesnenin temsidir*.

Bilincin birliği ya tahayyül tarafından bağlanan çeşitliliğin algısında ampiriktir ya da (o) nesnenin temsilindeki birlik (olarak) mantıksaldır. Birincisi olumsaldır ve basitçe öznel, ikincisi ise zorunlu ve nesneldir. Birinci kavramlar için gerekirken ikincisi yargılar ve onların (bu yargıların) genel olarak imkânı için gereklidir."⁵⁹¹

Pasajdan anlaşılacağı üzere bilinçteki birlik, iki türdür: Çeşitliliğin tahayyül yardımıyla bilinçte birleştirilmesi algısal iken, nesnenin temsillerinden oluşan birlik mantıksal ve nesneldir. Transandantal çıkarım çerçevesinde işaret edilen öznel bir yargıdan nesnel bir yargıya nasıl geçildiğini netleştirmek adına Kant'ın *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*⁵⁹² adlı eserinde verdiği ayırıma dikkat çekmek yerinde olacaktır. Kant'a göre

"Tüm yargılarımız, her şeyden önce basit algı yargılarıdır; onların sadece bize göre yani özne olarak bize göre değerleri vardır. Onlara daha sonra yeni bir bağıntı, bir nesne atarız ve bu bağıntının bizim için her zamanda ve her bir fert için geçerli olmasını isteriz; nitekim, bir yargı bir nesneyle uyum içinde olunca, söz konusu nesneyle ilgili tüm yargılar da kendi aralarında uyum içinde olmalıdırlar ve böylece bir deneyim yargısının nesnel geçerliliği, onun evrensel zorunlu geçerliliğinden başka bir anlama gelmez. Ama bir yargıyı evrensel olarak zorunlu bir şekilde tutmak için bir gerekçe bulduğumuzda (ki bu hiçbir zaman algıya dayanmayıp algının içerildiği anlığın kavramına dayanır) onu da nesnel olarak tutmalıyız. Yani onu sadece bir özneye ilişkin olan basit bir algı ilişkisi olarak değil, nesnenin oluşturu bir niteliği olarak saymalıyız; zira (tüm yargıların) kendi aralarında uyumlu olup bir de hepsinin ilişkili olduğu nesnenin birliği olmasaydı, benim yargılarımla başka yargıların uyumlu olmasının gerekmesi için bir neden olmazdı."⁵⁹³

"Böylece, nesnel geçerlilik ile (herkes için geçerlilik) zorunlu evrensel geçerlilik birbirinin yerini alabilecek kavramlardır ve kendinde nesneyi bilmesek de bir yargıya evrensel geçerli olarak ve dolayısıyla zorunlu olarak baktığımızda, buradan anladığımız tam olarak nesnel geçerliliktir"⁵⁹⁴

⁵⁹¹ 5933 sayılı "refleksiyon" için bkz: E. Kant, *Refléxions métaphysiques 1780-1789*, Vrin, Paris, 2011, s. 184.

⁵⁹² Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek her Metafiziğe Prolegomena*, çev. İoanna Kuçuradi ve Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2019.

⁵⁹³ Kant, *Œuvres philosophiques II- Prolégomènes à Toute Métaphysique Future qui Pourra se Présenter Comme Science*, s. 70.

⁵⁹⁴ Kant, *Œuvres philosophiques II- Prolégomènes à toute métaphysique future qui pourra se présenter comme science*, s. 70-71. Bu pasajın tercümesinde İoanna Kuçuradi ve Yusuf Örnek çevirisinden yararlandık. Bkz: Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek her Metafiziğe Prolegomena*, s. 49.

Kant'a göre algısal yargılar, öznel olup sadece bize göre değerleri vardır ve onların "oluşması için anlığın saf kavramlarına ihtiyaç yoktur."⁵⁹⁵ Bu çerçevede bize göre bir nesnenin oluştuğu ya da görüldüğü söylenebilir. Söz konusu yargının nesnel bir değeri olması daha önce de ifade edildiği gibi öznel yargıları *nesne* ile ilişkilendirmek gerekir. Bizce Kant'ın burada kastettiği nesne onun transandantal nesnesidir, yani nesnenin kavramıdır. Algısal yargılar ile nesnenin her zaman uyumu bize nesnel yargı olan deneyim yargısını verir.⁵⁹⁶ Her ikisi de ampirik yargıdır, algısal yargı öznel değere sahipken, deneyim yargısı nesnel değere sahiptir.

Kant'ın kategorilerinin çıkarımına ilişkin bir diğer husus yargı fonksiyonlarının görülerden elde edilen verileri kategorilere sunma aşamasıdır. Bu çerçevede Kant, kategorilerin söz konusu "yargı fonksiyonlarından başkası olmadığını"⁵⁹⁷ ve "verilen bir görünümün çeşitliliğini belirlediklerini"⁵⁹⁸ ifade eder. Kant'ın yargı fonksiyonlarının önemini aşağıdaki pasajla anlayabiliriz:

"Mümkün deneyimin evrensel (formel) ilkesi şudur: 'Tüm algılar, onların bir bilinçteki bağlarına ilişkin olup *a priori* olarak belirlenmişlerdir (zira bilinç öyle bir birliktir ki, sadece onda tüm algıların bağlantısı mümkündür ve şayet o, nesnenin bir bilgisi olacaksa, *a priori* olarak belirlenmelidir). Farklı temsillerin bilinçteki nesnel birliği, yargının formudur. Tüm algılar, bir deneyimi oluşturdukları ölçüde, genel olarak yargıların formel şartlarına tabidirler ve onların bu fonksiyon tarafından belirlenimleri, anlığın kavramıdır. Mümkün algı olarak tüm deneyimler, *a priori* olarak anlığın kavramlarına tabidirler, (ve) sadece onlar sayesinde ampirik bilgiye, yani (*a posteriori*) nesneler temsiline dönüşebilirler."⁵⁹⁹

Pasaj, kategorilerle aynı olan yargı fonksiyonlarının temsilleri bilicin birliğine getirdiklerini, böylece söz konusu temsillerin ve nesneye ilişkin yargının nesnel bir değer kazandıklarını yansıtır. Algısal yargıya ilişkili bir nesne eklendiğinde ve yargı nesneyle uyumlu olduğunda, elde edilen yargı nesnel bir değer kazanır. Yargının nesnel değer kazanması, yargının temel bileşenleri olan kategorilere de nesnel bir değer kazandırır.

Transandantal çıkarımın bir diğer aşaması, "Kategoriler nesneye hangi hakla uygulanır?" sorusunun cevabının merkezinde olan tahayyüldeki şematizm aşamasıdır. Bir önceki kısımda da görüldüğü gibi, söz konusu aşamada kategori nesneye uygulanır.

⁵⁹⁵ Kant, *Œuvres philosophiques II- Prolégomènes à toute métaphysique future qui pourra se présenter comme science*, s. 70.

⁵⁹⁶ Kant, *Œuvres philosophiques II- Prolégomènes à toute métaphysique future qui pourra se présenter comme science*, s. 69-70.

⁵⁹⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 143, s. 861.

⁵⁹⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 143, s. 861.

⁵⁹⁹ 5934 sayılı "refleksiyon" için bkz: E. Kant, *Refléxions Métaphysiques 1780-1789*, s. 184-185.

Duverney'in de dikkat çektiği gibi Kant, şematizm kısmında tam olarak kategorilerin şemalar (Schematen) vasıtasıyla nesnelere uygulanmaları, kategorilerin meşruluğunu göstermektedir.⁶⁰⁰ Zira, duyulur dünya ile düşünülür dünya nesneleri tam olarak tahayyül alanındaki şematizmde homojenleştirilerek bir araya getirilir. Yukarıda da belirtildiği gibi Kant, *çıkarım* kelimesini, kategorileri nesnelere uygulamaya "hakkımız olduğu" anlamında kullanmakla birlikte, söz konusu hakkı *bilfiil* olarak, kavramlarla görülerin birleşim şartlarını barındıran şemalar vasıtasıyla açıkça serimler. Zira "şematizm, mantıksal fonksiyon göz önüne alınarak fenomenin belirlendiği ve bir kategoriye tabi olduğu şartları belirtir."⁶⁰¹

Ancak tahayyül alanında kategorilerin nesnelerle birleşmesi, nesnelerin reelliğini garanti etmez. Zira şematizm tahayyül alanında vuku bulur ve tahayyül "nesne halihazırda olmadığı (halde) onun temsilini oluşturma yetisidir."⁶⁰² İmdi kategorilerin reele ilişkin olduklarını göstermek için onların uygulandığı nesnelerin reelliğinden emin olmak gerekir. Söz konusu nesnelerin reelliklerinin en önemli kanıtı, onların deneyimin nesneleri olmasıdır. Kategoriler ise tamalğının sentetik birliği sayesinde deneyimin nesnelere imkân vermeleriyle, ampirik nesnelere uygulanmaları ve kendilerinden itibaren ortaya çıkan ilkeler sayesinde nesneye hem nesnel hem de reel değer kazandırarak, kendilerinin de nesnellik ve reelliklerini gösterirler.⁶⁰³ Tıpkı on iki kategorinin dört sınıfta yer alması gibi Kant, kategorilerinin her bir sınıfına ilişkin olan *a priori* bir ilke olduğunu öne sürer. Bu ilkeler sırasıyla: (1) görünün aksiyomu, (2) algının öngörüler (Antizipationen), (3) deneyimin analogisi, (4) genel olarak ampirik düşüncenin postulatlarıdır.⁶⁰⁴

(1) Birinci ilkeyle Kant, tüm görülerin mekânsal (Almanca: extensive) büyüklükler olduğunu⁶⁰⁵ yani "içindeki parçaların temsilinin, bütünü temsilini mümkün kıldığını (ve dolayısıyla zorunlu olarak onu önceleyen) büyüklükler"⁶⁰⁶ olduğunu belirtir. (2) İkinci ilke olan "algının öngörüler (Antizipationen)" ilkesi "her fenomende, hissin (sensation) bir nesnesi olan reelin" derece türünden bir büyüklüğe sahip olduğuna ilişkindir.⁶⁰⁷ Kant, (3) üçüncü ilkenin, "deneyimin sadece algıların zorunlu bağlantısının temsiliyle mümkün"

⁶⁰⁰ Duverney, *Lire Kant*, s. 90.

⁶⁰¹ 5933 sayılı "refleksiyon" için bkz: E. Kant, *Refléxions Métaphysiques 1780-1789*, s. 184.

⁶⁰² Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, B 151, s. 867.

⁶⁰³ Burada okuyucu bir kısır döngü olup olmadığı düşüncesine girebilir. Bizce Kant, kategorilerin bir yandan nesnelerin reelliği ve nesnellığının imkân ve şartlarını barındırdığını öte yandan onların söz konusu deneyim nesnelere uygulanarak reellik ve nesnellik kazandıklarını, kategorilerin sınırlanmamış haliyle, onların tahayyül alanında sınırlandırarak nesneye uygulanmalarından ortaya çıkan gerilimle açıklanabileceği düşünülebilir.

⁶⁰⁴ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 161/B 200, s. 901.

⁶⁰⁵ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 162/B 201, s. 902.

⁶⁰⁶ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 162/B 203, s. 903.

⁶⁰⁷ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 166/B 207, s. 905.

olduğunu bildirirken, son olarak (4) dördüncü ilkeyle, "genel olarak ampirik düşüncenin postulatları(nı)" şu şekilde sıralar:

- "1. (Görü ve kavramlarla ilgili olan) deneyimin formel şartlarıyla uyumlu olan (her ne varsa) *mümkündür*.
2. Deneyimin maddi şartlarıyla ilintili olan (*zusammenhängt/ cohésion/his*) *reeldir*.
3. Deneyimin genel şartlarıyla belirlenen reel ile ilintili olan, *zorunludur* (*zorunlu olarak mevcuttur*)."⁶⁰⁸

Kant'ın ifade ettiği dört ilke deneyimin temelini belirtir ve deneyimin nesnesinin nesnel ve reelliğini fenomenleri geçerli kılmak için kullanır. Kant söz konusu ilkelerin kendilerinden daha yüksek ve genel bilgilere dayanmadıklarını belirtse de, ilginç bir şekilde, bunun onların kanıttan muaf oldukları anlamına gelmediğini belirtir.⁶⁰⁹ Nitekim ilkelerin kaynağı olarak anlığa göre, "(bize sadece nesne olarak kendini sunabilen nesne), zorunlu olarak kurallara tabidir, zira o (anlık) olmasa fenomenler, kendilerine tekabül eden bir nesnenin bilgisini içermezlerdi".⁶¹⁰ Görüldüğü üzere Kant, transandantal çıkarımını, kategorilerden sonuçlanan ilkeler vasıtasıyla, kategorilerinin reel olduklarını göstererek tamamlamaya çalışır. Ancak bu noktada önemli olan husus, Kant'ın kategorilerinin çıkarımını sadece fenomenler, yani şeylerin saydam olan kısmı için nispeten tamamlamaya çalıştığını, şeylerin saydam olmayan kendinde şeyler için, böyle bir çıkarımda belirtmiş olduğumuz çerçevede girişmediğini tespit edebiliriz.

Peirce'e gelince filozof, kategorilerinin ampirik alandan veriler eklenerek bir kavrayışa doğru yönelir. Zira o tek tek kategorilerini oluşturmak için, izlenim çokluklarını bire indirme hedefine ulaşmaktan ziyade, her adımda izlenim çokluklarını birleştiren kavramı da onlarla birlikte bire indirgemeye çalışır ve böylece devam eden bir "algoritmayı" elde ettiği düşünülebilir. Aşağıdaki pasaj, Peirce'ün kategori teorisinin nasıl bir tedricilik/gradasyon kavrayışı olduğunu gösterir:

"Bu teori, bu tümel kavrayışlar (conception) arasında bir tedricilik (gradasyon) kavrayışını doğurur, zira böyle bir kavrayış duyu (sense) çeşitliliğini birleyebilir ve yine bir başkası (kavrayış), kavrayış ile onun uygulandığı (duyu) çeşitliliğini birlemek için gerekli olabilir ve bu böyle devam eder."⁶¹¹

Yukarıdaki metin, kategorilerin izlenimlerden itibaren soyutlama işlemiyle elde edildiğini; söz konusu izlenimlerin objektif değerlerine işaret ederek kategorilere objektif bir değer atfeder.

⁶⁰⁸ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 218/B 265-266, s. 948.

⁶⁰⁹ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 148/B 188, s. 892.

⁶¹⁰ Kant, *Œuvres Philosophiques I-CRP*, c. 1, A 259/B 198, s. 899.

⁶¹¹ Peirce, "On a New List of Categories", *WP*, c. 2, s. 49.

Peirce, "Metafiziğin yedi sistemi/The seven systems of metaphysics" adlı Harvard konferansında kategorilerin gerçekliğine ilişkin temellendirme konusunda, halüsinasyon örneğine başvurur ve onların şey (entia) olduğunu belirtip, söz konusu şeylerin realiteye ait olup olmama sorgulamasının yapılması gerektiği üzerinde durur.

"Soru, söz konusu şeylerin (entia) realitelerin sınıfına ait olup olmadığını; yani her tekil temsil kolleksiyonundan bağımsız olarak, oldukları gibi olup olmadıklarını veya onların oluş modlarının anormal şartlarına bağlı olup olmadıklarını bilmektir. Ama fizikçilerin illüzyar olarak deklare ettikleri tüm evrenin niteliklerine ilişkin olarak, onların normallikleri üzerinde en küçük bir şüphe gölgesi yoktur. Tersine, sözgelimi, renklerin ve seslerin, tüm insanoğlu için aynı karaktere sahip olduklarına dair kayda değer empirik deliller vardır. Her şeyi sorgulamakta haklı olan filozoflar, birinin (kişinin) gözüne kırmızı görünüp diğerine de aynı şekilde görüldüğüne dair en ufak bir haklılık payı olup olmadığını sorgulamışlardır."⁶¹²

"Cevap veriyorum: ufak farklılıklar olabilir; ama kitaplarda, doğuştan görme engelli olan birinin, tahayyülünde *kırmızının* bir trompet sesine benzediğine dikkat çektiğinden bahsedilir. Böyle bir ideye, sıradan insanların renklere ilişkin konuşmalarını duyarak sahip olmuştur ve ben (o zaman) henüz doğmamış olduğumdan, onun işittikleri kişilerden biri olmadığımın dolaylı, belirli bir analogi görmem olgusu, kırmızılık hissimin onun işittiği insanların hisleri gibi olduğunu ve yine onun trompet sesi hissinin benimkine çok benzer olduğunu gösterir. Bir boğa ile ben, kırmızı bir kumaş parçası gördüğümüzde çok benzer şeyler hissettiğimiz konusunda tamamen ikna olmuşumdur. Köpeğimin duyularına (senses) gelince, onların benimkilerine çok az benzer gördüklerini itiraf etmeliyim, ama görsel imajların durumunu çok az yaptığını ve -bana göre *vizyonların*⁶¹³ (sight) oynadığı role analog bir biçimde- onun düşünceleri ve tahayyüllerindeki *kokuların* ne kadar rol oynadığını düşündüğümde, güllerin kokusu veya portakal çiçeklerinin parfümlerinin onun dikkatini çekmediğini ve onun ilgisini çeken kokuların bana sadece algılanabilir (düzeyde) olup kısacası gerçekten hoş gelmediği konusunda şaşırırmam sona eriyor. Tıpkı benim ne mavi rengini miğde bulandırıcı bir renk olarak, ne de kırmızı rengi deli eden bir renk olarak düşünmediğim gibi; o, koluları, zevk veya tiksinti kaynakları olarak değil, haber kaynağı olarak düşünür. Her ne kadar (bu kokular) onun dikkatini benimkinden daha fazla çekse de köpeğimin müzik hislerinin benimkiler ile tamamen benzer olduğunu iyi biliyorum. Onun durumunda daha etkileyici olsa da, onun duygusal heyecanları benimkilerle aynıdır. Atım ve benim sempati halinde olmadığımız konusunda

⁶¹² Peirce, HL, s. 200.

⁶¹³ Claudine Tiercelin ve Pierre Thibaud'nun İngilizce "sight" kelimesini Fransızca "vision" kelimesiyle tercüme etmişlerdir. Biz Fransızca "vision" kelimesini ifade etmek için Türkçe "vizyon" kelimesini, zihne intikal eden imajlar olarak görünüm anlamında kullandık. Bkz: Peirce, **Pragmatisme et Pragmaticisme**, s. 362.

veya ne benimle eğlenmekten hayli zevk alan ördeğin benimle hiçbir şey hissettiği ne de benim onunla hiçbir şey hissettiğim konusunda beni hiçbir zaman ikna edemezsiniz; bunun böyle olduğuna dair içgüdüsel güvenim, bana göre bunun gerçekten böyle olduğunun kanıtıdır."⁶¹⁴

Pasajdan anlaşılacağı üzere, önemli olan, ortaya çıkan şeylerin realite sınıfına ait olup olmadıklarını bilmektir. Her ne kadar algılar farklı olsa da, mesela kırmızı birine şöyle ya da böyle görünse de, içgüdüsel olarak bu güven Peirce'e göre gerçek olduğunu gösteren bir kanıttır.⁶¹⁵ Tüm canlılarda bizim edindiğimiz izlenimler bizi bir takım hislere yöneltir. Sadece insan değil tüm canlı varlıklar da bir manzara veya müziğe yönelik aynı etkin hisleri gösterdiğini söylüyor. Söz gelimi, kırmızılık farklı kişiler tarafından değişik bir şekilde algılanabilir ve tek bir kişi için kırmızının deneyimsel duyusu değişiklik gösterebilir. Yine Peirce, duyuları yeterince gelişmiş olan varlıkların, duyularının ortak olduğuna dair yeterince kanıt olduğunu belirtir.⁶¹⁶ Dolayısıyla Peirce felsefesinde algıların ortak oluşunun vurgulanması hem nesnellik hem de reellik temellendirmesinin olduğu söylenebilir.

Peirce, illüzyon ve halüsinasyonları kabul etmemiz gerektiğini düşünmekle birlikte, onların reel olmadığını kabul eder. Zira bir şeyin reel olması için Peirce'ün öne sürdüğü yegane şart, bir deneyimin ve dolayısıyla bir çabanın olmasıdır. Filozofa göre deneyimin reel olması onu illüzyon ve halüsinasyonlardan ayırt eder.⁶¹⁷ Peirce, alışkanlığın dışında deneyimi fark etmenin oldukça kolay olduğuna dair bir ip ucu verir: Nitekim deneyimin direncine karşı sarf edilen çaba sayesinde onu kolaylıkla fark etmek mümkündür. Zira filozofa göre, gücün, çabanın veya mücadelenin olmadığı yerde, deneyimin de olmadığı açıktır. Böylece efor ve güç ikincilik kategorisiyle ortaya çıkan reel bir nesnenin mevcudiyetinin açık bir göstergesi olduğu söylenebilir. Anlaşılacağı üzere, Peirce'ün düşünce alanını, güç ve çabadan ayrı kabul ettiği çıkarımlanabilir.

"Metafiziğin yedi sistemi/The seven systems of metaphysics" adlı Harvard konferansın Peirce'ün düşünce ve madde arasında bir geçit oluşturmaya çalıştığını görüyoruz. Nitekim bu konferansta Peirce, sırasıyla *üçüncülük*, *birincilik* ve *ikincilik*'in reelliği konusunu ele almıştır. Peirce'ün üçüncülük kategorisinin reelliği ile başlaması ve ikincilik kategorisinin reelliğini betimlemeyi planlaması manidardır. Filozofun ikincilik kategorisinin reelliğini sunumunun en sonuna bırakması, muhtemelen reelliğinin betimlenmesine en az ihtiyaç duyulan ikincilik kategorisi olmasındandır. Yine onun muhtemelen her üç kategorisinin reelliği konusunda aynı

⁶¹⁴ Peirce, **HL**, s. 275.

⁶¹⁵ Peirce, **HL**, s. 200-201.

⁶¹⁶ Peirce, **HL**, s. 275.

⁶¹⁷ Peirce, **HL**, s. 200-201.

ağırlığı vermeyeceğinden dolayı, nominalizme karşı bir cevap geliştirme çabasından dolayı üçüncülük kategorisinin reelliğiyle başladığı düşünülebilir. Filozof, kategoriler listesini sunduğunda söz konusu kategori için temsil kavrayışını kullanmış olsa da, esasen daha az kısıtlayıcı olması hasebiyle üçüncülük terimini temsil terimine tercih ettiğini belirtir. Peirce'e göre "gerçek dünyada işleyen genel ilke temsil ve sembol ile özsel olarak aynı doğadadır".⁶¹⁸ Zira söz konusu ilkenin işleyişi, kelimelerin fiziki etkiler yapmasıyla aynıdır.⁶¹⁹ Dolayısıyla Peirce'ün bu düşüncesinden, kelimelerin fiziki etki yaptığı gibi sembollerin de fiziki etkide bulunduğu söylenebilir. Zira kelimelerin fiziki etkileri vardır ve bunu reddetmek bile ona inandığımızı gösterir.⁶²⁰

Peirce'e göre kelimelerin maddeye olan etkisi, *doğrudan* değildir ve söz konusu etkinin psikolojik olmayan salt mantıksal aksiyomları vardır. Filozof, bir sembolün bir diğer sembolü gerekçelendirdiğine, sembollerin düşüncelere etki ettiğine, düşünceler ve fiziki dünyanın karşılıklı olarak birbirlerini etkilediklerine dair aşinalığı reddedenleri eleştirir.⁶²¹ Bununla birlikte filozof, düşüncelerin şeyler üzerine nasıl etkide bulunduğunu öğrenmemizin halihazırda imkânsız olduğunu ama söz konusu soruna karşı bir çözümün bulunmasının imkânsız olmadığını göstereceğini ifade eder.⁶²² Filozof, vereceği açıklamanın maddeye etki yapan doğa kanunları için de geçerli olduğunu belirterek bir kanunun genel bir formül ya da sembol olduğunu hatırlatır.⁶²³

Peirce' e göre üçüncülük, doğada etkisi olacak şekilde faaldir (operative). Bu çerçevede filozof, bir taşın bırakılınca yere düşmesini örnek olarak verir. Peirce'e göre bu taşın düşeceğini biliyoruz ve bir şeyi *doğru olarak* (*truly*) biliyorsak, o şey her ne olursa olsun *reel* olmak zorundadır.⁶²⁴ Peirce'e göre taşın bu şekilde düşmesine deneyim ikna etmiştir.⁶²⁵ Nitekim bir şey doğru bir şekilde biliniyorsa, bu doğruluğun iki ucundan birinde bir reelin, diğerinde ise o reelin zeminindeki yanıltmayan izdüşümünün olması doğaldır. Zira doğruluk, bir ucunda şeyin realitesini diğer ucunda doğru olarak tanınmasındaki kognitif ögeyi barındırır. Anlaşıldığı üzere Peirce, *doğru olarak* bilmeyi tecrübeyle teyit edilmiş bir kanuna bağladığı söylenbilir. Öyleki filozof, doğru olarak referansta bulunulanan reel olduğunu neredeyse bir zorunluluğa bağlar.

⁶¹⁸ Peirce, **HL**, s. 194.

⁶¹⁹ Peirce, **HL**, s. 194.

⁶²⁰ Peirce, **HL**, s. 194.

⁶²¹ Peirce, **HL**, s. 194.

⁶²² Peirce, **HL**, s. 194.

⁶²³ Peirce, **HL**, s. 194-195.

⁶²⁴ Peirce, **HL**, s. 191.

⁶²⁵ Peirce, **HL**, s. 191.

Peirce'e göre "gerçek (reel) olan ile temsili olma farklı şeylerdir ve doğa kanununun doğasında temsil edilmek vardır".⁶²⁶ Doğa kanunu gerçek olma modunun olmaması muğlaklığa dayanır. Peirce' e göre "bir şartın yerine geldiği her defasında vuku bulacak olana ilişkin genel önerme, bir temsilin doğasındandır" ibaresiyle temsilin gelecekteki referanslarını kasteder.⁶²⁷ Bu çerçevede filozof var olma ile temsilen var olma arasındaki farkı şu şekile belirtir:

"(...) gerçekten varolmanın temsilen varolmadan farklı olduğunu söylerken, gerçek olanın en son analizde deneyimde bize kendisini güçle zorla dayatandan ibaret, olguda brüt bir (içsel güç kaynaklı) mecburiyet (compulsion) unsuru olduğunu ve olgunun sadece bir makullük (reasonableness) işi olmadığını kastediyorum. Böylece, 'yaşadığım müddetçe her gün saatimi kaldırıyorum' desem, hiçbir zaman burada söz verileni *kesin olarak* kapsayan pozitif bir deneyimim olmaz, zira kesin olarak son günümün geldiğini hiçbir zaman bilemem. Ancak reel olgu, temsil ettiğimden bağımsızdır ama deneyimsel reaksiyonlara bağlıdır."⁶²⁸

Pasajdan anlaşılabileceği gibi, Peirce, reel alanı halihazırdalıkla sınırlamaz. Filozofa göre var olan ile var olanın temsili halihazırda reel olmak bakımından farklı olsalar da, reel olgu temsil edilenden bağımsız olduğu ve temsil edilenin kendisi nihai olarak gelecekte reel olan reaksiyona girebileceği için, temsil edilenin temsilleri zamanla değişkenlik gösterse de, temsil edilenin nihayi referansı reel olacaktır. Zira Peirce'ün felsefesinde nesnenin temsiller serisi er ya da geç mücadelenin tezahürüyle varlığını ispatlayan ikincilik kategorisi veya deneyimle sınanmaktadır. Peirce'ün nesnel idealizminden kurtulabileceği noktanın tam olarak bu çerçeve olduğunu düşünüyoruz. Anlaşılan Peirce, hem ikincilik hem de üçüncülük kategorilerinin realitelerini doğrudan veya dolayimli bir şekilde ikincilik kategorisi veya reaksiyona bağlayarak reelliklerini temellendirmeye çalışmıştır.

Peirce'ün ikincili kategorisi, realite idesinde baskındır. Realite aktiftir, aktüeldir.⁶²⁹ Peirce'e göre "deneyim, sürprizlerle öğretir" ve onun öğretme şekillerinden en çok tercih ettiği, "acı şakalardır".⁶³⁰ Peirce, böylece kimsenin realitelerine itiraz edemediği bir örnek verir. Nitekim acı şakalar insanın realitesine en çok karşı çıkmak istediği buna karşın kendisini realiteleriyle dayattığı hususlardır. Peirce, Harvard konferansında anlatacağı hususlar arasında ikincilik kategorisinin açıklamasını en sona bırakması, muhtemelen ikincilik kategorisinin birincilik ile üçüncülük kategorilerinin reelliklerinden daha açık olmasından

⁶²⁶ Peirce, **HL**, s. 192.

⁶²⁷ Peirce, **HL**, s. 192.

⁶²⁸ Peirce, **HL**, s. 192.

⁶²⁹ Peirce, **CP**, c. 1, §325, s. 162-163.

⁶³⁰ Peirce, **HL**, s. 202

dolayıdır. Peirce'ün üçüncülük kategorisinin reelliği üzerinde ise diğer iki kategoriden fazla durmuştur. Filozofun bu tavrının, felsefesinde yoğun bir şekilde tespit ettiğimiz nominalizme karşıt olan tutumundan kaynaklanması muhtemeldir.

Bu kısımda görüldüğü üzere Kant için çıkarım, kategorilerin meşruluğu açısından önemli bir konudur. Zira Kant'a göre kategorilerin konumunun anlık olduğu söylenebilir. Çıkarım Kant için aynı zamanda kategorilerin reelliği konusunda bir temellendirme başlangıcıdır. Peirce'e gelince, filozof, kategorilerini evrensel olarak mantık zemininde oluşturmaya çalışarak onların hem nesnelliği hem de reelliğini sağlamaya çalışmıştır. Peirce'e gelince o, kategorilerin meşruluğunu onların tasarımıyla göstermeye çalışmıştır. Tıpkı Kant'ın deneyimden türeyen kavramlara⁶³¹ ilişkin ampirik çıkarımda bir meşruluk sorunu olmadığı gibi, Peirce'ün kategorilerinin ampirik alandan türemeleri nedeniyle, onların ampirik nesnelere uygulanmaları bir sorun teşkil etmiyor.

Bir önceki kısımda Kant'ın ve Peirce'ün kategorilerinin duyulur dünya ile düşünülür dünyaya ait nesneler arasında daimilik kurduklarını tespit etmiştik. Bu kısımda, hipotezimizin doğrulanmasının hem meşru olduğunu hem de söz konusu kategorilerin duyulur ile düşünülür dünyalara ait nesneler arasında, reel ve nesnel değerlerle daimilik kurduğunu görmüş bulunuyoruz.

⁶³¹ Metinde söz konusu kavramlar elbette Kant'ın kategorileri değildir.

Sonuç

Araştırmamız düşünölür ile duyulur dünyalara ait nesnelerin birbirlerinden farklı ve heterojen olmalarına rağmen uyum içinde olabilmeleri sorunsalını ele almıştır. Söz konusu problematiği Kant ve Peirce'ün kategoriler görüşüyle çözümlemeye çalışmış bulunuyoruz. Bu doğrultuda Kant ve Peirce'ün felsefelerinde kategorilerin fenomenleri en kısa şekilde ifade etmeye yarayan ve yapı bakımından kendi ortamları dışındaki unsurlarla daimilik sağlama potansiyeli bulunan kavram veya kavrayışlar olabileceğine ilişkin hipotezi öne sürdük. Nihayet, problematiğimizin analizini yapma ve onu alt sorunlarla çözümleme yöntemiyle hipotezimizi doğrulamaya çalıştık.

Araştırmamızla hipotezimizi doğrulayan en temel tespitleri şöyle ifade edebiliriz. Birinci bölümde kategorilerin nelik sorununun düşünölür ile duyulur dünyalara nasıl nüfuz ettiği, onların her iki dünyanın nesnelere belirli sınırlarla uygulanabilmeleri, söz konusu uygulamanın yargıda bulunmayla aynı anlama geldiği, bu uygulamanın aynı zamanda iki dünya arasındaki düşünce-düşünce dışı dikotomisinin aşılması için elzem olduğunu gördük. İkinci bölümde ise kategorilerin kaynağının, onların uygulandıkları nesnelerin kavranmalarına ilişkin açıklık sağladığını, kategoriler ile nesnelerin tahayyül ile ampirik alanlar gibi farklı zeminlerde daimilik kurabileceklerini ve nihayet Kant ve Peirce'e göre kategorilerin nesneler gibi nispeten reel olup, onlara dair nesnel yargılarda bulunulabileceğini ve kısacası kategorilerin nesnelere uygulanmalarının meşru olduğunu tespit ettik. Bu hususlar, kategorilerin var olanları en doğru şekilde kapsayabilme yani onlarla daimilik kurabilme özelliklerini ortaya çıkarmış ve dolayısıyla hipotezimizin doğrulanmasını göstermiştir.

Çalışmamızın sonucunda elde edilen çıktıları detaylıca ele alabiliriz. Çalışmamızda Kant ve Peirce'ün düşünce-düşünce dışı dikotomisini aşma amacıyla çeşitliliğin/çokluğun karmaşasına ilişkin zorlukları erteleyerek kategorileri mantıksal zemine dayandırırılar. Kant'ın, kategorilerinin mantıksal yargı fonksiyonlarına birebir tekabül ettiklerini iddia ettiğini; Peirce'ün ise Kant'ın meseleyi ele alışındaki sorunu görerek, ilk aşamada hiçbir benzetmeye başvurmadan kategorilerinin ana hatlarının mantığın temel yapılarına dayandığını görmüş bulunduk. Bununla birlikte her iki filozofun, kategorilerini sadece mantıksal zemine dayandırmanın yetersiz olduğunu çeşitli bilim dallarına başvurarak duyulur dünya ile düşünölür dünyanın nesnelerini homojenleştirmek adına üçüncü bir yapıya başvurduklarını gördük. Kant, söz konusu ara formu Newton mekaniğinde, özellikle de güç zemininde aradığını, Peirce ise kategorilerini periyodik tablosunda yer alan atomlara benzeterek kategorilerini, bazı okuyucularını matematiğin zorluğundan muaf tutarak hiçbir hazırlık

gerektirmeyen ve kolaylıkla anlaşılabilir fenomenolojik açıdan ortaya koyduğunu tespit ettik. Kant'ın, farklı yönlerdeki güç bileşenlerinin birbirine eklenmesiyle birlikte, çıktılarını temsil eden toplam güç sayesinde meseleyi klasik mekanik alanına başvurarak çözümlemeye çalıştığını, Peirce'ün ise, Kant'ın mekanik zeminde kullanmış olduğu ara formu benimsemiş olsa da onu yetersiz görüp söz konusu ara formun mantık zemininde bulunması gerektiği görüşünde olduğunu tespit ettik. Söz konusu ara formlar, kategorilerin duyulur ile düşünülür dünyalara ait nesneler arasında daimilik sağlamaları bakımından tespit edilen önemli hususlardır.

Her iki filozof da duyu çeşitliliğini duyu alanının engellerinden *soyutlayarak* kategorilerini sunmaya gayret ettiğini tespit ettik. Kant, kategorilerinin transandantal mantığa ilişkin olma durumlarını kullanarak, yine onları *a priori* alanda konumlandırmaya devam ederek, görüsel zemine geometriye yakın bir zemin olan mekanik bilimi sayesinde, kategorilerini nesneye yakınlaştırmaya çalışırken Peirce, formel mantık alanını kullanarak öncüllerin doğruluğu sorununa girmeden dikotomiye aşmaya reel verilerini daha doğru bir şekilde kavramak adına iki değerli Boolecu mantığı geliştirmeyi hedeflediğini ortaya koyduk.

Her iki filozofun kategorilerden neyi kastettiklerini tespit etmek için, her birinin kategorilerinin konumlarını araştırmak, kategorilerin bir yandan düşünülür dünyaya diğer yandan duyulur dünyaya göre *nerede* durduklarını, onlara uzanabilme potansiyellerine ve *esnekliklerine* dair önemli kazanımlar sağlamıştır. Kant'ın kategorilerinin *a priori* bir değere sahipken Peirce'ün tümel kategorilerinin *izlenimlerin* birleşmesiyle örülü ampirik bir değere sahip olduklarını tespit ettik. Hipotezimizin Kant'ın zaviyesinden çözümlenmesi çerçevesinde, Kant'ın kategorilerinin *a priori* olarak duyulur alandan farklı bir alanda bulunmalarının, en önemli zorluk olduğunu görmüş bulunduk. Peirce'ün zaviyesinden hipotezimizin doğrulanması konusunda karşılaşılan zorluk ise, kategorilerin hem duyulur olan izlenimlere doğru hem de düşünülür dünyaya ait kavrayışlara doğru çift yönlü bir esneklik sergilemeleri gerekmesi olmuştur.

Her iki filozofun kategorilerinin "kategori" olmak bakımından ortak, ama yapısal olarak, işlem ve kaplamaları bakımından farklı olduklarını gördük. Kant, anlığın kök kavramları olarak kategorileriyle, Peirce ise tümel kavrayışlar olarak kategorileriyle, her iki filozof da, ortak amaç olarak mevcut olanları en genel hatlarıyla ifade etmeyi hedeflemişlerdir. Yine Peirce'ün, kategorilerin uygulanacağı temel *malzemenin* dış deneyim tarafından sağlandığını savunduğunu, Kant'a yaptığı psikolojizm eleştirisinden mantıkçılığa (logicism) düşme pahasına kendisini muaf tuttuğunu tespit ettik.

Araştırmamızda filozofların kategorilere ilişkin tanım vermediklerini, kategorilerinin tanımını yerine onlara dair betimlemeler, benzetmeler verdiklerini tespit ettik. Her iki filozofun kategoriler listesinde töz, nitelik ve bağıntı *kategori* veya kategori *sınıflarının* yer aldığını; Kant'ın listesinde nicelik ve modalite kategori *sınıflarının* mevcut olduğunu, buna karşın Peirce'ün kategori listesinde mezkur kategorilerin bulunmadığını tespit ettik. Yine Kant'ın kategori listesinde oluş (being) kategorisi bulunmazken Peirce'ün listesinde onun mevcut olduğunu, her iki filozofun duyulur ile düşünülür dünyalara ait nesneler arasında daimilik sağlama işlevleri için farklı sayıda ve yapıda kategoriler kullandığını gördük. Nitekim, her iki filozof da kategorilerini hem evrensel hem de gerçek olmak üzere tasarladıklarını, Kant'ın kategorilerinin dört sınıfta üç kategoriye yer vermek üzere sayılarının on iki tane olduğunu, Peirce'ün ise oluş ile tözle birlikte, toplam beş tümel kategorisi olduğunu görmüş bulunduk.

Oluş'a ilişkin tespitlerimize gelecek olursak, her iki filozof da oluş'un *bağlama* rolü hususunda hemfikir olsalar da onun bir kategori olup olmadığı noktasında ayrıldıklarını tespit ettik. Yine Kant'ın oluş'a (being) bir kategori statüsü vermemesine rağmen Peirce'ün ona bir kategori statüsü verdiğini, oluş ve tözü kutup kategorileri olarak gördüğünü tespit ettik. Nitekim Kant'a göre oluş'un bir kategori olmadığını ve yargı içerisinde "-dır" kopulası ile tezahür ederek verilen bilgileri, tamalğının nesnel birliğine getirme işlevini gördüğünü tespit ettik. Yine Kant'a göre "-dır" kopulasının, temsillerin tamalğının zorunlu birliğindeki bağıntılarının temsilcisi olduğunu, yargı ampirik olsa da verilen nesnel temsilleri sübjektif birlikten ayırt etmeyi sağladığını tespit etmiş bulunduk. Peirce'ün oluş kategorisinin töz ile niteliği birbirlerine bağlama işlevi gördüğünü, kendisiyle birlikte -töz haricinde- diğer kategorilerin *form* kazandığı bir kategori olduğunu gördük. Oluş veya yargıdaki "-dır" bağlacı her iki filozof zaviyesinden problematiğimizizin çözümlenmesi için önem arz eden bir husustur. Zira her iki filozof için "-dır" kopulası, özne olarak töz kategorisi ile duyulur dünya *kökenli* nesne arasındaki bağlaç olarak önemli bir konuma sahiptir. Kant'ın, yargı fonksiyonlarının görü verilerini kategorilere sunmasıyla yakın bir işlevi olabileceği gibi, Peirce'ün oluş'u, töze mantıksal olarak bağlandığında, birincilik kategorisi olan niteliği çıkarımlamayı sağlar.

Araştırmamızda tespit ettiğimiz diğer bir husus temsile ilişkindir. Kant'ın kavramsal veya görüsel temsile kategori statüsü vermemesine rağmen Peirce ona üçüncülük kategorisi rolünü vermiştir. Nitekim Kant için kavramsal olmayan temsili kavrayış (apprehension) senteziyle görüde, tamalğının zorunlu birliğinin sağladığı imkânla vuku bulan duyu çeşitliliğinin birlik formudur, yani fenomendir. Yine Peirce için temsilin, izlenim çeşitliliğinin epistemik formlarını birleştiren üçüncülük kategorisi olduğunu, onun *izlenimlerin* bir araya

gelmesiyle oluşan töz kategorisine en *yakın* kategori olduğunu ve her *nesneye*, fenomene veya fanerona uygulanabilecek evrensel bir kategori olduğunu tespit ettik.

Her iki filozofun töz kategorisine ilişkin tespitlerimize gelelim. Kant'a göre duyu çeşitliliğini temsil eden nesne veya fenomen bir *temsilden* ibarettir ve bizce bu nedenle Kant, töz kategorisini içeriklendirmede güçlük çekmiştir. Kanaatimizce Peirce, izlenimlerin bütünüyle algılanmaya elverişli olmaması ve onlara tam olarak nüfuz edilememesi nedeniyle, oluş ile töz kategorilerini kutup kategori olarak isimlendirmekle, onlara uygun bir statü vermiştir. Kant'ın töz kategorisi içeriklendirilmeyi bekleyen bir form iken; Peirce'ün töz kategorisi kavranmayı bekleyen belirlenimler bütünüdür ve izlenimlerin bütünüyle algılanmaya elverişli olmaması nedeniyle diğer kategorilerle tüketilmeye çalışılan bir kategoridir. Kanaatimizce Kant'ın da Peirce'ün de töz kategorileri içeriğinin bütünü bakımından varsayılan bir kategoridir.

Filozofların nicelik ve/veya nitelik görüşlerine ilişkin tespitlerimize gelelim. Kant'ın, niceliği birlik, çokluk ve tümlük kategorilerini bir arada ifade eden bir sınıf olarak sunarken, Peirce'ün, kategoriler listesinde niceliğe yer vermediğini gördük. Kanaatimizce Peirce'ün, *tümelin* altında toplanabilecek nesneler ile *tikelin* altında toplanabilecek nesneler ayrımını belirgin bir şekilde yapmadığını ve kavranamayan niceliksel *küçüklükler* hakkında bir kategori üretiminin evrensel mantığı açısından sorun teşkil ettiğini tespit ettik. Bizce Peirce'ün muhtemel nicelik kategorisine ilişkin gördüğü sorun, her fenomenin taşıdığı ayrıntılardan formüle edilemeyecek yapıda olmasıdır. Kanaatimizce mezkur soruna çözüm olarak filozof, nitelik kategorisine imkân sıfatını atayarak ve niceliğin nitelikleşme sürecini imkân *modalitesine* yükleyerek, *algılanamayan küçüklükler* problemini bertaraf etmeye çalışmıştır.

Her iki filozofun nitelik sınıfı veya kategorisini *nasıl betimlediği* hususuna geldiğimizde, yaklaşımlarının nispeten farklı olduğunu tespit ettik. Kant felsefesinde nitelik, realiteyi, olumsuzluğu ve her ikisinin sınırlandırılmasına uygulanabilen üç kategoriyi temsil ederken, Peirce felsefesinde niteliğin mümkün niteliklerin imkân alanını oluşturduğunu gördük. Kant'a göre nitelik *sınıfında* realite kategorisi yer alsa da kategorinin reelliği, uygulandığı fenomenin reelliğine malul olup çeşitli modalite kategorileriyle ifade edilebilmekteyken Peirce'e göre birincilik kategorisi her ne kadar niteliklerin imkânlar alanı olsa da reelliğinde kuşku bulunmamaktadır.

Kant'ın bağıntı *sınıfında* yer alan kategoriler ile Peirce'ün ikincilik kategorisinin gerek aynı dünyaya ait nesneler arası gerekse de duyulur ile düşünülür dünyaya ait nesneler arası daimiliğin kurulmasında elzem olduklarını gördük. Nitekim Peirce için ikincilik kategorisi bağıntı veya reaksiyon olarak ifade edildiğini, en iyi temsiline ise deneyim olduğunu, Kant

ve Peirce'ün deneyime önem vermelerine rağmen kategoriler bakımından ona farklı statü verdiklerini tespit etmiş bulunuyoruz. Peirce için deneyim ikincilik kategorisini en iyi temsil eden reaksiyondur, daha spesifik olarak ikincilik kategorisine ilişkin doğrudan edinebileceğimiz tek bilginin istenç edimi/irade (willing) ve algı deneyiminde bulunabileceğini, özellikle de deneyimin düşünce ile *reelin* birbirleriyle karşılaşma şoku olduğunu görmüş bulunduk. Kant'ın kategori tablosunda "mevcut olmak-mevcut olmamak" yer almasına rağmen, reel bir yüklem olmadığı, nesnenin özüne dair bir şey yüklemediğini, Peirce'ün deneyimi ise, doğrudan bir kategori olarak sunulmayıp, ikincilik kategorisine benzetilerek kategori statüsüne yükseltilebileceği dikkatimizi çekmiştir.

Modaliteye gelince, her iki filozof da modalitenin özne ile yüklem arasındaki bağlacın değerini ifade ettiği konusunda hemfikir iken, kategori olup olmama konusunda nispeten ayrışır. Kant için modalite, imkân-imkânsızlık, mevcut olmak-mevcut olmamak ve zorunluluk-olumsallık kategorilerinin bir arada ifade edilmesini sağlayan bir *sınıf* konumunda iken, Peirce için modalite, her ne kadar kategori listesinde isim olarak yer almasa da kategorilerinin işlemlerinde zımnen yer aldığı söylenebilir. Nitekim filozofa göre imkân modalitesi birincilik kategorisinde, mevcut olma modalitesi ikincilik kategorisinde, zorunluluk modalitesi ise üçüncülük kategorisinde içermektedir. Bizce Kant'ın açıkça belirtmiş olduğu gibi modalitenin, yargının içeriğine katkıda bulunmaması, Peirce'ün söz konusu modaliteleri kategoristatüsüne koymamasında etkendir.

Yukarıdaki tespitler her iki filozofun kategorilerini farklı zeminlerde ve farklı sayıda ele aldıklarını; farklı kaplamalar ile işlemler tayin ettiklerini, kategorilerine dair betimlemelerle yetindiklerini, temsil ve örneklerle onları açıkladıklarını ifşa ederek bizi, nelik sorununun çekirdeği olarak tanım sorununa yönlendirmiştir. Tanım sorunu kategorilerin düşünce ve düşünce dışı alanlara ortak olan bir zeminde bulunmalarına işaret ettiği için problematiğimizizin merkezi sorularından birisi olmuştur. Kanaatimizce kategorilerin tam bir tanımının olabilmesi için ya var olanlar alanında her şeyin tamamen bilinmesi; ya da kategorilerin nesnelerin tüm niteliklerini kapsayacak şekilde esnek olması, yani işlem ve kaplamalarının bütününe bilinmesi gerekir. Ne Kant ne de Peirce'ün kategorilerin evrenselliğini engelleyecek bir tanım amaçlamadıklarını ve kategorilerine ilişkin açık bir tanımlarının olmadığını tespit ettik.

Kategorilerin tanımı konusunda önemli bir diğer çıktı ise, onların tanımının yapılamamasının metafizik bir alana olanak sağladığıdır. Her iki filozof aynı zamanda, tümel kategorileri hedefleyip, tamamıyla yapamayacaklarını bile bile metafiziği minimize etmeye çalışarak kategorilerin tam bir tanımını nihayi olarak hedefler. Bu çerçevede, her ikisi de öngöründe bulunup, araştırmanın dinamiğini varsayan ve gelişen dinamik bir tanım tanımını

tasarlamalarını ve söz konusu tanımla kategorilerini tanımlamalarını beklerdik. Oysa Kant'ın kategorileri, bilimin ilerlemesiyle her yeni fenomeni kategorilerine uygulanabilecek esnekliğe sahip olmayan kristalleşmiş bir yapı olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle bizce her ne kadar Kant, *fenomen*'in saydam yönünü oluşturan alanının genişleme ihtimalinden dolayı kategorilerin tanımını veremese de, kategorilerine, şeylerin saydam olmayan yönlerinin fenomenler sınıfına geçmesine uygun bir kategori listesi sunmadığını tespit ediyoruz. Benzer bir durum Peirce'ün kategorileri için de geçerlidir. Peirce'ün birincilik kategorisini temsil eden niteliklerin keşfiyle, onların aktüel olmasıyla birlikte, nesneler olarak bize göre izlenimlerin sınıfı da belirli bir yönde genişlemektedir. Dolayısıyla kategorilerin tanımıyla karşılaşılan sorun esasında, her iki filozofun kategorilerinin işlem ve kaplamalarının tamamen belirli olmamasıyla ilgilidir. Hasılı her iki filozofun kategorilerinin uygulandığı nesnelerin kendisini ifşa etme alanı genişledikçe, karşılaşılan dinamik yapı kategorilerin sabit tanıma yer vermediğini tespit ettik. Dolayısıyla her iki filozofun kategorilerinin tanımlarını vermemelerinde haklılık payları vardır. Kant, kategorilerini aynı anlam ve imalara mahkum bırakırken, Peirce, kendi kategorilerini içeriksel olarak sürekli bir değişim sürecine bırakır.

Araştırmamızda kategorilerin tanım sorununun hem kategorilerin hem de onların uygulanması beklenen nesnelerin reelliğine ilişkin sorunu gündeme getirmekle birlikte, onların tümelliği ve tikelliği sorununa açılan bir konu olduğunu tespit ettik. Kategorilerin her bir basite uygulanabilme konusu, basitin reel olup olmadığı ve zaman ve mekânın fiziki olup olmadığı meselesini de doğal olarak gündeme getirir. Yine mezkur mesele kategorilerin Peircecü anlamda dejenere olmaları, yani kategorilerin birbirleriyle bağımlı olma meselesinin onların aynı veri üzerine uygulanmalarıyla *örtüşmelerini*, dolayısıyla var olanları bölümleme konusundaki problemi gündeme getirdiğini tespit ettik.

Her iki filozof da betimlemelerinde her bir kategoriye has olan özellikleri ifade etseler de fenomenolojik açıdan kategorilerinin birbirlerinden bağımsız olmadıkları fark edilebilmektedir. Kategorilerin içeriksel olarak birbirlerinden tam olarak ayırt edilememesi, yani birbirlerinden bağımsız olmamaları, onların söz gelimi bir nesneye aynı özellik bakımından birçok tümel kategorinin ona uygulanabileceği anlamına gelir. Her ne kadar iki filozof da bu sorunun farkında olup kategorilerin birbirlerinden bağımsız olmalarını minimize etmeye çalışsalar da bütünüyle birbirinden bağımsız kategoriler oluşturma çözümlemeyen tanım sorunuyla alakalı olduğunun farkındadırlar. Ama Kant, içinde bulunduğu bilimsel zeminin elverişli olmaması nedeniyle kategorilerinin birbirinden bağımsız oluşuna değinmezken Peirce'ün "Bağıntılar Mantığı" adlı çalışmasından itibaren kategorilerini birbirlerinden bağımsız kılma gayretine ciddi anlamda girdiğini tespit edebiliriz. Hasılı Kant

ve Peirce'ün, iki seçim arasında kaldıklarını, onların kategoriler listesilerini kısa tutmak istediklerinde bazı nesnelerin kategorilerinin kapsamı dışında kalma durumu olduğunu, listeyi uzun tutmak istediklerinde ise kategorilerin sayılarının nesne adedince artma durumuyla karşı karşıya kalabileceklerinin bilincinde olduklarını gördük. Her iki filozof da kategoriler listelerini oluşturmaya çalışınca varlığı/mevcut olanları ifade etmek bakımından, bir yandan kategorilerinin genellik derecesi diğer yandan ise onların sayıları arasında en uygun dengeyi tutturma, mezkur iki değişken arasında deyim yerindeyse imleci doğru yere konumlandırma iddiasına girmişlerdir.

Tanım sorunu bizi, düşünceden duyulura doğru bir skala olduğu hipotezine götürmüştür. Tümel kategorilerle birlikte, onlara yakın bir sınıfın olması muhtemel görünüyordu. Nitekim hem duyulur hem de düşünülür dünyaya ait olan nesneler arasında daimilik kurulabilmesi için, her iki dünya arasında yer alacak ögelerin bulunduğu bir sınıf ögenin olması gerekmektedir. Aranan söz konusu sınıfın, hem kategorilere benzer hem de kategori olmayan, kategoriler ile duyulur dünya *arasında* bulunan kavram veya *kavrayış* sınıfıdır. Söz konusu sınıflar Aristoteles tarafından *mantıksal cins ve tür ayrımı* olan *yüklenebilirler (prédicable)* ile *ontolojik özbileşen* olan *yüklemeler (prédicament)* ayrımı olarak kabul edildiğini, onun yapmış olduğu söz konusu ayrımın Kant ve Peirce'ün gözünden kaçmadığı, onların düşüncelerinde de kategoriler sınıfı ile onlara benzer unsurlardan oluşan bir diğer sınıf olduğunu tespit ettik. Kant'ın kendi ayrımını, Aristoteles ayrımı üzerinden açıklamaya çalışıp söz konusu ayrımını ifade etmek için aynı *isimleri/homonimleri* kullansa da onları farklı *kavramlar* ile ifade ederek, kendi ayrımını daha belirgin kıldığını gördük. Kant, *yüklenebilirler* kelimesiyle *türev kavramlara* yani kategorilerin türevlerine işaret ederken *yüklemeler* ile kendi kategorilerini kastettiğini gördük. Bazı yorumcuların da belirtmiş olduğu gibi, *türev kavramların* maddeyle hemhal olduklarında devreye girdiklerini; *kategorilerin* ise bilgiye zorunluluk ve evrensellik statüsü kazandırdıklarına dair görüşü hakikaten Kant'ın kategori ve *türev kavram ayrımını* açık kıldığını gördük. Peirce'e gelince onun, kısa listesinde yer alan beş kategorisi ile Kant'ın nicelik, nitelik, bağıntı ve modalitesini tümel kategoriler olarak kabul ederken, onun on iki kategorisini tikel kategoriler olarak nitelediğini gördük. Ona göre yapılması gereken ayrımın tümel ve tikel kategoriler ayrımıdır. Peirce, her ne kadar birçok kez tikel kategoriler listesini vermeye çalışmış olsa da, bunun uzun soluklu ve zor bir proje olması hasebiyle kategorilerin listesini vermekten vazgeçtiğini tespit ettik. Kanaatimizce Peirce'ün tikel kategorilerinin aranacağı uygun zemin, otantik olmayabilen *dejenere* kategorilerilerdir. Söz konusu dejenere kategoriler alanı, bünyesinde başka kategorilerin kimliğini taşıyan özelliklere verilen sıfat olarak anlaşılabilir. Dejenere

kategoriler, şeyler alanına uygulandığında, bazı *maddesel kalıntılar* veya niteliksel alana geçmemiş ve algılanamayacak unsurlar içerirler. Peirce de oluş'a en yakın kategoriden başlayarak ve töz kategorisine yaklaşmak üzere, dejenere kategorileriyle türeve benzer bir yolla diğer kategorileri elde etmektedir.

Çalışmamızda problematiğimizin çözümlenmesi ve hipotezimizin doğrulanması için kategorilerin duyulur ile düşünülür dünyaya ait nesnelere nasıl uzanıp esneyip onlarla bağıntı ve daimilik kurduklarını araştırmayı hedeflemiştik. Görüldüğü üzere, tanım sorunu, en genel kavram veya kavrayışların basitleri ifade etmesine ilişkin felsefe tarihinin sorunsallarındandır. Söz konusu kategorilerin tanımlarına ulaşılmasa da, Kant ve Peirce için, onların tanımlarından vazgeçmek söz konusu olmadığını gördük. Bilakis, tanıma ulaşma fikrindeki istikrarlık her daim, kategorilerin betimlemelerinin daha seçik olmasını sağladığını, hem kategorilerin neliğinin hem de onların uygulandığı nesnelerin belirlenimlerinin dinamiği olduğunu tespit ettik. "Kategorilerin Neliği" konusu, her iki filozofun kategorilerinin genel hattının betimlenmesini hem de, maddeye doğru uzanan reel hususlara nispeten yaklaşan türev kavram veya dejenere kategorilerin hipotezimizin doğrulanması yönünde adım atmamızı sağlamıştır. Her iki filozof, kategorilerin düşünceye ait en genel kavram veya kavrayışlar olduklarını, duyulur olanla aralarında başka kavram veya kavrayışlar olduğunu ve hiyerarşik bir yapı sergilendiğini görmüş bulunduk. Kategorilerin neliğine ilişkin sorundan sonra nesnelerin reel formlarının ifade edilememe sorununa işaret eden yargının oluşum sorununu irdeledik.

Yargıların oluşum problemine mercek tutmak, problematiğimizi çözümlmek ve hipotezimizi doğrulama yolunda ileri bir adım atmamızı, duyulur dünya ile düşünülür dünya arasındaki daimiliğin *yargıların* oluşumu sorununun çözümlenmesiyle pekişmesini sağlamıştır. Yargıların birçok kategoriye devreye sokarak iki dünya arasındaki nesnelerin birbirleriyle bağlantılarının güçlenmesini sağladığını tespit ettik.

Her iki filozof, yargıların duyu verileri veya kavranma formları olduğu hususunda hemfikir olduklarını, onların temel yargılardan oluştuklarını, kategorilerle yakından alakalı olduklarını, kategorilerin nesneye uygulanmasının yargıda bulunmayla aynı anlama geldiğini, yargıların kategorilerden oluştuklarını, dolayısıyla kategorilerin duyulur ile düşünülür dünyalara ait nesneler arasında kurdukları daimiliği pekiştirmeleri gerektiğini, formel mantıksal alanda kurulmalarının nispeten kolay olduğu konusunda hemfikir olduklarını tespit ettik. Yine her iki filozofun da bütünsel olarak *yargının* kategori ile onların imaları olan duyu *çeşitliliğinin* temsilini barındırarak *heterojen* bir yapıyı temsil ettiği özne ve nesnenin

reellikleriyle kavranıp yargıda bağlanmalarının zorluğu ve sorununu önemsediklerini tespit ettik.

Araştırmamızda ana problematiğimizizin çözümlenmesi ve hipotezimizin doğrulanması bakımından sonuçlarından önemli bulduğumuz bir diğer çıktı ise, filozofların kategorilerinin uygulandığı nesnelerin, temsiller olarak fenomenler veya izlenimlerin epistemik formu olmalarından dolayı, kategoriler ile nesnelerin yargıda *bağlanmalarının* temsillerin devereğe girmesinden dolayı yüzeysel kalmasıdır. Formel, düşünsel veya temsil unsurlarından oluşan yargılar, problematiğimizizin formel bir çözümlenmesi için uygun bir zemin teşkil etse de diğer alanlarda yeterli olmayıp kısmî bir çözümleme sunarlar. Kategoriler ile nesneler arasındaki daimiliğin sağlanması için, yargıda yer alan nesnelerin, özellikle de duyulur alandaki nesnelerin reel yönlerinin daha derinden kavranması gerekmektedir. Bu aşamada nesnenin reel künyesine inebilmek için, her iki filozofa göre en temel olan yargıların tespit edilmesi gerekti. Kant duyu çeşitliliğini birleştirerek reel töze en yakın olan *özneyi* elde etmek için insan üstü bir anlık olarak saf tamalgıda zamandan bağımsız bir veri birleşimiyle sağlar. Peirce ise dikkat edimine yüklenerek gelişmeye açık en *doğru olan algısal* yargıyı arayarak ve onun gelişimine açık kapı bırakarak, kategorilerin zeminini sabit kılmaya çalışır. Temel yargıların doğru olması, her iki filozofun kategorilerinin duyulur dünya ile düşünülür dünyaya ait nesneler arasındaki daimiliği iyi bir şekilde sağladığına işaret eder.

Problematikimizin çözümlenmesinde hipotezimizi doğrulamak adına, bu aşamada her iki filozofun temel algıları neye dayandırdıklarını, kategorilerini hangi nesne sınıfına uyguladıklarını irdelememiz, yargılarda yer alan *nesnelerin* temsilleriyle yetinmememiz, nesnenin en fazla belirleniminin araştırılması gerekiyordu. Bu doğrultuda Kant ve Peirce'ün kategorilerinin uygulandığı nesne alanının özdeş olmadığını tespit ettik. *Salt Aklın Kritiği*'nin "Transandantal Analitik" çerçevesinde Kant'ın kategorilerinin uygulanım alanının sınırı olmadığını, kategorilerin uygulama alanını daraltan unsurların *a priori* görüler olduğunu, *görü* kapasitemizin ancak fenomenler için, tam olarak fenomenin temsil edilebilir bileşeni için yani fenomenin formu için geçerli olduğunu, kategorilerin transandantal uygulamalarının olmadığını ve bilgi çerçevesindeki kategorilerin işlevlerinin mümkün deneyimin nesneleri için geçerli olduğunu tespit ettik. Böylece Kant'ın "Bilgi mümkün müdür?" sorusu çerçevesinde sentetik *a priori* yargılar arayışında kategorilerini sınırladırmaya tabi tuttuğunu gördük. Peirce ise, kategorilerinin uygulanım alanını önce fenomenler olarak tayin ederken, daha sonra, onların evrenselleriklerini daha iyi sağlayabilmek adına, zihinde olan *nesneler* olduğunu belirttiği *faneronları* ve faneroskopi bilimini ortaya koyduğunu ve söz konusu kategorilerini hem faneronlardan yola çıkarak elde ettiğini hem de onlara uyguladığını gördük. Peirce'ün

kategorilerinin uygulandığı faneron veya *izlenimlere* zamansal ve mekânsal bir sınırlandırma getirmeyerek, realitenin algı uyarıcısında takılmayacak kadar ince detaylarını göz ardı ettiğini, ama tamamen mantıksal bir zeminde sunmuş olduğu kategorilerine reellik atfetme kapısını süreç içerisinde açık bıraktığını tespit ettik.

Kant'ın kategorilerinin uygulanım alanı, sonsuz bir alandan sınırlı bir alana yani düşünceden bilgiye doğru sivrilmesine karşın Peirce'ün kategorilerinin uygulanım alanı gittikçe genişleyen nesneler alanı olduğunu tespit ettik. Nitekim Peirce'ün kategorileri kullanılmaları bakımından sınırlandırmadığını gördük. Ancak filozof her ne kadar kategorilerini mantığın temel yapıları olarak tanıtsa da o, *algı* uyarıcısından önce kendinde izlenimlerin kavranılamayacağını ima eder. Bu nedenle Peirce, söz konusu nesne veya faneronlarının reelliklerinin detaylarını göz ardı etmek zorunda kalmış ama kategorilerinin evrenselliği gereği, izlenim olarak nesnelere nüfuz etmeye yönelik metodunu ortaya koymuştur.

Kant, *Doğa Biliminin İlk Metafizik İlkeleri* (1786) adlı eserinde kategorilerin bir konstrüksiyonunu, Newtoncu fizik bilgisiyle bağıntılı olarak ele almaya çalıştığını tespit ettik. Kant'ın fenomenin maddesel yönü olduğunu söyleyebileceğimiz hisle alakalı kısmını ortaya koyma amacıyla olduğu bilinse de filozofun, nesneyi sadece hareketi olan bir cisme uygulayarak, *a priori* görü zemininde, yani zaman ve mekân çerçevesinde yerleştirilen bir nesne ile kategorilerin inşa etme teşebbüsünde bulunduğunu tespit ettik. Bizce her ne kadar mezkur eser *Salt Aklın Kritiği*'nin birinci baskısından sonra yazılmış olsa da Kant'ın söz konusu teşebbüsü kategorilerin çıkarımına bir giriş olarak anlaşılabileceğini, *Salt Aklın Kritiği*'nin birinci baskısındaki tahayyülün anlığa nispeten öncelenir bir tarzda anlaşılmasını dengelemek ve ikinci baskısının nesnelliğini arttırmak için bir hazırlık olduğunu tespit ettik. Peirce'e gelince, o her ne kadar söz konusu üç kategorisi için örnek verse de onun, oluş ve töz kategorilerine somut örnek veremediğini, sadece kimya alanında valans değerlerini kullanarak ve mantıksal alanda kategorilerini faneron olarak niteleyerek oluş'a örnek verebildiğini gördük. Peirce, diğer kategorilerine örnek verse de, ne mekanik alanında ne de mantıksal zeminde töz kategorisine açık bir örnek veremediğini, ona işaret etmek için izlenimin kendisine gönderim yaptığını, onun faneronları ortaya koyma motivasyonlarından birinin de tözün kavrayışını daha derin kılmak olduğunu tespit ettik.

Kategorilerin hangi tür nesnelere uygulandıklarını gördükten sonra, sıra her iki filozofun kategorilerinin hem düşünülür dünyaya ait hem de duyulur alana ait olan nesnelere *esneyebildiklerini* bir adım daha öteye götürme, kategorilerin kaynağının irdelenmesi gerekti. Kategorilerin kaynağına inmek, bize nesnelerin düşünsel alanda ve reel alandaki

karakteristiklerine daha yakından nüfuz etme imkânı sağlayacağı muhtemel görünüyordu. Zira kategorilerin kaynağına ne kadar yaklaşırsak, nesnelerin belirlenimi de o ölçüde açıklanabilecekti.

Kant ve Peirce, duyu veya izlenim çeşitliliğini birleştirmek isteseler de, kategorilerin kaynaklarının ne olduğu hususunda onların farklı görüşlere sahip olduklarını tespit ettik. Her ikisi de kategorilerini mantık zeminine yerleştirirler. Nitekim Kant'ın kategorileri transantal mantık alanına daha yakın iken Peirce'ün kategorileri formel mantığın temel unsurları olarak tanıtılırlar. Her ne kadar Peirce çıkarımla bir şekilde kategorilerini bulma yolunu gösterse de onları izlenimlerin epistemik formundan yani *algı uyarıcısı*'ndan (percept) hareketle sırasıyla üçüncülük, ikincilik ve birincilik kategorilerinin elde edilebildiklerini, kategorilerin kaynağının deneyim öncüllü izlenimin kendisine kendince en yakın bir zeminden türetip inşa ettiğini gördük. Yine her iki filozof için de kategorilerin kaynağı bakımından temel yargıların önem arz ettiğini tespit ettik. Nitekim Kant felsefesinde bir yandan yargının fonksiyonlarının diğer yandan ise -tamalğının *a priori* sentetik birliği ilkesiyle alakalı olan- "*düşünüyorum*" yargısının; Peirce felsefesinde ise algı uyarıcı sayesinde elde edilen temel algısal yargının, kategorilerin kaynağı olabilmeleri bakımından ve tüm yargıların temeli olarak elzem olduklarını gördük.

Kant'ın kategorilerinin kaynağının yargı fonksiyonları veya tamalğının zorunlu sentetik birliği ilkesi olabileceğine ilişkin hipotezleri tespit ettik. Böylece Kant'ın, kategorilerinin temelleri olarak kaynakları konusunda bir düallite sunduğunu tespit ettik. Ne yargının fonksiyonlarının ne de tamalğının *a priori* sentetik birliği ilkesinin, sınırlanmamış kategorilerin kaynağı olduğu hususunda ikna edici bir temellendirme olmadığı kanaatindeyiz. Bizce Kant onları sadece zamansallaşmış kategorilerin kaynağı olarak tanıtmaktadır. Peirce'e gelince, filozofun zaman içerisinde deneyimle elde edilen verileri birden bütünleştirmeyerek, *izlenimlerden* yola çıkarak peyderpey soyutlama yoluyla kategorilerini elde etmeye çalıştığını, kategorilerinin kaynağının *izlenim* ağırlıklı olduğunu, deneyimin sayesinde *dikkat* ediminden yola çıkarak, *kesme/soyutlama* işlemiyle kavramları birbirinden ayırarak, zihinle şeyleri kavrama edimini oluşturan temel kavrayışlar (conception) olan kategorilerini inşa etmeye çalıştığını tespit ettik.

Yine her iki filozofun kategorilerinin kaynakları farklı görünse de duyu veya izlenim çeşitliliğini her ikisi de bir "*düşünüyorum*" merkezinde birleştirmek ve ego/ben ile hesaplaşmak durumunda kaldıklarını, her iki filozof için de duyu veya izlenim çeşitliliğini birleştirme işleminin anlıkta gerçekleştiğini tespit ettik. Kant'a göre analitik bir yargı olarak "*düşünüyorum*" yargısının, öz bilinci sağladığını, *ben*'in mevcudiyetine (existence) dair

yargının doğrulanması olduğunu, onun da tamalğının zorunlu sentetik birliğine ihtiyaç duyduğunu gördük. Peirce'e gelince, onun "*düşünüyorum*" yargısının merkezi, çeşitli izlenimlerden yola çıkarak farklı kavrayışların bir yorumlayıcısı veya üçüncülük kategorisi çatısı altında oluştuğunu tespit ettik. Peirce için "*düşünüyorum*" önermesi, deneyimden elde edilen çıktıların yorumlanması ve bir kanuna bağlanmasıdır.

Kant ve Peirce'ün ortaya koydukları kategorilerin kaynağına inmek, onların uygulandıkları nesnelere yaklaşmamızı, Kant'ın kategorilerinin uygulandığı nesnelerin kavrayış sentezi sayesindeki temsil ile elde edildiğini ama bu aşamadaki görülerin birliğini tamalğının *a priori* zorunlu sentetik birliğinin sağladığını, Kant'ın kategorilerinin söz konusu sentezi varsaydığını, saf olmayan tamalgıda benin zamansallaştığını, dolayısıyla kategorilerin de *a priori* zeminde kalmakla birlikte indirgenme sürecine girdiklerini tespit ettik. Peirce'ün kategorilerinin ise algı uyarıcısı sayesinde elde edilen izlenimden hareketle soyutlama işlemiyle elde edildiğini, algı uyarıcısından önce nesneyle ilgili yapabileceğimiz tek yargının mantıksal iyi olduğunu gördük.

Hipotezimizi doğrulamak adına, söz konusu daimiliğin kategoriler ile hem düşünülür hem de duyulur dünyalara ait nesneler arasında vuku bulması hususunun hangi zeminlerde gerçekleştiğinin araştırılması gerekiyordu. Kategorilerin nesnelerle söz konusu daimiliği gerçekleştirmesi her iki filozof tarafından farklı şekilde ele alınmıştır. Nitekim Kant'ın, tahayyül alanında şemalar vasıtasıyla kategorileri nesnelere uygularken, kategoriler ile nesneleri tahayyül alanına çektiğini, duyulur dünya ile düşünülür dünya unsurlarının daimilik kurabilmesi için şematizm çerçevesinde, orta terim olarak şemaları kullandığını, böylece kategori ile nesneyi homojenleştirerek bir araya getirmeye çalıştığını, kategorilerini zamansallaştırarak, nesneleri *a priori görüler* zemininde temsil ederek ve böylece kategoriler ile nesneler arasında daimiliği kurarak, bir diğer ifadeyle yargıyı oluşturarak, problematiğimizizin çözüm hipotezini açıkça doğruladığını tespit ettik. Peirce'ün böyle bir çözümlenmenin tahayyül alanında olmaması gerektiğini, insanların istediklerini çabası bir şekilde tahayyülde var olmasının doğru olmadığı görüşünde olduğunu, ikincilik kategorisi çerçevesinde bireyin niteliğin realitesiyle mücadele ederek kategorilerin nesneyle birleşme sürecinin başladığı görüşüyle onun da araştırma hipotezimizi doğruladığını tespit ettik. Nitekim Peirce'e göre duyulur ile düşünülür dünyalara ait nesnelerin *bağıntısı* tahayyül alanında değil, mücadelenin mevcut olabileceği bir dış dünyada, olgular dünyasında gerçekleşir.

Her iki filozof için de hipotezimizin doğrulandığı zeminleri gördükten sonra, duyulur ile düşünülür dünyalara ait nesneler arasında daimilik kuran kategorilerin kurgudan ibaret

olmayıp meşru, reel ve nesnel olduklarını araştırdık. Söz konusu daimilik, kognitif olanla duyusal olanı birleştirdiği için, mezkur daimilik vuku bulduğunda bir enerjinin veya gücün tezahür etmesini bekliyorduk. Peirce felsefesinde söz konusu güç, ikincilik kategorisiyle birlikte niteliğin aktüel alana çıkmasıyla, duyulur dünya ile düşünülür dünya nesnelerinin ikincilik kategorisi çerçevesinde reaksiyona girmesinden kaynaklanan mücadele veya eforla görünürken, Kant felsefesinde tahayyül alanında *gerçekleşen* daimilikte bir efor görülmediğini tespit ettik. Kant'ın söz konusu birleşimden ortaya çıkacak güçlüğü açıklaması er ya da geç gerekiyordu. Filozof mezkur beklentiye, kategorilerin çıkarımıyla, özellikle de "transandantal çıkarımla" izah etmeye çalışmıştır.

Kant'ın kategorilerinin düşünülür dünyaya ait nesneler ile daimiliği, düşünülür dünya nesneleriyle aynı zeminde olmaları nedeniyle homojen bir zeminde sağlandığını, Peirce kategorilerinin düşünülür dünyadaki *nesneler* ile daimilikleri ise *izlenimlerin* bir "*düşünüyorum*" veya bilinçte birleşmesiyle sağlandığını gördük. Her iki filozofun kategorilerinin meşruluğu, nesnelliği ve reelliği bir arada ele alınmıştır. Kant'ın bu üç meseleyi *çıkartım* ile, özellikle de transandantal çıkartım çerçevesinde ele aldığını tespit ettik. Kategorilerin nesnelere uygulanmasının meşruluğu, gerek kategorilerin nesnel değerlere sahip olma konusu gerekse de reellikleri, mevcut olanın kavranmasıyla birlikte gelen zorluğa maluldür. Mesele, kognitif bileşenleri olan kategorilerin, nesneye uygulanmalarının meşruluğunun, reel nesneye nasıl uygulandığının ve uygulandığında elde edilen yargının ne denli nesnel olduğunun belirtilmesidir.

Her iki filozof da kategorilerin meşruluğu sorununu, kategorileri bilfiil olarak nesnelere uygulamakla çözümlemeye çalıştıklarını tespit ettik. Kant, açıkça kategorileri nesnelere uygulamaya "hakkımız olduğunu" ifade ederken Peirce, kategorilerini, büyük ölçüde onlara benzeyen hususları örnek veya temsil göstererek, izlenimlerden yola çıkarak farklı derecelerdeki kavrayışlarda onları birleştirerek onların meşruluğunu göstermeye çalışmıştır.

Yine kategorilerin reelliklerine ilişkin Kant'ın zaviyesinden karşılaşılan zorluk, filozofun kategorilerinin *a priori* olmalarıyla birlikte, hissin nasıl elde edildiği, yani ampirik sentez olan kavrayış (appréhension) sentezinin görüde nasıl elde edilmesi zorluğudur. Kant, kategorileri deneyimin ve dolayısıyla deneyimin nesnesinin imkân şartları yaparak, nesnenin oluşumunun ilk aşaması olan görüdeki sentezi sağladığını, kategorilerin reelliklerinin kendilerden kaynaklanan yasalar sayesinde transandantal çıkartım çerçevesinde gerçekleştiğini görmüş bulunuyoruz. Anlaşıldığı üzere nesnenin reelliğini sağlayan veya daha doğrusu ona imkân veren kategorilerdir. Bu çerçevedeki zorluk, Kant'ın anlık ile saf tamalgı arasındaki ayırım veya özdeşlik hususunda keskin bir yargıda bulunmamasıdır. Nitekim Kant, *Salt Aklın*

*Kritiği'nin "Transandantal Analitik" kısmında kategorilerin saf düşünme edimini sağladığı belirtilse de yer yer düşünme edimi ile bilme edimini benzer olarak yansıtmıştır. Elbette bu benzetmenin pahası, tamalğının sentezi tarafından birleştirilen nesnenin yani görü temsillerinin, anlığı mümkün kılmasıdır. Peirce'e gelince, filozof kategorilerini *izlenimlerden* yola çıkarak elde etmeye çalışır zira reelin kavrayışının en temel zemini izlenimler olup, onlar *algı yarıcısı* (percept) sayesinde kısmen anlık tarafından kavranmaya çalışılır. Mümkün ve aktüel olan hangi *nitelik* olursa olsun esasen ikincilik kategorisine çok benzeyen kör bir gücün ortaya çıkıp ona karşı bir eforun sarf edilmesiyle söz konusu algının ortaya çıkmaya başladığını tespit ettik. Kanaatimizce Peirce'ün *algı uyarıcısının* konumu ile ikincilik kategorisinin konumu birbirlerine nispeten yakındırlar. Bu çerçevede kayda değer olan Peirce'ün *kör güç* olarak isimlendirdiği hususun, Kant'ın tahayyül alanının ilk sentezi olan görüdeki kavrayış sentezine çok benzediğini tespit ettik. Ancak *bu kavrayış gücü* Kant felsefesinde sözde tahayyül alanında vuku bulurken, Peirce felsefesinde reel alanın kendisinde ve daha hususi olarak deneyim zemininde vuku bulduğunu çıkarımlıyoruz.*

Yine Kant için nesnenin çeşitliliğinin hisle elde edilmesi nesnenin halihazırda olmasını gerektirir ve söz konusu his görüdeki kavrayış senteziyle gerçekleşir. İlginç olan, Kant'ın bir yandan görüyü tahayyül alanından ayrı tutar görünürken, diğer yandan ampirik de olsa görüdeki kavrayış (appréhension) sentezini tahayyül alanına ait bir sentez olarak nitelemesidir. Kanaatimizce Kant tahayyül alanının sınırlarını belirtme konusunda keskin bir tavır almaz. Filozofa göre nesnenin tahayyül alanında halihazırda olmasının gerekmemesi, kendinde şeylerin fenomen olarak görülmeye başlamaları için bir imkândır.

Kategorilerin nesnel olmaları, yani elde edilen veriyle ilgili zihinlerin uyumu ya da verinin deformasyona uğramadan oldukları gibi görünmeleri hususu ise, verilerin bir bilince getirilmesiyle alakalıdır. Kant felsefesinde, nesnenin görüdeki ampirik sentez olan kavrayış (appréhension) sentezdeki sübjektiflikten veya bir başka ifadeyle öznel algı yargılarından deneyim yargılarına nasıl geçildiği hususunu, söz konusu algı yargılarını bir nesneyle ilişkilendirilerek sağlandığı söylenebilir. Söz konusu nesnenin yani görüdeki temsillerin, yargı fonksiyonlar sayesinde bilinçte kategorilere getirilmesiyle, genel ve nesnel yargılar elde edilmektedir. Nitekim tüm yargılar "*düşünüyorum*" yargısına eşlik ederek veya tamalğının sentetik zorunlu birliği sayesinde nesnel bir bilince getirilirler. Peirce'ün kategorilerinin nesnelliği ise, deneyim vasıtasıyla elde edilen verilerin tutarlı bir birlik olarak bilinçte elde edilemesiyle sağlanır. Her iki filozof için de yargılar nesnel bir değer kazandığında, onların temel öğeleri olan kategoriler de nesnel bir değer kazanırlar. Daha açık bir ifadeyle

kategorilerin nesnelere uygulanması, yani yargıların oluşması ya da elde edilen bilgi nesnel olmuş olur.

Kategorilerin reel olmaları nesnelerle ilgili kurduğumuz önermelere de reel bir değer verir. Böylece dünya unsurları hakkında reel izdüşümleri olmayan kurgusal önermeler olmaz. Her ne kadar okuyucu, kavramların reel olabilme ihtimalini kabul etmekte zorlanabilse de, tıpkı formüllerin temsil ettiği büyüklüklerin, tikel fenomenleri öngörmeyi sağladığı ve söz konusu tikelliklerin belirli zaman ve mekânlarda vuku bulduğuna birçok kez şahit olunduğu gibi, söz gelimi Halley kometinin 1986 yılında geçişi esnasında gökyüzünde görüldüğüne dair tahminin vuku bulması gibi, yani doğa kanunlarının öngörülerinin belirli zaman ve mekânlarda gerçekleşmesi gibi, genel kavram veya kavrayışlar olarak kategorilerin de meşru olduğunu, reel olana işaret ettiğini ve nihayet nesnel değere sahip olduklarını görmüş bulunduk. Tıpkı bir masanın altında yer alan mıknaşın, masanın üstündeki iğneyi aynı yöne sürüklemeye örneğinden anlaşılacağı gibi, kategorilerin duyulur ile düşünülür dünyalara ait olan nesneler arasında sağladıkları daimilik, eşsınırlı olmayan bir daimilik olmadığı sonucuna vardık.

Çalışmamızla ilgili birçok perspektif belirtilebilir. Kant'ın kategorilerinin *Salt Aklın Kritiği*'nde bilgi çerçevesinde sınırlanarak ele alınması, nesnelerin realiteye olan ilişkilerini sınırlandırmıştır. İlerde gerçekleştirmek istediğimiz çalışmalardan biri, Kant'ın *Salt Aklın Kritiği*'yle birlikte, *Pratik Aklın Kritiği* ve *Yargı Gücünün Kritiği* adlı eserleri çerçevesinde matematiksel, fiziksel ve metafiziksel nesnelerle ilintili olarak kategoriler konusunu ele almaktır. Bu çerçevede ilgimizi çeken husus, Kant'ın *Kritik* dönemde anlık ile akıl arasındaki muhtemel gerilimin değerlendirilmesidir. Peirce'ün kategorileri konusunda gerçekleştirmek istediğimiz diğer bir çalışma ise, onun kategorilerinin kendi kendilerine uygulanmaları konusuyla birlikte, gelecekte aktüel alana çıkabilecek niteliklerin halihazırda keşfedilebilmesinin *maksimuma çıkarılmasının* imkânı konusudur. Yine gerçekleştirmek istediğimiz başka bir çalışma ise felsefe tarihinde adı geçen çeşitli filozoflarının kategori anlayışlarının analizidir.

Kategoriler sorunu günümüzde tazeliğini koruyarak birçok alanda bilimsel ve felsefi alanlarda temel bir konuma sahiptir. Nitekim kategoriler, söz gelimi iletişim, modelizasyon, kognitif psikoloji ve sınıflamayla ilgili daha birçok alanda tazeliğini, güncelliğini ve önemini koruyarak otoritesini empoze etmeye devam eder. Özellikle felsefe alanında, kategorilerin önemini yeterince ön planda tutmayan bazı söylemlere rağmen kategoriler, tümelin bilgisiyle birlikte tikelin bilgisini de sağlayabilme potansiyeline sahip olmak, var olanları kapsama ve onlarla daimilik kurma özellikleriyle, felsefe ve bilimin vazgeçilmezleridir.

Kaynakça

- Aristote, **Catégories de l'Interprétation-Organon I et II**, Fransızcaya çev. J. Tricot, Vrin, France, 2008.
- Aristote, **Oeuvres Complète-Organon**, Fransızcaya çev. Michel Crubellier ve Pierre Pellegrin, Flammarion, Paris, 2014.
- Aristote, **Oeuvres Complète-Topiques**, Fransızcaya çev. Jacques Brunschwig, Flammarion, Paris, 2014.
- Atademir, Hamdi Ragıp, **Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı**, Köprü Kitap, İstanbul, 2019.
- Aubenque, Pierre, **Problèmes Aristotéliens**, Vrin, Paris, 2009.
- Bachta, Abdelkader, **L'Espace et le Temps chez Newton et chez Kant**, L'Harmattan, Paris, 2002.
- Bailly, A., **Dictionnaire Grec Français**, ed. L. Séchan ve P. Chantraine, Hachette, Paris, 2000.
- Belna, Jean-Pierre, **Histoire de la Logique**, Ellypses, Paris, 2005.
- Bruzy, C. Et al., "La Sémiotique Phanéroskopique de Charles S. Peirce", **Languages**, 1980, sayı 58, ss. 29-59.
- Cevizci, Ahmet, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Çitil, Ahmet Ayhan, **Matematik ve Metafizik-Kiitap I: Sayı ve Nesne**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2012.
- Deledalle, Gérard, **Lire Peirce Aujourd'hui**, De Boeck-Wesmael, 1990.
- Deledalle, Gérard, "Phanéroskopie", **Encyclopédie Philosophique Universelle-II Les Notions Philosophiques**, ed. André Jacob, André Presses Universitaires de France Yayınları, Paris 2002, c. 2, s. 1925.
- Desdouits, Théophile, **La Philosophie de Kant d'après les Trois Critiques**, Éditeur Ernest Thorin, Paris, 1876.
- De Tienne, André, **L'Analytique de la Représentation chez Peirce**, Facultés universitaires Saint-Louis, Bruxelles, 1996.
- De Vleeschauwer, H. J., **La Dédution Transcendantale dans l' Œuvre de Kant**, Ernest Leroux, Paris, 1936, c. 2.
- De Vleeschauwer, H. J., **L'Évolution de Pensée Kantienne**, Librairie Felix Alcan, Paris, 1939.
- Duverney, Claude, **Lire Kant**, Éditions Slatkine, Genève, 2015.

- Eisler, Rudolf, **Kant-Lexikon I**, Almancadan Fransızcaya çev. Anne-Dominique Baimès ve Pierre Osmo, Éditions Gallimard, Paris, 2011, c. 1.
- Eisler, Rudolf, **Kant-Lexikon II**, Almancadan Fransızcaya çev. Anne-Dominique Baimès ve Pierre Osmo, Éditions Gallimard, Paris, 2011, c. 2.
- Girel, Mathias, "L'Ordre des Relations: Catégories et Pragmatisme dans les Harvard Lectures de C. S. Peirce", **Catégories**, Éditions L'Harmattan, Paris, 2003.
- Güçlü, Abdalbaki et al., **Felsefe Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.
- Heidegger, Martin, **Interprétation Phénoménologique de la "Critique de la Raison Pure" de Kant**, Almancadan Fransızcaya çev. Emmanuel Martineau, Éditions Gallimard, Mayenne, 1982.
- İnönü, Nazlı, "Charles Sanders Peirce'ün Bağıntılar Mantığı Üzerine Yazdığı İlk Makalenin Açıklanması", **Felsefi Düşün**, ed. Yücel Yüksel, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2016, sayı 7, ss. 125-139.
- Kant, Emmanuel, **Logique**, Almancadan Fransızcaya çev. L. Guillermit, Vrin, Paris, 1970.
- Kant, Emmanuel, **Premiers Principes Métaphysiques de la Science de la Nature**, Almancadan Fransızcaya çev. J. Gibelin, Vrin, Paris, 1971.
- Kant, Emmanuel, **Œuvres Philosophiques I-Histoire Générale de la Nature et Théorie du Ciel**, çev. François Marty, Éditions Gallimard, Tours, 1980, c. 1.
- Kant, Emmanuel, **Œuvres philosophiques I-Critique de la raison pure**, çev. Alexandre J. - L. Delamarre ve François Marty, Éditions Gallimard, Tours, 1980, c. 1.
- Kant, Emmanuel, **Œuvres Philosophiques-Essai pour Introduire en Philosophie le Concept de Grandeurs Négatives**, Fransızcaya çev. Jean Ferrari, Éditions Gallimard, Tours, 1980, c. 1.
- Kant, Emmanuel, **Œuvres Philosophiques I-Principes de la Théologie Naturelle**, Fransızcaya çev. Jean Ferrari, Éditions Gallimard, Tours, 1980, c. 1.
- Kant, Emmanuel, **Oeuvres Philosophiques II-Prolégomènes à Toute Métaphysique Future qui Pourra se Présenter Comme Science**, Fransızcaya çev. Jacques Rivelaygue, Éditions Gallimard, Tours, 1985, c. 2.
- Kant, Immanuel, **Kritik der Reinen Vernunft**, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1998.
- Kant, Emmanuel, **Refléxions Métaphysiques 1780-1789**, Vrin, Paris, 2011.
- Kant, Immanuel, **Arı Usun Eleştirisi**, Almancadan Türkçeye çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2017.

- Kant, Immanuel, **Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek her Metafiziğe Prolegomena**, çev. İoanna Kuçuradi ve Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2019.
- Khodoss, F., "Catégorie", **Encyclopédie Philosophique Universelle-II Les Notions Philosophiques**, ed. André Jacob ve Sylvain Auroux, Presses Universitaires de France, Paris, 2002, c. 1, s. 277.
- Lalande, André, **Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie**, Quadrige/Presses Universitaires de France, Vendôme, 1997, c.1.
- Lalande, **Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie**, Quadrige/Presses Universitaires de France, Vendôme, 1997, c. 2.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, **Nouveaux Essais sur l'Entendement Humain**, Flammarion, Paris, 1990.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, **Mathesis Universalis-Écrits sur la Mathématique Universelle**, Vrin, Paris, 2018.
- Liddell, Henry George ve Scott, Robert, **A Greek-English Lexicon**, Oxford University Press, New York, 1996.
- Longuenesse, Béatrice, "Les Concepts A Priori Kantiens et Leur Destin", **Revue de Métaphysique et de Morale**, Aralık 2004/4, sayı 44, ss. 485-510.
- Marcucci, Silvestro, **Guida alla Lettura della Critica della Ragione Pura di Kant**, Editori Laterza, Bari, 2009.
- Marty, François, "Kant Héritier de Leibniz-Le Principe de Raison Suffisante", **Les Sources de la Philosophie Kantienne au XVIIe et XVIIIe Siècles**, ss. 159-167.
- Öner, Necati, **Klasik Mantık**, Divan kitap matbaacılık, İstanbul, 2011.
- Peirce, Charles Sanders, **Collected Papers of Charles Sanders Peirce**, ed. Arthur W. Burks, Harvard University Press, Cambridge, 1958, c. 8.
- Peirce, Charles Sanders, **Collected Papers of Charles Sanders Peirce**, ed. Charles Hartshorne and Paul Weiss, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1974, c. 1.
- Peirce, Charles Sanders, **Collected Papers of Charles Sanders Peirce**, ed. Charles Hartshorne and Paul Weiss, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1974, c. 2.
- Peirce, Charles S., **Écrits sur le Signe**, ed. ve çev. Gérard Deledalle, Éditions du Seuil, Paris, 1978.

- Peirce, Charles Sanders, "On a Method of Searching for the Categories", **Writings of Charles S. Peirce: A Chronological Edition**, ed. Max H. Fisch et al., Indiana University Press, Bloomington, 1982, c. 1, ss. 515-528.
- Peirce, Charles Sanders, "Memoranda Concerning the Aristotelean Syllogism", **Writings of Charles S. Peirce: A Chronological Edition**, ed. Max H. Fisch et al., Indiana University Press, Bloomington, 1982, c. 1, ss. 505-514.
- Peirce, "Lowell Lecture of 1866-Lecture IX", **Writings of Charles S. Peirce: A Chronological Edition**, ed. Max H. Fisch et al., Indiana University Press, Bloomington, 1982, c. 1, ss. 471-488.
- Peirce Charles Sanders, "On a New List of Categories", **Writings of Charles S. Peirce: A Chronological Edition**, ed. Moore, Edward C. Et al., Indiana University Press Bloomington, 1984, c. 2, ss. 49-59.
- Peirce, Charles Sanders, "Questions Concerning Certain Faculties", **Writings of Charles S. Peirce: A Chronological Edition**, ed. Moore, Edward C. Et al., Indiana University Press Bloomington, 1984, c. 2, ss. 193-211.
- Peirce, Charles Sanders, **Textes Anticartésiens**, çev. Joseph Chenu, Éditions Aubier Montaigne, Paris 1984.
- Peirce, Charles Sanders, **Reasoning and the Logic of Things: The Cambridge Conferences Lectures of 1898**, ed. Kenneth Laine Ketner, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1992.
- Peirce, Charles Sanders, "Sur une méthode de recherche des catégories", **À la Recherche d'une Méthode**, ed. Gérard Deledalle, Michel Balat ve Janice Deledalle-Rhodes, İngilizceden Fransızcaya çev. Michel Balat ve Janice Deledalle-Rhodes, Presses Universitaires de Perpignan, Saint-Estève, 1993.
- Peirce, Charles Sanders, **Le Raisonnement et la Logique des Choses**, ed. Kenneth Laine Ketner, Fransızcaya çev. Christiane Chauviré, Pierre Thibaud ve Claudine Tiercelin, Éditions du Cerf, Paris, 1995.
- Peirce, Charles Sanders, **Pragmatism as a Principle and Method of Right Thinking: The 1903 Harvard Lectures on Pragmatism**, ed. Patricia Ann Turrisi, State University of New York Press, Albany, 1997.
- Peirce, **Pragmatisme et Pragmaticisme**, Fransızcaya çev. Claudine Tiercelin ve Pierre Thibaud, Éditions du Cerf, Paris, 2002.
- Platon, **Apologie de Socrate-Criton-Phédon**, Fransızcaya çev. Émile Chambry, Paris, 1965.
- Puech, Michel, **Kant et la Causalité**, Vrin, Paris, 1990.

- Renouvier, Charles, **Critique de la Doctrine de Kant**, Félix Alcan, Paris, 1906.
- Rey, Alain et al., **Dictionnaire Historique de la Langue Française**, ed. Alain Rey, Dictionnaires le Robert, Paris, 2012, c. 1.
- Ross, David, **Aristoteles**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2020.
- Schulze, J., **Éclaircissements sur la Critique de la Raison Pure**, Almancadan Fransızcaya çev. J. Tissot, Librairie Philosophique de Ladrangue, Paris, 1865.
- Türer, Celal, "Charles S. Peirce'ün Epistemolojisi", **Bilimname II**, 2003/2, ss. 23-52.
- Türer, Celal, **Charles S. Peirce'ün Pragmatik Felsefesi**, Üniversite Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Türer, C., Kırmacı, H., "Gerçekliğin İkamet Alanı Olarak Deneyim: Charles Sanders Peirce Felsefesi", **FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, ed. Işıl Bayar Bravo ve Hamdi Bravo, e-dergi, Güz 2019, c. 14, sayı: 28, ss. 275-292
- Türker, Sadık, **Batı Düşüncesinde Üçleme Sorunu**, Külliyyat Yayınları, İstanbul, 2012.
- Van Aubel, Madeleine, "Accident, catégories et prédicables dans l'œuvre d'Aristote", **Revue Philosophique De Louvain**, Éditions de l'Institut Supérieur de Philosophie, Louvain, 1963, c. 61, sayı 71, ss. 361-401.
- Vaysse, Jean-Marie, **Dictionnaire Kant**, Ellypses, Paris, 2007.
- Vuillemin, Jules, **Physique et Métaphysique Kantiennes**, Presses Universitaires de France, Paris, 1955.

Özet

Aristoteles'ten itibaren kategoriler, filozoflar tarafından farklı yapı ve sayıda sunulmuş olsa da, her daim *oluş dili*'nin temel *alfabe* olarak anlaşılmıştır. Antik Çağ ve Orta Çağ'da kategorilerin dilsel unsurlar olarak yorumlanması, onların tümel yapılardan dilin tikelliklerine indirgenen unsurlar olmasına neden olmuş, Rönesans ve XVII. yüzyıldan itibaren, özellikle Gottfried Wilhelm Leibniz'in gerçekliğin, dilsel olandan ziyade formüllerle ifade edilmesi gerektiğine dair anlayışıyla, bilginin temel formu olarak önermelerde yer alan kategoriler, indirgendikleri dilsel zeminden daha farklı olan reel bir zemine taşınmıştır. Bu dönüşüm kategorileri felsefe tarihinde iki farklı mecraya yöneltmiştir: Bir yandan yüklem olarak kategorilerin dilsel düzlemde kullanılışı, diğer yandan Kant düşüncesiyle birlikte yüklem sadece dilsel değil fiziksel alanda kullanıldığı bir alan. Elinizdeki bu çalışma kategorilerin, özellikle Kant'ın *Salt Aklın Kritiği'nin* "Transandantal Analitik" adlı kısmında yer alan kategoriler ile C. S. Peirce'ün "Kategoriler Üzerine Yeni Bir Liste" çalışması ekseninde *tümel* kategorilerin, duyulur dünya ile düşünülür dünya nesneleri arasında nasıl bir *bağıntı* kurabildiklerini; söz konusu bağıntının doğrulanmasıyla birlikte, her iki filozofun içinde bulundukları bilimsel alanların gelişmelerinden esinlenerek, öne sürdükleri gerekçeleri ve kategorilerin filozofların kendi sistemleri içinde ne derecede yeterli olduklarını göstermeye çalışır.

Anahtar Kelimeler: Kant, Peirce, kategori, yüklem, nesne, oluş, kopula, bağıntı.

Abstract

Since Aristotle, although the categories have been presented in different structures by philosophers, they have been understood as the basic alphabet that constitutes the language of existence. In addition to their universal value, the interpretation of the categories as linguistic elements in Antiquity and the Middle Ages attributed to them a particular value due to the particularity of the language to which they were related. During the period covering the Renaissance and the XVII. century, with Gottfried Wilhelm Leibniz's view that reality should rather be expressed in formulas, categories as a form of basic knowledge appearing in propositions remarkably began to be interpreted on the real level rather than in a linguistic dimension to which they had been reduced previously. Because of such a change in the history of philosophy, two uses of categories can be distinguished: one use of categories as predicates in the linguistic domain and another mixed-use of them, as predicates in the linguistic and physical domains as we can see in Kantian thought. This study focuses, on the one hand, on the categories of the "Transcendental Analysis" division of Kant's Critique of Pure Reason and on the universal categories of C. S. Peirce's article "On a New List on Categories" and on the other hand, on the effectiveness of these categories in effecting a continuity between the objects of the sensible world and of thought while taking into account the dominant scientific paradigms of Kant's and Peirce's time.

Keywords: Kant, Peirce, category, predicate, object, being, copula, relation.